Аҧсны аҧҵаарадыррақәа ракадемиа
Д. И. Гәлиа ихьӡ зху аҧсуаҧҵааратә
институт

Академия наук Абхазии
Абхазский институт гуманитарных
исследований им. Д.И. Гулиа

Руслан Қапба

ИЦӘАЖӘАЗ АҦЗАМЦҚӘА

Алитература-критикатә статиақәеи аҧҵаамҭақәеи

АИ
Аҟәа – 2019

УДК 821.35
ББК 83.3(5Абх)
Қ 33

РУСЛАН ҚАПБА
ИЦӘАЖӘАЗ АҬЗАМЦҚӘА. Алитература-критикатә статиақәеи аҭцаамҭақәеи/ Д.И. Гәлиа ихьз зху Аҧсуаҭцааратә институт. – Аҟәа: АУН «Акьыпхь аҩны», 2019. –320 д.

Г/р 978-5-111-56-11019

Аҭцаарадырратә редактор: **А.Е. Ашәба**

© Қапба Р. Х., 2019
© Аҧсуаҭцааратә институт, 2019

Аредактор иҟнытә

Аҧхьаҩ ухаҵкы! Уажәы унапаҷы иуку ашәҟә ҷыц «Ицәажәаз аҭзамцқәа» автор, алитературатҵааҩы, Аҧсны Атҵаарадырраҟәа Ракадемиа аҳатыртә доктор, Д. Гәлиа ихьз зху Аҳәынтқарратә премиа алауреат Руслан Хәанеиипа Қапба ааҧсарак знымҧшзо итҵаарадырратә усурақәа ирылҵшәоуп.

Нацьнатә аахыс аҧсуа литература тызҵааува, арҷиаҩцәа ирызкны амонографиақәа аҧызҵо аҵарауаа рахьтә дыҟамзар ҟалап даҽаҙәы, Руслан Қапба иаҟара мҽакытбаала аҧсуа поетцәеи ашәҟәыҩцәеи рырҷиматақәа тызҵаахьоу, хатҳа-хатҳала рнысымҩақәа аҧхьаҩцәа анзырҧшылахьоу.

Иахьа, ууаигәырҕьартә аҷиарамҩа иану аҧсуа литературатә шҭа «итҳаарыхуа» аҷарацәа инадыркны, аклассикцәа рҟынза, рҩымҭақәа илаҧш рхуп. Иара ихатҳа дызлауаҩыцқьоу ала, агәаҳәара ду изҭо аҩымҭақәа ажәаҧхак рхымҳәаакәа дрывсуам. Насгьы, уи дахәаҧшзом авторцәа рыҟнытә еиҳа збаҩхатәра еиҳау, еиҵоу ҳәа. Избанзар, уи ибзиазаны идыруеит амҩахәастақәа шракәу амҩаду ахь ауаҩы дназго. Насгьы, иҟамлои алитературатә тоурых аҟны, аамҭала зыхьз аҧхьаҩцәа ирылаҵәахьоу, анаҩсгьы уи иааимпыҵшәо зегь «шедевырқәаны» ианрыхәаҧшуагьы. Ак зымҳәо, ҷыцрак знымҧшуа рҷимҭак ыҟазам, зынза ибаҩхатәрадоу азәы имҩызар. Убри аҷыцра, убри абзиа блаҵарыла агәаҭара, амҩа азылхра ауп, Руслан Қапба дҵа хаданы иҷаҧхьа иқәиргыло.

Абарҭ ацәаҳәақәа зыҩуа, сара схатҳа, Руслан Қапба ибаҩхатәреи, итҵааратә усумҭақәеи, иуаҩра ҳараки ҳатырла сырзыҟоуп. Исгәалашәоит, сыстудент шықәсҟәа раан, уи аҧсуа литература атоурых данаҳзаҧхьоз, заҟа

гәыблра ҳиркуаз. Уи илекциақәа баша «инҳарԥ» имцарц азы, ақьаад ианаҳҵаларц ҳадиҵон, ҳазхыԥшылоз анаԥсгьы, ҳхы иаҳархәашаз алитература аԥшаара ҳзымариахартә дныҡәон (Аԥышәа змаз арҵаԥы, астудентцәа аашьарақәа шҳаласуазгьы имдыруаз). Абартқәа зхысҳәааua, Руслан Қапба инапы злакызаалакгьы, ишахәтоу, махәта рацәала еиларсу аус, урт амахәтақәа ишақәнагоу иԥычазар итахуп, дагьықәныҡәоит аханатә уи иҽшаиршьцылахьоу еиԥш.

Абраҡа иатыԥны сахәаԥшуеит, Руслан иара ихы иазиҳәахьоу иажәақәак раагара: «Сара ԥхьаԥык, критикк иаҳасабала аханатә аахыс срызҿлымҳауп ҳмилат литературахь зшьапы еихызгаз абиԥара ҿа рԥымтақәа. Урт рбаԥхатәра агәра угартә илабҿабаны ианызбалак, сеигәырҧьоит, агәалаҡара бзиа сыртоит, 60 шықәса инареиҳаны аԥсуа шәҡәыԥԥцәа рыԥстазаареи, рырҿиамтақәеи рытҵаареи, рзыргареи сахьаҿу аус аҡны.

Насгьы, зегьы сырхьымзозаргьы, сымчи сдырреи рҳәаақәа иртагзаны, исылшо ала арҿиараҿы агәаҳәара рызто астатиақәеи атҵааратә усумтақәеи рзыскуеит, жәаҳәарада, рқәыԥшреи рԥышәа амчреи иртәышътроу рыгхаԥхақәагьы азгәатәаны, амала, ргәы цәымҡьакәа, аамсташәара аҵаны.

Аԥхьаԥ ухаҵкы! Уажәы иумҵоу абри ашәҡәы «Ицәажәаз атҳамцқәа» еиднакылеит Руслан Қапба аҵыхәтәантәи ашықәсқәа рзы, арҿиаԥцәеи, аҵарауааи, ауаажәларратә усзуԥцәеи ирызкны иаԥиҵаз астатиақәеи агәалашәаратә нҵамтақәеи. Аханатә уи ишиҡазшьоу еиԥш, маршәакрала, ламысла, ҳатырқәҵарала ирызныҡәоуп уажәтәи ишәҡәаҿы зырҿиамтақәа дрыхцәажәо зегьы.

Ажәакала, итыцит ҳаԥсуа литературатҵаараҿы хәартара злоу ашәҡә ҿыц. Уи иаԥхьо зегьы, агәаҳәара ду шырнато азы агәрагара ҳамоуп.

Енвер Ажьиба

«Просвещения народа без письмен его языка подобно попыткам писать на воде».

Просветитель Славян Кирилл

ИЦӘАЖӘАЗ АҬЗАМЦҚӘА

Барцыцҧха Белла аҧхьаҩ дусырдыруеит ҳәа акәзам (Анцәа ду илҧхала уии уареи шәеибадыруеижьҭеи, лҩымҭақәа бзиа ибаны урыҧхьоижьҭеи кырза тҷуеит), уи лыпсҭазаара иаҩыз, аха макьана акьыпхь зымбац анысымҩа аҟынтә еиҳа уаҩ игәникылаша, хшыҩзцара ззиуша, епизодқәак рыла абри астатиа зхацсыркыз, избанзар акы, уаҟа иаабоит уи лырҽиаратә тематика апатриоттә мцаҧшьра нахьхьиза аахыс изыргәаҭеиуа, идоуҳау системаны еибазыркуа, ҭатҷгәыс иамоу, изхылҽиаауа ахьынтәааua. Ѳбагьы, алада сзыхцәажәауа, ааскьаза иҭытҷыз, ҳлитератураз иуарлашәарлоу лышәкәы «Абаатәтәи аццышәқәа» иахьақәҽнатуа ауп. Аиқәҽытрақәагьы акуп, иҩбоуп. Арҭ архышьна еиҩызтҷәаз реиҧш еизааигәоуп.

Белла Урсҟан-иҧҳа Барцыц диит 1945 шықәса жәабран 23 рзы, лара исахьаркны ишылҳәаз еиҧш, Бзыпҭатәи ашьхақәа рыгәтылса ҳәа иҧхьазоу Арасазыхь ахәы ҧшза ашьапаҽы.

Уажәы, ажәа лаҳҭап лхаҭа: «Хҩык аҧацәеи ҩыцьа аҧҳацәеи ҳархылҭит ҳани ҳаби. Аҧшьбатәи ҧшьымыз анихыҭуазоуп, Ерман бригадак абригадир Галуст Қьешебиан ҳан лҽы дааины илеиҳәеит аʒәы дыбзашшит, бҭаҭын аҽыхра шахыҧаз ала, асаби дбымоуп ҳәа ибаҩсʒом, акомиссиа аараны иҟоуп, хҧаҟа калаҭ ҽыхны, банхәыҧҳа, бхаҭа, бхәыҷқәа еикәыршаны иртәа, рыгәра ганы аҭаҭын рыҧхга агәырқәа дуркуа иҟам, аха убас иҟоу асахьа дбырбароуп, бдырʒыр алшоит ҳәа лгәы лҽанитҷеит. Сталин дымҧсыцызт, Бериагьы иасакьаҳәымҭаʒаны дыҟан, иналаршә – ҩаларшәны акәзаргьы, иҭаркит, ҧҳәыскгьы дылкылахәаша ддырʒт, – абас анырҳәоз ҳаҳалон. Ашкол ҳҭамлацызт. Ари заҳаз ҳаби иаҳәшьа Анҭицеи ашҭа иакуамызт. Ҳаб Урсҟан дынхаҩын, дыхьчан, дуаҩы барақьаҭын, дчеиҷьыкауаҩын. Арʒра аамҭа бааҧсы иашьхьаз цынҭәарах шьхақәакгьы иааʒон, аха аҭаҭын аҽыхра дамарамызт. Иара усгьы ркалаҭқәа аашьҭыхны ицеит еицны. Лара иҽылхуан, рыхқәа еиқәыршәаны, амырзакан еиҧш. Хә-калаҭк иҽылхыз уардынла иаааганы, аказармаҽы, аҭырас ҽыц шьҭаҭаны рҭаҭынқәа нылартҷеит. Акомиссиа ирбазаап иҩаз аҭаҭынқәа ахьылҭәахыз абнараҽы. Уи акәхеит, адырҩаҽноуп Бзыҧҭатәи НКВД аҽынтә дааит ила амшьыʒ ыҭыкәкәа Кониахин зыжәлаз амилиционер.

Ҳан ҩбаны иҧаны илықәыз лыхцәқәа асаара ишьҭасуан, цәгьашәа илнаалон. Иҟалозар касык бхаҭа, Жваниа – аҳәагәаҭәа зыҷроу – ибмырбан, акы азырур ҳәа сшәоит ҳәа лалҳәеит ҳаб иаҳәшьа. Нас инацылҭеит, дааҳҽаҧшын: – Шәан «ҳасас бзиахә» диман дандәықәлалак ишшәылшо ала аҳәҳәара шәалага ҳәагьы ҳазыҟалҭеит, аха, ҳгәыҭҟьа-ҧсыҭҟьара иахҟьаны, ҟыт ааҳахәламшәеит. Ҳан хаха-хымш дҭакын. Ҭхык агәазы лыхцәы хыртҷәарц урыс ҧҳәыск дыҩнартҷазаап. Лыҳәҳәабжь деиқәнархеит, илымуит. Ҳашьа хәыҷы Артиом аҧсра далагеит, ақашь (аҧышәҭрықь) ахь диалымгацызт. Иҽаҭахәы лара лцәеижь аҽы иҟан. Уи ашәра ианалага ани аурыс ҧҳәыс илызналгазаап ҩ-таблеткак, ахьаартәага. Сахьыҩнакыз адашьма еимҟьаны иахьыҟаз ибжьасыҧсеит, рыгәра ганы исзымжәит лҳәеит. Уи аахыс 60 шықәса шыҭуагьы, зны-зынла Артиом иʒамҩақәа ирыдхалоит сыблақәа. Дгәынқьуан, аʒыҭәҟьа ижәуамызт. Ацәымза анарку иахьыкәкәа илеиуа ацәалаҕырʒ еиҧш иʒамҩақәа ирықәҭәон илаҕырʒқәа. Аҧшьымш рзы, лхәыҷгьы ларгьы ахәышәтәырҭахь иргеит, ишәыз лгәыҳәҧы ҧырҟеит. Дҭазкыз лара дылҭынхан: «Есышықәса сабик дбоуеит, «Стахановка» ҳәа ахьʒ банаҳшьар ҳҭахын, убри иаҳа ибзеиҕьʒамзи...» ҳәа леиҳәазаап «лҭынха ду».

Лаб Урсҟан дзықәдыршәаз атәгьы Белла Барцыцҧҳа лнысымҩаҽы инаҭшьны иазгәалҭоит: «37 шықәсазы сабгьы жәибжь мшы дҭакын, Абааҭатәи абахҭа жәибжь шықәса иаҩсуа, игәы аихаршыла икылблааны доурышьҭит. Насоуп, мчыла ҧҳәыс данизаарга. Ҳани ҳаби ирныз ашәахсҭақәа еиқәҽырҭуан. Саргьы сырхылҭит, аҩбатәи сакәын. Арʒра атемагьы еидара хьанҭаны саҭаларц азын акәхап ари адунеи сзазишаз».

Аҧхьаҩ ухаҭкы, егьырҭ зегьы ҳарҟәаҭып, арҭ аҭыхәтәантәи ажәақәа рымацарагьы еиламырцҳаʒакәа агәра угартә иудырбоит, арʒра атема еидара хьанҭаны Белла Барцыцҧҳа даҭазҭаз закәу, насгьы иҽаҳахахьаз Абааҭатәи аҭʒамцқәаҭәҟьа лырцәажәартә еиҧш, абаҩхатәра анаҩсангьы аҧсихологиатә ҭагылазаашьа лызҭаз.

Ашәҟәы «Абааҭатәи аццышәқәа» аредактор, абаҩхатәра злоу апоет, апрозаик Енвер Ажьиба уи иацитҷаз аҧхьажәа «Адгьыл иаламбо аццышәқәа рымч» аҟны зынʒа ииашаны иҩуеит: «...Иззымдыруада Белла Барцыцҧҳа араионтә газеҭ «Гагреи» араионтә радиои рҽы

лусурақәа раан, ақыртуа милат еилыхыѡцәа акәкәаҳәа ишаалыцрыхозгьы, шәареи гәеитапараки лымамкәа лууажәлар рхьаа, ргәала зныпшуаз итцарыз, зынгьы игәышьтыхгаз лматериалқәа рыла иааипмырҟьазакәа лыкәгыларақәа.

Белла Барцыцпҳа лыхдырра лхала имѡақәылтцо аамта дантагыла инаркны ауаажәларратә усура лнапы алакуп, апсадгьыл алахьынтца иамырцәо, иамыртәо апатриотцәа иашақәа рыгәта дгылоуп».

Ааи, уи дгылоуп лыпсадгьыл дапатриотны, шьоукышьоукы реипш, ажәала акәымкәа – усурала. Ус шакәу ҳарымҳәаҙои Белла Барцыцпҳа лнапы итцлыжьхьоу, апхьаѡцәа ибзианы ижәдыруа, абраҟа ҽырпштәыс иааго апоезиатә апублицистикатә шәҟәқәагьы: «Аҙыхь хәычы» (Аҟәа, 1981), «Ашьыжь» (Аҟәа, 1983), «Ашьац иатцәа» (Аҟәа,1989), «Ихәарҷьагоу Бзып ацыпхьқәа» (Аҟәа, 1997), «Иҽымшәаз ашәтыц» (Аҟәа, 2001), «Ражден Гәымба (Аҟәа, 2009), «Икыдымшәаз аетцәа» (Аҟәа, 2010), «Аратцла анышәтуа» (Аҟәа, 2010) «Апшалас» (Краснодар, 2011), «Амцажәла абжьы» (Аҟәа, 2013), уҳәа егьыртгьы.

Автор леипш, апхьаѡгьы игәы иалоуп Белла Барцыцпҳа лнысымѡа аҟнытә иагәылхѡааз рҽиаѡык, пшааѡык, журналистк иаҳасабала итцегьы дхазыртәаауа, лхатара гәылтәааны иаазырпшуа абри ацәыҙгьы: «Апсны ицоз аибашьраан атоурыхтә тцакы змаз хратцла ашьапы инадрыххаланы исцәырблит 140 шықәса нызтцахьаз ажәытә патрет ѡеижьқәеи псеиқәырхагас иҳамаз ѡыцьа апсынтцркьаҽқәа ртәқәеи. (Инымѡатәны иазгәастоит: Белла Барцыцпҳа псеиқәырхагас ҳәа зыҙбахә лымоу, иқәрахьымҙахаз лыпхацәа Мадинеи Мрамзеи рпатретқәа роуп. Урт рыҟамзаара лара игәырѡа хьантаны, ихымҽуа хьааны, доуҳала дшыгәгәоугьы, акы лыҽшатцалмырхуагьы, иахьагьы илыцрыхоит. Ус шакәу –

псеиқәырхагас ҳәа илҳәаз ажәазатцәык иаанарпшуеит). Урт агыгшәыгқәа аѡнгьы рблырц иалагазаап, аха ҳгәыла Чарквиани Уча дрыхьҙан еиқәирхеит. Исцәырблит хыбаарыла сыззыҟаз, снапала амашьынкаҽы искьыпхьхьаз 16 кь.бгь. иҟаз сажәеинраалақәа. Асаҙ жәлар ирызкыз аҳәамтақәа, 37-тәи арҙра иазкны абжьаратә школ салгаанҙа еизызгахьаз аҽцәажәарақәа 48.

Иҳагоу иѡны рблааит, аха убри аѡызеи ҳачкәынцәа ртархареи ираҟараны сгәы иасит, схы, сыпсы иалхны, ѡнутцкала амца скуа, сбылуа иапыстцаз сѡымтақәа рыццышә. Арҽиара знапы алаку ида даҽеаҙәы уизеилкаауам арт ацәыҙқәа ртцакы заҟа игәытцхоу.

Ажәеинраалақәа сзышьақәмыргылеит, Асаҙ ҳәамтақәа изулак рхьышьтраҽы иаазгеит. Иахьанҙагьы сцәеижь иаламбацт сцәыҙқәа исныртцаз аахақәа».

Апоет лцәыҙ иазкны илҳәаз ажәақәа уи лырҽиаратә нысымѡа иахәтакуп, насгьы лцәыҙ иахьагьы дшамыртынчуа, таха шлынамто дырқәасацьуа дшамоу аҳәоит. Аха даҽеа ганкахьала, уи аахыс иапылтцахьоу лпоезиатә, аттцаарадырра цәаѡас измоу лпублицистикатә ѡымтақәа ухаҽы ианаауго аамтазы имѡашьо иубоит уаѡытәыѡсак иаҳасабала заҟа лхатара ҭәгәоу, заҟа инартцауланы дхәыцуа лыпсадгьыли лыжәлари уатцәтәи ртоурыхтә лахьынтцазы.

Белла Барцыцпҳа аѡада зыҙбахә сымоу, сара иахьынҙаздыруа макьана акьыпхь зымбац лнысмѡа злахлыркәшо лыхшыѡзцарагьы итцанаҳәо кыр ыҟоуп – апоет, апублицист лыпстазаареи лырҽиамтақәеи тызтцаауа (уигьы ҳлитературатцаараҽы иатаху акы акәны иҟоуп) изгьы. «Апсуа поезиаҽы шьаптыпк иадамхаргьы исзаанкылозар, саб иаҳәшьа Антицеи асаҙқәа ирызкны исзеиталҳәахьаз рҽапыцтә ҳәамтақәа рымшреи ирыцьшьоуп. Апсуа бызшәа убас итыруан лыбз аҽы, убас ицьбаран лгәынкылашьа, лажәа сахьарк».

Заԥхьаҟа ипоетхараны иҟаз Белла Барцыцԥха аԥсуа бызшәа иамоу адоуҳатә ԥсымчхареи Аԥсны жәлар рпоет, академик Баграт Шьынқәба ахьыртәатәа ҳәа дзышьҭаз ҳажәлар рҽаԥыцтә ҳәамҭақәа рбеиареи аԥсуара афилософиатә ҭаки изакәытәҟьоу реилкаареи, абзиабара дыркреи рҽы лаб иҳәашьа Анҭица илыбзоуроу рацәоуп. Ус шакәу апоет лхаҭагьы лнысымѡаҽы иатҵшьны иахьазгәалҭо анаѡсангьы, аԥхьаѡ ибоит уи лырҽиамҭақәагьы ишырныԥшуа.

Сыззааиуа, Белла Барцыцԥха лышәҟәы «Абаататәи аццышәқәа» роуп. Итабыргытәҟьаны, уи иаԥхьаз дарбанзаалакгьы, лоунытә дырқәыԥсычҳаны, дааитәанамырҕәҕәар залшом, избан акәзар, шәиԥхьыз згымхаша, гәнаҳала ипеипеиуа итәу, харада-барада ҳҭеицәа хазынақәа зыхәлабгаз 1937-тәи ашықәса уаԥхьа иҽаҽаза иаацәыртцуеит, ухаҭа уалахәны, иацы иҟалазшәа, шьаза-гәаза итәны. Итрагедиа дуны ҳажәлар (Асовет Еидгыла амилатқәагьы налатцаны) ирзыҟалаз арыцҳара ииашам иҳақдаран ҳәа Н. С. Хрушьчов ихаан ианақәзба насыԥла еиқәхаз, уи иаҽытцахәхаз зегьы андыриаша, идамыҕаха ирыхтцаз «ажәлар раҕацәа» ҳәа ахьз анырхырх нахыс ауп, дара ирызкны ахатә тема аманы асахьаркыратә, аҭцааратә, апублицистикатә ѡымҭақәа рцәыртцра ианалага асовет литератураҽы. Изгәаламшәода, иамыԥхьацда аурыс шәҟәыѡѡы А. И. Солженицын ироман (раԥхьа ажурнал «Новый мир» ианылаз) «Иван Денис-иԥа имшқәа руак». Ус заҟа?

Аԥсуа литератураҽгьы имаҷзам иаланагалахьоу 37-тәи аамҭа хлымзаах иазку аѡымҭақәа. Аха, агха соуам ҳәа сгәы иаанагоит 37-тәи ашықәс хьанҭа атемала ҳлитератураҽ иахьауажәраанза ицәыртцхьоу, апоезиаҽы аума, апрозаҽы аума, апублицистикаҽы аума, зегьы ирылҳәҳәоит Белла Барцыцԥха лнапы итцытцыз «Абаататәи аццышәқәа» ҳәа сҳәар. Ус шакәу зыртцабыргуа

афакторқәаируакуп ашәҟәы, аредактор Енвер Ажьиба иацитцаз аԥхьажәа иаҳәо абарҭ ажәақәа: «Ари ашәҟәы актәи адаҟьа инаркны атцыхәтәантәи адаҟьа аҟынза нацәхьатцрак ҟамтцакәа иаарԥшу ахҭысқәа ирылахәын Белла Барцыцԥха дызхылтцышьтроугьы. Уи дшыхәычыз лыблақәа ирбон, илныруан, илызгәамҭазакәа лшьа-лда ирҭалон арҭ ашықәс еиқәатцәақәа рыццышәқәа. Урҭ ашықәс еиқәатцәақәа харада иахәыртәыз ауаа рзымхакәа, матәа еиқәатцәаны иршәылон ртаацәа, аитымра зыбга ԥнатцәаз рыхшара, асабицәа. Мгәарта итаны имицызтцәҟьа аԥсабара ақәыԥшра радраҙомызт».

Ҳәарас иатахузеи, абри аԥсихологиатә ҭагылазаашьа автор лышәҟәы адуneи абараҽы иҳәаақәнатцаз шьарда ирацәоуп. Избанзар, арҽиаѡы ибла иабаз, ихҭынхьааз, ицәа-ижьы ианырыз еиха еиҕьны аԥхьаѡ игәаҽы инеиртә аарԥшра илшоит. Ари ас шакәу еилкаауп. Аха араҟа иҟоуп извыстәым даҽеакгьы. Уи убри ауп – Белла Барцыцԥха ас еиԥш иҟоу ауаа рыццышә иалху аѡымҭа ду арҽиара жәытәза аахыс иатәышьтроу афантазиа, мамзаргьы ахыҵхәаа ахархәарала илымѡит, иацылымтцеит. Уи данқәыԥшыз инаркны арзра атәы зҳәоз ажәабжьқәа, ахҭысқәа, еиҳараҙак иалахәыз, изхызгахьаз, уи амцашыратә ҷьаҳаным аарлаҳәа иалтцыз рҟынтә илаҳауаз, лхаҭа ирымылхуаз аинтервиуқәа, рыҕцәажәарақәа хәычы-хәычла иԥкааua, лаԥхьаҟа илыѡраны иҟаз ашәҟәы азы аматериалқәа еизылгон, зыԥсы ҭаз, ус узазҳәар ауазар, адокументқәа. Ари, ҳәарас иатахузеи, имариоу усым арҽиаѡы изгьы, аҭцааѡы изгьы. Насгьы, закә материалқәоу, закә документқәоу ухаҽы иааугар иубоит урҭ зҭылгаз «аҭыѡра» аҭалара зынза ишымариам, ишгәыҕкаагоу. Абраҟа, итцабыргытцәҟьаны имѡашьо иубоит Белла Барцыцԥха аԥсабара илнатаз лбаѡхатәра агәаҕьра дуи ачҳареи

шамоу, избанзар напы злалкыз аобиект излахьанҭаз ала ашьҭыхра уадаԥын, уи иаҭахын аамҭеи, аԥьабааи, ахамеигʒареи рнаԥсангьы, ихымпадатәыз, зыдлапса ашәкәы ҟамлоз ажәлари аԥсадгьыли рыбзиабара шьаҭаси гәаԥшьси амазаара.

Автор абасҟатәи еизылгаз, иҭылҵааз, иларха-ԥархо, инарҳәы-аарҳәуа еиллыршәшәаз аматериалқәа иргәылоу ахҭысқәа иаку ԥымҭакны аҟаларазы компазициала реиҿкаареи хронологиала реишьҭаргылареи ҟазаралатҵәкьа илылшеит. Ашәкәы жанрла иугозар, жәаҳәарада, апублицистика иатҵанакуеит. Аха уи амацараҿы иаагылом, араҟа иубоит егьырҭ алитературатә хкқәагьы, иаҳҳәап, аинтервиу, аочерк, агәалашәарақәа, аҭҵааратә усумҭа ацәа зхукааува астатиақәа, афилософиатә ҵакы змоу, еихшьаалак иаԥызоу автортә хьаҵрақәа уҳәа иреиԥшқәоу. Урҭ зегьы еилаланы, иуҳәар ауазар, еизыразны иҟарҵоит, автор акыр шықәса запҵара даҿыз, ишьаарҵәыраз ҳҭоурых адаҟьақәа аазыртуа ашәкәы.

«Абаататәи аццышәқәа» уанаԥхьо ухәы-ужьы қақаʒа имгылар ауам, угәы аисра иацнамҵар ауам, избан акәзар, убла ихымҵуа иаахгылоит Аԥсны рыцҳа атҵеицәа хазынақәа харада-барада, иахьаԥсуааз мацараз иҭадырхаз рхаҿсахьақәа. Урҭ рыԥшра, рсахьа аныхачапақәа ракәымзи! Аԥсадгьыл итҵәатәы шьаҟаны иатҵагылаз ракәмыз! Ухаҿы имааирц залшом абарҭ ауаа цәгьапсышьа рызҭаз, амчраҿы иҟаз, аполитика хәашьы мԥаԥызгоз зегьы ауаатәыԥсара рцәыʒны, игыгшәыгқәаны ишыҟаз.

Итабыргуп, акыр анҵы ашьтахь урҭ агәаҟқәа рҳақ ззыҵьашкыз Бериа ахәымга дназлаз рацәахеит. Уигьы, жәаҳәарада, ауаԥы игәы збааува акоуп. Аха ҳмилат иарҭаз уаапсырала ацәыʒ, ааха рҿеишьа, рхынҳәышьа амоума?

Абри ахшыԥзцарагьы ухаҿы иааиуеит Белла Барцыцҳа лышәкәы уанаԥхьо, насгьы, роман -трагедиак еиԥш ауп ишуныруа.

Анаԥсгьы даҿеакы. Ашәкәы «Абаататәи аццышәқәа» иапсыуан иаԥхьо дарбанзаалакгьы (иапсыуам макьаназ даԥхьартә алшара имам, аха сгәы иаанагоит ас иуарлашәарлоу ашәкәы аурысшәахь аиҭагара шатаху автор дазхәыцуеит ҳәа) илымҳа иҭыԥуеит акәым иҭаҳәҳәоит Абаата иҭарҟәаҟәаз, иҭарблыз жәларык рнаԥсангьы, Сибратәи абахҭақәа гәымбылцьбарала ирҭапсыз агәаҟқәа руазырбжьқәа, адгьыл атантә иааиуашәа. Избан акәзар, убриаҟара ихьанҭаз агәнаҳа – адгьыл бжьрабжьтцәа итаз ихәытрттаны иаалырԥшит, жәлар ирбо, ираҳауа – игәынқьны лоунытә иқәыпсычҳауа аҟынʒа аҟатара лылшеит автор. Ари, жәаҳәарада, ибжьааԥнытәу ароман еиԥш иага исахьаркызаргьы, атема иага иактуалтәызаргьы, иага философиатә хшыԥзцарала еитапапа иҭәызаргьы, узаԥхьом уцәа-ужьы ҭымблаакәа, еиламыршыкәа.

Иара убас, абраҟа иаагаз ахшыԥзцара иадҳәаланы исҳәоитдаҿагәааанагаракгьы,сиашоуп,аԥхьаԥгьыдсыкәшаҳатхоит ҳәа сахәаԥшны, насгьы уи аԥыза ахшыԥтцак Енвер Ажьиба аԥада зыʒбахә ҳҳәахьоу иапхьажәаҿгьы иатшьны иазгәеитеит. «Абаататәи аццышәқәа» еиԥш иҟоу ашәкәы ахцәажәара, алитературатә термин ала иуҳәозар, акритикатә лаԥшҳәаала аилыргара, аԥхьаԥ изнагара даараʒа иуадаԥуп, имариоу акы акәны иҟам, иага дҟазазаргьы. Избан акәзар, акы, араҟа ицәыргоу, злахьынтцақәа заамурала аццышә ихнаԥаз, иртытны рылацәажәара иаахтәатцәкьаны игәыҭшьаагоуп, трагедиоуп. Ԥбагьы, убри аҟнытә ашәкәы иаҳәо, иаанарԥшуа автор зсахьа ҭылхыз аԥстазаара шеибгоу аԥхьаԥ иҟынʒа нагашьа амам, зегьы иреиҿуп иара ихата даԥхьар. Уаҟа акритик иихәо атцкыс акырынтә еиҳаны иара ашәкәы

ахаҭа иаҳәоит. Абри ахшыѡзцара иацраԥшьны ҳажәлар рышҟа схы рханы исҳәоит: «Абаатәтәи аццышәкәа» шәаԥхьа, абаапсы зегьы. Уи ҳҭоурых ауп, ҳатрагедиа ауп, иаҳиааиуаз амч еиқәатцәақәа шҳазныҟәоз асаркьеиԥш иаҳзырбо ауп. Сгәы иаанагоит (сажьоит ҳәагьы сыҟам) иаԥхьаз дарбанзаалакгьы ианаҳәоит ҳәа ҳажәлар ҕәара-пара зны-зынла ишҳахьуа еиԥш – уара, сара ҳәа акәымкәа, ҳәынҵқаррак ҳшатәу, жәларык шҳакәу ԥхныгак еиԥш ҳаилатцәаны еснагь ишеидгылатәу. Усҟан ҳазцәымҕу амч еиқәатцәақәагьы, (урҵ есымшагьы иҟоуп) мчы роуӡом. Хи-ԥси ҳәа иҟоу, хара изымхәыцуагьы еилнаракаауа рацәахоит, ацәа далазар далнахуеит. Ацәа иалогь ҳаҟами…

Абаатәтәи абахҭа лашьцәа иҭакыз, аха заԥьал аламкәа еиқәхаз абаандаѡцәа руазажәа, – излаԥшыз, ирхыргаз, рыԥсы шеиқәхаз ажәала аиҭаҳәара гәаҕьуацәоуп, избанзар урҵ убранӡа ахлымӡаахракәа ирыхлымӡаахуп, насгьы удыргачамкуеит, ауаѡы насыԥда аԥсра лахьынтцас измоу ауаѡы изы абас шԥаҟаитцо, илазтцази абри аҟара агыгшәыгра ҳәа угәы иаанамгар ауам. Хыхь исҳәаз сыхшыѡцак ашьақәыргәгәаразы иаазгар акәхоит ҿырԥштәқәак.

Абар, Абаатәтәи абахҭа иҭакыз Гьезардаа Лад иуазажәа закәу: «Аамз дуззаа абра стакын. Ѡажәижәибжь шықәсазтәи аӡынра даара иҕәҕәан. Иԥшоума, иқәоума аҟаҿыҳәа ицҳауан, ҳазҭагылаз, аԥсабаратә цәыртцрақәагьы ирныруан. «Ахшаара рацәа ааӡатәыс измаз, Лыхнытәи Аншбак даргеит, уамашәа иргәаҟра иаҿуп» ҳәа ааҳалаѡит. Ҽыцс иаамѡаԥысуаз усгьы ирцәахӡомызт. Иршьыз, икнарҳаз, иандыргәамцлак знапы шьҭызхыз абаандаѡцәа уҳәа акгьы ҳавсӡомызт. Са сгәанала, убри ҳацәшәаны ҳшәаҟьарц азы, абас шәҳәар ахақәитра шәаҳҭоит ҳәа иҳадыркылоз аус пылҳат азы ҳҿы ҳақәшаҳатхарц азы. Ауаѡы рыцха иԥсы цаами, аԥсра

зҭахыда. Сыззааиуа, цаҟатәи ҟарск аҿы ҳахлаҳәадаха ҳаилакын жәеизаѡык ҳзымцысуа, ҳаигәыдцаланы, акаламреиԥш ҳаивагылан. «Гьезардаа аҿахәҿыхрахь!» – ашә даалагылеит милициак, дѡардаӡа». Срылҕәааны снарылиган, амардуан ҳѡаҿаламҭаз акәыкәу-акәыкәуҳәа иҳәҳәабжь геит хатцак. Заԥхьа сыргылан сѡазгоз, сара дыѡсывсын дышзахәоз уахь дхалеит. Хатцак ишьацәа тиграфк ахаршәны дларгон. Ихыртцәаз ихы дашк иакызаарын наҟ-ааҟ иныкәыкшо, ивакәымпылуа дышларгоз, ахала аҿыланахеит, адых-адыххәа иқәыкшо. Аҳаиуани акәытқәеи рыхқәа анхыртцәо ус иаԥуп ҳәа ҳшанышәогьы, ауаѡы ихы ахтцәара – ари схаҿы исзаагомызт. Сыԥсы сгәы икылачит. Сшьапқәа сытцыпсааит. Амардуан ашьазӡа иаганы иҟан.

«Акьыртрахь, акьыртрахь!» – ибжьы тцаны дрылатцәааит хыхь игыланы ирзыԥшуаз Анцьиԥариӡе. (Абри иоуп Анцьиԥариӡе ҳәа дысзырбахьаз Хышба Дарафеи иакәын). Ари аразҟыда, ихыртцәаз ихы ведражәк интарыжьын иаргьы дырҳәазаны дыргеит. Сыбла иабаз сыԥсы сылнахит, сашьит. НКВД-аа ирыдкыланы ирымаз аерман пҳәыс амардуан иаҿашыз ашьаӡа-гәаӡа ыкәыӡәӡәааua длеиуан. Аха ашьапылашьтақәа аныцуазма, ус ианын. Заҟантәы сыблала избахьазыз, шьала ихыкьасо, ана-ара ицәытцаргыланы ирымаз, ауаа ирылырхуаз ашьа. Ауаѡы ихы ауаѡы ихисо ари гәаҕьышьас иамоу схаҿы исзаагомызт».

Лад Гьезардаа анаѡс еитеиҳәо ахлымӡаахқәа (ѡ-метрак ԥшьыркца еиҳам) аӡәы иҭып жәохәѡык еилакны ишыѡнаркыз, итцааршәыз аӡы шьамхахьы ишӡаадыргылаз, рыбзқәа рҿы ишҭатцааз, рхы ларханы рышьацәала ишыкнарҳаз, ас аргәаҟра атцкыс ирблыр шеиҕьыршьоз, иҭакыз зегьы шапсыуааз, жәашықәса Сибратәи ашьауҕа ихигаз шатцанарӡуаз, Абаатәтәи абахҭаҿы аамта кьаҿела иҟазаара аан изаарцаз уҳәа

иҭегьы рзыӡырҩра мацара ухшыҩ уахнагоит, насгьы иуадаҩӡоуп, акоммунизм ҳаргылоит ҳәа ҳаныҡәҧоз аамҭазы абахҭаҡәа ирҭакыз абаандаҩцәа абас гыгшәыграла ирызныѣәоит ҳәа ахаҷы аагара, ахаҭара. Аха, ирыцҳарахаз, уи ҳаҧсҭазаара аиашахаҭа акәгәышьан. Амала, иахьагьы наѣ-наѣгьы иҵьарымшьаларц залшом 37-тәи (уи ахыҧша ааӡоит 1953 шыҡәсазгьы) ашыҡәсҡәа раан амчраҷы игылаз асовет чынуаа, ҷыдала НКВД-аа, ГПХ – уаа рхаҭарнакцәа (зегьыҭәѣьа ракәымзаргьы) иаадырҧшыз ауаҩытәыҩса иҧсҭазаара иузадымкыло агыгшәыгра, ауаҩы лажәк еиҧш иҧхьаӡара.

Абыржәы алада иаазго, Кама Ҭраҧшь (Абааҭа абахҭа иҭакыз лхаҭа Бениа Аксент иҧҳәыс ибара ҳәа лысаби длыман дахьнеиз ишлызныѣәаз атәы) илгәалалыршәогьы уи акәӡами ишьаҡәнарҕәҕәо: «Абрахь быҩнал, аброуп дахьыѣоу, – ҳәа ѣарс дамыҕак сныҩналан, зоура кьаҷыз Гагратәи тәым милаҭк, ѣәардәк ѣәараѣәанҷо игҷагылан, абна бтәар ѣалоит ҳәа насаҳәаны, аҷҷаҳәа ашә аркны иара дцеит. Сара стәоуп, ахәыҷы лаб уажәыушьҭан дысзааргоит ҳәа сыҧшуп. Агара ада ҧсыхәа змамыз, зыбз ада зыхәламыз ахәыҷы арҭәаа ҳәа дыҳәҳәаны аҧсҭыхра далагеит. Амца скит, лыбжьы раҳар еицәоу сзыруеит ҳәа ашәара сысит. Шәҷаҧхьа саҭамыз, сгәыҳәҧы лҷаскырц салаган илуам. Сгәы дкыдҭны ауада – аѣарс ҷаасҭаҷы дназгаазгоит, снапы данҭаны дсырҭысит, арахь дахьыҡәсыриаша, ма цәардаҕәык гҷасандаз. Дбааӡеит, лрымӡ дысцәабылуеит. Ирҳәоз шымцыз еилыскааит, иара игәаҕ ихҭыргоз маҷызшәа иеицәаз ѣасҭеит. Арахь сымч сылӡааит. Ажәала еиҭаҳәашьа сымам ҧшьымш уа ишысхызгаз. Абаандаҩцәа рҕызбжьҡәа уажәгьы сдырҭысуеит. Гәаныла схы-сгәы сшәиуеит, сыблаҡәа лашьцакуан, амшын акәзар ицәгьахазаап, ацәҡәырҧаҡәа Абааҭа аҭӡамцҡәа ирынѣьозшәоуп ишызбоз. Сысабии сареи убас инеимда-ааимдауа ҳҭәыуон, иҳалаз

ҳахаара убри амцураша ҭыҧ иаҳцәагазшәа ахлымӡаахра ҳхаагеит».

Ас заѣа рыцҳара – уаҩымрала иҡьуа, иҕызуа – иагәылыжжуа зегьы акы, араѣа иузаагом, ҩбагьы, ишахәҭоу узрыхцәажәаран иѣаӡам статиак аҷы, избанзар, убранӡа ихьанҭоуп, рымҷехакгьы дууп. Амҷехак анысҳәах, иацсымҭар ауам, ашәѣәы «Абааҭатәи аццышәҡәа» аамҭалагьы, нас уаѣа иаабо ахҭысҡәеи реалтә аамҭала уахәаҧшуазаргьы иаҭанакуа кыр ыѣоуп, еиҳа ииашаны иуҳәозар, ишьҭнахуеит Бериа имаҭуараҡәа ирхылҭышьҭроу Шеварднаӡе, Иоселиани, Ѣарѣарашвили рбанда, Аҧсны ҳгоит ҳәа иаҳзааргаз аибашьрагьы. Ишымариамызгьы, арҭ аҩбагьы автор ѣазарыла, мамзаргьы композициала еилымшәо еиҷыбааны еиҡәҷырҭуа, насгьы излеиҧшымгьы аҭубаартә еиҧш даҡәшәаны иѣалҭеит. Излеиҧшымгьы убри ауп – ала маӡала ицҳауа еиҧш 37-тәи ашыҡәс ицәырҭыз ҳаҕацәа, рҭаҳәҭеи иҭан, иҭәахын, иубомызт. Ахара здырҭоз, «ажәлар ираҕацәаз» иҭакыз ракәын. Урҭ имчыдан, ирылшомызт дара ҭазырхоз ирҷагылан аҡәҧара, ажәакала, харада-барада иццышәыртәыз ауаа гәарҭак рҳаҡ рзыҕьашкаанӡа. Уи ѣалар акәын, Анцәа ду имчала иѣалеит, аха ишҧа. Егьи, Шеварднаӡе ибандеи иареи ртәы уҳәозар, уи еилкаан, иаргаман. Араѣа ҳҭеицәа адауаҧшьҡәа ирбон аҧсуаа шьаҭанкыла иҡәысхуеит ҳәа иҳаҡәлаз дзакә шьажәҩыз. Рыҧсы сакәахшоуп, зхы аҡәҭаны Аҧсны аиааира азаазгаз ҳҭеицәа хазынаҡәа! Иара убасҭәѣьа рҷаҧхьа еснагь ҳхырхәозароуп, иаҳхаҳмыршҭыроуп ҳаҧсадгьыл Аҧсны ҧшӡа зхы аҡәызҭаз аҧацәа гәымшәаҡәа ршьа кәапеишәа изтаз, изуз, иахьа зыҧсы ҭаны иҳалагылоу ҳҭеицәа иаадрыҧшыз, алакә аҷгьы зыгәрагара мариам афырхаҭарагьы. Уи анаҳхашҭ, ҳаҕеиҭа, ҳаҭабгеит ауп иаанаго.

Изхысҳәаауа, абарҭқәа зегьы ашәҟәы «Абааҭа аццышәқәа» рҽы композициала еидызкыло агәыцә хада иагәылубааауа иҟаҭоуп. Уи зыбзоуроу, жәаҳәарада, автор лбаѡхатәратә напҟазара ауп. Араҟа уи, лпублицистра мацара акәымкәа, даабоит дышәҟәыѡѡны, дыҭҭааѡны, дхәыцѡны. Белла Барцыцпҳа лабиаҳәшьа Анҭица апсуа бызшәеи жәлар рҽапыцтә ҳәамҭақәеи ибзианы иахьылдыруаз азы исахьаркны илзылҳәаз ажәақәа, апсуа бызшәа лыбз аҽы итаруан ҳәа, уи лхаҭагьы даҭанакуеит, аҷалапеипш илнаалоит. Ус шакәу арҭабыргуеит, Белла Барцыцпҳа хыпхьаʒара рацәала лнапы иҭыҭхьоу лпоезиатә, лпублицистикатә, лыпрозатә ѡымҭақәа рыʒбахә ҳамҳәаргьы уажәы ҳзыхцәажәо ашәҟәы агәаларшәара азымхои.

Апхьаѡ илапш иҭамшәарц залшом апоет лышәҟәы ахаҭабзиара ҳаразкуа уи иагәылоу еиуеипшым ашықәсқәа рзы иапылҭаз, аха «жьра-цәарала» иара иатәу, аидеиа хада шьақәзырҷәҷәо ажәеинраалақәа: «Ааи, ирзымхеит Арушьанраа» (Ҳҭарауаѡ ду, ааскьаʒа иҳапхаз Владимир Касланʒиа иаб, аҟыбаѡ змаз ашәҟәыѡѡы, ажурналист изку), «Ахаҳәду», «Аҭʒамцқәа, ишәаҳама?!» «Абааҭатәи абахҭа» (уи ашәа алихит, амузыка ианиҭеит изаамҭанымкәа иҳапхаз, абаѡхатәра змаз, иахьагьы зашәақәа хааʒа Апсны иқәыѡуа акомпозитор Баграт Багаҭелиа), «Ѡажәижәибжь», «Арʒра сақәлахеит ожәшьҭа», «Роберт Еихе» (зныкҟьарала 4762 ѡык ҭазырхаз ашьажәѡы ипортреҭ ашәҟәаҽы иаҭахымызт ҳәа апхьаѡ игәы иаанагар ауеит, аха, сгәанала, автор, ииашаны иҟалҭеит уи ахәымга ицәымҷра еиҳагьы иуныруеит, насгьы, бжьрабжьҭәа ицаша Еихераа иахьагьы иҟами...), «Ақәыпшцәа, зқьѡыла иҽиашаз» (ари поема хәыҷуп ҳәа азуҳәартә иҟоуп, иаанарпшуа апсҭазаара автор ишылныруа иадкыланы уахәапшуазар), «Апсуаа иҭырхуан рпацәа», «Ибылуан хә-ѡык Дбараа рпацәа»,

«Сыблуп уажәгьы, сыблуп хәымш рыла» (1951 шықәсазы апшьбатәи асаби дызҭаз ҳан Дбарпҳа Наталиа бҭаҭын ҽыѡааит ҳәа хымш Бзыпҭа НКВД-аа рҽы лырҳәацәара иаҽын ҳәа автор иахалыргылаз ажәақәа заҟа ҳанаҳәозеи?), «Ҳцәыʒқәа еизызго абаҟа» уҳәа иҭегьы.

Арҭ ажәеинраалақәа ашәҟәы аидеиа зрыҷәҷәо, иацзырҷызуа хазы иалкааны урыхцәажәозаргьы аҳәатәы урҭоит, аха уи аҽалагалара хара ҳагоит. Амала, зеипшлашәа иуҳәозар, «Абааҭатәи» аццышәқәа ршьамѡала иѡуп, уанрыпхьо акәиц еипш уцәа-ужьы ҭырблаауеит, ашьажәыѡцәа рцәымҷра амцеипш иуцралоит, гәнаҳала иҭархоу ҳҭеицәа рлахьынҭа игәыҽкаагаха лоунытә иуныруеит, удыргәаҭеиуеит. Апоетесса заамурала иҭархоу агәаҟрақәа ирзылкыз лцәаҳәақәа хьанҭоуп, избанзар, иаадрыпшуа апсҭазаара хлымʒаах еидаран иаҭоуп, насгьы лгәы, лыпсы аҭанʒа инаганы, дызлацәажәо афактқәа, ахҭысқәа лхаҭа илхҭынхьаауа, апхьаѡгьы илыцеиѡишо аҟынʒа иҟаҭоуп уаѡцәампаʒак иакәымзар, дарбан згәы рҭынчны ирыпхьо абас еипш иҟоу ацәаҳәақәа:

Срыбжьагылоуп аҭʒамцқәа, зхыб зхыпсаахьоу,
Игәыҭҟьагоуп аҭʒамцқәа зышәгәашә ҽыпсаахьоу.
Абааҭатәи аҭʒамцқәа! Жәларык зҭанҭәахьоу,
Абааҭатәи аҭʒамцқәа! Сабацәа зҭарҳәацәоу...

Мамзаргьы:

Гагратәи абахҭа ҳабацәа зҭанҭәаз,
Иреиҷьыз аҭеицәа хьмыʒҷыда иахьҭанҭәаз.
Ражәымҭацәгьа аʒахәарҭәи нахаршә анхацәа,
Анхарада гьангьашрак зламыз рпацәа...

Амца уцрасызшәа уеибазыркуа ус заҟа рыцҳара аарыпшузеи, рсахьа ҭыхузеи автор лышәҟәы иагәы-

лалҭаз лажәеинраалақәа рҽы. Урҭ зегьы атрагедиа ҳҭазыргылаз амч еиқәаҭәақәа рхаҽсахьа хәымга ауп иаадырпшуа, иаҳдырбо. Апоет илхалыршҭуам Анцәа ду дшыҟоу, хара здым ажәлар рҳақ шыҟоу, насгьы екәымла ирызныҟәаз ишизыҕьашкуа. Ажәлар рҳақ акәӡами Бериараа ҭазырхаз!

«Абааҭатәи аццышәқәа» 37-тәи ашықәсқәа раантәи аҧсҭазаара аҭабыргхаҭа иашықәсынҭыран излаҟоу ала, Белла Барцыцпҳа, угәы уҧсы иахәо акы шакәымгьы, аӡбахә мҳәакәа, зынӡа иҟаӡамшәа давымсит жәынгьы-ҽангьы аҭыҧ змоу, аҧсҭазаара ахаҭа иалаҕьаны иаауа аибаҭира, ачарҳәара. Уи зегьы раҧхьаӡа изхылҭуа аҧсы ҭаареи ауаҩы иҧсабаратә ҧсыҽреи роуп. Аха, уи аполитикатә уеиа бааҧсы аныҟоу аамҭазы (37-тәи ашықәсқәа раан еиҧш) зҩыза, згәыла, аус ицызуаз дызҭииз, ицәгьа зҳәаз ауаҩы, жәаҳәарада, ихазы ари феидак, чынк, маҭурак, аиҳабыра рҟынтә лыҧхак дашьҭоуп. Даҽаӡәы, еиҭасҳәоит, ишәыргәындара иахҟьоит, уи ала ихы ихьчар иҭахуп. Аҧсы мыжда ҭаами!

Белла Барцыцпҳа ҳзыхцәажәо лышәҟәы аҟынгьы аҩада зыӡбахә ҳҳәаз рҩызцәа персонаж ҧсыхьшәашәақәа ицәырҟьа-цәырасуа аӡәык-ҩыҵьак раҟара убоит. Амала, дара изусҭцәоу нацәақәкыла иааҭкааны илҳәом (уи зуазажәақәа лзеиҭазҳәазгьы ирымҳәазар ауеит), ииашангьы иҟалҭеит, избанзар, акы, аамҭа бжьалахьеит, ҽыц артытра иаҧсам, ҩбагьы, урҭ аҧсҭазаараҽы иҟаз, иреалтәыз уаан. Ус анакәха, рхылҭышьҭрақәа ҟалашт, даҽа қәыҧшыларак аанахәар ауеит урҭи анҭи реизыҟазаашьақәа. Аха, уи иаанагом ацәгьа-мыцәгьа зыршаз, иҟазҭаз хҩалатәуп, ихьчалатәуп ҳәа. Мап! Урҭ ахьырхәлатәуп, иҽаҧҽлатәуп есымшагьы. Белла Барцыцпҳагьы ус еиҧш иҟаз ауаа рыхьӡ мҳәакәа иахьлырхәуеит, зыбаҩ ццышәыртәыз агәаҟқәа рлахьынҭадара иалхәу зларакәу ала дахәаҧшны. «Абааҭатәи

аццышәқәа» ахаҭабзиара ҳаразкуа иреиуоуп даҽакгьы. Уи атәы Енвер Ажьиба зынӡа ииашаны иазгәеиҭеит: «... Араҟа аҧхьаҩ иҧыло ахҭысқәа Бзыҧҭа ақыҭеи Абааҭа абахҭеи рыҟны аиҳараӡак ишымҩаҧысуагьы, усҟантәи аамҭа иалаӡыз аҧсуаа жәлар инеидкыланы рлахьынҭадара аазырпшуа акәны иҟоуп».

Ари ас шакәу, ишҭабыргхаҭоу ашәҟәы иагәылоу иҭоурыхтәу аматериалқәа аргама ду ирҳәоит. Амала, ҳара иаҳуалуп игәцаракны рыҧхьара, рыҭҭаара. Усҟан еилаҳкаауа рацәахоит ҳаҧсадгьыл уаҭәтәи амш ҳахәарц, аҧеиҧшхә бзиа еиҳа еилыкка иаабарц, насгьы ҧсыцқьала, агәнаҳарақәа ҳҟәыблааны, аматҭ, ааурц азын.

«Абааҭатәи аццышәқәа» иргәылоу апатретқәа ракәзаргьы автор урҭ ҩ-ҭакыкны иҟалҭеит ҳәа срыхәаҧшуеит. Акы, дара заамурала агәаҟқәа зыҧсҭазаара ҽахырҭәаз рхамышҭра, рхаҽсахьақәа рхылҭышьҭрақәа рзеиқәырхара иазҳәоуп. Избанзар, уи ҭоурыхтәуп, иара иаҭаху документуп, насгьы атекст иаласны иҟаҭоуп. Ҩбагьы, дарбан ҧхьаҩу згәы знамырхьуа, ихьаазымгара абас зҭеиҭыҧш ыҟаз, аныхачаҧа иаҩызаз ауаа нарҳақәа, рмилаҭ иахьаҧхаз, иахьацәыӡыз, иҭегьы хылҭышьҭрала рыжәлар дырҽиартә, идырпшӡартә амч еиқәаҭәақәа иахьалыхәдаартәыз! Ари шмилаҭ хьаау ҳарҳәоит ашәҟәы иагәылоу апатреҭқәа. Урҭ рыҧшӡага сахьақәам, автори лфырхаҭеи руазажәақәа хазырҭәаауеи ишреалтәу зырҭабыргуеи роуп.

Абри ахшыҩзцара – амилаҭ ацәыӡ иадҳәалоу, имыцхәым ҳәа сгәы иаанагауа иаазгоит фактк. Ааскьаӡа саҧхьеит хҭарауаҩ-аҭоурыхҭҭааҩы нага, аҳәынҭқарратә-уаажәларратә усзуҩ Владимир Ҵьамал-иҧа Аҩӡба аҭырқә бызшәахьтә аурысшәахь еиҭеигаз, аҭырқә сулҭан иаҳҭынраҽы аус зуаз аҳкәажә Леила Ачба лышәҟәы. Уи азкуп 600 шықәса аҳра змаз аҭырқә сулҭан ихатәымчра анеилаҳаз ашьҭахьтәи аҧсҭазаара. Ашәҟәы уанаҧхьо

ихьааумгарц залшом иаҳәо ахҭысқәеи зсахьа ану аҧсуааи рлахьынҭцақәа ухаҽы иааиуеит, анаҷьалбеит, закә уаа хазынақәоузеи, закә уааҧшӡақәои Аҧсны анҭыҭц аҟазаара злахьынҭцахаз. Урҭ ара рыҧсадгьыл аҽы иҟазҭгьы, иҽиазҭгьы, иҕьацазҭгьы, ҳажәлар етноск аҳасабала еиҳагьы иҭаҳаҭыҕьаны иҟамлоз! Аҧсны аҧшӡара, ахаара, аҽиара иацымлоз! Аха, ус ирлахьынҭцамхеит (лхаҭагьы убрахь дналаҭцаны). Леила Ачба дзыхцәажәо ауаа Аҧсны азы ицәыӡқәами! Ҳҭцарауаҩ ду Зураб Вианор-иҧа Ачба абри азҭцаараз – амилаҭ ахаҽра хазырҭәаауаз, изырҧшӡоз ауааҧсыра Аҧсны иалкәкәаны амшын нырцәҟа рахгара хьааганы дақәыӡбон. Уи ишазгәеиҭо еиҧш ари атрагедиа ахы акхьан, амҳаҷьырра ҟалаанӡагьы, еиҳарак атәцәа-атҟәацәа анырҭиуаз, ианаархәоз аамҭазы. Аҧсны дырҕьацомызт абарҭқәа зегьы.

Белла Барцыцҧҳа лышәҟәы «Абааҭатәи аццышәқәа» злаҩу абызшәа атәы ҳҳәозар, иану аматериалқәа, мамзаргьы атекстқәа иаадырҧшуа ашьаӡа-гәаӡа илагылаз аҧсҭазаара хьанҭа иаурашәаны иақәҽнаҭуа иҟаҭцоуп. Убри аҟнытә, азнык азы уи лмыруга хада – лбызшәа ихьанҭоушәа убоит, аха уаҩҭцас ухаҽы ианааугалак умҩашьо еилукаауеит автор лбызшәа заҟа дацклаҧшны илраӡо, насгьы иамоу аҧсуа бызшәа аҩдиалекткгьы шылхалмыршҭуа, қәҽиарала лхы ишалырхәо. Араҟа иуҳәар ауеит уи илыцхраауеит ҳәа поетк иаҳасабала илымоу абаҩхатәреи аҧышәеи. Аурыс критик ду В. Г. Белински истатиақәа руак аҽы ишазгәеиҭо, ихатәроу апоет ипрозатә ҩымҭақәа аҧхьаҩ еснагь апоезиа цәа рхикаауеит ҳәа. Абри аҩыза ацәаҩа, аҟазшьа рыҭцубаауеит Белла Барцыцҧҳа лыпрозатә-публицистикатә ҩымҭақәа, ҷыдала ҳзыхцәажәо ашәҟәаҽы.

Автор лбызшәа иаҭцубаауеит асахьаркыратә ҩымҭақәа рҽы аханатә аахыс аҭыҧ зманы иааауа астиль иаҭцанакуа ҟазшьак, мамзаргьы цәаҩак. Уи убри ауп – Белла Барцыцҧҳа лышәҟәы «Абааҭатәи аццышәқәа» рҽы иаабо афырхацәеи лареи ражәаҳәа, ирацәаны акәымзаргьы, реиҧшымра убоит. Иаҳҳәап, лфырхацәа рҳәоуқәа аагазар, еиҳа иркьаҽ-ркьаҽны, аха ахшыҩҭак алубаауа ишьақәыргылоуп, насгьы аҽаҧыцтә ҳәамҭақәа рфырхацәа рцәажәашьа угәаладыршәоит. Ари афактгьы иунарбоит, иуанаҳәоит Белла Барцыцҧҳа лыжәлар рҽаҧыцтә ҳәамҭақәа рбеиара ибзианы ишылдыруа, насгьы, адырра анаҩсангьы, лырҽиамҭақәа рҽы ахархәара шлылшо, дшамароу. Автор хаҭала лара илтәу, илыҭцанакуа атәы ҳҳәозар, араҟа уи лҳәоуқәа еиҳа иҭҭәаауп, еиҳа исахьаркуп, афилософиатә хшыҩзцарақәа рыҭцоуп, ажәакала, аҽҟьарҭа рымоуп, иҳәаақәнаҭцоит лкалам зықәку, зсахьа ҭылхырц даҽу ахҭысқәа иманшәаланы илымҟәыҭцаӡартә еиҧш. Иара абраҟа ауп шәҟәыҩҩык иаҳасабала аҧхьаҩ днаӡа-ааӡаны дибартә еиҧш лнапҟазара ахьааҧшуа.

Аҩада иазгәасҭаз ахшыҩзцарақәа хьаҳәа-ҧаҳәада шаҳаҭра рзызуа аҽырҧштәқәа раагара салагом; акы, урҭ ишырҳәо еиҧш, ари-арымӡааи ыҟоуп. Ҩбагьы, еиҽырҧшуа, еиҽыршәшәо ҳалагар хара ҳагоит. Ихҧахаз, урҭ иаҧхьаз ихаҭа ианибо, иангәникыло еиҳа еиҕьуп. Егьырахь, сара урҭ аиҧшымрақәа шыҟоу ртәы сҳәоит аҟароуп, насгьы ус аҟаҭцаразы ишаанагара иҟоу аҭҭцааратә ҟазшьа змоу хазы статиак аҭахуп.

Иага ус акәзаргьы, аҩда исҳәаз сыхшыҩзцара арҭцабыргаразы иаазгоит ҽырҧштәқәак. Уажәы автор лфырхацәа ражәаҳәа зеиҧшроу ҳзырбо аҟнытә: «Шьааиб иоура наӡааӡан, иҧшреи исахьеи думбакәа ус ажәала иузеиҭаҳәомызт. Аҽырпын абжьы ихан, дшәаҳәаҩ ҟазан. Хәаҧынтә ҽиҭыр, ибжьы Уаҭҳара иааӡон. Усҟан, агәашәқәа ахыбқәа рхадыргылон. Ҳара ҳгәашәгьы ус иҟаҭцан…». Еиҭа даҽакгьы: «Усҟан иашьцәа х-ҩык дыр-

ʒит, ианыргоз иаргьы дадыркылеит. Иӵьасшьо, егьсызхамҭо, Абааҭа илаганы иҭаркуаз, шамахамзар, рымҩа рышьҭахьҟа ихаʒамызт. Сааҭк ала иршьуаз ыҟан, ҽназаҭәык ада рыхмырҭʒакәа ирбылуаз ыҟан. Жәибжь мшы дҭакын, доурыжьит. Анцәа илаҧш, ибла ажьыфаҩцәа ириааит, деибганы дрымпыҭыҭит. Слыкәыхшоуп, Дбарҧҳа дизааргеит. Хәҩык ахшара рхылҭит, ижәбоит».

Ишаабо еиҧш, араҟа аперсонажцәа ражәаҟәа еидызкыло аҳәоуҟәа заҟа иркьаҽ-ркьаҽны еилацаланы ишьаҟәыргылоу, насгьы ахҭысҟәа рыхшыҩҭакҟәа гәылыршәаны иаадрыҧшуеит. Ииашоуп, урҭ автор лылаҧшҳәаа иҭагылоуп, аха дара рцәажәара ацәаҩа даҧыҟәслом, рцәажәаҳәа аазырҧшуа астиль далакьакьом, ус анакәха, автори аперсонажцәеи ражәаҳәаҟәа реиҧшымра ахаҽра имырхьааʒакәа иубоит.

Уажәы иаагап автор лҳәоуҟәеи аперсонажцәа рҳәоуҟәеи излеиҧшым рҷыдараҟәа ҳзырбо ҽырҧштәҟәак: «Саҧхьа дтәан аҟәра ашәҭымҭа иҭагылаз Дина Котикиҧҳа Бениа-Возба. Уажәада дсымбацызшәа лхы-лҽы еимыздон. Илҳәарц илҭахыз лдырҳәомызт лыблагәы ихышынхалоз лылаҕырʒҟәа. Ссирс исшьон ирыҭаҭәахыз адоуҳаӵьбара. Сыдрыхьҭашьит лʒамҩа иахьысны илеиуаз, нас сдыршит. Исыладырҽыхеит исзымҳәацыз, избараны исзымбацыз аибашьра аҭоурых иацәырʒтәымыз аҽахәы».

Абар даҽакгьы: «Идырʒызи уи азмырхакәа Аӵьынӵьтәылатә Еибашьра Ду ахьтә изымхынҳәызи шәҩыла рысалам шәҟәҟәа ҧсеивгагас илыман саб иҳәшьа. Лыбла ҷыцҟәа реиҧш дышрыхʒыʒаауаз рныҧшуа еиҟәҷаб, еиҟәҭа-еиҟәҭаны, ӵьара каҷырак рнымкәа, лшәындыҟәра иҭаҭәахын. Уи иавагылан лкамодгьы. Жәлажәлала еилырганы, хаз-хазы иҽаҳәаҟәазгьы рылан. Ҳаӵьыми, Шьаҭыгәи, Камыгәи реиҧш аҩреи аҧхьареи

ларгьы илыздыруамызт, аха лгәынкылара ссири лхатә дыргаҟәеи ирыӵьшьаны дасу изтәызгьы, ирнугьы уалҳәон имырҩашьакәа».

Араҟа аҩада иаагаз аҽырҧштәҟәа рымацарагьы ирҳәоит автор лҳәоуҟәа заҟа ираʒоу, абырҭкал икылху, насгьы урҭ зызку итиптәу аҧсуа ҧҳәыс дугәаланаршәоит. Даҽакгьы, Белла Барцыцҧҳа ҳлитератураҽы лцәырҭра аҧхьаҩцәа рымацара ракәʒам гәахәарыла издызкылаз. Уи лырҽиамҭаҟәа адунеи рбо ианалага нахыс азҽлымҳара азыруа – акьыҧхь аҽы иахцәажәо иалагеит ашәҟәыҩҩцәа, ҳҭарауаа, ҳакритикцәа, избанзар, ирбеит абаҩхатәра змоу апоет дышцәырҭыз. Белла Барцыцҧҳа лҩымҭаҟәа ирыхцәажәахьеит Багарт Шьынҟәба, Алыҟьса Аргәын, Мушьни Лашәриа, Иван Ҭарба, Валентин Дбар, Алыҟьса Ӵьонуа, Ражден Гәымба, Владимир Агрба, Рауль Лашәриа, Гыц Асҧа, Марина Тәанба, Владимир Аҳашба, Заур Быҭәба, Енвер Ажьиба уҳәа егьырҭгьы.

Аҩада еиҟәысыҧхьаʒаз ҳашәҟәыҩҩцәеи ҳҭарауааи зыʒбахә сымҳәазгьы убрахь инарылаҭаны, Белла Барцыцҧҳа лырҽиамҭаҟәа ирзыркыз астатиаҟәа меижьарада ирҳәоит – уи дхатәраны аҧсуа шәҟәыҩҩцәа рҭаацәара ду дшалагылоу, лырҽиаратә усура ишасакьаҳәымҭоу.

Сара сацәымҩашьо исҳәоит Белла Барцыцҧҳа лышәҟә ҽыц «Абааҭатәи аццышәҟәа» зсахьа ҭнахыз, заамура дуны иаҳхаагаз аҧсҭазаара хлымʒаах анаҩсангьы, ишаҭубааауа абас еиҧш иҟоу афилософиатә хшыҩзцара: иахьатәи ҳаҧсҭазаараҽы даҽа аамҭанык еиҧшымкәа, иаҭахуп, амч еиҟәаҭәаҟәа рыхәымгараҟәа уаҳа бзанҭы иҟамларц азын ганцыҧхьаʒа агәаҽанызаара, еибаҭаххарыла амилаҭ аинтересс азы аидгылара, ахәыҷы инаиркны аду иҟынʒа – досу дахьгылоу ламысцҟьалеи ҭакҧхыҟәралеи аусура. Убасҟан ауп аҧсадгьыли

ажәлари, абызшәеи, аҭоурыхи уаҵәтәи алахьынҵа аԥеиԥшхәи ҳаԥсҭазаараҿы идоуҳатә ԥсымчхараны, аҳра рыманы ианықалауа.

Белла Барцыцԥха лырҿиамҭақәа ҳлитератураҿы ишлагала бзиоу, ҳмилаҭ адоуха ишашьагәыҭу азгәаҭауа еиуеиԥшым акьыԥхь органқәа рҿы астатиа ƀаиматқәа азыркьыԥхьит ҳашәƀәыѽцәа, ҳҵарауаа аҙәырѽы. Убарҭ иреиуоуп: Аԥсны жәлар рпоет, академик Баграт Шьынқәба – «Иршанхагоу апоезиатә бызшәа» (агазеҭ «Панарама недели»); Алықьса Аргәын – «Симфониа жизни» (агазеҭ «Республика Абхазия» 2007); Заира Ҵәыцьба – «Новое поэтическое слово» (газета «Республика Абхазия» 2008); Кәымф Ломиа, Сергеи Зыхәба рыстатиақәа, ашәƀәқәа «Ашьыжьи» «Аҙыхь хәыҷи» ирызкны; Иван Ҭарба, Алықьса Ҷьонуа, Белла Барцыцԥха СССР ашәƀәыѽцәа Реидгыла ахь данрыдыркылоз илырҭаз лбаѽхатәра аазрыԥшуаз абзырҙы (арекомендациа), Гыц Асԥа – ашәƀәы «Баграт Багателиеи» ансамбль «Кавкази» ирзкыз 2017 ш., Владимир Агрба «Аразреи агәыԥра зѽыдеи рыла ирыԥхо ажәа», Ражден Гәымба «Ашәаақәа раԥҵара ашƀа исыхаз апоезиа», 2007 ш., В. Дбар «Ашәƀәы хәыҷы анарха ду» (агазеҭ «Аԥсны», 1989), Арда Ашәба – «Асаҙқәа рдунеи ахьтә» (ажурнал «Аƀәа» №1, 2015) , Марина Тәанба – «Икыдымшәаз аеҵәа» аԥхьажәа, Заур Быҭәба Р. Гәымба изку ашәƀәы «Ашәаақәа рашәа» аԥхьажәа – «Ƀазарыла иҵҵаау ашәƀәы», убас Белла Барцыцԥха лырҿиамҭақәа астатиа ƀаиматқәа азыркит Владимир Аҳашба, Владимир Қапба, Владимир Шларба, Лиудмила Сергьегьиа уҳәа егьырҭгьы.

Убас Белла Барцыцԥха ллитературатә лагала ахә ҳаракны изшьоу, ҳаҭырла ирыхцәажәо дреиуоуп апоет, академик Мушьни Лашәриа.

Еиҭасҳәоит, абраƀа иаазгаз алитературатә афакт амацарагьы иаҳнарбоит Белла Барцыцԥха лпоезиа, лпублицистика, лыҭҵааратә усумҭақәа ҳлитературатә ԥсҭазаараҿы зҿлымҳара бзиа шамоу, даҽакала иуҳәозар, атҵарауааи аԥхьаѽцәеи рылаԥш шаху, уи ҳаԥхьаƀагьы итҵегьы агәцаракра шацу.

Атцыхәтәан исҳәоит, (изаацәоуп ҳәа згәы иаанагоу уƀазаргьы) Белла Барцыцԥха акыр шықәса, хрыжьхрыжь акәзаргьы, аԥьабаа ду баны аус здылулоз, еизылгоз, иҭылҵаауаз, апоезиатә ѽымҭақәагьы згәылоу лкапиталтә шәƀәы «Абаатәтәи ацшәқәа» Д. И. Гәлиа ихьз зху Аҳәынҭқарратә премиа аиуразы аамҭа анааилакь, ақәыргылара иапсоуп ҳәа. Избан акәзар, ҳҭоурых адаƀьақәа рҿы иƀаз шьаҙа-гәаҙала иҭәыз аԥсҭазаара хлымҙаах ухәы-ужьы қақаҙа игылартә иаазрыԥшуа даҽа шәƀәык уи иаваургылаша макьаназ ҳлитератураҿы иуԥылом. Ари афактгьы, ахаҿы аагара ахәҭоуп ҳәа сгәы иаанагоит.

ИҨАХҬӘОУ ҨҲӘАРАК АМАМКӘА...

Иарбан милаҭ сахьаркыратә литературазаалакгьы раҧхьаӡа ихацзыркыз, ишьаҭазыркыз, насгьы ҧхьаҟа иқәҳа ицартә, иҩиартә, иазҳазыҕьартә амҩа иаша иахымҟьо иқәызҭаз ахацәа шәҟәыҩҩҭәа роуп. Нас, уи ишнеи-шнеиуаз, аинтервал аамҭақәа еиқәылаанӡа, аҳәса шәҟәыҩҩцәагьы арҩиара аус ахь ианцәырҭ, уимоу, ахацәа иреиҭамкәа абаҩхатәра алҭшәа аманы ианааҧш ауп, адунеи литература ахсаала иадыруа ианыҟала. Ус шакәу, иара ахаҭкы, асахьаркыратә литература ахаҭа нахьхьиӡа инаркны изнысыз аҭоурых амҩа адаҟьақәа шаҳаҭра руеит, араҟа ҳалагарым афактқәеи аҩырҧштәқәеи раагара, избанзар уи еицырдыруеит. Инықәырҧшшәа мацара, ҳагәыламлацәакәа, иаҳгәалаҳаршәап ҳмилаҭ адоуҳатә мазарақәа Ерцахә ахра ду еиҧш ирылаҳәҳәо ҳлитература знысыз аҭоурых. Уи аҟырҟы ирхәыхәт, аҧсы ахеиҭеит Аҧсны аҭеи ду Дырмит Гәлиа. Нас уи ашьҭахь, дук мырҭыкәа, иарҕьажәҩаха, аамҭа еилашәа-еилыҭ ишҭагылазгьы, арҩиаратә гәалаҟара бзиа рыманы иааивагылт абаҩхатәра змаз, зхы-зыҧсы, зымч-зылша аҧсуаразы изҭахыз ацнагаҩцәа, иаҳҳәап: Самсон Ҷанба, Миха Лакрба, Иуа Коҕониа, М. Аҳашба, Заӡ Дарсалиа, Иван Папасқьыр, Владимир Агрба, Мҭы Ақаҩба, Оҭар Демерҵьиҧа, уҳәа иҭегьы. Аха, убас шакәызгьы, аҧсуа ҳәсахәыҷқәа, макьаназ уаҩы илаҧшҩаҧшаҩы иааиртә, ибартә, нырраки гәыҕраки ирҭартә еиҧш ҳлитературатә хсаалаҩы ицәырымҭыцызт. Иага умҳәан, аҧсуа жәлар рыҧсҭазаараҩы асахьаркыратә литература, англызцәа афольклор ҳәа изышьҭоу аҩаҧыцтә ҧҭамҭақәа рышьҭамҭа рдоуҳатә дунеиаҩ иҕәҕәаӡа ишыҟазгьы, адац-ҧашә анырра ду аманы ишҳазгьы, уи иҩыцыз, зеиуа ҟамлацыз, ак акәын. Убри аҟнытә, аҧсуа ҧҳәыс наҵьнатә аҧсабарала дышҟәыҕазгьы, қьабзк, цәаҩак еиҧш афырхаҭареи агәеилыҷҷареи шлымазгьы, занааҭ шәҟәыҩҩны лышьақәгылара мариамызт, еиҳаракгьы асахьаркыратә литература закәу, амилаҭ адоуҳатә мазараҩы иаҭанакуа нагӡаны лхаҩы аагаразы, ҳәарада, иаҭахын зегь ҧызшәо аамҭагьы. Убри анаҩсангьы, ҩыц адунеи збаз иара амилаҭ литературагьы иаланагалауа аҩымҭақәа рыла ахаҭагьы аҩеибнаҭар акәын, агәеисыбжь доуҳала изыжьрацәараз ажәлар рҩы инеиртә еиҧш. Ари, жәаҳәарада, алитература аҩиара апроцесс иадиалектиуоп, изеиҧштәу аҟазшьа ҷыдақәа ируакуп. Амала, абраҟа иацҭатәуп даҩакгьы. Уи убри ауп: асахьаркыратә литература анцәырҭ инаркны аханатә иамазароуп уи «аалыҭ» зныло, аҧхьаҩ иҩы иназго, анагара мацара акәымкәа агәыбылрагьы изыркуа акьыҧхьтә орган, даҩакала иуҳәозар, ахатә газеҭ, ахатә журнал, иара убас периодикала иҭыҭуа инабжьаршәаабжьаршә альманах еиҧш иҟоу аизга. Убасҟан ауп уи ажәа сахьарк алитература ҩиартә, иҕьацартә, еиҭарсшәа иуҳәозар, аҧхьаҩцәа аманы, амахәҭа-шьахәҭақәа роуны

иҭәҩырԥсартә алшара анаиоуа, аҽанеибнаҭо, ԥхьаҟагьы аматҭ зуша, ахьӡ-аԥша ҭызгаша аҿар анцәырнаго.

Аҩада исҳәаз ахшыҩзцара – асахьаркыратә литература ахатә кьыԥхь орган шаҭаху аргама ду иартцабыргуеит, лымкаала ишлитературатә органымызгьы, 1919 шыҟәсазы зҭытцра иалагаз агазеҭ «Аԥсны» (1919-1921 шш.). Ари иҭоурыхтәу хҭысуп Аԥсны аполтика-ууажәларратә ԥсҭазаараҿы. Дырмит Гәлиа иаргьажәҩаны ивагылаз усҟантәи аԥсуа интеллигенциа ирыбзоураны иит раԥхьаӡа акәны ҳмилаҭ газеҭ «Аԥсны». Уи аамҭа баапсы абҭәеиԥш иаҳхажьыз ақыртуа меншевикцәа раҳра ишалиаазгьы, амилаҭ газеҭ ацәыртцра иааира дун ҳажәлар рҭоурыхтә лыхьынтцазы.

Сыззааиуа, аԥсуа ҳәсахәыцқәа ақьыԥхь аҿы раԥхьаӡа акәны ицәырцит ҳмилаҭ газеҭ «Аԥсны» (1919-1921 шш.) адаҟьақәа рҿы. Убарҭ иреиуоуп Екатерина Маанԥҳа, Машьа Аланиаԥҳа, Чипа Коҕониаԥҳа, Матрона Цурцумиаԥҳа, Аксениа Кәасиаԥҳа, Александра Бениаԥҳа, Зина Аргәынԥҳа, Мариа Чачхалиаԥҳа, Мариа Агрԥҳа, Олиа Ҳашԥҳа, Бабучка Ҳашԥҳа. Жәаҳәарада, хыхь еиқәысыԥхьаӡаз аԥсуа ҳәсахәыцқәа акьыԥхь ахь ихьазырԥшыз, агәыбылра дзыркыз аԥсуадгьыл ахьаақәеи уатцәтәи апеиԥши ирызхәыцуаз, гәытцхас изманы иҭытцуаз агазеҭ «Аԥсны» ауп. Урҭ хыԥхьаӡарала ирацәамзаргьы, ҿыц адунеи збаз ҳгазеҭ адаҟьақәа рҿы иркьыԥхьит ажәеинраалақәа, ажәабжьқәа, астатиа кьаҿқәа. Убарҭ рахьтә иаҳгәалаҳаршәап аӡәык-ҩыцьак рҩымҭақәа: Агазеҭ «Аԥсны» (№26) «Гәада»! Ари жанрла уахәаԥшуазар алафцәа зхоу хьӡыртәроуп, иҟалап ачамгәыр иантцаны ашәаны ирҳәозҭгьы. Ҳрыԥхьап цәаҳәақәак:

Кәазан арха иҿыхәмарырҭоуп,
Цьмантцәара ахәы иҟамчҟьарҭоуп,

Кара рхәы ирмацәысуеит,
Абаажә ахәы ирдыдуеит...
Дагьҭауадым, дагьаамыстам,
Анхацәагьы дрыладыргылом
Фу Гәада!
Лымҭ Гәада!
Иԥҳагьы абар дзеиԥшроу:
Лхы лыхәда
Ицҳаражәҳәарҭоуп,
Ажәҩан дуззаа хыс илхагылоуп,
Адунеи дуззаа шьапыс илытцоуп
Амшын дуззаа гәыс илымоуп...

Бабучка Ҳашԥҳа лҩымҭа «Нанасо» агазеҭ «Аԥсны» (№32, ноиабр 8, 1919 ш.) ианыз атәы ҳҳәозар, анс-арс ҳәа акәымкәа, исатиратә жәеинраалоуп, ԥсабарала, лафла еибарку жәлар рпоезиатә цәа хаа ахоуп, иаҟәнуп. Ииашоуп, «Нанасо» аԥсуа жәамзар ҟалап, аха уи аԥырхагамхеит асатиратә хаҿсахьа аҟатцараҿы. Иаагап ажәеинраала «Нанасо» атцыхәтәантәи ацәаҳәақәа:

Кындыф хатца дцеит, нанасо!
Бидаҿ ԥхәыс дааигеит, нанасо!
Исыбаргузеи, нанасо!
Иалыф дымсит, нанасо!

Ас еиԥш иҟаз алаф зҩыда злаз, ажәлар рпоезиатә цәа хаа зыҟәныз аҩымҭақәа, акы, ҿыц аҩра иалагаз аԥсуа ҳәсахәыцқәа рнапы иахьытцытцыз, урҭ авторцәас иахьамаз ҳаԥхьаҩгьы даргәыргьон, насгьы гәыграк инатон ҿыц зшьапы еихызгоз ҳлитература дара рхатарнакцәагьы атцагылап ҳәа. Ҩбагьы, ҳажәлар ибеиоу рҿаԥыцтә ҳәамҭақәа ирымоу атцаулара, аԥсҭазаара атцабыргхата ишахылтцыз реилнаркаауан. Ихпахаз, урҭ

аҩҭцәа ҽарацәа афольклор ахь ахьаԥшрагьы шаҭахыз ранаҳәон.

Агазеҭ «Аԥсны» (1919-1921 шш.) адаќьақәа рҽы рҩымҭақәа акьыпхь рбеит Мариа Чачхалиаԥҳа («Аизыҙырҩра», «Аԥсны» №9, март 1920 ш.), Чипа Коҕониаԥҳа («Дызуҭада абри?» «Аԥсны» №27, июль мза 24, 1920 ш.), Машьа Аланиаԥҳа («Аапын», агазеҭ «Аԥсны» №25, маи 1919 ш.), Екатерина Маанԥҳа («Амца иоууышьҭыр иузынкылом» июль 25, 1919 ш.), «Ќабарда Ҳасани Соуақәеи ражәабжьқәа» («Аԥсны» №19, нанҳәа 1, 1919 ш.), Мариа Агырԥҳа («Ѳыцьа аигәылацәа», «Аԥсны» №37, октиабр 20, 1920 ш.), убас егьырҭгьы.

Еиҭасҳәоит, усќантәи аԥхьаҩцәа амыргәырґьарц залшомызт ҳмилаҭ литератураҽы ҽыц аҩра иалагаз аԥсуа ҳәсахәыцқәа ахьцәыртцыз, насгьы ԥхьаќа урҭ акы иаԥсахап ҳәа агәыґра хәыцқәагьы рмоурц залшомызт. Аха ҳара иҳаздырам хықәкыла урҭ акьыпхь ахь ицәырызгаз рбаҩхатәра хәыцы, мамзаргьы арҽиаратә усхкы аҽы ирымаз агәаҳәара иаԥырхагахаз, рымҩаҽы уи ашәра иаԥықәсылаз амзызқәа. Иќалап хыхь зыҙбахә ххәаз аҳәсахәыцқәа рҽы арҽиараҽы ихымԥадатәиу, зегьы ирыцку абаҩхатәра акәиц, ушьҭан имцаԥшьхараны игылартә аќынҙа амч ыќамызҭгьы. Иќалап, еиуеиԥшым аԥсҭазааратә ҭагылазаашьатә мзызқәа, алахьынтадарақәа ирыхќьазар? Хықәкыла абри зыхќьаз абриоуп ҳәа иалкааны ашьақәыргылара уажәшьҭа иуадаҩуп, сгәанала, уеизгьы-уеизгьы иагьаҭахны избом. Мацара ибылгьу, мамзаргьы илаԥшҽабоу фактуп, Гәышька Папасқьырпҳаи Нели Ҭарпҳаи цәыртцаанҙа аԥсуа сахьаркыратә литература дшамамыз аԥсуа шәќәыҩоы ԥҳәыс. Иаҳҳәап, иаҳҳысыз аҩажәатәи ашәышықәса 20-тәи, 30-тәи ашықәсқәа раан ишыќаз, абри аҭып ҭацәны иаауазҭгьы, изаҳамҳәарызеи, маҷк иадамхаргьы, ихьысҳанатәуан аԥсуа ԥҳәызба лгәырҭќәыл сахьаркыратәла лхәыцраҽы. Аха насыԥуп зегьы... Гәышька Папасқьырпҳаи Нели Ҭарпҳаи, ажәаҽы ишырҳәо еиԥш, мышьҭа бзиала ршьапы еихыргеит аԥсуа сахьаркыратә литературахь. Урҭ аҩыцьагьы анцәыртц иаразнак еиваґґа иаарывамгылазаргьы, ԥытк анҭы, ашықәсқәа аныбжьала, еиҳа ииашаны иуҳәозар, раԥхьатәи аԥсуа ҳәса шәќәыҩоцәа рҩымҭақәеи аԥхьаҩцәеи анеибадыр, арҽиаратә бзиабара анрыбжьала ашьҭахь ашьшьыҳәа рҽаархеит ажәеинраалақәа зыҩуаз аԥсуа ҳәсахәыцқәа. Абраќа сацәымҩашьо исҳәар сылшоит, аԥсуа шәќәыҩоцәа ҳәсахәыцқәа рабиԥара ҽа рцәыртцра, аусхк аҽы аҩада зыҙбахә сҳәаз раԥхьаҙатәи ипрофессионалтәу аԥсуа шәќәыҩоцәа ҳәсақәа – Гәышька Папасқьырпҳаи Нели Ҭарпҳаи ирыбзоуроу шмаҷым, даҽеакала иуҳәозар, аҳәсахәыцқәа рабиԥара ҽа шеихьнарԥшыз, еиҭарсшәа иуҳәозар, асахьаркыратә литературахь инагаз амҩа лаша ишаннатцаз. Абри амҩа, иахьа ахы анакы аахыс, уаныԥшыло уҽааухар, аиаша ами иуҳәаша, милаҭ гәадурак узцәартцуеит. Уханытә ушьапы ақынҙа ууаимнадартә еиԥш гәахәарак уоуеит. Избанзар, илабҽабаны уаԥхьа иаацәыртцуеит ашәќәыҩоцәа ҳәсахәыцқәа рхаҭақәеи ҳсахьаркыратә литература иаларгалахьоу аҩымҭақәеи. Араќа, насгьы рхыпхьаҙарагьы маҷзам, иќоуп ажәеинраалақәа, ажәабжьқәа, аповестқәа, ароманқәа, апиесақәа, астатиақәа. Урҭ Асовет Еидгыла еилаҳаанҙатәи уи ашьҭахьтәи ҳаԥсҭазаара акы сахьатә ѳырала иаазырԥшуа роуп. Ѳбагьы, иара афакт ахаҭа иаҳнарбоит аԥсуа ҳәсахәыцқәа Баалоупҳа Мадина лгәымшәара, лфырхаҭара, аԥсадгьыл ахақәитразы ахамеигҙара анаҩсангьы ишрымоу ихьанҭоу, иуадаҩу, насгьы аҭакпхықәра ду зцу арҽиара аусхкы аҽгьы ақыбаѳ бзиа.

Аԥхьаѳ, ишубо еиԥш, сара араќа лымкаала зыҙбахә сымоу аԥсуа шәќәыҩоцәа ҳәсахәыцқәа роуп. Егьирахь,

зхатцкы сцаша, уатцәтәи ҳразҟы знапы иану аҽар зааʒауа ҳаҧсуа ҳәсақәа акультуреи, аҭҭаарадырреи, аҟазареи, уҳәа егьырҭ кыр зҭазкуа аҧсҭазаара асферақәа зегьы рҽы, даҽа милаҭ ҳәсақәак иреиҭамкәа рхы аадырҧшхьеит, гәадурас иукша рлыҭшәагьы ыҟоуп. Урҭ ҳҭоурых адаҟьа ҽыцқәа азаазыртуа, изырҧшʒо роуп. Араҟа урҭқәа зегьы иааркьаҽʒаны акәзаргьы, рзааҭгылара стема исзалагʒом, амҽхак дуп, насгьы «Аҧсуа ҳәсақәа» ҳәа идокументалтәу, аҭҭааратә аусумҭа зҭаху акоуп. Издыруада абас еиҧш иҟоу атема, иҭегьы уазааигәаны иуҳәозар, аидеиа аҧсуа ҭҭаарадырраҽы иихьазар?! Усгьы анцәа иҳәааит, уиами абзиа, избанзар, ус еиҧш иҟоу азҭаара иҭҭаатәу обиектны ицәырҭижьҭеи акыр ҭуеит.

Аҧхьаҩ ухатцкы, имыцхәым ҳәа сгәы иаанагоит, ишудыруагьы, иугәаласыршәоит раҧхьатәи аҧсуа шәҟәыҩҩцәа ҳәсахәыҷқәа Гәышька Папасқьырҧҳаи Нели Ҭарҧҳаи рышьҭахь абаҩхатәра иаша зманы еиҭагылаз аплеада ҽыц иаҭанакуа зусҭцәоу. Абар даргьы: Инна Аҳашҧҳа, Гәында Кәыҭниаҧҳа, Гәында Сақаниаҧҳа, Белла Барцыц, Заира Ҭҳаиҭыкә, Инна Ҳаҷьымба, Марина Ҷьопуа, Зина Ажьиҧҳа, зыҧсадгьыл зхы ақәызҭаз Саида Делба, зҽахәы аҳәаха змаʒаз, заҷьал зхыццакыз Еҭери Адлеиҧҳа, Нели Сабекиаҧҳа, Валентина Папҧҳа...

Аҧсуа литература иазҽлымҳау, гәык-ҧсык ала бзиа избо, уи алахьынҭа иахʒыʒаауа ауаҩы имбарц залшом ашәҟәыҩҩра зхы азцо агәырҭҟәыл змоу аҧсуа ҳәсахәыҷқәа арҽиарахь ирымоу агәаҳәара акәалеимадарала ишеиҧхьбам! Ари афакт акыр аҭанакуеит ҳмилаҭ сахьаркыратә литератураҽы. Иаахҭәаны иуҳәозар, уи иаанагоит гәадурас иҳамоу ҳсахьаркыратә литература аҧеиҧшхә шыбзиоу, иара зырҽиаша, гәыблыла амҭ зуша, аамҭа иага еилашәа-еилыҭыргьы, еснагь ишаҭагылауа аҧсуа ҳәсахәыҷқәа ирхаҭарнаку ашәҟәыҩҩцәа. Ус шакәу аабоит абаҩхатәра змоу, ҳлитератураҽы аҽыц зҳәарц зҭаху, иагьызцааиуа абиҧара ҽа рцәырҭрала. Убарҭ иреиуоуп Есма Ҭодуаҧҳа, Каролина Быҭәҧҳа, Алина Жьиҧҳа, Сариа Кәарацхьелиа, (Ахыцқәа ирҭаркны иазгәасҭоит алитературеи, аҭҭаарадырреи, апублицистикеи ржурнал «Аҟәа» (№4 2016 ш.) адаҟьақәа рҽы Сариа Кәарацхьелиа ианылҭаз алирикатә жәеинраалақәа («Ублақәа рҽы сыʒт иҟалоума?», «Сузыҧшын уажәы-ушьҭан», «Амра саҳәоит», «Амра аҭашәамҭахь уахьгылоу», «Амшын цәқәырҧа иама инеиуеит», «Хәыцрак аамҭала салоуп», «Аамҭала абзиабара ҧсуеит», «Ибылуан, ибылуан ацәашьы», «Сыбла ухыҧшылон, – исоуҳәон акы», «Гәыҷрак сымоуп, исызымҭо ҭыҧ?», «Сылашара», «Адунеиаҽ иҟам ак уеиҳаны», «Ашәа шиҳәоз еиҧш Орфеи», «Ишәҭыкакаҷхоит абҳәасамахә», «Ҩажәа шықәса», «Аҧша иахьантәарак исоит», «Ҭагалан ҳҧылоит қәала, ҧшала»). Мадонна Ҧлиаҧҳа, Саида Ҳаҷьымҧҳа, Альбина Анқәабҧҳа – аҧхьаҩ меижьарада агәра идыргоит урҭ ҽыц ицәырҭыз, насгьы наҟ-наҟгьы агәыҷра уаҩы изҭо баҩхатәрак ишахылҭыз.

Ахроника апринцип ала, мамзаргьы периодла уахәаҧшуазар, абыржәы еиқәысыҧхьаʒаз, арҽиаратә гәҭакы бзиа зманы ицәырҭыз аҧсуа шәҟәыҩҩцәа ҳәсахәыҷқәа аҧшьбатәи абиҧара иаҭанакуеит. Ус анакәха, егьырҭ раҧхьатәи апериодқәагьы дара-дара еиҩаҳдыраарц, изхаҭарнаку аамҭа алаҳкаарц иаҳгәалаҳаршәап. Ишдыру еиҧш, аҧсуа шәҟәыҩҩцәа ҳәсахәыҷқәа актәи рабиҧара иаҭанакуеит раҧхьаʒатәи ҳмилаҭ газеҭ «Аҧсны» (1919-1921 шш.) адаҟьақәа рҽы зажәеинраалақәеи, зажәабжьқәеи, зыстатиақәеи зкьыҧхьыз, аҩада зыʒбахә сҳәахьоу аҧсуа ҳәсахәыҷқәа. Ииашоуп, урҭ еиҭарсшәа иуҳәозар, рырҽиаратә ҽаҩра

маҷзоуп. Аха уи афакт иҭоурыхтәу аҭакы амоуп, иԥшьоу аус хацнаркит, насгьы ианба, Аԥсны, аполитикатә уеиа баапсы аҳра ауа ианыҟаз аамҭазы.

Аҩбатәи апериод, мамзаргьы аҩбатәи абиԥара иаҭанакуеит Асовет аамҭазы XX ашәышықәса 40-тәи, 50-тәи ашықәсқәа раан ҳлитератураҿы ицәыртцыз, злагалагьы кыр ыҟоу Гәышька Папасқьырԥхаи Нели Ҭарԥхаи рыхьыз иадҳәалоуп. Аҩада ишазгәастахьоу еиԥш, аҩыцьагьы рырҿиамҭақәа рҿоуп аԥсуа аԥхәыс шәҟәыҩцәа ҳәа рхаҿсахьа игәылҭәааны, насгьы абиԥара ҿа рзынгьы анырра аманы иахьаабо, иахьаапшыз. Абригьы ҳлитератураҿы ҳҭарауаа хшыҩзцара ззыруаша иҭоурыхтәу фактуп. Избан акәзар, урҭ рынахыс ауп аԥсуа шәҟәыҩцәа ҳәсахәычқәа ууареигәыргьатә абаҩхатәра рыманы, ишырҳәо еиԥш, иркуа-ирышьҭуагьы марымажаны, хыԥхьаҙаралагьы имаҷымкәа ианцәырҭ. Уи ахԥатәи апериод, мамзаргьы абиԥара акәын. Аԥшьбатәи апериод, мамзаргьы абиԥара ртәы ҳҳәозар (аҭыхәтәан хыхь еиқәысыԥхьаҙаз роуп), макьана иқәыԥшқәоуп, асахьаркыратә литература ахсаалаҿы ҿыц ицәырҭит, аԥсабара азыразны ирнаҭаз абаҩхатәра агәылҭәаара иаҿуп, даҿеакала иуҳәозар, аԥсҭазааратә ԥышәеи адыррақәеи рыла еиҿыбаауа, насгьы ихадароу, рнапы зларкыз аус ажәа сахьарк амч ала ажәлар рыматц аура – иамоу аҭакԥхықәра заҟа аҭанакуа рдыруеит гәыла- ԥсыла ирныруа. Сара араҟа зыҙбахә сымоу абиԥарақәа иртәу аԥсуа ҳәсахәычқәа шәҟәыҩцәа рырҿиамҭақәа иааркьаҿҙаны акәзаргьы срыхцәажәартә еиԥш алшара сымам, избанзар, акы, уажәазы схықәкы конкреттә темак иазкуп, ҩбагьы, уи зымҿхак ҭбааy монографиала аҭҵаара зыхәҭоу проблемоуп ҳлитературатә ԥсҭазаараҿы. Сгәы иаанагоит ҳакритикцәеи ҳлитератураҭҵааҩцәеи иактуалтәу абри азҵаара гәыгәҭарыжьрым, иахьа акәымзаргьы уаҵәы иазхьаԥшып ҳәа. Анцәа иҟнытә, ус еиԥш зылшо, иазыҟаҵо акадр – аҭарауаа афилологцәа ҳамоуп. Амала инымҩатәшәа иазгәастар сҭахуп зеиԥшлашәа хшыҩзцарак. Уи убри ауп: ҳсахьаркыратә литература адунеи анаба аҿены инаркны иахьанҙа иахьааихьоуи изныскьоу арҿиаратә мҩеи ҳхаҿы иааганы, насгьы ламарбеи акәымкәа, уаҩҵас игәцаракны ҳаныԥшылар иалыҷҷааyа иаабоит аԥсуа ҳәсахәычқәа ашәҟәыҩцәа ирылдыршаз кыр шыҟоу. Урҭ апоезиаҿгьы апрозаҿгьы ҳаԥсуа ԥсҭазаара аҭабыргхаҭа аазырԥшуа аха҂ҿсахьақәа рыла идырԥшҙеит, идырбеиет, аҭакы дырҵаулеит ҳсахьаркыратә литература. Убри алагьы ажәа сахьарк ишазҟазоу, имырхьааҙакәа (уи изаҟаразаалак иаанагом ҷьабаа мбаҙакәа ақәҿиарақәа рқәашьоуп ҳәа аҳәара) рнапаҿы ишааиуа, арҿиаратә ус шрыцааиуа даҿеаҙәы иеитҵамкәа.

Аԥхьаҩ, уажәы иудызгалауа ари астатиа азкуп, иқәрахьымҙахаз, абаҩхатәра еицамк змаз, агәыҭбаа зызҵаз, Аԥсны апартиот иаша Лиолиа Тәанԥха лпоезиа, лышәҟәы «Сышьҭа» 2012 шықәсазы «Аԥҳәынҭшәҟәтыжьырҭаҿ», иҭытцыз иану аҩымҭақәа шьаҭас инаҭаны. Уаҟа еидкылоуп апоет лажәеинраалақәа, жәлар рҿапыцтә ҳәамҭақәа, асалам шәҟәқәа, агәалашәарақәа, иара убас лара лхаҵа илызку астатиақәа. Уажәнатәгьы исҳәоит, абри ашәҟәы иапхьалак имҩашьо ибоит (дарбанзаалак иакәымкәа, ҳлитература бзиа избо, ҳҭоурых, ҳбызшәа, милатк аҳасабала уаҵәтәи ҳҏеиԥш згәы итцхо, ихьааны изыцрыхо, иамырҭынчуа ауаа роуп араҟа, аԥхьаҩ ухатцкы, зыҙбахә сымоу. Насгьы, ари ибжьаршәшәа исҳәо сыхшыҩзцара аԥша исҿанамгалаҙеит, избан акәзар, ихьааугартә иҟоуп ицәырҵуа иахьалагаз ҳ-Дырмит ду шәышықәса уажәаԥхьа дызқәыҙбоз Назҳараа рҩызцәа, еиҳарак ԥсымыцкьала ирҳау амал иарцәыцәыз, зхы дубеи ирбо иҟазҵаз, иатәнатәыз, змилат

хдырра зынӡа илаҟәыз ауаа кәампақәа). Лиолиа Тәанԥха лырԥиаратә хаҽсахьа заҟа итоураз, заҟа итаулаз лхәыцра, лцәаныррa, лыпсадгьыл гәакьа ашҟа илымаз ҳәаа змамыз абзиабара.

Лиолиа Тәанԥха диижьтеи 60 шықәса атра иадҳәаланы итыжьуп аизга «Сышьта». Абри ашәҟәаҽы аиқәыршәаѡы, апоет лаҳәшьа гәакьа алитератор нага, апсуа кьыпхь зцьабаа аду, иахьагьы иазаапсауа Марина Тәанԥха илыѡуеит: «Лиолиа Тәанԥха лышәҟәы «Сышьта» еиднакыло ажәеинраалақәа ргьырак акьыпхь зымбац роуп. Ҳәарада, лара лхата еиқәлыршәазтгьы лиубилеитә шәҟәы, агәра ганы сыҟоуп жәеинраалақәак ариашаракқәа шрыдылгалоз. Убри аҟнытә, апхьаѡ гәаҽанызаарак истоит автор лнапы итлыжьыз зегьы псахрада ишыҟоу, изакәызаалак риашаракгьы шрыдгалам».

Марина Тәанԥха сара сгәааногарала, ииашангьы иҟалтцеит лаҳәшьа ллитературатә тынха, лара автор лыпсы антаз, лнапы итылгаз еиҳарак ажәеинраалақәа дрыламкьыскәа ус ишыҟаз иахьаанлыжьыз. Лыпсы тазтгьы, уи аҽеакын. Ҳәарада, ашәҟәы ахатабзиара аиҕьтәразы аиқәыршәаѡы, аредактор ирымоу азинқәа еилкааун, макра зтахым аксиомоуп. Аха уи автор ирԥиаратә хаҽра иапышькламсуазароуп, иара иитәу, шитәу удырыртә ииаанхозароуп. Аха абри абас шакәу зны-зынлагьы ианаҳцәеилахәо ыҟоуп, алитературатә пстынха алахьынтца ҳнапы ианаку аамтазы, зегьы ҳара иаадыруашәа шьоукы-шьоукы ҳхы анымѡапаагогьы убап. Абри аганахь ала уахәапшуазар, еитасҳәоит, Марина Тәанԥха слықәшаҳатуп дышныҟәаз, иҟалтцаз иашоуп. Избанзар, Лиолиа Тәанԥха ллитературатә тынха иажәеинраалоума, истатиоума, иҳәамтоума, исалам шәҟәума, лара лыпсы антаз ишапылтцаз иҟазароуп, алакьакьара атахҳам, усҟан ауп лара рԥиаѡык иаҳасабала лхатара анаапшуа. Ҳәарас иатахузеи, ари апринцип, ус

узазҳәар ауазар, ашәҟәыѡѡцәа зыпсы тоугьы, зыпсы тамгьы зегьы ирытцанакуеит, ирыцәтәымны ҳәа иҟазам. Аха убас шакәугьы, аредактор инапы зтахым ихәыцы иду, ѡымта ыҟаҳам, амала, зегьы ирымоуп изтагҳатәу аҳәаақәа.

Марина Тәанԥха лхатагьы Аҟәа 2008 шықәсазы итытцыз «Сашьцәа сашьцәа...» ҳәа хыс измоу ашәҟәы давторуп. Аибашьра атәагашоура иалагыланы зыпсадгьыл зыхьчоз лашьцәа-адауапшьқәа ирызкуп ашәҟәы иану аочеркқәа. Уаҟа изыхцәажәо аибашьцәа гәымшәақәа рхаҽсахьа лашақәа апхьаѡ игәы итымтцәо иаарпшуп. Ашәҟәы «Сашьцәа, сашьцәа...» лыхьҙныззѡылоит зашьцәеи заҳәшьцәеи ртахара хьаа ғәғәаны изыгрысыз, Апсны ацьынцьтәылатә еибашьра иазку ажәеинраалақәа жәпакы равтор, изаамтанымкәа зыпстазаара иалтцыз апоетесса қәрахьымза, саҳәшьа Лиолиа Тәанԥха» – ҳәа ҳапхьоит ашәҟәы актәи абгьыц ахьаатуа.

Итцабыргытцәкьаны, Марина Тәанԥха лышәҟәы «Сашьцәа, сашьцәа...» иахуҳәааша кыр ыҟоуп, избанзар, ҳажәлар ирхыргаз аибашьра хлымҙаах аха ҽсахьа аазырпшуа, насгьы уи атоурых иазаанхо дакьақәоуп. Амала уи араҟа иаҳзалагҙом, хазы азаатгылара зтаху обиектуп.

Апхьаѡ ухатцкы, иқәрахьымзахаз апоет Лиолиа Тәанԥха дусырдыруеит ҳәа салагом, избан акәзар, уи сара исеитцамкәа иудыруеит дазустоу, дахьынтәааз, лырԥиаратә баѡхатәра иатцаз амцапшьра, гәеибафарыла итәыз апсадгьыл абзиабара уҳәа убас итцегьы лырԥиаратә хатара ҳаразкуа, мамзаргьы лхаҽсахьа алызкааун қьабызк иаѡызаз аҟазшьа бзиақәа. Урт убоит лырԥиамтақәа рҟнеипш, лара илызкны лѡызцәа апоетцәа, атарауаа ирѡыз астатиақәа рыҕгьы. Уимоу, уи лцәаѡеи лгәеилыччареи, лыпстазаараҽы ихьааны илыцрымшәо илыцыз лыжәлари лыпсадгьыли рыбзиабара, ртоурыхтә лахьынтца ахҙызаареи, азхәыцреи

имѡашьо иааӈшуеит Ҭырқәтәыла инхо ҳӵьынӵьуаа илзырѡыз асалам шәҟәқәеи лара лхаҭа лнапала илѡыз, акьыӈхь зымбац лбиографиеи. Урҭ рҽы иахьатәи аӈхьаѡгьы наҟ-наҟгьы уи лѡымҭақәа ҭызҭааауа рызгьы иранаҳәо маҷым, документк иаѡызоуп апоет лбиографиаҽы. Нахьхьынӡа нахыс иубоит дарбан шәҟәыѡѡзаалакгьы ихазы, инысмѡазы ииҳәо, инижьуа ажәа шырацәам (акгьы змыѡӡогьы дубап), избанзар, уи иӈсҭазаараҽы ирҽиамҭақәа роуп ихадараны ииӈхьазо. Ус иагьыҟоуп, ари арҽиара аӈсабара иақьабзуп.

Уажәы иалаҳѡаап уантәи ҭыӈқәак:

«Сара, Тәанӈҳа Лиолиа Сулҭан-иӈҳа, сиит ианвар19, 1951 шықәса Аҟәа араион, Аладатәи Ешыра ақыҭан анхаѡы иҭаацәараҽы.

Саб, Тәанба Сулҭан Алиас-иӈа, сан – Гәлариаӈҳа Лиубов (лыӡҕаб хьӡы Ҭинаҭ) Мачагәа-иӈҳа. Ҳҭаацәара ду ахадараҽы дгылан саб: хѡык аӈҳацәеи ѡыӵьа аӈацәеи ҳрыман, ҳара дҳацынхон саб иаҳәшьа Ҷука, – зынӡа аҭаацәараҽы ааѡык ҳаҟан.

Кәтышьха ахьӡын ҳара ҳахьынхоз аҳабла, уи шьҭоуп аӡиас Гәымсҭа ахықәан. Аброуп 1921 шықәсазы ҳабду Алиас иаб Мшәагә иахьиргылаз уадацыӈхьаӡа омашәа иӈшӡаз, ауаӵьаҟқәа змаз ахьатә кәасқьа ду. Уи ус иагьахьӡын – Аѡнду ҳәа.

Ҳааигәара нхарҭа ҭыӈс иалырхит Аѡнду иаҽыҭцыз саб иашьцәа – Ҷына Алиас-иӈеи Семион (Тыгәра) Алиас-иӈеи. Урҭ аӈсуа хацәа нагақәан: ркәымжәы-ркаба, рхылӈарчқәа..., руапақәа ирҭышьшьы... Аӈсны ахи-аҭыхәеи ҳаҭыр зқәыз ракәын. Ешыра «Хаҭа дгьылуп» ҳәа азырҳәоит жәытәнатә аахыс, – иагьиашоуп.

Сара схәыҷра мѡаӈысуан ицқьаз, иҳалалыз аҭагылазаашьаҽы. Сыкәша-мыкәша иҟаз ауаа аӈсҭазаара еигәырҕьон, иуаа ҳалалқәан, аӵьа бзиа избоз ракәын, рысас-гәашә ҭбаан. Лассы-лассы Аѡнду иаҭаалон асасцәа

нагақәа. Тәан Мшәагә лассы-лассы диҭаалон Нестор Лакоба ихаҭа. Иара убас Далаҭбеи Ачба, Золотинск Аншба рѡызцәеи дареи Аѡнду иаҭаауан. Уа еснагь агәырҕьара рацәан, ашәа иѡныѡуаз ҭәѡанҭәы ихалон, дыдраҭас игон анапеинҟьабжьқәа, ишьҭхысаауа ишьацәхыртәо иаақәлон саси-ӈшәымеи. Араҟа аҳра зуаз аҭас ссирқәа абиӈарала иаауан.

Ахѡеишьцәа ирыхшаз 12-ѡык ахәыҷқәа ари ашҭа ду аӵьӵьаҳәа ҳҭан, гәырҕьаран, кәашаран, шәаҳәаран. Ҳалахҽыхра ду зегьы напхгаѡыс иамаз ҳаб иаҳәшьа Кәаталеи лакәын. Абас агәалаҟара апафос аҭаны имѡасуан ҳхәыҷрашықәсқәа. 1969 шықәсазы салгеит Ешыратәи абжьаратәи ашкол.

1970 шықәсазы сҭалеит А. М. Горки ихьӡ зху Аҟәатәи Аҳәынҭқарратә арҭаѡратә институт агеографиа афакультет уахынлатәи аҟәша. Аамҭакала аныҟәарақәеи аекскурсиақәеи Аҟәатәи рбиуро аҟны фымзтәи акурсқәа рахь сныҟәон. Акурсқәа аамҭакьаҽла ихыркәшаны қәҽиарала аттестациа сҭиит х-маршрутк рыла: Аҟәа, Баслаҭатәи ацҳа, Афон Ҽыц.

1975 шықәсазы аинститут аҟны сҭара хыркәшаны аусура салагеит аекскурсиамѡаӈгаѡыс ахмаршрутк рыла. Гәацӈыҳәарыла стәыла аҭыӈ ӈшӡақәа иаҭаауаз асасцәа идсырдыруан, ирзеиҭасҳәон амаршал Гречко иӈшәмеи иареи, ирыцыз аделегациеи рзы имѡаӈызгаз аекскурсиа Аҟәа-Афон Ҽыц амаршрут ала.

Уи ашьҭахь, аус зуан Ареспубликатә хәыҷтәы библиотекаҽы атәылаҽацәҭҭаара ҟәша еиҳабыс. Уантә сиаган Д. Гәлиа илитература-мемориалтә иѡны-амузеи ашҟа аҭҭаарадырратә усзуѡ еиҳабыс. Сара разҟыс исыӈхьаӡон убраҟа аусура саналага инаркны Евгениа Исидор-иӈҳа Д. Гәлиа иѡны-амузеи иазаалышьҭыз Миха Лакрба иархив аилыргара снапы ахьалакыз. Шәазхәыци, иарбан цәанырроу иузцәырҭуа урыхӡыӡааауа

раҧхьаʒа иаанукыло, адунеи иадыруа арҽиаѡы инапы зхигаз ақьаадқәа?! Шаҟа ирацәоузеи урҭ!

Амузеи аколлектив аҟны иҧхаз аҭагылазаашьа ыҟан. Зегьы ламыс цқьала аус аауан.

Аҭаацәара саналала, схәыҷқәа ахәыҷбаҳчахь рцара аамҭа анааи, Аҳабла ҽыц аҟны ҳазланхоз ала, ҳхәыҷқәа ахәыҷбаҳча «Иааирума» ашҟа иҳашьҭит, иара саргьы уахь сиасит ааʒаѡыс аусура.

1992 шықәса август 14! Еҳ, анаҷьалбеит, ҳаҧсадгьыл рыцҳа..., ҳҭеицәа хазынақәа ҳаҧсадгьыл ахьчаразы гәышҧыла иазгылаз. Абраҟа инҭәеит саб игәараҭаҧшʒа – «Аѡнду» агәырҕьара.

Гагра ахақәиҭтәраан октиабр 1 азы фырхаҭарала дҭахеит сашьа Завер (ашәа «Аиааира» ажәақәа ззыскыз, амузыка Кә. Ченгелиа). Аибашьѡы гәымшәа, уаанʒагьы игәаҕ змаз ҳаҕацәа иҭахара аʒбахә еигәырҕьаны, Аҳабла ҽыц ахьынтә унапсыргәыҭеиҧш иубоз «Аѡнду» амца ажәырҭеит, убри аамҭазы иқыҭауаа, игәакьацәа «бзиала» ҳәа иаҳәо, ишаҧу еиҧш, заа уахь зҭыҧ хәыҷ ылзххьаз иҷкәын хәыҷы ивараҽы анышә дамардон.

Хара имгакәа ахәра ҕәҕәа иауит аѡбатәи ҳашьагьы – Жора, уи иҧсеиқәырхаразы иҳацхрааз зегьы иҭабуп ҳәа шәасҳәоит.

Иҟалеит хәыҷи-дуи ҳаззыҧшыз Аиааира Ду! Инаунагʒахааит, Анцәа Ду суҳәоит!

Аибашьра ашьҭахь аусура салагеит Аҟәатәи ахҧатәи аѡнусбарҭа аҟны. Араҟа сгәы сзырхьуа рацәоуп! Иахьынʒазалшо ирыцхраатәуп ҳаҧсуа интеллигенциа, ҳауаажәлар, Еҳ, сабиц... ҷьоукы рзы аҧарада акгьы ыҟамзаап... Аибашьра ҳаиааит, аха ҳзаиааиру иааҳакәыршаны иҟоу амци аҳәашгашреи, ахаан азы сара сызнымшәо?»

Араҟа Лиолиа Тәанҧҳа лнысымѡеи, лхаҭа ишазгәалҭаз еиҧш, аҧсҭазаара ацыҧҭәахақәа ирыҭубаауа

кыр ыҟоуп. Урҭ зегьы раҧхьаʒагьы, лыжәла, лдаракәац, лҭоурых шҭаулоу, аханатә аҧсуара ақьабзқәа рцәахаа аҟәнышьшьы абиҧарала ишаауа, ҳаҭыр ду шақәырҭо, ирхаҭгыланы аматҭ шыруа аламыс злеибарку атрибутқәа, аҧсадгьыли ажәлари рхақәиҭразы ахақәҭара зылшо афырхацәа гәымшәақәа шрылиаауа уҳәа убас иҭегьы. Аҽырҧштәқәа рзы хара аҭоурых аҭахь ҳлымбааʒакәа иаҳгәалаҳаршәап Аҧсны Аҷьынҷьтәылатә еибашьраҽы Тәанаа рыҷкәынцәа адауаҧшьқәа иаадырҧшыз афырхаҭара! Апоет лашьа гәакьа Аҧсны Афырхаҭа Завер Тәанба ихьʒ лаша мацара заҟа аҳәозеи!

Ишаабо еиҧш, Лиолиа Тәанҧҳа Аҧсны иашьагәыҭу, зышьҭамҭа дуу, инагоу аҧсуа жәлар цқьа дырхаҭарнак иашоуп. Лхаҭа лтәы ҳҳәозар дшықәрахьымʒахазгьы, насгьы амаҟәмабарақәа жәпакы шылхылгазгьы, лыжәлар рдоуҳатә ҧсҭазаарәҽы лыхьʒ камыршәкәа изларҳәаша ҳлитератураз ажәаҭынха нлыжьит. Еицырдыруа апоет, аҭарауаѡ, аҳәынҭқарра-уаажәларратә усзуѡ Владимир Константин-иҧа Занҭариа зынʒа ииашаны иҳәеит, «Уи лпоезиа адоуҳамч еихсыҕьʒом», – ҳәа. Уи ус иагьыҟоуп иҭабыргхаҭаны. Лиолиа Тәанҧҳа аҧсуа сахьаркыратә литература агәыбылра лкит, бзиа илбеит ашкол аҽы аҭара анылҭоз инаркны. Убасҟан далагеит ажәеинраалақәа рыѡра. Ҽыц аѡра напы азыркыз аʒәырѡы реиҧш раҧхьа урҭ рцәыргара, акы, дацәыҧхашьон, ѡбагьы, макьана лхаҭагьы лажәеинраала хәыҷқәа дызрықәгәыҕуамызт, инагʒаны рыгәра лызгомызт. Аха ҧсабарала еибаркыз абаѡхатәра акәиц ахы азыҭәахʒом, аҽцәырнамгар, «ара сыҟоуп» ҳәа амҳәар ауам. Ари ҭәахышьа змам, заҧхьаҟа ипоетхаран, ишәҟәыѡѡхаран иҟоу рлахьынҭа ауп. Лиолиа Тәанҧҳагьы, жәаҳәарада, уи даҭанакит. Лассы-лассы акәымзаргьы, лажәеинраалақәа акьыҧхь ахь ицәырҭуа иалагеит ажурналқәа, «Амцабз», «Алашара», агазеҭқәа «Бзыҧ», «Аҧсны ҟаҧшь», нас – «Аҧсны»

адаҟьақәа рҽы. Убри нахыс аԥхьаѡтцәа агәра ргеит аԥсуа литератураҽы дышцәыртцыз абаѡхатәра змоу апоетесса. Ари уажәшьҭа илтцәахуаз маӡамызт, аргама ду даапшит, даҽеакала иуҳәозар, абаѡхатәра змоу аԥсуа ҳәсахәыцқәа шәкәыѡѡцәа аӡәы ҳәа дрылубааура днарылагылт Лиолиа Тәанԥха. Ииашоуп, хыԥхьаӡарала ирацәам, лыкәрахьымӡареи аԥстазаара еснагь иацрымӡаазо иацрыхо иацу аҟыбаӡыбақәеи, амыҟәмабарақәеи ирыхҟьаны, адунеи збаз лышәкәқәа рхыԥхьаӡара рацәам. Аха асахьаркыратә литератураҽы, ахыԥхьаӡарагьы кыр шатцанакуагьы, ихадоу ажәа сахьарк амагиатә мчы иарҿиаз аѡымҭа жәангьы ҽангьы анарха аманы иҟазтцо сахьатәѡырала, идеиатә цакылеи, ирытцатцәаху афилософиатә хшыѡзцареи рыла еиҿартәу рхатабзиара ауп. Уи аганахь, Лиолиа Тәанԥха, поетк лаҳасабала насыԥ змаз арҿиаѡцәа дреиуан. Уи лажәеинраалақәа иаҳа уазааигәаны иуҳәозар, лпоезиатә бжьыхаа аԥхьаѡцәа рымацара ракәӡам изгәаԥхаз, злымҳаҽы инеиз, акы ишалаҟаз дырны иазхьаԥшыз. Уи иазхьаԥшит, игәцараркит, арҿиараҽы лколлегацәа апоетцәа, атцарауаа, даҽеакала иуҳәозар, агәалаҟара бзиа лызҭаша астатиа ҟаиматқәа лзыркит, уигьы, жәаҳәарада, апоет қәыԥш лхы-лгәы алаҟаны акалам лзыркыша афакторқәа ируакын. Апоет қәыԥш лакәым дарбан шәкәыѡѡызаалакгьы абзырӡы злоу ажәа згәы иамыхәо ирҿиара аус аҽы агәаҳәареи алахҽыхреи знамҭода, изызцәырнамгода.

Хыхь исҳәаз зыртцабыргуа Лиолиа Тәанԥха илызку астатиақәа раагара араҟа салагом, аха акык-ѡбак рыӡбахә сымҳәар ауам, избанзар, урт ҳзыхцәажәо апоет (аԥхьаѡ, ухатцкы, сшеилукааура сыздыруам, аха ажәа апоетесса аҳәара сара сыхәтаахьала сазыразым, избан акәзар, уи лыхьӡ, лыжәла иаҳнарбоит дышԥхәысу, дышхатцам. Нас, сазтцаауеит апоетесса ҳәа иабатаху

аҳәара?), лышәкәқәа ҽыц итытццыԥхьаза апоетцәа, атцарауаа игәцаракны, иныкәырыѡны акәымкәа, иахцәажәоит, изыԥсоу ахәшьара бзиа ацтцаны.

Лиолиа Тәанԥха дгәазырҳагаха данҳалагылаз, лпоезиатә бжьы хаа ҳлитературатә ԥстазаара акаѡҳәа ианалаѡуаз аамҭаз итытцит – ҳдоуҳатә мазара иатәышьҭраны наунагӡа иаланагалаз лпоезиатә рҿиамҭақәа еидызкылауа лышәкәқәа: «Ашамҭаз» (1981), «Атцх алакәқәа» (1984) «Аҳақашәа» (2001), «Алахьынтца» (2006), «Сышьҭа» (лыԥстазаара даналтц ашьҭахь 2012 шықәсазы, лара диижьҭеи 60 ш. атцара иазкны итытцыз).

Апоет, афилологиатә ҭцаарадыррақәа рдоктор, Аԥсны атцаарадыррақәа Ракадемиа академик, Владимир Константин-иԥа Занҭариа апоет илзикыз, «Уи лпоезиа адоуҳамч еихсыгьӡом» ҳәа захьӡу астатиаҽы иазгәеиҭоит лырҿиамҭазы иҟазшьарбагоу, абас еиԥш иҟоу ахшыѡзцара: «Л. Тәанԥха леизгақәа «Ашамҭаз», «Атцх алакәқәа», «Аҳақашәа», «Алахьынтца» – ииаидкыланы урыхәаԥшуазар, иаадырԥшуа ахьаа, ирытцоу агәжәажәара – зцьынцьи зыжәлари рлахьынтца шәышықәсала тәамѡахә, цәамѡахә знамҭо аԥсуаа рдоуҳатә ҭоурых иахылтцшьҭроу акеиԥш иудукылоит. Апоетесса лгәы-лыԥсы, лаамҭа, лхәыцра храӡагала ираӡоуп. Иахьа апоетесса данықам, иаҳагьы данигәхьааҳго, лажәа-лхәоу, лҟәыгара анҳагу – гәыкажагас иҳамоуп ѡнутҟала еихсыгьра зқәым, зны игәыртынчгоу, зны игәышьтыхгоу, абжьааԥнытәи аԥстазаара аҟыба-зыба ҳалазгало лпоезиа. Уи лцәаҳәақәа рҽы иҟоу аԥсуа лирика традициала иныкәнаго ажәа ртәашьа ԥшӡа, ажәа сахьарки ацәалашәара ҳараки ѡнутҟалатәи реигәныѡра амч анырра».

Лиолиа Тәанԥха алитература ду ахь лшьапы шеихылгаз ибеит аԥсуа поезиа агәадурақәа руаӡәк – апоет Кәымф Ломиа. Ус шакәу аҳәоит уи лажәеинраалақәа еи-

дызкыло аҩбатәи лышәкәы «Атцх алакәқәа» иахҳәааны ииҩыз астатиа. Уаҟа ҳапхьоит: «Лиолиа Тәанпҳа поет ҳасабала шьҭа ҳлитература дыгәгәаҙа даалагылеит. Абри афакт ҩапхьа иартцабыргуеит ҳзыпхьаз уи лышәкә ҿыц «Атцх алакәқәа». Ашәкәы иагәылоуп апоетесса лбаҩхатәра ххаҙа иузырбо, ишшәра ишәхьоу, зтцакы тцаулоу, формала ирҭәоу, иҳараку, тематикала еиуеипшым ажәеинраалақәа. Л. Тәанпҳа ууанҙатәи лажәеинраалақәеи абри ашәкәы иагәылоуи еиҿурпшыр – уацәымҩашьо иубоит уи шьаҿа ҭәгәак пхьаҟа ишыҟалтцаз, еиҳа дышшәыз, аамҭа апоезиа аҿапхьа иқәнаргыло азтцаарақәа дышрызҿелымҳау, ибзиаҙаны ишеилылкаауа, ҭакпхықәралагьы дышрызнеиуа, ишылдыруа апоезиа альбом азы шакәым изыҟоу, уи иахьа уажәраанҙа «еилкаам адунеи ашҟа аныҟәара шауалу».

Лиолиа Тәанпҳа лышәкә ҿыц тытцыр, аҧхьаҩцәагьы акритикцәагьы ахымцәажәакәа, ргәааанагара ахымҳәаакәа иавсуамызт. Уи аҧхьаҩ игәаҿы ишнеиз, ишидикылаз аазырпшуа факторуп. Апоет лажәеинраалақәа реизга «Аҳақашәа» анҭытц ажәапха, ажәаҟәанда азылкит ҳжурналистикаҿы аҧьабаа ду збахьоу Аҧсны зҿапҫазтәыз акультура аусзуҩы Нели Киут. Уи кьыпхьын агазеҭ «Аҧсны» (№58-59, 2006 ш.) адаҟьаҿы. Ари астатиаҿы уи автор ахәшьара бзиа рылтоит Лиолиа Тәанпҳа лышәкәы «Аҳақашәа» иану аҩымтақәа. Уаҟа ҳапхьоит: «Лпоезиатә цәаҳәақәа Аҧсны иахытцәахьеит. Уи илхәыцыртоуп, илыгәтыхоуп лыпсадгьыл алахьынтца. Ажәа хьыршәыгәқәа рыла иапҵоу лажәеинраалақәа удырхәыцуеит. Лыгәтыхақәа аҧхьаҩ илыцеиҩишо иҟалтцоит. Лиолиа Тәанпҳа лышәкәы «Аҳақашәа» еиднакылоит Ҳцьынцьтә еибашьра аани уи ашьҭахьи илҩыз ажәеинраалақәа. Аибашьраантәи лырҿиамҭақәа рыҟны ҳаибашьцәа ргәы шьҭыхуа, пхьаҟа аиааирахь дрыпхьон. Аибашьра шцозгьы ҳиааира ашәа азылхәеит, агәра ганы дыҟан ҳаибашьцәа аҕа дпыхха дшыҟәыртцоз».

Зыҙбахә ҳамоу Нели Киут лыстатиа хлыркәшоит: «Лиолиа Тәанпҳа лпоезиа рзылкуан лабҿаба илбоз, илыхҭысуаз. Уи Аҧсны иазыҟалаз аибашьра дарчмазаҩит, лыпсҭазаара аркьаҿит, аха иаанхеит ипоезиоу, лгәеисра иахылтцыз лыпсадгьыл ахь илымоу абзиабареи апатриоттә цәаныррреи».

Ааи, зынҙа диашоуп арҭ ажәақәа равтор Лиолиа Тәанпҳа лпоезиа хытҳхырҭас иамоу лыпсадгьыли лыжәлари рахь илымаз, лыпсахәага нытшәааанҙа ҿыцәаара зқәымыз, доуҳала иҧшьоу абзиабара ауп.

2006 шықәсазы Аҟәа Аҧснытәи аҳәынтқарратә шәкәтыжьырта итнажьит Лиолиа Тәанпҳа лышәкәы «Алахьынтца». Аригьы аҧхьаҩ илаҧш итцашәеит, еиҳа ииашаны иуҳәозар, имбашәа давсны (ус зыхьуа ашәкәқәагьы, ирацәамзаргьы иупылоит ҳлитературатә пстазааратҿы) дзымцеит, даднапхьалеит, ажәакала, аҿинардыруеит, мчыла, ишырҳәо еипш, лабахыла акәымкәа, цәаныррра пхала, бзиабарала.

Убас ашәкәы «Алахьынтца» дахцәажәеит ажурналист В. Кәыкәба. Уи аҧхьаҩцәа зҩымтақәа бзианы ирдыруа апоет, ажурналист Виктор Кәакәасқьыр ипсевдоним ауп. «Аҧсра хьшәашәа ашьҭахь ахьз лашеи агәалашәареи зтынхо Лиолиа Тәанпҳа леипш иҟоу ахатарақәа роуп. Иџьоушьаша, лара акраатцуан аҧсуа литература ашта длашауа дталеижьтеи. Аха, лпоезиа аҙәгьы илымҳа тнахуамызт, избанзар тынч итхәраауан, иаргьы ицқьаҙа иҟан аҙыхь еипш. Уи здызкылоз аҧхьаҩцәа роуп, уи лпоезиа аҙыхь агьама здыруа.

Сгәанала, Л. Тәанпҳа лырҿиараҿы анырра ду ҟанатцеит ҳажәлар рзы иуаҩеимшхарахаз амшқәа – ақыртуа-аҧсуа еибашьра. Уи алагамта рапхьатәи амшқәа рзы иапылтцаз ашәа «Аиааира» аҧсуа доуҳа-милатҭә

культура иагәылалеит атрагедиа иахылҽиааз культуратә хҭыс дуӡӡаны. Избанзар, иара ашәа аибашьраан зегьы ирылатҵәеит, аҭабиаҟәа рҟнытҵәҟьа инеимдаааимдо еиҭарҳәон, ирҳәоит иахьагьы, уимоу, ҳҳәынҭқарратә гимн иаавагылома уҳәартә иҟоуп», – иԥуеит астатиа автор. Насгьы, иазгәаҭатәуп, шәагаала имачу абри астатиаҿы еилыкка ишубо Лиолиа Тәанԥха лпоезиатә рҿиамҭақәа ирытҵоу алиризм згәылатҵәаху афилософиатә хшыԥҵаки, ауаԥытәыԥса игәы зырԥсаҳәо, изырҟәымшәышәуа, ианаҭахугьы агәымшәареи аԥсадгьыл ахақәҵареи рахь иупҳьо, ухьазырԥшуа доуҳатә ԥсымчхарак.

Лиолиа Тәанԥха поетк иаҳасабала данцәыртҵ инаркны, аԥада ишазгәастахьоу еиԥш, лырҿиаратә мԥа иазҿлымҳаны иашьклаԥшуан, иахцәажәон, лышәҟә ҿыцк адунеи анабалак, ҳлитература алахьынтца, уатҵәтәи аԥеиԥш гәытҳас измаз, иазхәыцуаз, ҷыдала лара лабиԥара иатҵанакуаз апоетцәа, ашәҟәыԥԥцәа. Ари афакт ус машәыршақә иҟамлаӡеит, акәалеимадарақәа иртәышьҭроу, урҭ ирытҵанакуа ак акәны иҟоуп алитературатә ԥстазаараҿы, даҽакала иуҳәозар, ҿыц игыло абиԥара ирҭахуп рҿахәы зҳәаша лцәыртцра, насгьы рывагылара.

Изхысҳәаауа, Лиолиа Тәанԥха, ишаабо еиԥш, абри акатегориа иатәу арҿиарауаа дырхаҭарнакуп. «Аԥстазаара уаара аҿаԥхьа имчыдоу ҳара ауаатәыԥса ҳамч аԥсра – даҽакала ҳхы ҳазнархәыцуеит, даҽакала ргәалашәара лашақәа ҳҿаԥхьа иаацәыртцуеит ҳшымгәыӷзоз, изаацәаны иҳаԥхаз ҳԥызцәа гәлымтҵәахқәа. Макьаназы зыгәхьаагартә мцашоура ҳхымԥсаац шаҳҳәоз, ҳарҿиаԥцәа гәлымтҵәахқәа: Даур Занҭариа, Саида Делԥха, Виачеслав Ҷыҭанаа, дырԥегьых ҳаиҭаԥылшәарц лтахызшәа днаҳалтцны инаӡаӡатәу адунеи ахь дҳацәцеит апоет, иԥыза гәрага, ақәла Лиолиа Тәанԥха», – иԥуеит

апоет, апрозаик Енвер Ажьиба иԥыза, иқәла, иабиԥара иатәыз апоет гәлымтҵәах Лиолиа Тәанԥха лыԥстазаара дахьалтцыз хьаагауа.

Абри зымҽехак дуум астатиаҿы Енвер Ажьиба жәеилацалала илшеит изаацәаӡаны зыԥстазаара иалтцыз апоет лырҿиаратә ҭынха ҳпоезиаҿы иааннакылауа аҭып алкаара, ахәшьара аҭара. «Раԥхьаӡакәны акьыԥхь аҟны данцәыртҵ инаркны, аԥхьаԥ иаразнак илаԥш иаатцамшәар ауамызт аԥсуа литература, аԥсуа поезиа ишаагәылтцыз даҽа шәҭыцкгьы. Уи ашәҭыц гәыкы адац аларсын хьӡи-ԥшеи зғым Ешыра ақыта. Абрантәи ауп: «Раԥхьатәи сашәоуп, раԥхьатәи сажәоуп, раԥхьатәи сгәыӷроуп, Сԥыза ухатцкы!» ҳәа ақәыԥшра амтцәыжәԥақәа лыҽерытцак, ахьхьа-хьхьаҳәа лгәатца итыԥуаз, абарҭ ацәаҳәақәа рыгәрагара ахьҳарҭаз. Абрантәи ауп урҭ «лраԥхьатәиқәа» агәылтәаара иахьалагаз, апоезиа амшра ахьылзылыԥхаз, Анцәа илзишахьаз абаԥхатәра ҷыда дахьышьҭнапаазгьы».

Абаԥхатәра змоу апоет, апрозаик, апублицист Вахтанг Аԥҳазоу «Агәыҭбаа зыстаз» истатиаҿы Лиолиа Тәанԥха лзы абар иипуа: «Данхәыҷыз инаркны Аԥсадгьыли лыжәлар гәакьеи рыбзиабарала иааӡаз арҿиаԥы дахьыҟазаалакгьы, аус ахьылуазаалакгьы, ауаԥра аԥхьа илыргылон, илҳәоз-илуаз лдыруан, ахымԥаԥгашьа дақәшәон, аԥсуара атрадициақәа ныҟәылгон. Убарҭ итцаулоу ацәаԥа ҟазшьа бзиақәа хадыртәааууан ҳмилаҭтә литература, ҷыдала аԥсуа поезиа лнапы ахьалакыз. Лиолиа Тәанԥха лыԥнутҵкатәи лдунеи даҽакы иалаԥашьомызт, уи лара лхата лакәын иапшәымаз, ацәыргашьагьы дақәшәон апоезиа бызшәала».

Афилологиатә ҭцаарадыррақәа рдоктор, апрофессор Лили Ҳагԥха иқәрахьымӡахаз апоет илзылкыз астатиа «Ипҵәам лыԥстазаара ахац» аҟны аԥхьаԥ, лырҿиаратә лахьынтца хьааигартә ҳагәылалырԥшуеит лыԥстазаа-

ратә нысымҩа, лдаракәац ақәра ду змоу, итрадициатәу аҧсуара аҭанҙа дҙааҧшылауа. Избанзар, Лиолиа Тәанҧха илымаз ахаҭашьатә ҟазшьа бзиақәа аҧсабара илнаҭаз абаҩхатәрагьы убрахь иналаҵаны, аҧсуара – лабацәа, урҭ рабацәа абиҧарала иааргоз – адунеи аҟнытә акәын иахьаауаз, «Сара ара хыҷәкыс исымам Лиолиа Тәанҧха лпоезиатә ҭынха аилыргара, исҳәарц иҵаху, дхәыҷы ааихыс ибзианы издыруа сыҷәла, сыуа, сгәыла, нас сҩыза лажәеинраалақәа рҩышьагьы, рҵакгьы лара лҟазшьа ишақәшәоз атәы ауп. Ҳаҧсадгьыли ҳажәлари рус азы Лиолиа дҿымцәаауа ашьшьыхәа дбылуан, ҭынч гәатабҕата хныҟәгашьа лхы иалҭомызт, уи дагьашьҭамызт. Лара лзы ихадараз – Аҧсны аҭагылазаашьа ҭышәынтәаланы, ҳгәы ҭынчны ҳанхо-ҳанҵуа ҳҟалар акәын. Уи дшазхәыцуаз ауп лынарцәмҩагьы дышнықәлаз…» – ҳаҧхьоит аҩада зыҙбахә ҳҳәаз ҳҵарауаҩ ду лыстатиаҿы.

Араҟа иацыстцарц стахуп Лили Ҳагҧха дызвымсыз даҽеакгьы. Уи насыҧла ихыхәхәа итәыз лҭаацәаратә ҧстазаара атәоуп. Сгәанала, уи ихымпадатәиу зҵаароуп Лиолиа Тәанҧха лнысымҩа инагҙаны аилкааразы. Уажәы иаагап «Иҧҵәам лыпстазаара ахац» аҟнытә ҭыпҟәак: «Л. Тәанҧха ҩызас Анцәа длатәеишьеит лара леиҧштцәкьа зыпсадгьыл згәы азыбылуаз, зегьы рыла инхарҭәааны аҧсуара нықәызгоз, иахьагьы уи анагҙара иаҿу, аҭоурыхтә ҵҵаарадыррақәа ркандидат Аполлон Шьынқәба. Абжьыуаа рҿы зыхьз нагаз Естат Шьынқәбеи Қсениа Цәыцьпҳаи ираажеит 7-ҩык ахшара – 4-ҩык арҧарцәеи, 3-ҩык аҭыпҳацәеи. Аҭаацәа рацәа иашьцылаз Лиолиа зысас-гәашә еснагь иаарту Шьынқәыраа рыҩнаҭа ҭбааҿы аҧсуа ҭаца ишлықәнагоу еиҧш лхы мҩаҧылгон лыпсы ҭанатцы.

Дара реиҧштцәкьа еилыччә, уҧсы иузалымхуа арҭ аҩыцьа ираажеит рыхшара. Соуп зҳәо аҧсуа хатцак акәзы рышьтахь имгыло рпа Арсоу далгеит Аҧснытәи аҳәынҭқарратә университет, аматематик-программист изанаат ала. Рыпҳа ахьҟәыршәа – Сырма қәҿиарала лҵара хлыркәшеит Краснодартәи асахьаркыра-ааглыхратә академиаҿы».

Апрофессор Лили Ҳагба лыстатиаҿы инатцшьны иазгәалҭоит Аполлони Лиолиеи рыпстазаара анеиларҵа инаркны излииаз аҧсуа итцас инхарҭәааны ишеицныҟәыргоз, рыҩнаҭа дшагмыз асас, ауа-аҭынха, агәыла, аҩыза-ақәла. Зегьы рзы ргәы шаартыз, аказы рхы ишамеигҙоз, аибашьра ашьҭахьгьы ауадаҩақәа шыҟазгьы, урҭ зышьцылаз ацәаҩа аҧсыуа қьабзк еиҧш ишынарыгҙоз.

Абри ахшыҩзцара иацыстцарц стахуп иҧстазааратәиу фактк. Апсихологцәа ишырҳәо ала, ахәыҷы аҩнаҭаҿы иибо-иаҳауа ауп зегь раҧхьаҙа игәникылауа, ишьҭикаауа, ихшыҩ ззишьҭуа. Сыззааиуа, аибашьра еилгеижьҭеи рацәак ҵуамызт ҽенак ак стахны снеит Аполлонраа рҿы. Уи аамҭазы аҧшәмацәа аҙәгьы дыҟазамызт, аха ашә сзаазыртыз рхәыцқәа – Сырма, Арсоу – исылаҳәаҵаны сыркит, «аҩныҟа шәааи, ҳани ҳаби лассы иаауеит» ҳәа. Сара уи уамашәа исымбаҙеит еихәлаччо игылаз ахәыҷы бырфынқәа «шәааи аҩныҟа» ҳәа ирҳәаз ажәақәа. Избанзар, урҭ Лиолиеи Апполони рыхшара ракәын. Нас, ахәыҷы иибо ами ицо, иҟаитцо!

Лили Ҳагҧха лыстатиа антҵәамҭаҿы илыҩуеит: «Сҩыза лгәалашәара иазыскыз сажәа хсыркәшоит лара лыҩнутцкатә дунеи аазырпшуа, уаҩы хара дзырхәыцуа, агәыҕра изҭо лажәақәа рыла:

…Еицуп са сгәыҕреи са сдоуҳаи,
Иҧҵәам сыпстазаара ахац.
Аҙә шәгәы кашәмыжьын, аҳаҳаи!
Диуеит ахысбжьгьы змаҳац!

Лиолиа Тәанԥха ллитературатә ҭынха, астатиақәа рыдагьы лҩызцәа апоетцәа иазыркит лыԥсҭазааратә лахьынҵеи лырҽиаратә хаҿсахьеи аазырԥшуа, цәаныррa ԥхала итәу ажәеинраалақәагьы. Абри афактгьы иаҳәоит уи ҳлитературатә ԥсҭазаараҿы дшыгәцараку, хаштра шлықәым, лыпсы ҭаны дҳалагылоушәа ишырыпхьаӡо. Жәытәӡатәи китаи философкгьы иҳәахьан, зыԥсҭазаара иалтцхьоу ашәкәыҩқы игәаларшәара – уигьы илитературатәу баԥоуп ҳәа.

Сыззааиуа, ҳпоетцәа хатәрақәа Белла Барцыц, Терент Ҷаниа Лиолиа Тәанԥха ажәеинраала шьахәқәа лзыркит, иаазырԥшуа лырҽиаратә хаҿсахьа. Белла Барцыцԥха лажәеинраала «Акәап аҿы изынамӡаз» аԥны иубоит Лиолиа Тәанԥха лхәыцрақәа заԥа итцаулоу, дзыҿҳәараз лашәақәа дшырзыԥоу, насгьы рыгәра шылго. Уи акәзами аҩымҭа дызлалаго абарҭ ацәаҳәақәагьы ирҳәо:

Сышьҭахь азә дыргәыламлар иушам,
Сзыҿҳәараз сашәақәа истынхаз.
Сцәаҳәанамӡа иахьыз издыршам,
Акәап аҿы изымнеиз, изҿахцәаз.

Мамзаргьы:

Сиеҵәахә шыстәымыз схала,
Икыдшааua ишкыду шәа шәзы.
Сашәақәа ишрыцу сыпхара
Наӡаӡа ишыдроуа сыԥсынҵры.

Жәаҳәарада, Белла Барцыцԥха арҭ лцәаҳәақәа рфилософиатә ҵакы лытцазҳәаз, еиҳа ииашаны иуҳәозар, Лиолиа Тәанԥха лпоезиатә дунеи дагәылазырԥшыз иқәрахьымӡахаз апоет ллитературатә ҭынха иамоу аԥсымчхара ауп.

Терент Ҷаниа иажәеинраала «Аԥхыз» аҿы Лиолиа Тәанԥха ԥхыӡла ауп дшаабо, аха лыпсы ҭаны дҳалагылоушәа, лажәа-лашәа зегьы ҳацуп. Апоет игәы иалоуп аԥҭақәа дрыниаалан дахьыцәо, избанзар, аԥҭа хьаауп, еиқәаҵәоуп, аха зегь акоуп аԥҭақәа иргәылсны иԥшьоу лашәа аауеит ҳа ҳахь. «Аԥсни ажәѽани брыбжьоуп», иҳәоит апоет. Иаргьы абар дызҿу:

Пхыӡла бышԥа амѽа сыԥәын,
Ашәҭқәа скын ирацәаны.
Сагон сышьхәа сыԥәмыркьыскәа,
Сыпхыз акәа статцаны.

Апоет, апрозаик Терент Ҷаниа иажәеинраала «Пхыӡла…» иахаиргылаз «ахылпагьы» иҳанаҳәо маҷӡам, ҳхьанарԥшуеит хара арҿиаратә дунеи ахь.

Зны ҳаԥхьап ахаҭа: «Шыԥәсык аԥхьа апоет Л. Тәанԥха лгәалашәара иазкны ажәеинраала зѽит. Рыцҳарас иҟалаз, изыхԥьаз, изынԥаз сзымдырӡо, аҽенышьыбжьон иӡит. Уи хьаас исыман. Хьаас исымоуп иахьагьы. Ишьаԥәсыргылаз ҟастцеит, аха усҟантәи ажәеинраала сгәы ишалаз инхеит».

Ари афакт, акы, иаҳнарбоит асахьаркыратә ѽыҩҭа ихәыцы-иду аԥҵара дарбан шәкәыѽѽзаалак изы ишымариам, насгьы уи акы иалаҳәаӡамкәа аҽенышьыбжьон ибжьаӡыр автор ишхьааиго, гәырѽаны ишицрыхо, дшамырҭынчуа, избанзар, раԥхьа ииз аҩымҭа аиҭашьақәыргылара уадаѽуп. Баша ирҳәома ажәеи ахытҟьареи ҳәа! Ѽбагьы, Терент Ҷаниа еиликааueит абаѽхатәра еицамк змаз апоет Лиолиа Тәанԥха илызкны ажәеинраала аѽра шымариам, лгәалашәареи лырҽиаратә дунеи аибаркыра дагәылаԥшны иахьа иҳалагылам, аҟамзаара адунеи ахь ицахьоу, аха злитературатә ҭынха ҳдоуҳатә мазараҿ илаша-лашо иагәы-

лубааua поезиатә хаҽсахьаны аԥхьаѡ игәаҽы инхартә еиԥш аҟатцара. Араҟа уи ицирхыраait алитературатә ԥстазаараҽы жәытәнатә аахыс атып змоу, аетикатә мыругак аҳасабала аԥхыз.

Лиолиа Тәанԥха лпоезиатә тынха, аѡада ишазгәастаз еиԥш, аԥхьаѡцәагьы, акритикцәагьы, алитературатцааѡцәагьы рылаԥшҳәааҽы иҟоуп иобект хаданы, даҽакала иуҳәазар, ҳлитературатә ԥстазаараҽы, егьырт лѡызцәа реиԥш, итцаатәу матәарны, ипроблеманы.

Ус атагылазаашьа ҟазтцаз, иалзыршаз, мамзаргьы хытцхыртас иамоу лара апоет лырҽиамтақәа роуп, атцарауаѡ ду Владимир Зантариа иажәақәа рыла иуҳәозар, уи лпоезиа иатцоу, еихсыгьра зқәым адоуҳамч ауп.

Аѡада ишазгәастахьоу еиԥш, иахьатәи аԥсуа поезиа атагылазаашьеи, иамоу ақәҽиарақәеи, иагу-иабзоугьы уахь иналатцаны, ибзианы итызтцаахьоу, издыруа ҳтцарауаѡ ду Владимир Зантариа ахәшьара ҳаракы аитеит иқәрахьымзахаз апоет Лиолиа Тәанԥха ллитературатә тынха еидызкыло ашәҟәы «Сышьта» ԥхьажәак аҳасабала иацитцаз «Уи лпоезиа адоуҳамч еихсыгьзом» ҳәа хыс измоу астатиаҽы. Сара араҟа уи ахцәажәара салагом, амала акызатцәык иазгәастарц истаху абри ауп, хыхь зызбахә сҳәаз астатиа автор жәеилацаларала, мамзаргьы лапидартә формала, аха тцакыла амҽхак тбааны, итцегьы уазааигәаны иуҳәозар, Лиолиа Тәанԥха лырҽиаратә хаҽсахьа ииашаны иштихыз, лпоезиатә система еиднакыло, ахышәара-атцышәареи дыргәылаԥшны, насгьы ихадароу уи аԥсуа поетк лаҳасабала данцәыртц инаркны лыпсадгьыли лыжәлари рыбзиабара дырԥеиԥеиуа дшамаз, урт рзы аапсара шлықәмыз, ауаѡымреи, аҳақдареи, ахәаԥсареи дшырҽагылоз, патриотк лаҳасабала аԥырқьҳәа амцаԥшь лыцразтцоз, лгәы-лыпсы иалагьаз лхаташьатәҟазшьақәа шаликааз, Аԥсны жәлар ахақәитраз хацәнымырха рықәпара атема апоетесса лырҽиараҽы амҽхаки акапани шьыгәгәоу уҳәа убас итцегьы.

«…Нас, 1992-1993 шықәсқәа раан, ҳажәлар аҟазаареи аҟамзаареи ианрыбжьагыла, Лиолиа Тәанԥха лцәаѡа цагьа, лмилатта ҟазшьа еицакра ақәымкәа аҽегәылнаршәеит зпафос ҳараку, ѡнутцкатәи доуҳамчла еибарку лпатриоттә лирикаҽы. Цакыла, ныррала, антонациала гимнк иацназго лажәеинраала «Аиааира ашәа» ахатеи, уи ҳкомпозиторцәа илырхыз ашәеи – зра-псра зқәым, аԥсуа жәлар зегьы ирылатцәахьоу, шеишықәсеи абиԥарақәа афырхатцарахь ирыпхьало ԥцамтоуп. Агәра згоит, абас еиԥш иҟоу ажәеинраала аԥызтцо аԥҳәызба, арҽиаратә гәазыхәара чыда шылнатаз ҳабжь-ныхак рымч, рылпха, ҳажәлар рдоуҳамч, ртоурыхтә гәыгра ду:

«Аиааира, аиааира,
Ишьтышәх ҳа ҳбираҟ!
Аԥсны ԥшза ахақәитра,
Шәазықәпа наҟ-ааҟ!
Сашьцәа Нхытцаа,
Аахытцаа зегьы,
Ацҳақәа хышәтца
Ҳаиниарцаз лассы»!

Владимир Зантариа Лиолиа Тәанԥха лыпсы зыграз, дшынеибаку деилазыршуаз, лхатара аазырпшуаз лырҽиамтақәа ирытцоу адоуҳатә ԥсымчхара даналацәажәо, аԥхьаѡ еилыхха ианизнеиго аамтазы, ишхадароу дырны иаѡиршәом лтаацәаратә ԥстазаара агангьы. Абар уи иисуа: «Лиолиа Тәанԥха лбиографиа, еибаха-еибафара згымыз лыпстазаара иузаҟәытхом уи лыпшәма, Аԥсны афырхатца, атцарауаѡ Аполлон Шьынқәбеи лареи еицырхыргоз аԥстазааратә хынтаѡынтарақәа, икәыкә-цыкәуа изҽаз ашьхацамѡа. Дара реилибакаа-

ра, раамысҭашәара, рынхашьа-рынҭышьа ахақәиҭра абираҟ еиҧш изыхӡыӡаауаз раҧсуара – иааҵьоушьартә, илакәушьартә, уаҽыҧшны ҩнуҭҟала уҽалауӡрыжәыртә иҟоуп. Урҭ аҟазшьа ссир ҷыдақәа рыларааӡеит ҧхьаҟа ҳмилаҭ рабиҧара ҽыц иахаҭарнакцәахараны иҟоу дара рыхшарагьы».

Лиолиа Тәанҧҳа лпоезиатә рҽиамҭақәа аҽара гәашьамхыс изҭоу абзиабара иазкума, ҳ-Аҧсны ҧшӡа асахьа ҭылхуама, ҳҭоурых ҭалашәы ахь дылбааны ҳажәлар ирхыргахьоу аӡеибафара аҭәагашоура ҳагәылалырҧшуама, мамзаргьы XX ашәышықәса анҭәамҭазы ақырҭуа нацистцәа иаҳзааргаз аибашьра хацәнамырха иаҽагылаз ҳҭеицәа гәымшәақәа рхаҽсахьа сахьаҩыратәла аарҧшраҽы аума, ҳҭеицәа гәлымҭәахқәа рхы ақәҭаны иааргаз аиааира ашьҭахь иҭаагаз, ҳнапы аларҧсны иаҳкыз аҧсҭазаара ианакәызаалак маӡа-аргама иаҟәынҷабланы иҟоу ацәыхцәыфарақәа, ауаҩымра шәага-загас иамоу аҧсымҭәра, аҭмыҳәҳәарақәа, аҕьычра, ақәычра, ажәакала, ацыха ӡыхь еиҧш ицқьоу аҧсҭазаара иамаабуа анегативтә цәырҭрақәа, ашьцылара бааҧсқәа дахьрықәыӡбо, иахьҽаҧылҽуа аума, уи иахьабалак, иарбан темазаалак аҽгьы лажәеинраала аиҽартәашьа, асистема, аформа, аханатә идыруа, иҧышәоу аклассикатә традициа иаҭанакуеит: уҽазҭәылхны уашьҭаларгьы машәыршақәгьы иузыҧшаауам «амода цәа» зхоу, еикәарҭәины ишоу ажәеинраалак. Уи иаанагом Лиолиа Тәанҧҳа лпоезиатә дунеи асистема ахәажәцәа ахоуп, мамзаргьы ҽатәла ахәыцра, астрофақәа реиҽкара, рыҟаҭара лылшом ҳәа. Мап, уигьы заманала илылшоит, избанзар аклассикатә традициа знапаҽы иаазгаз апоет имч рықәхоит апоезиа иатәышьҭроу аформақәа зегьы. Аха, Лиолиа Тәанҧҳа лпоезиатә рҽиамҭақәа бзиа ибаны, насгьы еиҳа агәра ганы, иалылхит адунеи иадыруа аклассикатә форма.

Иаҳҳәап еихышьу ацәаҳәақәа рыла иҩу ҽырҧштәқәак:

Еилыҵьҵьо аӡаӡа ҳәыра,
Аимхәыц шьҭалоит иҧшӡаны.
Сганахь иавҭаланы ахшьыра,
Басла неиуеит аҽӡаны.

Даҽакгьы:

Ираҳәа ушыҟам уа ухала,
Ишуцу Кавказ аҧацәа.
Ушыҕәҕәоу, ушбеиоу ҭынхала,
Ираҳәа, дышуцу Анцәа».

Абар еиваршәу ацәаҳәақәа:
Ашәи қашьи реиҧш еилысит,
Зны идыдит, ҽазны имацәысит.

Мамзаргьы:

Мчы змоу акьаас-бжьы рга,
Мчы змоу зегь ҳаилырга.

Сгәанала, иаҭахым аҽырҧштәқәа раагара, избанзар, имҩашьо уаҩы ибоит Лиолиа Тәанҧҳа лпоезиатә система аформа, астиль ахьынтәааyа аклассикатә традициа адунеи ишатәу. Ари амҩа, мамзаргьы аҩышьа форма уи изылылхыз, акы, уи аҭоурых ду амоуп, ҩбагьы, абри аклассикатә формала, астильла иаҧҭоу аҩымҭақәа рҽы иҟалап уи илбозар, апоетикатә мыругақәа рхархәара араҟа еиҳа ишалаӡо, ажәақәа амыцхә «иахьеихырҧсаҟьоу» ацәаҳәақәа рҽы аасҭа. Ииашоуп, ас еиҧш иҟоу апоетикатә зҭаарақәа рҽы дарбан поетзаалакгьы ихатә

рҿиаратә хаҿра – иоригиналтәу имоуп, арецепт узидгалом, иаҳҳәап, идугалаʒаргьы алҵшәа аиуам.

Аҧхьаҩ, иҵабыргыхаҭаны исҭахым угәы иаанагарц сара апоезиатә канонқәа ирхҭынхьаауа (формала, стильла, еиҿартәашьала) саҿагылоуп, мамзаргьы ус еиҧш иҟоу астильтә форма, апоетика еиҳа ихьысҳауп, аклассикатә, атрадициатә аасҭа илаҟәуп, насгьы арҿиараҿы уи аметод ус узазҳәар ауазар, апоезиа адунеиаҿ ҧсынҵра дук амам ҳәа. Мап, ус иҟоу ахшыҩҵак сацәыхароуп. Сара исҳәарц исҭахыз Лиолиа Тәанҧҳа лпоезиатә рҿиамҭақәа злаҧҵоу, излаҩу, дзықәныҟәоз Державини Жуковскии рхаан аахыс ахьʒ-аҧша змоу аклассикатә традициа шакәу, насгьы ҟаимаҭла ишлыцааиуа атәы ауп. Егьырахь, абраҟа иацысҵарц сҭахуп абри азҵааразы – апоезиатә ҩымҭақәа рҩышьа мода изырҿыцуа, мамзаргьы ажәақәа ирмеигʒакәа изыҧсаҟьоу, апоет, академик Мушьни Лашәриа иззиҳәаз ацәаҳәа шшәырқәа рҭакʒара зҭахым, хырҩа азызуа рацәак срықәшаҳаҭым, избанзар, ҧхьаҩык иаҳасабала исцәыхьанҭоуп ргәынкылара. Нас сҩызцәагьы ыҟазар ауеит, схалаҵәҟьа сакәхарым... Аха уи сара схатә гәаанагароуп, Анцәа ибоит, даҿаʒәы уи ада ҧсыхәа ыҟам ҳәа идызгалом.

Зегьы еицырдыруа ҵабыргыхаҭоуп апоезиатә рҿиамҭа зегь раҧхьаʒагьы ҧсыс иахоу, иаҵаҵәаху афилософиатә хшыҩҵаки аидеиеи рнаҩсангьы, иара аҿы зырцәажәо абызшәа ауп. Уи заҟа ицқьоу, имароу, абырҵкал икылху, исахьарку, насгьы зыʒбахә аҳәо ажәлар, ииасхьоу акәыз, ҳазҭагылоу акәыз, рыҧсҭазаара заҟа ииашаны иаанарҧшуа ауп. Асахьаркыратә ҩымҭа ҟазҵо абарҭ атрибутқәа зегьы автор хымҧада хшыҩзцара ззиуа афактор хадақәа ируакуп.

Лиолиа Тәанҧҳа лтәы ҳҳәозар, уи нцәахәык еиҧш илзылыҧхаз лпоезиа адунеи шьарда иҭбаауп, лтематика акәзаргьы еиуеиҧшым ҵкаррацәала еилоуп. Лыҧсадгьыли лыжәлари рлахьынҵа иаҵанакуа асферақәа зегьы ирылахәуп, ирхьысуеит, зегьы гәыҵхас иамоуп. Насгьы ихадароу, ицәажәоит ираʒоу литературатә бызшәала, иҧсҭазааратәу ахаҿсахьақәа рыҧҵараҿы игәцаракны дрыцклаҧшуеит аханатә аахыс адоуҳатә ҧсымчхара аманы иаауа аритми арифмақәеи реицааира, реицнагара, апоетикатә мыругақәа, иаҳҳәап, аепитетқәа, аиҿырҧшрақәа, аҧсҭазаара иагәылаҳәаны иҟоу асимволикақәа, аметафорақәа. Урҭ зегьы апоезиатә ҩымҭақәа аҳаргь еиҧш ихдырҷоит, мамзаргьы иқәырҵоит, идырҧшʒоит, ихадырҭәаауеит ахаҿсахьа, ахҭыс, ацәырҵра уҳәа убас иҵегьы. Аха уаҟа иубом убла ихыслартә еиҧш ихыркьыкьны, инамыцхәны иҟоу ашәыгақәа, зегьы еизызаганы, иуҳәар ауазар, шәагакзагак иҭагаланы иҟаҵоуп, еизыркәкәоуп. Ари, ҳәарас иаҭахузеи, апоет аҧсабара илнаҭаз лбаҩхатәра иабзоуроуп, даҿакала иуҳәозар, рҿиаратә лахьынҵоуп. Лиолиа Тәанҧҳа лпоетика адунеиеибаркыра иаҵанакуа азҵаарақәа зегьы сыстатиаҿы нагʒашьа амам, инеиҵыху аҭҵаара зҭаху акоуп ҳлитератураҭҵаараҿы. Сгәы иаанагоит, уигьы иазҿлымҳахашагьы ҟалап ҳәа. Амала, аҩада исҳәаз сыхшыҩзцара зырҵабыргуа, акык-ҩбак ракәзаргьы, ҿырҧштәқәак аазгар сҭахуп. Абар даргьы:

Ашьха ҧхьарцошәа ашәа хаак аҿыҩуеит,
Агагьы ҧшьаала иаҳәоит ахапа.
Ажәа мҵанарсырц амшын дугьы жәылоит,
Рахәыцны ишьҭалоит нҵәарада ацәқәырҧа.

Абаҳчақәа ирыҵоуп абжьы хаа хәыҭ-хәыҭуа,
Абҕьыцқәа ҧыр-ҧыруа ҧсуаҵас икәашоит.
Анасыҧ шаша аҧсҭазаара иаҭо,
Ааҧын ааҧсарада ишәаҳәоит, ишәаҳәоит.

Ари ажәеинраалаҿы апоет лыбла ихгылоуп лыԥсадгьыл гәакьа аԥсабара ссир! Уи ус аекзотика ишацәаѡоу еиԥш акәымкәа, гәыла-ԥсыла илныруеит, илдыруеит лара ишылтәу, насгьы ѡнутҟала дшазгәдууа, гәалаҟара бзиак шылнатә аԥхьаѡгьы илыцеиѡишартә еиԥш. Уи ахыхь автор иҟалтцо аметафоратә еиҿырԥшрақәа, ишырацәамгьы, иаҳҳәап, «Рахәыцны ишьҭалоит нтцәарада ацәқәырԥақәа»; «Абҕыцқәа ԥыр-ԥыруа ԥсуатцас икәашоит», аѡымҭа еиҳагьы исахьадыркуеит, игәылдыршәоит ахшыѡтцак, ауаѡи иԥсабареи еизааигәазтәуа ԥхаррак узцәырыргоит.

Иаагап даҽеакы:

Арха ҟьантаз еитцәа сҿаԥхьа ишьҭалоит,
Ишьҭытцуеит аханқәа иѡахыку адәаҿы.
Ахра ҭакнаҳақәа аѡада ихалоит,
Калмаҳаны ианысуеит Гәымсҭа ԥшӡа ргәаҿы.

Апоет лцәаҳәа гәылҭәаақәа асахьа ҭырхуеит лгәыбылра зцу, лхәычра ахьымѡаԥысыз аҳабла Кәтышьха. Уи ицәырнаго агәалашәарақәеи уажәы дызлаԥшуа аԥсабареи ѡнутҟала илныруеит, аԥсҭазаара агәалаҟара лыманы, арҿиара ус лгәы аҳәо дҟарцоит! Баша иатцшьны иазгәалтом агәатцантә иаауа абарҭ ацәаҳәақәа: «Саапын ашәа, удәыкәла уахыццак, амѡа сызнылаз заҭәымхарц иахьа». Абри ажәеинраала «Кәтышьха» аҟынгьы иупылоит аѡымҭа зырлаҳҿыхуа, атцакы зыртцауло, ажәакала ахатабзиара еиҕьызтәуа, ахаҿсахьа ҟазцо аиҿырԥшрақәа – аметафоратә дунеи иатәу. Иаҳҳәап, «Ахра ҭакнаҳақәа аѡада ихалоит, Калмаҳаны ианысуеит Гәымсҭа ԥшӡа ргәаҿы», «акәара хәыҵхәыҵбыжьқәа» уҳәа убас итцегьы.

Лиолиа Тәанԥҳа ллирикаҿы иупылоит афоризмк иаѡызоу, аԥсуа поезиаҿы зҵыԥ бзианы илызххьоу (иаҳгәалаҳаршәап, Шь. Цәыцьба, Кь. Чачхалиа, Кә. Ломиа уҳәа егьырҭгьы ражәеинраала кьаҿқәа) ԥшьба, хәба цәаҳәа иреиҳам (уимоу еитцангьы иҟоугьы убап) ажәеинраала кьаҿқәа. Абраҟагьы уи илылшеит ахшыѡтцак бзиақәа апоезиатә цәа-хаа рыҟәнышьшьы раарԥшра, итцегьы уазааигәаны иуҳәозар, лажәа зықәку обиект, ацәанырра уҳәа ахаҿсахьақәа рцәыргара аԥхьаѡ игәникылартә, дархәыцыртә еиԥш. Ҳрыԥхьап акык-ѡбак, ҿырԥштәык аҳасабала:

Иластцоит ақьиа игәағь,
Иластцоит ақьиа иҳақ.
Нас иумчи, иҳәа агәаг,
Иамчуи уатцхаргьы ушәақь?!

Еиҵа:

Сахылтцуеит ари адгьыл агәеисра,
Сырҭысуеит иԥымтцәо адақәа,
Ҽа знык изгәағьуада ара ахысра,
Ашьарѡашқәа еилысхьеит иауашәа ақәа.

Даҽеакгьы:

Сгәы урхатцоит, сгәы урҿыхоит,
Сгәы урҭәыуоит ихатца.
Аԥсуа ашәа – ԥхьаҟа исыхоит,
Са сурхәыцуеит хараӡа.
Заҟа рҳәоузеи абарҭ аԥшьцәаҳәакгьы…
Ара ушымгәыӷо уҭахоит,
Ара ушымгәыӷо уеиқәхоит.
Уччоит, утцәыуалоит уеитцас,
Иутцаанӡа апсҭазаара атцас.

Апоет абарҭ лцәаҳәақәагьы уахьхьадырԥшуа аумаҷ-ху, ахʒырымгареи арҽиараҽы ахагәрагареи рахь иурхаргьы, ирҳәо акыр ыҡоуп:

Уалазгалом схынҵа-ѡынҵа,
Сара истәу са сызтәу.
Нас мышкызны ихыло сышьҭа,
Имаҷны иоурц иҳәатәу.

Ирацәоуп итцегьы иааугаша афоризмк иаѡызоу, афилософиатә хшыѡзцарақәа згәылоу ѡба, хпа, ԥшьба, хәба цәаҳәақәа рыла ишьақәгылоу ажәеинраалақәа, аха ҳналас-ѡаласны иааҳгазгьы азҳархап Лиолиа Тәанԥҳа абраҡагьы лнапҡазара шхәыдам, ажәакала, ажәа маҷла зтцакы дуу ахшыѡзцара аҳәара, аарԥшра ҡаиматла ишлылшо.

Иқәрахьымʒахаз ҳпоет лбаѡхатәра рывымсит, ирызхьаԥшит ҳаԥстазаара уатцәы тцәатәышьаҡаны иатцагылауа ҳҳьыбҽар. Ирацәамзаргьы, уи ахәыҷқәа ирзылкит ажәеинраала шьахәқәа, иаазырԥшуа ахәыҷқәа рдунеи лахҽых, рхәыцшьа, ргәазыхәара. Абар апоет лажәеинраала аперсонаж хәыҷы дышхәыцуа, илтаху закәу:

Итысхит асахьа,
Насыԥла итәу.
Сан бара бзыҳәа,
Ашәҭ иҡаԥшьу.

Ианыстцеит асахьа,
Ажәѡан ицқьаз.
Сан бара бзыҳәа
Иҳамҭа лашаз…

Даҽеа шьоукы исахьатыхѡцәахарц рҭахуп:

Ақыцә акышьа ҳцеит ҳара,
Ампыл ҭаххуеит игьежьʒа.
Итаххуеит аетцәа ашәахәа,
Атцла ҭаххуеит икахәхәа.

Лиолиа Тәанԥҳа лхәыҷтәы жәеинраалақәа рахьтә иҡоуп ашәа злыхугьы, иаагап аѡымҭа «Иааирума». Уи ашәа алихит ҳкомпозитор ду Кәасҭа Ченгелиа. Ҳаԥхьап ахаҭа:

Ҳара ҳреиԥшуп амышәҳәар,
Ҳара ҳреиԥшуп амышәҽар.
Иаирума ашәа ҳҳәоит,
Иаирума ҳкәашоит.

Ҳарҭ насыԥла ҳазҳауеит
Амѡа ҳақәуп ҳаԥшаауеит.
Амш иреиҕьу ҳа иаҳтәуп,
Ҳатцх алакәқәа ирызкуп.

Дарбан поет хатәразаалакгьы зыжәлар рҽаԥыцтә ҳәамҭақәа бзиа изымбо, ирызхьамԥшуа, ирҽиараҽы зхы иазмырхәо, шамахаʒак акәымзар, дыҡаʒам. Избан акәзар, уи амилаҭ адоуҳатә ԥстазаараҽы ахытцхырҭа хадақәаируакуп, иунаҭо рацәоуп. Ииашоуп, ажәлар рҳәамҭақәа еизызго, ашәҡәы ианызтцо, итызтцаауа еиҳарак атцарауаа фольклористцәа роуп. Аха ари азтцаараҽы ашәҡәыѡѡцәагьы рцьабааи рлагалеи маҷʒам жәлар рҳәамҭақәа реизараҽы, насгьы урҭ рмотивқәа рсахьаркыратә ѡымҭақәа рапҭараҽы рхы ишадырхәои ухаҽы иаугозар.

Сыззааиуа, Лиолиа Тәанԥҳа ллитературатә ҭынха ҳаналацәажәо, ма иантаҳтцаауа аʒбахә ҳамҳәар, иагәа-

лаҳмыршәар ҳиашахом аҧсуа жәлар рҽаҧыцтә ҳәамҭақәа реизгараҽы ллагала шыҟоу атәгьы. Ус шакәу лышәҟәы «Сышьҭа» иану аматериалқәа аргама ду ирҳәоит. Абри афактгьы иаҳнарбоит апоет Лиолиа Тәанҧха ажәытәзатәи лыжәлар гәакьа ҟәыҷарыла итәу рҽаҧыцтә ҳәамҭақәа шылдыруаз, бзиа ибаны ишеизылгоз, дышреиҵаҳауаз, насгьы луахҭа дахьнамыгзеит акәымзар, иҟаларын лгәы итазҭгьы лсахьаркыратә ѡымҭақәа рапҭараҽы еизылгаз аҳәамҭақәа рҟнытә мотивқәакгьы лхы иалырхәаргьы, мамзаргьы, дара еизылгоз цытк анықалалак хазы шәҟәны итлыжьырц лҭахызҭгьы. Аха уажәшьҭа иуҳәеит ҳәа…

Ишдыру еиҧш, алитературатә жанр иатәуп аепистолиартә ҧтамҭақәагьы. Уи иатҵанакуеит: асалам шәҟәқәа, агәалашәарақәа, нас анашьҭқәа (послания), амала еиқәҽырҭуазаргьы, еизааигәазаргьы амшынтца уахь иузрылатцом, даҽеа хкык иахыҧхьазалоуп. Изхысҳәааua, абраҟагьы длаша-лашо дубоит Лиолиа Тәанҧха, даҽеакала иуҳәозар, хыҧхьазарала ирацәамзаргьы лхатара, лырҽиаратә хаҽсахьа аазырҧшуа аҧтамҭақәа лтынхеит. Убарҭ иреиуоуп ашәҟәы «Сышьҭа» иану лгәалашәарақәа: «Чпажә», «Аҧстазаара ацыҧтцәахақәа», «Миха Лакрба ихытцит 80 шықәса», «Еҳ, аибашьра, аибашьра», «Сан – лыҧсадгьыл», «Знапы ианыда ҳлахьынтца?», «Аиааира жәашықәса ахытцуеит», «Ҳара ҳабиҧара иахьзуп», «Маҷыҷ иҧацәа». Абарҭ рҽгьы уи лпоезиатә рҽиамҭақәа рҽы дзыргәамҭуаз, лгәы змыртынчуаз, лыҧсадгьыли луаажәлари рышҟа илыхоз абзиабара дуи уатцәтәи ртоурыхтә лахьынтцазы цәала-жьыла, гәыла-цсыла илыруази, нас цхьаҟатәи рпеиҧшхә бзиа агәрагара илымази ртәоуп апоет зтцаарақәаны дзыхцәажәо, ишьтылхуа.

Убри ахыхьгьы имѳашьо иубоит Лиолиа Тәанҧха наџьнатә аҧсуара иагәылсны иааua лдаракәац аҳатыр заҟа иақәылтцо, дазгәдуua, насгьы уаҟа ирытцубаауеит

хадара злоу даҽеа хшыѳзцаракгьы: ауаѳы дахьынтәиааua, даҽеакала иуҳәозар, итоурых идыруазарц шихәтоу. Аҧсны жәлар рпоет, академик Баграт Шьынқәба баша иауиҳәах абарҭ апоезиатә цәаҳәа ссирқәа:

Уи иами насыҧда ззырхәауа –
Аҧсадгьыл абзиабара злам.
Иабацәа ахьжу изымдыруа,
Рышьҭамҭа агәадура змам!

Лиолиа Тәанҧха илтынхаз, илыѳуази илзырыѳуази асалам шәҟәқәа ракәзар, рызбахә мҳәакәа узрывсуам. Избанзар, убраҟагьы лсахьаркыратә ѡымҭақәа рыҟны еиҧш, лыҧсадгьыли лыжәлари ирытцаркуа азтцаарақәа роуп дзыхцәажәо, хьаас илымоу. Уи ҷыдала амшын нырцә ҳашьцәеи лареи аимадара рыбжьан, шәҟәыла еиҽцаауан. Усҟан зынзакгьы имариамызт Ҭырқәтәыла иҟаз ҳашьцәеи ҳареи асалам шәҟәқәа ҳабжьысра, иазкылҧшуаз рацәан ақыртцәа аҟаҧшьаа рахьынтәи, еиҳарак Шеварднаҙе ихаан. Уигьы ухаҽеы иааумгарц залшом. Аха Лиолиа Тәанҧха лпатриотизмра, еиҳа ирапсшәаны иуҳәозар, лыҧсадгьыли лыжәлари рышҟа илымаз абзиабара агәаҧра лнатон. Лара лахь асалам шәҟәқәа зыѳуаз (Ирфан Атәанба, Ҭ. Бганба, Илҳан Цьергьениа, Орҳан Ашамба…) иатцшьны иазгәарҭон Лиолиа Тәанҧха лгәеилыччара, лыҧсадгьыли лыжәлари гәыкпсыкала дшырзыҟоу, рхьаа шылхьааy, ргәыргьара шылгәыргьароу, насгьы аҧсуаа ҳаҧсадгьыл аҽы ҳаизакны ҳаҟазар шылҭаху, ҳаиқәзырхоугьы убри шакәу.

Ашьха зыхь еиҧш ицқьаз, ихыхәхәа насыпла итәыз, абаагәареиҧш аҧсуара зкәыршаз, абри зыпсымчхара нагаз аҭаацәара, аҧсцәаҳа акгьы зҽамшәаша, дрылицааит ҳпоетесса гәлымтцәах Лиолиа Тәанҧха лтәымта дантагылаз, насгьы ҳсахьаркыратә литература еиҳа да-

наҭахыз аамҭазы. Ҳсахьаркыратә жәа зҭаху, згәы азыбылуа дарбанзаалакгьы ихьааигартә иҟоу цәыӡуп. Владимир Занҭариа зегьы ҳгәаҷы инеиртә ишиҳәаз еиԥш, иҳаҳауам иахьа Лиолиа лыбжьы, хрыжь-хрыжь илҳәоз ажәа. Иҳагуп уи лыуаѽышәара, лбаѽхатәра, лыччаԥшь хаа, лныҟәашәа ԥшӡа. Аха разҟны ллитературатә ҭынха лгәы-лыԥсы иалхны иаҳзынлыжьыз ҳдоуҳатә мазаразы акыр иаԥсаны, лхаҭа лызгьы ихьӡырҳәаганы иаанхоит иалкааy, мамзаргьы иҷеахцәоу ҷҳәарак амамкәа. Убри азын ауп аурыс литература аклассик М. Е. Салтыков-Шьчедрин изиѽуазгьы: «Литература изъята из законов тления. Она одна не признает смерти».

ҲЗЕИПШ ҬОУРЫХ ҲХАҶЫ ИААГОЗАР...

Ҳақла ҳцәажәозар, асовет аамҭа, еиҳарак иаҳҳысыз XX ашәышықәса 30-тәи, 40-тәи, 50-тәи ашықәсқәа раан даараӡа ихьысҳан ҳаиҭанеиааира, ҳаибабара Нхытцтәи ҳашьцәа абазақәеи (урҭ цәгьам-бзам еиҳа ҳаиларсын, аибабара ҳаман, Ԥсҳәы ԥыҭѽыкгьы ҭанхон, ашьҭахь уахьтәи ихдырҭәан Аԥсны арха қыҭақәа рахь нхара иаргеит, аха ашьхауаа, изыхҟьазаалакгьы, ара иамаабит, ицеит Абазатәылахь), ачеркьесқәеи, аедыгьцәеи, аҟабардақәеи, ҳареи. Алитературатә-культуратә еимадарақәа ртоурых атәы ҳҳәозар, уаҟа еиҳагьы иҳагын. Ҭабыргуп, хтцарауаа уахь нхытцҟа иналаршә-ѽаларшәны акәзаргьы, аҭцаарадырратә командировкақәеи сессиақәаки аныҟалоз ицақәалон. Уи аганахь ала зынӡаск ҳаицәыӡӡаны ҳаҟан узҳәом, аха иабаҟаз ишахәҭаз аибабара, аидгылара, аиҷцаара, ашьҭибахра, аиашьа ижәѽахыр аиашьа иныруа аҟынӡа. Иҳаѽсны ицахьоу аҭоурых ахь ҳҳьаԥшыр, иаабоит асовет аамҭазы атцкыс ажәытә ҳабацәа, урҭ рабацәа аимадара шрыбжьаз, аиба-

бара шрымаз, ус шакәу иахьагьы ирҳәоит инханы иҟоу рбыргцәагьы ҳара ҳбыргцәагьы.

Алада ашәышықәса цалашәқәа рахь ҳласкьаргьы аҧсуа жәлар рҽаҧыцтә ҳәамтақәа заманала иаҳдырбоит инахьхьынза инаркны иаауа (анкьаза даракәацк иатәыз, аха азқьышықәсақәа рышьтахь еиҽытцыз, ихазыхазны иҟалаз ажәларқәа ачерқьесҟәеи, аедыгьцәеиеи, ҟабардааи), ҳаиашьара атәы. Иара убас абарт ажәларқәа дара рфольклор аҽы атып амоуп, ҳарт ҳаиашьара, ҳаизуаара, ҳаитанеиааира атәы зҳәоу аҳәамтақәа. Уи зегьы реиҳа асаркьеиҧш иаанарҧшуеит адунеи ацивилизациа иақәлоу аҳәамта ду Нартаа репос. Иара убас, дареи ҳареи еицаҳзеиҧшу аламыс кредос иамоу, еицакра зқәым ҳқьабз хазынақәа жәпакы.

Аха, абри абас шакәызгьы, еитасҳәоит, атцыхәтәантәи ашықәсҟәа рҟынза, даҽеакала иуҳәозар, Асовет Еидгыла неилаҳаанза ҳарт даракәацк иатәыз ажәларқәа ҳаибабара цкын, иахьынзахәтаз аҩазараҽы иҟамызт, ишьтахан. Сара ҳаибабара анысҳәо, апхьаҩ ухатцкы, хаталатәи аибабара мацара акәым зызбахә сымоу (уигьы иатцанакуа рацәазоуп). Араҟа ихадароуп акультуратә-литературатә еимадара, аилахәра аибадырра, аизааигәара. Ҳарт ҳаиҽымцаарақәа ҟазтцаз, абас имчыданы ихьысҳазтәыз ажәҩан иатцасуа наҟ-ааҟ иҳабжьагылоу ҳашьха цагьақәа ракәзам. Цоуп, урт алзынрак мҩақәак, катцәарақәак ркуазаргьы, идыруадаҩуазаргьы уи аамталатәын. Ҳарт еишьцәоу ажәларқәа ҳаибабара, ҳаитанаиааира апырхаган Сталини Бериеи рхаан хыкәкыла еиҽкааз, аполтика цатцгәыс измаз апынгылақәа. Урт ҳмилатқәа рыбжьара еитцарҟәаҟәоз аус хәымгақәа Кавказтәи ашьхақәа ратцкьыс иҳаракын. Ҳажәларқәа реиашьара арғәгәаразы ркультуратә-литературатә, ртоурыхтә еимадаразы, наҟ-ааҟ реиҽцааразы изаҟаразаалак уск мҩапгамызт, ма Нхытц-Кавказ,

ма ара Апсны. Ари еиҧш аҽымтра, аҽырдагәара апроцесс цон жәашықәсала, октиабртәи ареволиуциа ду Урыстәыла ианыҟалеи уи ашьтахьтәи Асовет мчра абарт ажәларқәа рҽы ианышьақәгыла рапхьазатәи ашықәсҟәа рызбахә ҳамҳәозар, наҟ-ааҟ ҽымтран иҟаз, ҳаигәнышырц, ҳаизааигәахарц ртахымызт, мчыла ҳазлартцаз ареспублика анапхгаҩцәа. Уи аҳәаа шьахәышьаҽа ҳантыҳәҳәар, мыч ҽыцк ҳаур ҳәа ишәон. Ҳарҽиаратә коллективқәа ртәы ххәозар, уахь зынза рымҩа нагамызт, икын. Ҳашьцәа рахь амҩақәа анаат жәлар раҕа хәымга Бериа данҽапыре, Сталин идунеи аниҧсах, ихатара культ ианақәзба рышьтахь ауп. Уи нахыс ауп ҳашьцәа рахь еиҳа-еиҳа амҩақәа аатуа ианалага. Аха убригь уарла-шәарлан, ашьақәынхалара ашықәсҟәа раан иапықәсылоз рацәан. Еиҳаракгьы еснагь зхы зымакәачраз ақыртуа еиҳабыра урт ес иҟартцалак амзызқәа цшааны ирхәаҽуан здаракәац еиларсу ажәларқәа реибабара, культуратәла реиҽцаара аус.

Иазгәататәу фактуп, уавсыргьы иҳақым, Горбачов ихаан аиашаҳәара аамта (ус узазҳәар ауазар) аан абри азтцаара – нхытц иҟоу ҳашьцәеи ҳареи ҳаибабара аетап ҽыц ианылеит, узықәгәыҕшаз аперспектива аапшит. Ус шакәу артцабыргуеит уахьгьы арахьгьы еиҽыркааз жәлар рфорумқәа иҟартцаз аусурақәа уҳәа убас итцегьы.

Ас иҟоу аидкыларақәа, аидгыларақәа, аиҽкаарақәа наҟ-ааҟтәи аицхыраарақәа аҧсуа жәлар реиҧш егьырт нхытц инхо ажәларқәагьы хымпада иртаху акоуп. Зтоурых еиларсу ажәларқәа рполитикатә, ркультуратә еилахәарақәа, реиҽцаарақәа, рсоциалтә база рырҕәарақәа рнаҩсангьы, рмилат хаҽреи рыпсадгьыли реиқәырхараҽгьы акырза атцанакуеит. Араҟа хымпада ҳашьцәа гәакьақәа – шьак ззеилоу, излоу ҳадагьы рееиладырсит, еидгылеит, кавказтәи ашьхарыуаа

рбираҟ иаҭагылт егьырҭ ҳашьцәагьы: ауаҧсқәа, ачеченцәа, аингәушқәа, аҟарачқәа, абалкарцәа.

Ус шакәу арҭабыргуеит «абгахәыҷы шкәакәа» ҳәа зыхьӡны аполитикатә жәар ианхалаз – Шеварднаӡеи уи ибандеи Аҧсны иазааргаз аибашьра хлымӡаах аан, нхыҭ инхоз кавкатәи ашьхарыуаа иаадырҧшыз, фырхаҭарыла иҭалаҳаз аиашьара, аидгылара. Ари афакт иаҳәо рацәаӡоуп, ҭоурыхтәыла уархәыцуеит инарҭауланы.

Асовет мчра иамаз аҳра инеикәкәа ианца ашьҭахьгьы, даҽакала иуҳәозар, ианеиларыжь нахысгьы нхыҭ инхо ҳашьцәеи ҳареи акультураҽ, аекономикаҽ ҳаимадарақәа, ҳаиҭанеиааирақәа Анцәа иҟнытә еиҧхьбам, ари нахысгьы лыҭшәа шьахәла аус руртә аҭагылазаашьақәа ыҟоуп. Амала, абри азҭаара ду ҳауаажәларратә ҧсҭазаараҽы иҭегьы аҧсы аланы, алҭшәа аманы аус ауртә еиҧш идырцыхцыхлароуп, идырҽыцлароуп, ус еиҧш иҟоу ауснагӡатәқәа ҭакҧхықәрала анахьгьы арахьгьы знапы иану ауаа.

Ари азҭаара – Кавказ-Нхыҭ иҟоу ҳашьцәеи ҳареи культуралеи економикалеи ҳаилахәреи ҳаиҽцаареи – асҟак иалаланы азааҭгылара, аҭоурых ахь ахьаҧшра араҟа иабаҭаху ҳәа аӡәгьы игәы иаанагом, сара иахьынӡаздыруа ала, избанзар, акы, даракәацла еиларсу ҳашьцәеи ҳареи акыр аамҭатәи ҳаиҟәыҭхара, иҭегьы уазааигәаны иуҳәозар, культурала ҳаиламхәра иаҳнаҭаз ацәыӡқәа, аҧхасҭақәа, аҭоурых ишагахьоугьы ҳхаҽы иаагозар. Ѡбагьы, аамҭа уадаѡ иҟаз иахҟьаны иаҳауз аҧхасҭақәа – культуралеи економикалеи ҳаиҽцаарақәа русхкқәа рҽы – рырҽиаразы, раҧыхразы ҳаҧхьаҟа иҟаҭатәу алацәажәара еснагь иаҧсоуп ҳәа исыҧхьаӡоит.

Аҧхьаѡ ухаҭкы, сыстатиаҽы имыцхәым ҳәа сахәаҧшны иаазгоит нхыҭ иҟоу ҳашьцәеи ҳареи ҳкультура еилазырхәуа, наҟ-ааҟ ҳаимаздо ҳлитературақәа рыҟнытә

фактқәак. Амала, ихьааугартә иҟоуп урҭ хыҧхьаӡарала иахьмаҷу. Урҭ зыхҟьаз аѡада иазгәасҭахьеит.

Аҧсуа шәҟәыѡѡцәа рахьтә зегьы раҧхьаӡа рҽиаратә командировка аҳасабала Нхыҭ-Кавказ ҳашьцәа рахь днеит (1957 ш.) абаѡхатәра еицамк змаз, ҳсатирик ду Кьыршьал Чачхалиа. Убысҟантәи иныҟәарақәа ирҭеит алиризми апатриотизымреи ихәажжаӡа изгәылыжжуаз, ҳҭоурых ахь ҳхьазрыҧшуаз ажәеинраала шьахәқәа, иаазрыҧшуаз здац-ҧашә ҭаулоу ҳаиашьара ҕәҕәа. Убарҭ иреиуоуп: «Мѡа бзиа», «Ауаѡы дахьымнеиц», «Бақсан», «Терек аҧсҭа», «Ашьхауаѡ» уҳәа убас иҭегьы.

Абарҭ ажәеинраалақәа (зыӡбахә сымҳәазгьы убрахь инархыҧхьаӡаланы) иахьа змилаҭ агәадура зманы ирыҧхьо ауаѡы акыр ддырхәыцуеит, урҭ ирыҭибаауеит уамашәа иубаша иахьатәи ҳаҧсҭазаара – ҳара еишьцәоу ажәларқәа ҳашкеибажьтәым, наҟ-ааҟ аицхыраара шаҳҭаху, аҧсҭазаара аӡыблараҽы ҳаидымгылар шамуа ахеиқәырхареи ҧхьаҟатәи ҳҧеиҧш лашеи рзы. Абас еиқәҷаб иҟоу афилософиатә хшыѡҭакла еибаркуп Кьыршьал Чачхалиа Нхыҭ-Кавказ даныҟаз ииѡыз ажәеинраалақәа рцикл.

Амала, абыржәгьы уамашәа избоит Кьыршьал Чачхалиа Нхыц-Кавказ даныҟаз ииѡыз абарҭ ажәеинраалақәа ҳакритикаҽы ишрыхәҭаз, ирыҭаз афилософиатә хшыѡзцарақәеи актуалра (иара уажәгьы имажәыц) ирымоуи азгәаҭаны ахцәажәара, ахәшьара ахьырмоуз.

Абаѡхатәра ду змаз апоет, аҭарауаѡ Владимир Анқәаб итәы ҳҳәозар, аҧсуа жәлар рдаракәац, рдац-ҧашә ҭаула ахьыҟоу еснагь дазҽлымҳан, ипоезиаҽы хшыѡзышьҭра азиуан. Ааи, шьала, дала, хылҭшьҭрала, ҭоурыхла амжәа адацқәа реиҧш еиларсу, еизааигәоу ажәларқәа еснагь рыжәѡақәа еибыҭазароуп, еидгылазароуп, нас ауп рымч аныҕәҕәахо, рдоушгьы раҕа даршәо ианыҟало, ирынҧо анырацәахо. Абас иҟоу, ахшыѡҭакқәа

ҳара иаабоит Владимир Анқәаб Нхытҵ инхоу ҳашьцәа ирзикыз иажәеинраалақәа рҽы. Иаагап ҽырпштәык. Абри атематика ауп изызку ажәеинраала «Ҳашьцәа абазақәа шәахь». Автор иажәеинраалаҽы гәтыҕьҕьала иааирыпшуеит ѡархышьнак еиѡызтәаз ѡ-жәларык, дала, шьала реизааигәара анаѡсангьы, акырҙа шатцанакуа мчыкны ҳаидгылара, доуҳала ҳаиҽцаара милатк раҳасабала ҳхәыштаарамца амыцәараҽы.

Нхытцтәи ҳашьцәа аедыгьцәа рыпстазаара атәы зҳәауа, ржәытә-рҽатә аазырпшуа ажәабжь ҟаиматуп «Ахтәара ашәа». Уи авторс дамоуп ааскьаҙа иҳапхаз, еицырдыруа апсуа шәҟәыѡоы, апоет, адраматург, Апсны жәлар рартист Рушьни Цьопуа. Араҟа автор ҳарҵ аѡжәларык – аедыгьцәеи апсуааи – даракәацла ҳаилахәра, ҳаизааигәара, наҟ-ааҟтәи ҭоурыхтә лахьынтцала ҳаимадарақәа рыхта дтапшны, насгьы иахьатәи ҳапстазаарахьгьы ҳхьанарпшуа аҟынҙа иапитцеит асахьаркыратә ѡымта, амилат цәа аҟәнышьшьы ҳдоуҳатә псымчхара аныпшуа.

Ас иҟоу ҳажьрацәара ахьаабо ажәабжьқәа, изааҙарызеи, апсуа литератураҽы мацара акәымкәа, дара нхытҵ инхауа ҳашьцәа рлитературақәа рҽгьы иаҳпылом, ицәыртцуазаргьы иуарла-шәарлаҙоуп. Заҟа ибзиаз ҭоурыхтә лахьынтцала еилахәу ажәларқәа досу рхатәы литературақәа рҽы «Ахтәара ашәа» иашьашәалоу, аѡымтақәа акьыпхь аҽы иаабалар. Еитасҳәоит, ус еипш иҟоу апҵамтақәа ҳажәларқәа еизааигәанатәуеит, ргәыбылра еибанаркуеит, доуҳалагьы еибарбеиоит, амала, ихьааугартә иҟалаз, урҭ рѡызцәа аѡымтақәа рцәыртцра маҷьанахаҙеит. Аха насыпны, исахьаркшәа иуҳәозар, амѡа аартуп, ус анакәха, агәыгра ыҟоуп ҳажәларқәа реишьара иазышәаҳәо, изыргәгәо аѡымтақәа итцегьы ҟалап ҳәа…

Апхьаѡ ухатцкы, ҳлитературақәа рҽы имаҷьаноуп, иҟам ҳәа конкретла зыҙбахә сымоу асахьаркыратә ѡымтақәа роуп. Егьырахь, ҳашәҟәыѡѡцәа рира мышқәа раан аума, иара ус ибжьаапнытәу алитературатә еипыларақәа рҽы аума, ҳаиашьара атематика иазку астатиақәа акьыпхь збахьоу ыҟоуп, еиҳарак иаҳхаагаз аибашьра ахаҽра аазырпшуа апублицистикатә пцамтақәа. Урҭгьы, ҳәарас иатахузеи, абри иактуалтәу атемаҽы инарыҙоит итоуроу ароль. Араҟа зегьы реиқәыпхьаҙара салагом, мацара исгәаласыршәоит хтцарауаѡ ду Лили Риза-иҧха Ҳагба лышәҟәы 2003 (актәи атыжьра) 2013 шықәса (аѡбатәи атыжьра) рзы адунеи збаз «Их души тают над горами». («Урҭ рыпсҟәа ахрақәа ирҽаѡхьеит»). Автор иҳақыз аус ду ҟалтцеит Апсны аха-қәитра зхы ақәызтцаз – Нхытҵ-Кавказтәи ажәларқәа ртцеицәа гәымшәақәа ирзылкит, лгәатцаҽ инеины илѡыз аусумта. Урҭ рзы иага уҳәаргьы имыцхәхом, уажәы акәым, ушьтантәи абипара рзгьы аҳәатәы нхоит. Абри ахшыѡзцара еилыхха иубоит зхатәгәапхарала Апсны ҳахьчоит ҳәа иааны зхы ақәызтцаз Нхытҵ-Кавказтәи ажәларқәа ртцеицәа адауапшьқәа ирызку Лили Ҳагба лочеркқәа рҽы.

Кавказ атцеицәа, атцарауаа дуқәа З. Налоев, М. Шанибов аибашьра анцоз рыкәгыларақәа (акьыпхь аҽгьы, иара ус амитингқәа рҽгьы) рымацара заҟа рҳәоузеи, заҟа ибга дуны ирныруааз апсуа жәлар. Аинрал, Апсны афырхатца, Ҟабарда атцеи лаша, Кавказтәи ашьхарыуаа ргәадура Султан Асламбек-ипа Сосналиев иакәзар, Апсны акыртуа нацистцәа – Шевардназеи, Иоселиани, Ҟарҟарашвили уҳәа аҙәырѡы зхадаз – анакәла рапхьатәи амшқәа инадыркны ддоуапшьха днарывагылеит ҳажәлари ҳапсадгьыли реиқәырхаразы иқәпоз, еибашьуаз атцеицәа гәымшәақәа. Уи ҳаибашьраан ихигаз, ҳар рпызак иаҳасабала иибаз аҷьабаа, иааирыпшыз

афырхатҷара ҳаешьареи ҳаилымшәареи зырҷәҷәо иҽыцу даҟьаҟәоуп ҳзеиҧш ҭоурых аҽы. Насгьы ҳдаракәац иатҷанакуа амилаҭҟәа ҳаиашьара иасимволны иҟазаауеит узҽыҧшыша акы акәны.

Абарҭҟәа зегьы ибылгьны ирҳәоит, иаадырҧшуеит Кавказ иашьагәыҭу, аҭоурых ду змоу аҧсуаа ари адунеиаҽ рхала ишыҟам, ишзатҷәым, рыцәгьа, рыбзиа рыцеиҩызшо, здаракәац аку аишьцәа рнаҩсангьы аҭахцәа, адырцәа, агәылацәа шрымоу. Ари ас шакәу зынӡас ихахьы иааиӡомызт знапҟәа шьаӡа-гәаӡала иҟьашьыз Шеварднаӡе Аҧсны аибашьра ианалаижьыз, Кавказтәи ажәларҟәа реидгылара «бумажный тигр» ҳәа дахыччаны ианазиҳәоз аамҭазы. Данатҷаха ашьҭахь еиликаазар акәхап уи «абгахәыҷы шкәакәа» заҟа диашамыз!

Кавказа ашьхарыуа жәларҟәа рҭоурыхи, нас урҭ ркультуратә еиҽцараҟәеи еимадараҟәеи рыӡбахә анаҳҳәо, аҳаҷаҳәа иаҳгәалаҳаршәоит Аҧсны жәлар рпоет, академик Баграт Уасил-иҧа Шьынҟәба адунеи иахытҷәаз иҭоурыхтә роман «Ацынтҷәарах». Уи, хыҟәкыла изыхҳәааy Кавказ ҧагьа иашьагәыҭыз аублаа жәлар шьаҭанкыла рыҧсадгьыл ишаныӡааз (ари еиҳау трагедиа ыҟаӡам амилаҭ ихәыҷы, идуу рҭоурыхтә ҧсҭазаараҽы) ауп. Аха уи иатҷатҷәаху афилософиатә хшыҩзцара ажәларҟәа иахьагьы, уатҷәгьы, наҟ-наҟгьы иранаҳәоит ари иуаароу адунеиаҽ милаҭк аҳасабала рыҟазаараҽы еснагь ишаҭаху хараӡа анаҧшра, еихырго ашьаҽаҟәа ршәара, рзара, ишхадароу иумеижьо агәаҽанызаара амазаара. Мап анакәха, ауаргьала иану рыҧсҭазаара, ҳаҷеиҭа, аублааҟәа рлахьынтҷа рызкылнагар ауеит. Ааи, абас иҟоу итҷоулоу ахшыҩзцараҟәа цәырнагоит азоуп адунеи иадыруа амилаҭ литератураҟәа рахь изеиҭаргаз, аҧхьаҩцәагьы миллионҩыла изаиоуз ароман «Ацынтҷәарах». Иазгәаҳҭап ҳ-Баграт ду идҳәалоу, ихаҭара алызкаауа ихадароу даҽакгьы.

Аҧсны аибашьра мца ианалагылаз, уи алахьынтҷа ашәарҭара ду ианҭагылаз аамҭазы Баграт Уасил-иҧа Шьынҟәба араҟагьы, Нхытҷ-Кавказгьы амитингҟәа рҽы иҟәгыларақәеи акьыҧхь збаз истатиаҟәеи («Пусть брат живет ради брата», газета «Нарт» №22 (32) август 1993г; «Тело сердец меня здесь согревает», газета «Кабардино-Балкарская правда» 12 августа 1993; «Я приехал домой», газета «Кавказские новости» 6 октября 1993 года; «Дорогие сестры и братья», «Уважаемые телезрители») рҽы иатҷшьны дырзааҭгылон ҳажәларҟәа реиашьара, реидгылара даҽаамҭанык еиҧшымкәа иахьа ишаҭахыз, арыцҳара ду иаҟәшәаз Аҧсны ахьчаразы Кавказ атҷеицәа гәымшәаҟәа хыцәнмырха ишыҟәгылаз, уи аҧсуаа ргәы шархатҷоз, аҷа дшатҷахоз агәра шыднаргоз, насгьы абас – еиҧш агәаҟраҟәа раан ҳажәларҟәа нхытҷ иҟа, аахытҷ иҟа рымч еибыҭаны аҷа иҽагылара ҭоурыхла атрадициа аманы азкьышыҟәсаҟәа рыҟнытә ишаауазгьы ҳгәаланаршәон. Итҷабыргыхаҭаны, аҧсуа дгьыл апоет ду Баграт Шьынҟәба аҩада зыӡбахә сҳәаз (исгәаласмыршәазгьы убрахь иналатҷаны) истатиаҟәеи иҟәгыларақәеи рҽы иубоит ҳажәларҟәа реиашьареи реидгылареи иамоу адоуҳатә ҧсымчхареи афилософиатә хшыҩзцараҟәеи заҟа иҷәҷәоу, заҟа итҷаулоу. Насгьы усҟантәи истатиаҟәеи иҟәгыларақәеи рҽы аҧхьаҩ ирытҷибаауеит Баграт Шьынҟәба иҧсадгьыл зҭашәаз аибашьра хлымӡаахи уи иахылтҷуаз арыцҳараҟәеи заҟа ихьаа дуны даргәамтҷуаз имцаны ицралоз, дамырҭынчуаз, дыршаҟьшаҟьо дшамаз. Аха уи изаҟаразаалак гәкаҳарак имамызт, агәра игон аҧсуа жәлар ахаҟәиҭра шроуаз, аҷа дшыҟәцахоз, аиааира шыргоз, избан акәзар, акы, урҭ ииашан, Анцәа ду ираҭәаишьаз рыҧсадгьыл рыхьчон хеигӡарак ҟамтҷакәа. Ҩбагьы, Нхытҷ иҟоу ҳашьцәа рывагыланы фырхатҷарыла еибашьуан. Ихҧахаз, аҧсуаа риашареи хара шрымами еилкааны ирывагылан абҷьар

ркит, егьырҭ амилаҭқәа, зегьы раҧхьаʒагьы ҳгәылацәа аурыс жәлар дуʒʒа рҭеицәа.

Нхыҭ-Кавказтәи ашьхарыуааи ҳареи акультуратә еимадарақәа ртәы ҳаналацәажәо, аʒбахә мҳәакәа узавсуам, хра злоу даҽа ганкгьы. Уи ҳсахьаркыратә литературақәа рыҟнытә аҩымҭақәа досу ҳхатәы бызшәахь еиҭаганы амазаара азҭаара ауп. Ҳәарада, урҭ зегьы реиҭагара уадаҩуп, ус еиҧш аҟаҭара залаʒом, изалшом, иарбан милаҭ литературазаалакгьы. Уи еилкаауп, аха еиҳа ихадарақәоу усгьы реиҭагара ихымҧадатәиуп еиҭкару ажәларқәа доуҳала реибарбареи, ҳаизааигәаны ҳаиныҩуа рыҟаҭараҽы. Абри азҭаараҽгьы, изаҳамҳәарызеи, узхыҽхәаша макьаназ имаҷуп, ҳара ҳаҟны мацара акәымкәа здаракәац еиласру Кавказтәи ажәларқәа рмилаҭ литературақәа зегьы рҽы. Ҧхьаҩыкгьы дубап аурыс бызшәахь еиҭаганы иҟоу ҳзымхои ҳәа згәы иаанагоугьы. Аурыс бызшәа асовет аамҭазы иамаз ароль, сара сгәанала, уи аҭакы иахьагьы изаҟаразаалак еиласрак амам, избанзар, ҧасатәи СССР иқәынхоз ажәларқәеи амилаҭқәеи рзы доуҳала еилазырхәуа, изырбеиуа акы акәны иаанхауеит уажәгьы ушьҭангьы. Насгьы ари афакт изаҟаразаалак иаҧырхагам, наҟ иамыцхраауазар, асовет аамҭазы еилахәыз ажәларқәа рхатәы бызшәа арҽиара, аизҳазыҕьара аус. Амала, рхаҭақәа гәлымҩхан рхатәы бызшәа рдоуҳатә малқәа зегьы ишрыцку, уи ада Аҧсадгьылгьы, Аҳәынҭқаррагьы шзыҟамлогь рхаҽы имааир, аурыс бызшәа иаҭанакуа «аудиториа» еиҳа еиҳауп ҳәа ахьаҧш-кәаҧшра (шьоукы-шьоукы ишыҟарҭо, ишырцәаҩоу еиҧш) иалагар, ҳәарада, ишәарҭахоит ахатәы бызшәа аҭагылазаашьа, аҭоурыхтә лахьынҭа, еиҳаракгьы зхыҧхьаʒара маҷу ажәларқәа рҽы.

Аҧхьаҩ ухаҭкы, абраҟа иаазгоит извыстәым даҽа хшыҩзцаракгьы. Ишдыру еиҧш, даракәацла еимышьҭроу ажәларқәа, аха бызшәала акыр еицәыхарахахьоу аедыгьқәа, аҟабардақәа, ачерқьезқәа, абазақәа (урҭи ҳареи еиҳа ҳаилибакаауеит ҳаицәажәартә аҟынʒа) рсахьаркыратә ҧҭамҭақәа аурысшәахь иеиҭагоу ҳанрыҧхьо аҭкыс, ҳара ҳхатәы бызшәала еиҭаганы иҟоу ҳанрыҧхьо еиҳа иаҳныруеит, ҳгәаҽы инеины ҳцәа-ҳжьы иалсуеит, ажәакала, иаҳзааигәахоит, избанзар, иаҳзеиҧшу ҳқьабзқәа, ҳҭасқәа еиҳа илахҽыхны, игәылҭәааны иааҧшуеит. Уимоу, гәыла-ҧсыла иунырыртә аҟынʒа анкьаʒа зны иаҳзеиҧшыз, ҳбызшәа ахәангасҭақәа аапшуама уҳәартә еиҧш аҧсихологиатә ҭагылазаашьа уоуеит. Ари иаанагоит ҳарҭ (аҩада еиқәысыҧхьаʒаз ажәларқәа) жьра-цәарала (жьра-цәара иара усгьы аҧсҭазаараҽы амагиатә мчы змоу афеноменқәа ируакуп) еилахәу, здац-ҧашә еимадоу шҳакәу.

Уажәы, Нхыҭ-Кавказтәи ашьхарыуа жәларқәа рлитературахь еиҭаргахьоу аҧсуа шәҟәыҩҩцәа рҩымҭақәа ртәы ҳаламлакәа (иага имаҷзаргьы, урҭгьы ыҟоуп, иаҳҳәап, Дырмит Гәлиа иажәеинраалақәа, Баграт Шьынқәба иҭоурыхтә роман «Ацынҭәарах», Миха Лакрба иновеллақәа, Иван Папасқьыр, Алықьса Гогәуа, Ҵьума Аҳәба, Алықьса Ҵьениа, Никәала Кәыҭниа, Витали Амаршьан, Платон Бебиа ражәабжьқәа, Иван Ҭарба, Алықьса Ҵьонуа, Ҷыҷыкәа Ҵьонуа, Шалуа Ҭәыҵьба, Кьыршьал Чачхалиа, Владимир Анқәаб... ражәеинраалақәа уҳәа убас иҭегьы) мацара иазгәаҳҭап дара ҳаҧсуа шәҟәыҩҩцәеи ҳпоетцәеи уахьынтәи аҧсшәахь еиҭаргахьоу (араҟагьы ишаабо еиҧш имаҷуп) акык-ҩбак. Убарҭ иреиуоуп «Аҟабардаа ражәабжьқәа». Уи еиқәдыршәеит ашәҟәыҩҩцәа Ҳ. Шекихач, Н. Тарҧҳа, иҭыҭит ашәыҟәҭыжьырҭа «Алашараҽ», Аҟәа 1982 шықәсазы. Аизга ианылеит аҟабарда шәҟәыҩҩцәа аʒәырҩы ражәабжьқәа. А. Кешоков «Следы на утренней росе» аҧсуа ажәа сахьарк азҟаза ду ҳмилаҭ литература ахыҭхырҭаҽы

игылаз руаҙәк Мушьни Ҳашба еиҭагамҭаны, ианын ажурнал «Алашара» (1959). Ауаԥс жәлар рлитература аклассик Кәасҭа Хеҭагуров иажәеинраалақәа реизга «Ауаԥс ԥхьарца» ҳәа хьҙыс иаҭаны иҭытцит Аҟәа «Аԥҳәынҭшәҟәтыжьырҭаҷы» ҩынтә. Уи ашәҟәы еиднакылаз ажәеинраалақәа зегьы дрыцклаԥшны, анапҟазара рыгымкәа аԥсшәахь еиҭеигеит абаҩхатәра змоу апоет, ауааажәларратә усзуаҩы Геннади Шьаликәа-ипа Аламиа. Ашәҟәы «Ауаԥс ԥхьарца» иану аҩымҭақәа, еиҭазгаз изын хшыҩзцарак абраҟа иацыстцарц стахуп стема излатцанакуа ала сахәаԥшны.

Сара иахьынҙаздыруа аԥсуа шәҟәыҩҩцәеи, ауааажәларратә усзуцәеи, аинтеллигенциагьы убрахь иналатцаны рахьтә дыҟамзар ҟалап Геннади Аламиа иаҟара Нхытц-Кавказатәи ажәларқәеи ҳареи ҳаизааигәара аус, иныуадаҩыз аамҭақәа инадыркны, иазааԥсахьоу, насгьы злытцшәақәагьы ааԥшыз даҽеаҙәы. Аха, рыцҳарас иҟалаз, ҳаазқәылаз (уанҙагьы иҟазар акәхарын) ауаҩы иџьабаа, иааԥсара агәаларшәара ҳцәыуадаҩхауа, мамзаргьы лассы иаҳҳаштуа ҳалагеит. Абри хәарҭагәышьам. Аха Геннади Аламиа иеиԥш иҟоу ауаа рыԥсадгьыли рыжәлари рзы аџьабаа зырбо, рхы аџьыка зыкәырхуа, рхы изамеигҙо аҙәы ҳаирыҽхәандаз, феида дук алаагандаз ҳәа акәҙам. Урҭ ауаа рыԥсадгьыли рыжәлари рзы ибзиоу, хәарҭара злоу цьара акы рзыҟатцар, дара рзы уи еиҳау акгьы ыҟазам. Убри ауп апатриотрагьы захьзу!

Изаамҭанымкәа зыпсҭазаара ҿахтцәаз, тцарадырра иазыҟатцаз азанаатуаҩ, алитературатә критик Руфбеи Ебжьноу аԥсуа ԥхьаҩы еиҭаганы инапы Иаиркит Бемырза Ҭҳаитцыхә иажәабжь кьаҿқәа, Кали Цьгәатан ироман «Маридат» (ацыԥтцәаха).

Иҟоуп, итцегьы зыҙбахә уҳәаша аԥсуа поетцәа, апрозаикцәа – Кавказтәи ажәларқәа рмилат литература аҟнытә аԥсуа бызшәахьы еиҭаргахьоу ажәеинраалақәа, ажәабжьқәа. Иара убас дара ҳаԥсуа шәҟәыҩҩцәа рапҵамҭақәа, еиҳарак ажәеинраалақәа Кавказтәи ашьхаруаа рмилаҵҭә литературақәа еиҭаганы акьыԥхь збахьоугьы, ирацәамзаргьы иҟоуп абри апроцесс шеиԥҟьам унарбатә еиԥш. Амала убри апроцесс уахьгьы арахьгьы лымкаала арцыхцыхра, арлахҿыхра зҭаху зтцаароуп, наҟ-ааҟтәи ҳлитературатә-культуратә еимадаратә ԥсҭазаараҿы.

Аԥхьаҩ, ишубо еиԥш, сара араҟа здаракәац еилахәу нхытцтәи ҳашьцәеи зыцәгьеи зыбзиеи аханатә еилоу егьырҭ ашьхаруаа жәларқәеи зыкәра дуу ҳзеиԥш ҭоурых схаҿы иааганы ҳлитературатә-культуратә еимадарақәа саламлацәакәа, насгьы сыстатиа аҳәаа излаҵазо ала сахәаԥшны лкаакәак ҟасцеит, хшыҩзцарақәак азгәасҭеит. Егьырахь, жәаҳәарада, хыхь зыҙбахә сҳәаз ажәларқәа ҳлитературатә-культуратә еимадарақәа рҭоурых инарҭбааны аҵцаара проблеманы ҳаҵцаарадырра аҿаԥхьа иқәгылоуп. Хымԥада, уигьы иазхьаԥшша, мышкы зны ҳәа акәымкәа, иҟалозар акәхап. Избанзар, иԥсабаратәны ицәыртцыз азтцаара аҭып иқәызтцо аҭак еснагь иаҭахуп.

Аԥхьаҩ ухатцкы, абриаҟара аҭоурых салазгалаз, уахь схьазрыԥшыз, абыржәы сгәы иахәан сзыпхьаз Светлана Андреи-ипҳа Тапаҳәуа лышәҟәы ҿыц «Адыга литература» ауп. Уи ҭнажьит Аԥснытәи аҳәынҭқарратә университет иреиҳау атцараиурҭақәа рзы артцагатә литература иазку аҵцаара-методикатә ҟәша аԥсуа литература акафедра.

Аҵцааратә усумҭа «Адыга литература» автор ҳаԥсуа ҭцаарадырраҿы ихатәроу аҙәы лакәны дырдыруеит ҳцарауаагьы ахрахьуаагьы. Убри аҟнытә, араҟа лбиографиа лыҵцаарадырратә нысмҩа снагәылаланы ахцәажәара салагом, мацара еиҳа ихадарроуп ҳәа исыԥхьаҙо, акык-ҩбак раҟара алыскаауеит, итцахәымзар имыцхәым ҳәа сгәы иаанагауа.

Светлана Тапаҕәуа диит (1943 ш.), дааʒеит зыламыс, зыпату, зыуаѡра иҳаракны изкыз, ҧасатәи ҳаҧсадгьыл – Асовет Еидгылаз ашьа азказҭәахьаз, Кәтол ақыҭа иашьагәыҭыз аҧсуа нага Андреи Константин-иҧа Тапаҕәуа иҭаацәараҿы. Инымѡатәны иазгәаҳҭап, Андреи иҧшәма ҧҳәыс Зинаида Кәарацхелиа Аҵьынҵьтәылатәи аибашьра Дуʒʒа (1941-1945 шш.) дшалахәыз, аѡыҵьагьы аибашьра аҭәагашоура рыхганы ианыгьыжь ашьҭахь рынасыҧ шеиларҭаз. Уи абжьаратә школ далгеит (1960 ш.) Очамчыра, нас аҭара лҭон Аҟәатәи амедицинатә ҭараиурҭаҿы. 1968 шықәсазы дҭалоит А. С. Пушкин ихьʒ зху Қарҭтәи апедагогикатә институт, уантәи 1971 шықәсазы диасуеит Қарҭтәи аҳәынҭқарратә университет афилологиатә факультет Кавказтәи абызшәақәа рыҟәшахьы. Светлана Андреи-иҧҳа ауниверситет қәҿиарала далгеит (1974 ш.). Уи ашьҭахь Қырҭтәылатәи аҭҭаарадыррақәа Ракадемиа иатәу Ш. Руcҭавели ихьʒ зху алитературатә институт (латәарадатәи) аспирантура дҭалоит, уи акурсқәа хлыркәшоит Москва А. М. Горки ихьʒ зху адунеизегьтәи алитература аинститут аҿы. Апрофессор У. Далгат лнапхгарала 2000 ашықәсазы илыхьчоит абри еиҧш атемала «Абхазские традиционные обряды и обрядовая поэзия» адиссертациа, афилологиатә ҭҭаарадыррақәа ркандидат ҳәа аҭҭаарадырратә ѡаʒара лызҭаз.

Абри амонографиа хазы шәҟәны иҭыҭит урыс бызшәала 2001 шықәсазы. Иазгәаҭатәуп, итрадициатәу қьабзтә поезиеи аҭасқәеи ирызкны аҭҭааратә усумҭа, акьыҧхь збаз раҧхьаʒатәиқәа ишыруаку аҧсуаҭҭаарадыррaҿы. Уи уажәы дацҧыҳәаны ҭкар рацәала аҭҭаара даҿуп ахәыҷтәы фольклор.

Иахьа Светлана Андреи-иҧҳа Тапаҕәуа аус луеит Д. И. Гәлиа ихьʒ зху аҧсуаҭҭааратә институт аҿы, иҭылҭаауеит профиль ҭбаала аҧсуа жәлар рҿаҧыцтә

ҳәамҭақәа, 80 ҭҭаарадырратә усумҭақәа инареиҳаны дравторуп.

Иара убас Светлана Тапаҕәуа Аҧсуаҭҭааратә институт аҿы иҟоу аспирантура аҟәша еиҳабыс дамоуп. Убарҭ рхыхьгьы уи акыр шықәсқәа ҭуеит лыҭшәа бзиала аус луеижьҭеи Аҧснытәи аҳәынҭқарратә университет аҿы, ддоцентуп, дрыҧхьоит Нхыҭ-Кавказтәи ажәларқәа рлитература аҭоурых иазку алекциақәа ркурс. Иара убри инамаданы дареи ҳареи ҳлитературатә-культуратә еимадарақәа ҭылҭаауеит ҧхьаҟатәи аҭоурыхтә перспективагьы азгәаҭауа. Араҟа уи крааҭуеит иазыҟаҭоу, змаҭәар инагәылаланы издыруа специалистны, дзанааҭуаѡны даапшижьҭеи. Изаҳамҳәарызеи, ахаҭа фактзар. Ас иазыҟаҭоу, Нхыҭ-Кавказтәи ажәларқәа рлитература бзианы издыруа, насгьы ҳастудентцәа афилологцәа агәыбылра ркыртә, еилыркаартә ирызназго аҭарауаа рацәаѡны иауҳамаху. Уи аганахь ала уахәаҧшуазаргьы, Светлана Тапаҕәуа рҭаѡык, ааʒаѡык, ҭарауаѡык лаҳасабала иналыгʒо ароль, лнапы злаку аус акыр аҭанакуеит аҧсуа ҿар ҳауниверситет аҿы аҭара зҭо, афилологцәа (ифилологцәамгьы ирдыруазар иаумыцхәыху) Нхыҭтәи ҳашьцәа ркультуратә, рлитературатә ҭынха азы аилкаа иашеи адырреи рымазаараҿы.

Светлана Тапаҕәуа лыҭҭааратә нысымѡеи лырҭаѡратә усуреи рыʒбахә ҳаналацәажәо ҳзавсуам уи лзы иҟазшьарбагоу даҿа ганкгьы. Уи аҧсуа ҧҳәыск, патриотк лаҳасабалагьы ҳажәлар рзеиҧш ҧсҭазаара активла зхы алазырхәуа дреиуоуп. Ус шакәу еиҳарак иааҧшит Аҧсны аибашьра ианалагаз аамҭазы, усҟан акыр ааʒаб лхылгеит, акырынтә лыҧсҭазаара ашәарҭа иҭагылахьан, аха лыҧхала далҭуан.

Светлана Тапаҕәуа иаҳхаагоз аибашьра хлымʒаах лѡызцәа аʒәырѡы реиҧш, ларгьы зҕьара уадаѡʒоу ахәра дуқәа лнаҭеит. Рыҧсадгьыли рыжәлари рхақәиҭразы

фырхатцарыла итахеит лашьцәа гәакьақәа – Тариели Бориси. Ари, ҳәарас иатахузеи, ауаҩы ихы инаркны ишьапы аҟынӡа деиғрыблаа дызго гәырҩоуп.

Светлана Тапаҕәуа лыҷкәын 13 шықәса зхытцуаз Леван абцьар кны еибашьуаз, ан заҟа лцәа дтанарӡыӡоз, заҟа даргәатеиуаз ажәала аҳәара, аҩра уадаҩӡоуп. Избанзар, ари ҩнутҟала иужәло мцашоуроуп. Аха насыпҵны, анцәа длыман, аибашьра атәагашоура деибганы далтцит Леван.

Ааскьаӡа, аҧсцәаҳа акгьы зҿамшәаша, дкылыпшуа дтәазшәа, Светлана лҧеиҳаб Мираб иаалырҟьаны иҧстҭазаара далтцит. Аригьы уи лгәырҩа хьанҭақәа, деитцаргәгәа дызмаз акы ҳәа иҿыцӡа инарыцлеит. Аха лыҕәҕәара, лбаҩхатәра, лыжәлар рышҟа илымоу абзиабара, лнапы злаку лтцаратә-ааӡаратә усура дшаҿыц даҿуп иахьагьы.

Андреи Константин-иҧа Тапаҕәуа итаацәа раҩсангьы, иҳақәлаз аҕа хәымга иҿагыланы, абцьар кны агәымшәара аарпшуа еибашьуан Тапаҕәуаа рыҷкәынцәа аӡәырҩы. Урҭ ҷыдала ҿырпштәыс иугаша ажәа пха, ажәа гәышьтыхга зыххәаатәу роуп, аха араҟа иаҳзалагӡом зхала иҟоу темоуп азы. Аҧсны ибзианы иадыруеит Тапаҕәуаа рыжәла иқәнаргылахьоу атцеицәа, апоет Ҧьота Тапаҕәуа, атцарауаа Светлана Тапаҕәуа, ахьӡ-аҧша змаз артцаҩцәа дуқәа Фамил Тапаҕәуа, Диана Тапаҕәуа, Пантик Тапаҕәуа, аҳәынҭқарратә-ууажәларратә усзуҩы Батал Иван-иҧа Тапаҕәуа уҳәа убас итцегьы.

Абас Аҧсны адоуҳатә, акультуратә, аполитикатә пстҭазаара асферақәа рҿы имҩашьо иалубаауа ажәла дырхатарнакуп, даҽакала иуҳәозар, уахьынтәи ауп дахьаауа ҳцарауаҩ Светлана Тапаҕәуа.

Сыззааиуа, абри аҟара ажәытәи аҿатәи еиҿырпшуа атоурыхгьы сазхьаҧшны, зеиҧшлашәа акәзаргьы, аекскурс иҟастцаз хытцхыртас иамоуп Светлана Тапаҕәуа

лышәҟәы ҿыц «Адыга литература». Итцабыргытцәкьаны, ҳцарауаҩ аус бзиаӡа ҟалтцеит. Уи лусумта лыртцага шәҟәы иашьашәалоу, мамзаргьы иажьра-цәароу, сара иахьынӡа здыруа ҳапсуа тцаарадырраҿы ицәырымтцыцызт, иҟамызт. Уи заҟа иатахны адунеи абази! Ҳуниверситет афилологиатә факультет апсуа сектор рзы адагьы уи хәарҭара алоуп Нхытцтәи ҳашьцәа рлитература тызтцаауа ҳцарауаа рзынгьы. Уацәымшәакәа иуҳәар алшоит, Светлана Тапаҕәуа лыртцага шәҟәы «Адыга литература» ҩ-функциак нанагӡоит ҳәа. Акы, астудентцәа Нхытц иҟоу ҳашьцәа рмилатқ литературазы, дара рзы ихымпадатәиу адырра рнатоит, ииашоу аилкаа роуеит агәыбылра днаркыртә еиҧш. Ҩбагьы, изаҳамҳәарызеи, ҳцарауаа, ҷыдала алитературатцааҩцәа рзын изыхьапшша аматериал рацәа ыҟоуп, итцегь уазааигәаны иуҳәозар, аусумта зызку ашәҟәыҩцәа рыпстазаареи рырҿиамтақәеи ртәы зҳәо.

Автор лышәҟәы иацылтцаз апхьажәаҿы ишылыҩуа еиҧш, абри артцагатә цхыраагӡа астудентцәа алшара рнатоит иаазыркьаҿны адыга литературақәа (аедыгьаа, аҟабардақәа, ачерқьесцәа) ртоурых аилкаара, алекциатә курси апрактикатә усуреи ироуа адырра иабзоураны рапхьаҟа атцаарадырратә усураҿы ахархәара аиуртә еиҧш рызнагара.

Абри апринцип шьатас иҟатцаны, Урыстәылатәи иреиҳау атцараиуртақәа рыртцагатә программа аҟны иазгәатоу алитература аҿиара апериодизациа инақәыршәаны артцагатә цхыраагӡа автор илшоит ҧшь-хәта хадак рыла: а) Ареволиуциа ҟалаанӡатәи адыга рккаратә литература; б) Ҟабардатәи асоветтә литература; в) Ачерқьестә асоветтә литература; г) Адыгьатәи асоветтә литература атоурых. Ас аихшара, ҳәарас иатахузеи, атцарауаҩ лусумтаҿ ишьтылхыз атцааратә проблемақәа лытцшәала илыӡбартә алшара лнатеит, дарманшәалеит.

Светлана ТапаҒәуа лырҵага шәҟәаҽы иубоит зегьы раҧхьаʒагьы хшыѡзышьҭра шазылуз асахьаркыратә литература адац-ҧашә зырҽиаз, аизҳара азҭаз, ажәлар рдоуҳатә культура иахылҵыз еиуеиҧшым жанр хкыла ибеиоу адыга милаҭтә фольклор. Уи имышхәыбзазаны иазыҟалеит рсахьаркыратә литература. Ҳ-Баграт ду зны исахьаркны иҳәеит амилаҭ литературақәа зегьы ажәлар рҽаҧыцтә ҳәамҭақәа рыҒра иҭшааит ҳәа.

Ҳзыхцәажәо арҵага шәҟәы автор зынʒа ииашаны иазгәалҭоит иқәыҧшу, традициа дук змамыз адыга литературақәа рышьақәгылараҽы ароль ду шынарыгʒаз адыга жәлар рҽаҧыцтә ҳәамҭақәа. Абраҟа уи дырзааҭгылоит абри аус ҧшьаҽы аҵьабаа ду збаз, зыжәлар рҭоурыхтә ҧсҭазаара иадҳәалоу раҧхьаʒатәи ачерқьес арккаѡцәа рхаҽсахьақәагьы. Урҭ иреиуоуп: Шора Ногәма, Султан Хан-Гиреи. Иахьатәи аамҭазтәи аҵарауаа рыҭҵаамҭақәа: А. Схалиохо, К. Мами, Х. Хаҧсироков, Л. Бекизова, Х. Баков, А. Гутов убас егьырҭгьы.

Ишаабо еиҧш, ашәҟәы «Адыга литератураҽы» ирзааҭгылоуп, ирыхцәажәоуп х-милаҭк (Аҟабарда, Ачерқьес, Адыгьаа) рлитература. Ари имариоу, ус унадыххыланы иҭуҵаауа обиектым, иаҵанакуеит ашәҟәыѡѡцәа аʒәырѡы, насгьы ихадароу дара рыҧсҭазаареи рырҽиамҭақәеи изхааныз, излиааз аамҭа иаурашәаны рыҭҵаара аҭахын, насгьы ари шықәсык, ѡышықәса рыла иҭуҵаашаз акы акәмызт, аамҭа рацәа, аҵьабаа аҭахын ас еиҧш зымҽхак ҭбаау обиект инаʒааʒаны адырразы, ирҵага шәҟәны аҟаларазы. Араҟа уи, жәаҳәарада, илыцхрааит акыр шықәса инеиҧынкыланы ҳуниверситет аҽы адыга литература аҭоурых иазкны астудентцәа алекциақәа ркурс дахьрыҧхьо. Иҵабыргыхаҭаны, уи илнаҭаз аҧышәа, адырра ҵаула лырҵага шәҟәы, ахаҭабзиара ишацхрааз, ишаҳаранакыз убоит.

Ашәҟәы аҽы х-милаҭк рлитературақәа рышьақәыргылара аҭоурыхи, арҽиараҽы иахьа ирымоу ақәҽиарақәеи хронологиала еишьҭаргыланы аҭҵаараҽи, нас зегьы реиҳа ихадароу уи иагәылоу аматериалқәа астудентцәа (ахархь ҧхьаѡгьы убрахь дналаҵаны) еилыркаартә, игәныркылартә аҟаҵараҽы уи автор лыҭҵааратә система ҳәаақәызҵашаз ииашаз амѡа ылылхит, даҽакала иуҳәозар, аусумҭаҽ зегьы еидызкылашаз азеиҧш хҳәаа аметод ала адыга литературақәа иаазыркьаҽны дрыхцәажәеит. Ари, аҭҵааратә метод аҵарауаѡ алшара лнаҭеит х-милаҭк рлитература аҭоурыхи иахьатәи аҧсҭазаареи ҭылҵаартә, еиҳа ииашаны иуҳәозар, астуденцәа аилкаа бзиа, адырра ҟаимаҭ роуртә еиҧш аҟаҵара. Нас ауп аҵарауаѡ лобиект иаҵанакуа х-милаҭк рлитература ҧсыс иахоу ашәҟәыѡѡцәа рырҽиаратә нысымѡа анҭылҵаауа, иҭоурыхтәу акы акәны ишышьақәгылаз ҳнырыртә еиҧш.

Аусумҭа «Адыга литература» астудентцәа рнаѡсангьы, егьыс иаҧхьаз имбарц залшом автор иалылхыз аметод заҟа ииашоу, насгьы, асахьаркыратә литература ҭызҵаауа арҵага шәҟәқәа, еилацаланы ишыҟаҵатәу, рзеиҧш стандарт ишақәшәо асовет аамҭа иахылҵыз ахҭысқәагьы аҵанакыртә, аганахь инымхартә еиҧш.

Светлана ТапаҒәуа лышәҟәы аҽы арахәыц ҟаҧшь еиҧш иагәылсны ицоит абри еиҧш иҟоу ихадароу аидеиа – дзыхцәажәо, иҭылҵаауа х- жәларык рмилаҭ литература аныҽиа, иҒәҒәаʒа ашьапы ианықәгыла асовет аамҭазы шакәу. Уажәы уи аамҭа цеит, иҟам ҳәа дахәамҧшит аҵарауаѡ, избанзар, еиҭасҳәоит, убасҟан ауп абарҭ алитературақәа рыхьʒ рҳәо, ирдыруа ианыҟала. Ари иҭоурыхтәу, ишҵабыргыхаҭоу дацәымѡашьо илдырит азоуп арҵага шәҟәы автор уи азҵаара наҟ давымсыкәа, (иаҳҳәап, сацәцоит ҳәа далагаргьы уашьҭуама!) ишҳақыз дырны, асовет аамҭа иалиааз егьырҭ асовет жәларқәа

рлитературақәа рҽы ишыҟаз еиҧш асахьаркыратә ҩымҭақәа изхылҭыз, иззышәаҳәоз, идеалс иамаз аепоха ишатәышьҭраз азгәаҭаны дрыхцәажәеит. Сара сахьахәаҧшуала, Светлана Тапаҕәуа зынӡа ииашаны дныҟәеит. Араҟа асовет аамҭа иахылҭыз аҧҭамҭақәа ирҭахӡам ҽыц блала, даҽакала иуҳәозар, иахьатәи ҳаамҭахь ихьарҧшны рыхцәажәара, рыҭҭаара, избанзар, урҭ изыжьрацәароу аҧсҭазаара иаҭабыргхаҭоуп, даҽакала ирыхәаҧштәӡам. Иаҳҳәап ус ҳҭарауаа анныҟәа, усҟан изеицәааӡарызеи, асовет аамҭазы ицәырҭыз, ишьақәгылаз амилаҭ литературақәа ҳәа акгьы ҟалаӡом, изықәгылоу уасхыр рыҭаӡамкәа иаанхоит.

Сыззааиуа, абри азҭаара аҭарауаҩ Светлана Тапаҕәуа ииашаны дазнеит лырҭага шәҟәаҽы, аҭоурых давамгылт, иҟаз, шыҟаз, лҳәеит дзыхцәажәаз, иҭылҭааз асахьаркыратә ҩымҭақәа иаадырҧшуа аҧсҭазаара аҭабыргхаҭала ирҭабыргны, уажәы ицәырҭыз «аҽатә шәыгақәа» ақәмыртатакәа ишыҟаз.

Арҭага шәҟәы «Адыга литература» аҟны автор зынӡа ииашаны иҟалҭеит ахлитературак рҟнытә дзыхцәажәо ашәҟәыҩҩцәа рҩымҭақәа рҽы аҧсуа шәҟәыҩҩцәа рҩымҭақәа еиҽырҧшуа, апараллельқәа ахьыҟалҭо, уи еиҳагьы иарҭабыргуеит, иханарҭәаауеит лыхшыҩзцарақәа, аҧҭамҭақәа рзы иҟалҭо алкаақәа. Усгьы арҭ аҩымҭақәа идеиала еижьрацәароуп, аамҭа ҽыцк ақәыҧсычҳара иалиааит, уи ахаҽсахьа ауп иаадырҧшуа. Уи ахыхьгьы, уаҟа адыга литератураҽы зсахьа ҭыху афырхацәеи, аҧсуа литератураҽы иаабо афырхацәеи рдаракәац акы шакәу убартә еиҧш ианыҧшуеит рхаҭашьатә ҟазшьақәа ирыланы рзеиҧш қьабзқәа, рҭасқәа, рхымҩаҧгашьа уҳәа жәпакы рҽы. Аригьы анкьаӡатәи адаракәац узырбо, ишьақәзырҕәҕәо афактқәа ируакуп. Светлана Тапаҕәуа иазгәалҭо рахьтә иаагап ҽырҧштәқәак: Аҧсуа-адыга жәларқәа рышәҟәыҩҩцәа

И. Коҕониеи Хан-Гереии рҩымҭақәа «Абаҭаа Беслан», «Бесльни Абаҭ» рҽы ишырныҧшуа ауаҩытәыҩса изы зегь реиҳа ихадоу ахымҩаҧгаратә ҧҟарақәа: аламыс, аиҩызара, абзиабара, ахаҭара, ахьӡ-ахьмыӡҕ, ахақәиҭразы ақәҧара, амилаҭ қьабзқәа рыхьчара.

Алим Кешоков ироман «Иҧҭәаз аҽеимааи» Қьаазым Агәмаа иповест «Абаандаҩи» ракәзар, аҭарауаҩ иазгәалҭоит арҭ аҩымҭақәа аамҭала иахьеиқәҽырҭуа анаҩсангьы, урҭ рхаҽсахьақәа еизааигәазтәуа кыр ыҟоуп, хымҩаҧгашьалеи ҧсихологиалеи, насгьы зегьы аибашьра мца иалагылан хаҭа-ҧҳәыс ҳәа еилых ҟамҭакәа.

Адам Шьогьенцыҟәи аҧсуа шәҟәыҩҩы Алықьса Ҵьонуеи рпоемақәа «Аҧсҭазаара иацу», «Ашьеи абзиабареи» еимаздо, еизааигәазтәуа афакторқәа азгәаҭауа, абар уи илыҩуа: «Аҩпоемакгьы цәаҳәа-ҟаҧшьны иргәылсуеит ауаҩы игәаҭаҽы ииуа, зегьы иреиҕъу ацәанырра – абзиабара. Аха уи абзиабарагьы еиуеиҧшымкәа ахы цәырнагоит: аҧсадгьыл ахь абзиабара, ан лыбзиабара, аиаҳәшьа лахь абзиабара, аиашьа иахь абзиабара. Аӡәы игәы иаанагар ауеит, абзиабара аха змада аибашьра аилашымҭаз ҳәа. Ауаҩы аибашьҩы, аҧсреи абзареи дынрыбжьагылоу ауп аҧсҭазаарахь агәыҕра хәшәҭас амч илазҭо абзиабара анизцәырҭуа. Уи аамҭазы уи ицәеижь зыхьчо акәылӡы ауп, игәы зыхьчоз абзиабара ауп. Уи ацәанырра цқьа акәын изыхьчоз апоемақәа рфырхацәа хадақәагьы».

Абдулаҳ Уаҳҭа иповест «Асаит лхаҳә», Миха Лакрба иновеллақәа «Агәырҩа», «Есма-Ҳаным», Тембот Ҷарашь ироман «Ажәылара», Иван Папасқьыр ироман «Ҭемыр», Исҳаҟ Машбаш иепикатә рҽиамҭа «Алуқәа», Гьаргь Гәлиа ироман «Аӡыблара», Баграт Шьынқәба иҭоурыхтә роман «Ацынҭәарах», Самсон Ҷанба идрама «Амҳаҵьыр», Шьалодиа Аҵьынҵьал ироман «Аҳәа зыҟәну аҵьныш», Алықьса Гогәуа ироман «Аси амацәыси» уҳәа зыӡбахә

ҳамҳәазгьы убрахь инарылаҭаны, рҩымҭақәа рҿы автор ҟазарыла иаалрыҧшуеит аамҭеи ахҭысқәеи еидызкыло ахаҿсахьақәа ирзеиҧшу аҟазшьақәа, досу рмилаҭ ҧсҭазаара иадҳәаланы, иақәҿнаҭуа. Ас аҟаҭара арҭага шәҟәы ахаҭабзиара иахәоит, ҳаилахәра аанарҧшуеит, ҳаиашьарагьы арҕәҕәоит, ҳҿар рызгьы иҿырҧшыгоуп.

Ҳәарада, ҳҭарауаҩ илылшон х-милаҭк рлитература ашәҟәыҩҩцәа рҩымҭақәа апараллель ҟамҭакәа рымацара (уи ауп лобиект хадагьы) рыхцәажәара, анализ рзыҟаҭара азлырхаргьы. Аха аҭарауаҩ хара дхәыцит, лылаҧшҳәаа аҭбаара иаҭанакит иҳажьрацәараны иҟаз атәгьы. Уи астудент (иара аҭарауаҩгьы) идырра арҭбаауеит, дагәыланарҧшуеит нахьхьитәи иааура ҳаиашьара, ҳкультуратә, ҳҭоурыхтә еимадарақәа, ҳаиҿцаарақәа иахьагьы рыҧсы шҭоу, ари нахысгьы изҩыданы ишыҟазааура. Абри аидеиа ауп Светлана Тапаҕәуа аҭоурых ҭалашәи ҳаамҭеи еимадарыла дызрызхьаҧшыз, лырҭага шәҟәы хәарҭареи актуалреи аманы иҟазҭаз.

Ашәҟәы аҟны урысшәала цитатак аҳасабала иаагоу ажәеинраалақәа (урҭ зынӡагьы имаҷӡам) аҧсшәахь дацклаҧшны еиҭалгеит апоетесса Алина Ажьиҧҳа. Убригь ашәҟәы ахаҭабзиараз иазгәоуҭаша факторуп.

Сара араҟа салалом х-милаҭк рлитература иаҭанакуа ашәҟәыҩҩцәа рыхцәажәара, досу ахьантәааура, изусҭцәоу, насгьы рҩымҭақәа ридеиатә-сахьаркыратә ҭакы, излиааз аамҭа, рхықәкы уҳәа иреиҧшқәоу азҭаарақәа. Урҭ автор лырҭага шәҟәаҿы еилыхха иаарҧшуп, ишьҭрақәлан аҳәара аҭахымхартә еиҧш.

Мацара иазгәасҭоит зеиҕьшьарак аҳасабала хшыҩзцарақәак ҳаҧхьаҟа уи аусумҭа ҿыц аиҭаҭыжьраан лхы иалырхәап ҳәа сахәаҧшны. Ииашоуп, урҭ уеизгьы-уеизгьы ихымҧадатәиуп ҳәа сҳәом, аха игәаанагароуп.

Сара сахьахәаҧшуала, абри арҭага шәҟәаҿы иацзар ауан абазин литература аҭоурыхгьы, избанзар, урҭ зегьы еижьрацәароуп, рхаҿра аазырҧшуа хсаалак еицанылар алшоит. Усҟан автор лыҭҭаамҭа еиҳа ихаҭәааны, еиҳа амҿхак ҭбааны иҟалон. Сара ус сҳәоит, аха Светлана Тапаҕәуа ари азҭаара даҿаганкахьала дахәаҧшуазар, алшоит, еиҳа ииашаны иуҳәозар, хазы арҭага цхыраагӡа азылкырц лҭахызар ауеит абаза литературагьы. Уи зынӡа ибзиоу аками!

Даҿакгьы, иузеилкаауам ашәҟәы иацу аҧхьажәа «автор» ацынхәрас изаҭагылоу «аиқәыршәаҩы» ҳәа. Автори аиқәыршәаҩи рфункциақәа шхаз-хазу ззымдыруада? Арҭага шәҟәаҿы хқәак рҿы иуҧылоит иҭегьы днагәылаланы, насгьы ҭоурыхтәла, литературатәла аҿырҧштәқәа ааганы дзыхцәажәашаз, аҳәатәы, аилкаатәы шлымаз дахьаагылақәаз, иахьаҿахылҭәақәаз, иаҳҳәап «XIX ашәышықәса анҭәамҭеи XX ашәышықәса алагамҭеи рзтәи адыга рыккаҩцәа». Ииашоуп, зеиҧш лагалажәоуп, аха иҭегьы амахәҭа-шьахәҭақәа аҭатәын ҳәа сгәы иаанагоит. Иара убас змилаҭ литература ауасхыр ашьҭаҭара зылшаз Шора Ногәма иҧсҭазаареи ирҿиамҭақәеи рзын иҭегьы иаҳар, ашәҟәаҿы ибар иҭахын астудент, аҧхьаҩ, аха…

Ҳәарас иаҭахузеи, иарбан рҭагашәҟәызаалак изхымҧо ахатә канон амоуп – уи мҿхакыла иркьаҿны, хшыҩзцарала еилацаланы аҩымҭа злиааз аамҭеи ахаҿсахьақәеи рцәыргароуп. Ари аметод дықәныҟәоит Светлана Тапаҕәуа ҳзыхцәажәо ашәҟәаҿы, аха иага убас акәзаргьы, Исҳаҟ Машбаш епостә ҩымҭақәа ирылыҳәҳәо «Хан-Гиреи» аганахь инылмыжьыр акәын, иахцәажәатәын иааркьаҿны акәзаргьы, избан акәзар, уи зызку ауаҩы Кавказ аҭеицәа дуқәа дреиуан, насгьы уи ихаантәи аамҭеи Нхыҭ Кавказтәи ажәларқәа рыҧсҭазаареи, зинтересқәа еиҿаҳаз аҳәынҭқарра дуқәеи (Урыстәылеи, Ҭырқәтәылеи, Англиеи – зҳәаз еиҧш) рыгәҭаны Кавказтәи ашьхарыуа жәларқәа рҭоурыхтә ӡеи-

бафара абраҟа еиԥш ҵьара иҭәагашоураны иуԥылом. Ииашоуп, Султан Хан-Гиреи изку астатиа ахьану иазлырхазар ауеит, аха уи иазхарҭәаауам Султан Хан-Гиреи ихаҷсахьа, Исҳаҟ Машбаш иҟны ишыҟоу еиԥш.

Атҵарауаѡ Светлана Тапаҕәуа лыртцага шәҟәы «Адыга литература» аҟны итцегьы унашәа-аашәар, ҳәарада, иуԥылоит гха-ԥхаҟәак, аха урҭ рацәак ибаргәым, уимоу, рыҙбахә аҳәарагь иапсам, ушьҭантәи аиҭатыжьраан зырҿеира мариоу роуп. Ихадароу аԥсуатҵаараҷ, еиҳау атҵареиурҭа астудентцәа рзы раԥхьаҙакәны иҭытцит ихатәроу артцага шәҟәы нхытц иҟоу ҳашьцәа рмилат литература иазкны.

Ари, жәаҳәарада, культуратә хҭысуп, агәахәара уаѡы изҭо акоуп.

Сара хаҭала ԥхьаѡык, литератураҭцааѡык, критикк иаҳасабала ҳколлега, ҳѡыза бзиа, ҳҵарауаѡ нага Светлана Андреи-ипҳа Тапаҕәуа лыртцага шәҟәы «Адыга литература» аҭытцра сеигәыргьеит, избанзар, акы, уи Нхытц - Кавказ инхоу ҳашьцәеи ҳареи ҳкультуратә, ҳлитературатә ҭынха зырлахҷыхуа, изырҕәҕәо, ҳжәытә, ҳҷатә наҟ-ааҟ еимаздо, ҭоурыхтәла ҳзырхәыцуа усумҭаны иҟоуп. Ѡбагьы, изҵышьны иазгәоуҭаша факторуп афилологиатә факультет аԥсуа сектор астудентцәа раԥхьаҙа акәны адыга литературақәа ирызкны адырра ҵаулеи аилкаа иашеи рыла иҳәаақәтцауа артцага шәҟәы ахьроуз.

Атцыхәтәан исҳәоит: ууаи аԥхьаѡ, Светлана Андреи-ипҳа Тапаҕәуа абыржәы зыѡра даҷу, акыр ишьақәылцалахьоу – аваинахцәеи (аингәышқәа, ачеченцәа), Адыгьстан жәларқәеи рлитературақәа рҭоурых иазку – артцага шәҟәы қәҷиарала далгартә еиԥш илзеиҕьаҳшьап агәабзиареи аԥсынҵреи нацҵаны! Англыз драматург ду В. Шекспир иажәақәа рыла ихсыркәшоит «Адыга литература» автор илызку сыстатиа «Труд, который приятен, излечивает горе».

ИАМХАЦӘАЗ ДЗЫРҨЫХО АБАѠХАТӘРА

Аԥхьаѡ, абри сыстатиаҷы салагом апоет Заира Тҳаитцыкәи уареи ҷыц шәеибардырра. Шәарҭ, шәѡыцьагьы ибзианы шәеибадыруеижьҭеи кыр ҵуеит. Уи лнапы итцытцхьоу лѡымҭақәа ирыбзоураны, абаѡхатәра змоу лакәны ҳмилат литература дыҕәҕәаҙа дшалагылоу мѡашьарада агәра угахьеит. Уи ҳәарас иатахузеи, лара лзын инасып дууп, рҷиаратә гәалақароуп, апоезиа анцәахәы дылзылԥхоуп ауп иианаго. Аха, иага убас акәзаргьы, Заира Тҳаитцыкә лыпстазааратә, лырҷиаратә нысымѡа аҟнытә еиҳа ихадароу даҟьақәак алызѡаар акәхоит, усҟан еиҳагьы дузааигәахоит, лдоуҳа аԥсымчхара уныруа уҟалоит.

Иара убас, сара ара хыцәкыс исымам Заира Тҳаитцыкә лнапы итцытцхьоу лпоезиатә, лпрозатә ѡымҭақәа, зеиԥшшәа акәзаргьы, иааидкыланы рыхцәажәара, акритикатә лаԥшҳәаа рытцгара. Амала, ус еиԥш аҟатцара, изаҳамҳәарызеи, ҳакритика иахәтоуижьҭеи, шьҭа маҷгьы ҵуам, насгьы зынҙа иҳақу усуп. Ус еиԥш иҟоу агәыгәтажьра

ҳлитературатә ҧсҭазаараҽы ианыҧшуеит. Заира Ҭҳаиҭыкә лымацара лакәымкәа, лабиҧара иаҭанакуа ҳашәҟәыѡѡцәа аҙәырѡы раҧҭамҭақәа иахьынҙахәҭоу иҭҭаам, иаарҧшым уаѡы ибартә еиҧш ҳлитературазы рлагала зыҧсоу, ҳдоуҳатә мазара зырҽиоз, иахьагьы изырҽиауа, ркәалеимадара апроцесс тенденциас иамоу уҳәа убас иҭегьы.

Сара, мацара, зҽыгҳара маҷу, аха узырхәыцуа, ахшыѡҭак бзиа згәылоу ашәҟәы «Ашәымҭақәа» ауп сыстатиа обиектс иамоу, амала, уи инаваргылан иҟасҭаз схьаҭрақәа рыҙбахә ҳамҳәозар.

Заира Шьалуа-иҧҳа Ҭҳаиҭыкә диит 1966 шықәса ажьырныҳәа 29 азы, Очамчыра араион Арасаҙыхь ақыҭан. Уи агәҭа иалсны, ахьхьаҳәа ицәажәо, адунеи ршаз аахыс, алаґырҙ еиҧш ицқьаҙа илеиуа Мықә аҙиас иазааигәаны инхон Шьалуа Ҭҳаиҭыкә иҭаацәара. Аха, иаалырҟьаны иҧсҭазаара даналҭ ашьҭахь, шықәсык аатҭуаны, иҧшәма ҧҳәыс Личка Ҭемыр-иҧҳа Адлеиба лхәыҷқәа: Римма, Сулико, Нанули, Заира, Илларион (урҭ иахьа иҭаацәароуп, рхы, рыхшара еиҭаѡѡы анцәа ишиҳәара иҟоуп) лыманы, дааит лқыҭа гәакьа Аҙѡыбжьаҟа, амала лабраа дырҽымлакәа, рзааигәара хазы анхара ҟалҭеит, лабрааи лабхәындацәеи рыцхыраарала. Илааҙеит лыхшара, аҭара длырҭеит, ажәакала, Арасаҙыхьтәи ҭыҙҭак, зыхьҙ-зыҧша нагоу, аҭеицәа нагақәа наҷьнатә излиааауа Аҙѡыбжьа ақыҭа иашьагәыҭхеит. Аха зегь акоуп, заҧхьаҟа абаѡхатәра зманы, ипоетхараны иҟаз Заира, ашьха қыҭа ҧшҙа Арасаҙыхь, лыҧсы ахьҭалаз лыҧсадгьыл хәыҷ – Аҧсны ашҟа илымоу абзиабара иахыҭхырҭан иаанхоит. Дара, абзиарақәа еснагь изқәашьхаша Арасаҙыхьаагьы (Уарчаҟа иаазгьы убрахь инарылаҭаны), лѡымҭак, лышәҟәык анҭыҭлак, ателехәаҧшраҽы лықәгыларак анырбалак илхыҽхәоит, илызгәдууеит «ҳпоет» ҳәа. Аригь иаҳәо маҷҙам. Егьырҭ

аҧсуа қыҭақәа зегьы реиҧш, Арасаҙыхьаагьы ирҭахуп рқыҭа гәакьа изырҧшҙаша, аҭоурых еихазҳаша ауаа нагақәа алиааларц. Ааи, араҟа акгьы ҷьашьатәҙам, амилаҭ ҧсҭазаараҽы иҧсабаратәу ауп иубо.

Заира Ҭҳаиҭыкә 1983 шықәсазы А. М. Ҷоҷуа ихьҙ зху Аҙѡыбжьатәи абжьаратә школ далгеит. 1992 шықәсазы далгоит Аҧсуа ҳәынҭқарратә университет афилологиатә факультет, аҧсуа бызшәеи алитературеи рзанааҭ ала.

Аҷьынҷьтәылатә еибашьра анцоз (1992-1993 шш. рзы) амацәаз иҭакыз Тҟәарчал ақалақь аҽы, гәыҧѡык аҧсуа журналистцәа дрывагыланы аус луан аҭыҧан иҭыҭуаз агазеҭ «Абжьыуаа» аҟны, ахатәы корреспондентс.

Аибашьра анеилга, аґа хәымга ҳтәыла данықәырца, Аҧсны аҭара Аминистрраҽы аусура хацлыркуеит. Уи нахыс, Заира Ҭҳаиҭыкә Аҧсны аҭаралашаратә усҳәарҭақәеи акультуратә хәышҭаарақәеи жәпакы рҽы аус луит ҭакҧхықәрала.

2011 шықәса раахыс Аҧсны аҳәынҭқарра аҭара Аминистрра иатәу Арҭагатә шәҟәҭыжьра аусбарҭа аредактор хадас дыҟоуп.

Иахьагьы аус луеит еилагҙарала Гәылрыҧшьтәи араион Ахадара иатәу «Дал-Ҭабал» агазеҭ аҟны ахатә корреспондентс, иара убас, 2005 шықәса инаркны иахьа уажәраанза – Аҧсны ашәҟәыѡѡцәа Реидгыла алитературатә консультантс.

2003 шықәса раахыс далоуп Аҧсны ашәҟәыѡѡцәа Реидгыла.

Заира Ҭҳаиҭыкә дрызҽлымҳауп ашәҟәыѡѡра знапы алазкуа аҽар. Урҭ рѡымҭақәа еидызкыло аизга «Ашацкыра» х-шәҟәык ҭлыжьхьеит.

Аҧсны ажурналистцәа Реидгылеи ажурнал «Алашареи» рпремиақәа далауреатуп.

Заира Шьалуа-иҧҳа Ҭҳаиҭыкә Аҧсны Аҷьынҷьтәылатәи аибашьра даветерануп (Аршаҳаҭга №08714). Ила-

нашьоуп Аԥсны Аиааира 20 шықәса ахытԥра аҳаҭыр азы иаԥҵоу амедал (Аршаҳаҭга №97).

Уажәы еиқәаҳаԥхьаҙап уи итлыжьхьоу ашәҟәқәа: «Аапынра схьымҙар...» – ажәеинраалақәа (1995); «Снеилап сҟазшьала» – ажәеинраалақәа (1998); «Жәԥангәашәԥхьара» – ажәеинраалақәа, аминиатиурақәа (2002); «Агәыԥрақәа рҳәааҷы» – ажәеинраалақәа, аминиатиурақәа, афоризмқәа (2007); «Разҟымԥала» – ажәеинраалақәа, агәаанагарақәа, астатиақәа (2011); «Абырфын рахәыцқәа» – ажәеинраалақәа, афоризмқәа, аминиатиурақәа, ажәабжь, агәаанагарақәа, астатиақәа (2014); «Быжьшьхак ршаеҵәа». Иалкаау – ажәеинраалақәа, афоризмқәа, аминиатиурақәа (2016); «Ашәымҭақәа» – аминиатиурақәа, афоризмқәа (2018).

Аԥхьаԥ, иубоит Заира Ҭҳаитцыкә лырҷиаратә процесс аалытц хыԥхьаҙарала иугозаргьы иҟәнушьартә ишыҟам, ииашоуп, урҭ зегьы ҷыгҳарыла еиҟарамзаргьы, аашәҟәык дышравтору.

Асахьаркыратә хәыцшьа асистема акәзар, лпоезиатә дунеиқәыԥшылара мҽхакыла ишытбаау, аԥсҭазаара жәынгьы ҷангьы иацрымшәо иацу аҟыбаҙыбарақәа, аҭагәҭасрақәа философиатәла дышрызхәыцуа, нас урҭ аԥсҭазаара атцабыргхаҭа цытцгәыс измоу ахаҷсахьақәа шыргәылубааua уҳәа убас итцегьы.

Сара ԥхьаԥык, критикк иаҳасабала аханатә аахыс срыҙҷлымхәуп ҳмилат литературахьҷыц зшьапы еихызгаз абиԥара ҷа рԥымҭақәа. Урҭ рбаԥхатәра агәра угартә илабҷабаны ианызбалак, сеигәыргьоит, агәалаҟара бзиа сырҭоит, 60 шықәса инареиҳаны аԥсуа шәҟәыԥԥцәа рыԥсҭазаареи, рырҷиамҭақәеи, рытцаареи, рҙыргареи сахьаҷу аус аҟны. Насгьы, зегьы сырхьымҙозаргьы, сымчи сдырреи рҳәаақәа ирҭакҙаны, исылшо ала арҷиараҷы агәаҳәара рызҭо астатиақәеи аҭцааратә усумҭақәеи рзыскуеит, жәаҳәарада, рқәыԥшреи рԥышәа амчреи иртәышьҭроу рыгхаԥхақәагьы азгәаҭаны, амала, ргәы цәымҟьакәа, аамыста҂ашәара атцаны. Ари ахшыԥзцара иажәаҟәазцәахазаргьы ҫтахым, аха штцабыргыхаҭоу, ишхытҳәаам ибоит сыкритикатә, сыҭцааратә усумҭақәеи, смонографиақәеи (урҭ 35 шәҟәы ыҟоуп) акыԥбак ракәзаргьы ирыԥхьахьоу ауаԥы.

Заира Ҭҳаитцыкә лакәзар, уи ҳмилаҭ литературахь рапхьатәи лшьаҷақәа анеихылга инаркны срызҷелымҳан, срыԥхьон акьыԥхь заахоз лажәеинраалақәа, сымԥашьо избон абиԥара ҷыц рҭаацәараҷы абаԥхатәра змоу апоет дышцәырцыз. Убри шаҳаҭра ауеит Заира Ҭҳаитцыкә лажәеинраалақәа еидызкыло рапхьатәи лышәҟәы «Аапынра схьымҙар...» (Аҟәа, Ашәҟәтыжьырҭа «Алашара» 1995 ш.) иацыстцаз аԥхьажәа хәыҷы, «Абаԥхатәра акәиц» ҳәа хыс измоу. Сара, иахьагьы, абри астатиа ҷыдала ҳаҭыр сзақәуп, избанзар, уаҟа апоет қәыԥш лзы иазгәасҭаз ахшыԥзцарақәа, лпоезиазы иҟасҭаз алкаақәа, иахьа цабыргыхаҭаны иаабоит.

Аԥхьаԥ, уажәы уаҳа саламлакәа истахуп аԥада зыҙбахә сҳәаз Заира Ҭҳаитцыкә илызку астатиа аҕьырак абраҟа иааазгарц, избанзар, уи апоет лырҷиаратә мԥа алагамҭа ҳаннарԥшылоит, насгьы иахьатәи леизҳазыҕьара ахытцхырҭахь ухьанарԥшуеит.

Абар ахаҭагьы: «...Идыруп дпоетны дарбанзаалакгьы дышзыҟамло, убри иақәнагоу абаԥхатәра акәиц иламзар. Акәиц иазурҳар ҟалоит мца дуны, изыҟалом амца, акәиц ыҟамзар» – иԥуан Аԥсны атцеи ду Д. И. Гәлиа «Апоезиеи апоетцәеи» ҳәа хыс измоу истатиаҷы.

Ҳлитература ашьаҭаркԥы зыҙбахә имоу абаԥхатәра акәиц имԥашьо иубоит апоет қәыԥш Заира Ҭҳаитцыкә лажәеинраалақәа еидызкыло рапхьатәи лышәҟәаҷы. Ари ҳмилаҭ сахьаркыратә литература гәык-ԥсыкала изҭаху уатцәтәи алахьынтца знапы ианыло аҷар ирызхәыцуа ауаԥы дзеигәыргьо ауп.

Цабыргуп, уи лбаԥхатәра акәиц мца иахылҭуа апоезиа думхац, исахьаркшәа иуҳәозар, ихәыжжаҙа зегьы арԥхартә иҟамлац, макьана иԥшқарахуп. Уажәоуп ҭыԥҳаҵас иԥхашьа-ԥхаҵо ахы анцәырнага, ашьапы «адгьыл» ианықәнаргыла. Аха убас шакәугьы, аԥхьаԥ игәаимҭарц залшом апоет қәыԥш лпоезиа аԥеиԥшхә бзиа шазыԥшу, иазҳа-зыҕьартә, наҟ-наҟ итҵегь игәылҭәаартә еиԥш доуҳатә ԥсымчхарак ишатәышьҭроу, иадарақәацны ишцәыртцыз.

Уи ажәеинраалақәа рыԥра далагеит ашкол данҭаз, аха рцәыргара, ркьыԥхьра дахыццакуамызт, избанзар, лнапы злалкыз аԥра аҽара иахылҭуа аамҭалатәи шцәалашәарамыз агәра инагҙаны илгаанҙа. Заира Ҭҳаитцыкә ирацәаны акәымзаргьы, лажәеинраалақәа рнылахьеит агазеҭқәа «Аԥснытәи ауниверситет», «Аԥсны» рдаҟьақәа рҽы. Уи ақыртуа фашистцәа шьатанкыла ҳақәихырц ианҳабашьуаз, арратә корреспондентк иаҳасабала аус луан Тҟәарчал итытцуаз агазеҭ «Абжьуаа» аредақциаҽы. Уаҟа илкьыԥхьит акымкәа-иԥбамкәа ҳаҕа хәымга иҽагыланы иқәпоз, зыԥсадгьыл лаша зхы ақәызтцаз ҳҭеицәа гәымшәақәа ирызкыз лыстатиақәа, лажәеинраалақәа. Урҭ ирныԥшуан бзанцык гәеитцахара зқәым ҳажәлар шаиааиуаз, ақыртуа мпытцахалаԥцәа Аԥсны ишықәырцоз.

Заира Ҭҳаитцыкә лажәеинраалақәа аԥхьаԥ игәазырԥхо, дадзыԥхьало иреиуоуп, ридеиатә ҵакы еилфаҷа иахьыҟоу анаԥсангьы, урҭ ԥсабарала имарианы, имырхаҵәакәа, иԥстазааратәу апоезиатә цәа хаа ахьрыҟәну. Иаразнак иумбарц залшом апоет қәыԥш лажәеинраалақәа згәашьамх ҵару, изԥыдоу аҽара ишахылҭуа, излаԥу абызшәа шыцкьоу, асахьаркра шрылоу, икаԥуа абжьы хаа (зны иҟәымшәышәу, зны иџьбароу) шырхоу, насгьы уи дырзыманшәалоуп, илыцааиуеит аԥхьаԥ дзырхәыцша, игәникылаша афилософиатә хшыԥзцарақәа рыла рхыркәшара, реиқәҳәалара, аԥсуа сахьаркыратә жәа азҟаза Ҷичико Цьонуа ишиҳәалоз еиԥш, ргәылыршәара.

Иара убас, Заира Ҭҳаитцыкә лажәеинраалақәа рҽы иуԥылом ҳҳатәытцәкьа ҳаԥшаауеит ҳәа поетцәа ҽарацәақәак, рԥымҭақәа рҟны зны-зынла иаабо: иахыркьоу аматанеирақәа, агәжәажәарақәа, агәаҭеирақәа, адгьылтә ԥстазаара азымхара, гәынхәҭыстала иаԥҵоу, зеилкаара уадаԥу, игәыԥҵәагоу абстрактә сахьақәа. Уи лпоезиа, макьана инагҙаны ишымшәыцгьы, иахоуп ахатә бжьы, хытҳыртасгьы иамоуп лыԥсеиԥҭкаареиԥш бзиа илбо лыԥсадгьыл гәакьа алахьынҵа, уаҵәтәи аԥеиԥш, насгьы ҷыдала лара илыхҭынхьааua, дызлахәу, лыкәша-мыкәша иҟоу, ибзиан илдыруа, ԥнутҟала илныруа, дзыдгылои, дызҽагылои, аԥстазаара аҟыбазыбарақәа уҳәа убас жәпакы.

Заира Ҭҳаитцыкә лԥышьа цәаԥазы иуҳәозар, макьана инагҙаны иштышәнымтәалацгьы, иаку мԥакы шылнамхыцгьы, еиҳа гәыла-ԥсыла илныруа, ԥсабарала илзааигәо, дзырманшәалаша апоетикатә ԥшаарақәа дырҽуп, насгьы уаԥ дацәымԥашьартә уажәнатәгьы иубоит апоезиаҽы еазтцәылхрала, амодақәа рыԥшаара дшашьҭам, уимоу, илныԥшуеит ишлыцәтәыму, лара дазааигәоуп аԥсуа поезиа аклассикатә традициа, убри амԥала лхатәы арҽиара даҽуп. Апоет қәыԥш, жәаҳәарада, илдыруеит хнызкьи хәышә шықәса инареиҳаны изхытцуа ауаатәыԥсатә культура амазара ду – асахьаркыратә литература – ахьытцәцара ашҭа аҭалара, нас уахь аԥналара, уаԥшәыманы аҟазаара шгәаҕьуацәоу, уи ахамеигҙара инаркны акырҙа шаҭаху. Аха убрахь, аԥсабара лзыразны илнаҭаз абаԥхатәра дақәгәыҕны, лшьаҽа еихылгеит. Нас, имԥамшхааит уи хаҭала лара лызгьы аԥсуа литературазгьы».

Аҩада, зыҙбахә ҳамоу ашәҡәы «Ааԥынра схьымҙар…» ҭытцыз аахыс 23 шыҟәса нҭыкәкәа ицахьеит, аԥстазаара ԥьбара иаҩыз, аҭоурых ианхало ахҭысҟәеи аха-ҭарақәеи агәытцаҳәҳәа. Лара апоет Заира Ҭҳаитцыкә лакәзаргьы, дызнысхьоу лырҽиаратә мҩа лабҽаба иаҳнарбоит лсахьаркыратә напҡазареи идеиатә ҭакыла леизҳазыгьареи рҽы дхатәраны, аԥхьаҩ ибзиабара лыманы дшаалагылаз аԥсуа литературатә ҭаацәара ду. Ус шакәу, зегьы рыҙбахә ҳамҳәаргьы агәра ҳдыргоит Аҡәа 2014, 2016 шыҟәсҟәа рзы итытцыз лышәҡәҟәа («Абырфын рахәыцкәа», иалкааy «Быжьшьхак ршаетцәа») ирнылаз лпоезиатә, лпрозатә ҩымҭақәа.

Уи илызкны абаҩхатәра змоу апоет Гәында Сақаниаԥха абар илыҩуа: «Заира Ҭҳаитцыкә иԥшааua поетуп, уи лхы ԥылшәоит еиуеиԥшым апоезиатә формақәа рҽы еиԥш, еиуеиԥшым ажанрқәа рыҽгьы. Баҩхатәрала асахьаркыратә ажәа аус адылулоит. Уи илҷыдаҡазшьоуп икьаҽу ажәеинраала аформа, урҭ афоризмқәа еиҳа ирзааигәоуп, аԥсуа иҡазшьа, идунеихәаԥшра рныԥшуеит. Апоет лпоезиа иатцоуп агәаартра атцыхәтәанынҙа, қәыпсычҳарак, лыгәтыха уаҳәара, уи агәра угоит, лаԥхьаҩ иҽы лыгәтыха лҳәоит дмыргәаҡҙакәа. Лпоезиа агәынкылара маншәалоуп, иласуп, агәалашәара мариоуп. Уи лцәаныррақәа рҽы мыцхәы лҳәаҙом, дыхәмарҙом, илныруа, илыхьуа, лгәы иалоу уцәылҙом.

Заира (Ҭҳаитцыкә – Р. К.) лпоезиа иатцоу ақәыпсычҳара лашарак ацуп, гәыграла итәуп, уи лгәы иалхны, лыпсы иатцхны аԥхарра зегь аԥхьаҩ иҡынҙа анагара лылшоит. Лгәыпшаара аԥхьаҩ изааигәоуп, аха уи иаанагаҙом уи лцәаҳәақәа атцәуарафҩы рхукаауеит ҳәа. Уи лабжышқәоуп – зыпсы ҭатцәкьоу, егьа ауадаҩрақәа дрықәшәахьазаргьы, иԥымҿыз, иатцамхаз, зуаҩра, зыламыс ҳараку, ауаҩы ибзиабара, аԥстазаара абзиабара, алашара ацәымҙра рытцубаауеит уи атцыхәтәантәи аамҭазы иаԥылтцаз ажәеинраалақәа».

Итцабыргытцәкьаны, Гәында Сақаниаԥха апоет Заира Ҭҳаитцыкә лпоезиа аԥсы ахьҭатцәкьаз, агәы ахьеисуаз лнырны, иалҭо ахәшьара уи лырҽиаратә дунеихәаԥшра ишаҡазшьарбагоу аԥхьаҩ лабҽаба ибоит. Аҡазеи аҡазеи еилибакаауеит…

Иахьа, имҩашьо зегьы иаабоит Заира Ҭҳаитцыкә данқәыпшыз дызнылаз амҩа шмарымажахаз, даҽеакала иуҳәозар, илзылпхаз апоезиатә нцәахәи аԥсабара илнаҭаз абаҩхатәреи ирыбзоураны, ҳлитература аҭаацәара ду аҽы лабиԥара рахьтә аҙәы ҳәа дшалубаауа. Ус шакәу хара ҳамцаҙаргьы иартцабыргуеит аԥхьаҩ иоуз Заира Ҭҳаитцыкә лышәҡә ҿыц «Ашәымҭақәа». Уи еиднакылоит автор атцыхәтәантәи ашыҟәсҟәа рзы иаԥылтцаз аминиатиурақәеи афоризмқәеи. Урҭ аҩымҭақәа, иахьатәи аԥхьаҩ аинтернет система дшатәнатәхьоугьы, итцарҳәо рацәоуп.

«Ауаҩра, абзиабара цқьа, аԥсабара асахьақәа, ацәыртцрақәа, агәыразра, ацәгьа зуа иахьырхәра, иахырҡьаны агәалаҡара, агәы атцамкәа аччара, атцхқәеи амшқәеи рҭынчра, ага, ашьха, атцыхәтәаны, ачҳара змоу, аԥстазаара бзиа избо ауаҩы уҳәа ирызкуп абаҩхатәра змоу апоет Заира Ҭҳаитцыкә лминиатиурақәеи лафоризмқәеи реизга. Сгәы иаанагоит урҭ аԥхьаҩ игәы иахәап ҳәа», – иҩуеит Аԥсны анҭытцгьы зыхьз наҩхьоу апоет, апрозаик, апублицист, ауааҩәларратә усзуҩы Терент Михаил-иԥа Ҷаниа Заира Шьалуа-иԥа Ҭҳаитцыкә лышәҡәы «Ашәымҭақәа» ҳәа хьҙыс изманы, «Аԥҳәынҭшәҡәтыжьырҭа» аҡны итытцыз (2018 ш.) ԥхьажәак аҳасабала иацитцаз астатиаҽы.

Терент Ҷаниа итцабыргытцәкьаны, игәаанагара иашахеит, апоет лышәҡә ҿыц аԥхьаҩ игәаԥхеит, идикылеит деигәыргьаны. Убарҭ иеигәыргьаз, изгәаԥханы

издызкылаз аԥхьаҩцәа среиуоуп абарҭ ацәаҳәаҟәа зыҩуагьы.

Терент Ҷаниа хыхь зыҙбахә ҳамоу апоет лышәкәы ианылаз аҩымҭақәа игәазырпхаз, ридеиатә тцакы, рсахьаркышьа алкааны дзырзаатгылаз афактор хадақәа ируакуп, ажәа сахьарк зкәазак злаиакәу анаҩсангьы, иара ихаҭагьы, ҟаиматла дырзыманшәалоуп аминиатиуратә, мамзаргьы итцегьы ирапсышәаны иуҳәозар, ахшыҩцары згәылоу ажәабжь кьаҿзақәа рапҵцара. Ари ажанр аҿгьы илагалагьы маҷзам, ҳлитература ианыԥшыртә, иубартә иҟоуп. Уи аминиатиуратә жәабжькәеи аиуморескақәеи аханатә ргәыбылра шимоу узырбо изырҵабыргуа акоуп апоет Заира Ҭҳаитцыкә лышәкәы «Ашәаымҭақәа» ԥхьажәас иаитаз «Иааркьаҿны ацәажәара иазку ашәкәы» ҳәа хыс измоу истатиагьы.

Аԥсуа жәабжь кьаҿзақәа – аминиатиурақәа рыҙбахә анҳамоу, ҳхаҿы имааирц залшом уи аҭоурыхгьы. Ишдыру еиԥш, уи ҳмилаҭ сахьаркыратә литература ашьаҭаркҩы Дырмит Гәлиа ирҿиамҭақәа рҿы ауп зегьы рапхьаҙагьы исахьарку ажәабжь кьаҿқәа иахьцәыртҵ. Ҵабыргуп, аԥсуа жәлар ибеиоу рҿапыцтә ҳәамҭақәа рҿы аиумори асатиреи згәылыжжуа алаф, асамырҟәыл цәаҩас измоу, абзазаратә жәабжь кьаҿқәа рацәоуп. Урҭ ридеиатә тцакы, жәаҳәарада, иатцанакуеит: ауаҩы изҩыдара иацхрааура, ирлахҿыхреи, игәалаҟара ашьҭыхреи, ирччареи рнаҩсангьы, акритика изура, игуибзоу лабҿаба ирбара, дмыргәаакәа, аҭәы дахамҭакәа иԥсыҿрақәа раарԥшра, ааҙаратә ҟазшьагьы аныԥшуа аҭатцгәы аҭара. Иара убас, абраҟа, иатцанакуеит афилософиатә хшыҩзцара зҵоу, апсҭазаарақәы хаҳара змоу, узыкәныкәаша ԥҟарак иаҩызоу ажәаԥҟақәа, ажәасақәа – афоризм ҳәа изышьҭоу, ацуфарақәа, ахәыҷы ибыз ԥызҿуа ажәарццакққәа уҳәа, убас жәлар рҟәыҷара зныԥшуа жәпакы. Ажәлар рдоуҳатә культура еихазҳауа, изырбеиауа, ишьаҭамырҙганы, иҿахәҳәаганы иазыкоу, асахьаркыратә литература анапы зхьысыз, иара иатәны иаднакылаз ашәкәыҩцәа ражәабжь кьаҿқәа, рфоризмқәа, ражәасақәа уҳәа, урҭ ртәы зынҙа даҽеакуп, еиҳа ииашаны иуҳәозар, аҿыццәа зхоу доуҳатә мазараны иҟоуп.

Абри абас шакәу, ишбалгьу, иаразнак ирдырит, рыхшыҩ азцеит ҳ-Дырмит ду ишьҭархны ицәыртцыз ҳапсуа шәкәыҩцәа зегьы. Сара иахьынҙаздыруа, ҳапрозаикцәа (абра иалоуп апрозатә ҩымҭақәа аԥызҵо ҳпоетцәагьы) рыҩнутҟа дыкамзар ҟалап ажәабжь кьаҿқәа зымҩыц, зҩымҭақәа рҿы ахшыҩцарқәа згәылоу афоризмқәа ахьҟәыршәеиԥш иахьагәылмыччааua.

Араҟа ҿырԥштәыс иаагауа, урҭ реиқәыпхьаҙара салагом, аԥхьаҩ ухаҭа иудыруеит. Амала, исҳәар акәхоит жанрк аҳасабала, ҳлитература иаланагалахьоу аминиатиуратә ҩымҭақәа рхыпхьаҙара шырацәам, итцегьы ыкәзар шахәҭоу...

Абри ажанр хәыҷ аҿгьы, аԥхьаҩ ишубо еиԥш, апоет Заира Ҭҳаитцыкә лхы-лыпсы еиԥш бзиа илбо лпоезиа инаваргыланы, аминиатиуратә ҩымҭақәа рапҵараҿгьы даапшит, уи иапылтцахьоу ухы-угәы рҿы инхо, ахшыҩцар утцазҳәо, узырччо, узыргәыргьо, угха-пха узырбо, иаҳҳәап, умҩахкьазаргьы амҩа иаша уқәызҵо, ажәа ишалоу еиԥш, ҳаҕеиҭа, уцәлапсызаргьы – уалызхуа акы акәны иҟоуп.

Аминиатиуратә жәабжь кьаҿқәа дара рыпсабара злаҟоу ала урҭ зны-зынла ажәамаанақәа рцәаҩа рхукааyeит, итцегьы уазааигәаны иуҳәозар, еиҭарсны иаарԥшу ахшыҩзцарақәа рытцубаayeит, еиҳарак аепизод ҟазшьа змоу ахҭысқәеи, аперсонажқәеи, автортә хьатцракәеи реиццәыртцраҿы, мамзаргьы реизыкәазаашьаҿы.

Абри аҟазшьа ҷыда Заира Ҭҳаитцыкә лминиатиуратә жәабжькәа рҿгьы иубоит ашьҭамҭа аманы, аса-

хьаркыратә цәа аханы. Уи, ҳәарас иатахузеи, автор лажәабжь кьаҿқәа ртцакы, ридеиа еиҳагьы игәылтәааны, аԥхьаѡ дархәыцыртә иҟанатцоит. Насгьы, сахьаркыратә матәахәык аҳасабала, иарґьажәѡаны иавагылоуп аѡымта.

Цабыргуп, аминиатиуратә жәабжьқәа рымҽхак зламаҷзоу ала, урт автор илбаз, илнырыз мгеимцаран, лаԥштцашәарак иахылтцыз ԥстазааратә хаҿсахьақәоуп. Аха, ихадароу, уаҟа игәтыхақәеи ихәыцрақәеи, ҟабазыба зғымкәа еилашуа аԥстазаареи дрылубаауа дгылоуп ауаѡы. Иара убастцәкьа, аԥхьаѡ ихатагьы абри аԥстазаара далахәны дубоит, персонажк иаҳасабала.

Заира Ҭҳаитцыкә лажәабжь кьаҿзақәа (ус ҳаԥсшәа иаанаалоит) уанрыԥхьо, иуныруа убла иаахгылоит жәынгьы-ҿангьы имариам аԥстазаара заҟа итцауланы, философиатәла дахәаԥшуа, дазнеиуа. Ус шакәу еилыхха иубоит лара иҟалтцо автортә хьатрақәа инарҷыдангьы, ашәалҟьамреиԥш иаацәырҟьо лфырхацәа рыхтысқәеи, иҳәалаханы изку аԥстазаареи рыла.

Терент Ҷаниа зынза ииашаны ишазгәеитаз еиԥш, Заира Ҭҳаитцыкә лминиатиуратә птцамтақәа жәпакы убас еибаркуп. Ишаҳәшаҳәуа цәак-жьык рыцәуп, убас рыпсы тоуп – урт унарыԥхьан аитаҳәара азын акәзам изѡу. Урт аптцоуп ацәанырра ҷыдақәеи, зынзаск ауаѡы ицәыхаразшәа иҟоу аилкаарақәеи змоу, аҷыт бжьы заҳауа, абґьыц зыжәѡа иқәшәар игәазто, изныруа ауаѡы изы. Ас иҟоу аѡымтақәа ауаѡы дрыԥхьоит агәазы, нас дзыԥхьаз азхәыцразы.

Арт аминиатиурақәа рҿы, жәаҳәарада, иубоит аԥсабареи ауаѡи заҟа еизааигәоу, насгьы ԥсабарада ауаѡы дышхәартам. Уимоу, убрантәи иалагоит ауаѡы иԥсадгьыли ижәлари рышҟа имоу абзиабара. Ауаѡы имаҷкәику атагылазаашьа баапсы дақәшәаргьы, уи ихдырраҿы амчра аманы инхоит, иҟазаауеит, зегьы раԥхьаҙагьы, аԥсадгьыли ажәлари (араҟа иҟоуп: атоурых, абызшәа, акультура иатцанакуа атрибутқәа зегьы) рышҟа имоу абзиабареи, апеиԥшхә бзиа агәрагареи. Арт атоурыхтә категориақәа ихадарақәоу ируакуп ауаѡы идгьылтә ԥстазаараҿы.

Абас ирацәоуп Заира Ҭҳаитцыкә лминиатиуратә жәабжьқәа рзы иуҳәаша. Избанзар, урт аԥхьаѡ изцәырнагоит ҳаԥстазаара асферақәа зегьы рҿы еиԥхыҟәкәа иуԥыло, ауаѡы дзырхәыцуа, ишьтахьҟагьы дхьазырԥшуа, уатцәтәи амшгьы дшақәгәыҷуа, игу-ибзоу ихата критикала ахәаԥшра шихәтоу, насгьы абас зтцаара шәкы деимырхха дшыркугьы, абзиабарагьы игәыҿкаагаха дшаргәатеиуа уҳәа жәпакы.

Аԥхьаѡ ухатцкы, абраҟа ҿырԥштәык аҳасабала иаазгоит Заира Ҭҳаитцыкә лминиатиуратә жәабжьқәа рҟынтә акы. Уи амацарагьы иаҳнарбоит лѡымтақәа мҽхакыла имаҷны, аха ртцакы тцауланы, рбызшәа имарианы, ицқьаны ишыҟоу. Абри аѡышьа ацәаѡа Заира Ҭҳаитцыкә лажәабжь кьаҿқәа зегьы рҿгьы ирҷыдаҟазшьоуп.

Уажәы ҳаԥхьап аѡымта «Иаҳтәу арбану?».

«Зны иҿшәаз бґьыцшәа, сгьежьыхынҳәуа аҳауа салан. Сытцаҟа илбаакьаны ицон азырѡашқәа, ишәахпсараха. Харантә, ажәѡан атцахьтә слымҳа итаѡуан ашәак, пшарахәыцшәа сгәыгра еиқәызҳәалоз…

Сызнысхьоуи сызнылараны иҟаз сымѡеи сцәеилагон, цәеи-жьи реиԥш исзеиҟәымытхо. Зтцаарак акәын сара уажәы сызмыртынчуаз.

Аԥстазаара ахьытцәтцәа акаѡ-акаѡ аргон…

Сзырѡит. Сгәы еисуан ацакьа цыѡ-цыѡ иаҿахаз ашәарах зызымк еиԥш.

Шәанацьалбеит, ас уаѡы ибахьоума, ауаѡы иԥстазаара зегьы ԥышәараны?!

Издыруан сара ацәгьеи абзиеи рышьхәа шеивтцаз, аха абастцәкьа…

Мап, мап, гәынамʒарам уажәы исныруа.

Издыруада аҧсҭазаара аҵакы?

Избан, ҳааины ҳанынкашәа инаркны Анцәа ҳҧышәара дзалаго?

Сара сыҧсҭазаара саныʒбом, аха есыҽны сазхәыцуеит адунеи сықәлара ҵакыс иамоу.

Еиҳа иуҭаху ҵәахызар…

Еиҳа бзиа иубаз – уахьнархәуазар…

Агәыҕрақәа рыла еибарку ҳаҧсҭазаара зегь уааразар…

Иаҳтәу арбану?

Ҳахьыʒ!

Дунеики дунеики рҽеиҭныҧсахларала иурҳаз ахьʒоуп – ухьʒҵәҟьа!»

Еиҭасҳәоит, абри ажәабжь хәыҷы амацарагьы иаҳнарбоит Заира Ҭҳаиҵыкә ажәабжь кьаҽқәа раҧҵара дшазҟазоу, ишлыцааиуа, ауаҩы идгьылтә ҧсҭазаара заҟа дырхәыцуа, зеилкаара мариам, зҭак аҟаҵара уадаҩу азҵаарақәа шузцәырылго, ажәакала, иааинырсланы, мамзаргьы ирмарианы еиҽкаау, насгьы апоезиатә бжьы зҵоу лҳәоуқәа заҟа афилософиатә хшыҩзцарақәа рыҵаҵәахузеи, заҟа удырхәыцуазеи!

Амала, аҧхьаҩ, убарҭ аминиатиуратә жәабжьқәа равтор лахь имоуп илцәимʒо гәынамʒарак, уи убри ауп: урҭ рхыҧхьаʒара ахьмаҷу. Убри аҟнытә, иара иҭахуп абас ҟазарыла иаҧҵоу, дзырхәыцуа, ихы-игәы ихазыршҭуа, игу-ибзоу ахь дхьазырҧшуа, зыҧхьареи згәынкылареи мариоу ажәабжь кьаҽʒақәа иҵегьы ашәҟәыҩҩы лырҽиаратә лабараториа идәылҵуазарц. Сгәы иаанагоит, аҧхьаҩ игәазыҳәара ажәабжь кьаҽқәа равтор лхаҽы иаалгап ҳәа.

Апоет Заира Ҭҳаиҵыкә лминиатиуратә жәабжьқәа рымацара рҽы акәʒам уи аҧсҭазаара иаҵоу амаʒақәа философиала дрызхәыцуа дахьаабо, насгьы илзеилымкаауагьы дацәыҧхамшьакәа аҧхьаҩ иҽаҧхьа иахьцәырылго, дахьалалырхәуа. Уи аабоит ажәаҧҟақәа рахь иуҧхьаʒартә иҟоу, насгьы ирхоу апоезиатә бжьи, рформеи рыла мрагыларатәи ажәларқәа рпоезиа угәалазыршәо лафоризмқәа рыҽгьы. Урҭ рхаҭақәа, исахьаркны иуҳәозар, кьанҽаак иҟамкәа, ирыҵаҵәаху ахшыҩзцарақәа гәыжьк аиа ыҟоуп, избанзар, убриаҟара аҧсҭазаара аҽагәылахаланы ицәажәоит, ихыҵәҵәахыҵәҵәа еиҽартәу, илыҧшааху ажәа сахьаркқәа рыла, мамзаргьы ҳәоук. Иаагап ҳахшыҩзцара зырҵабыргуа хсаалак иаҩызоу ҽырҧштәқәак: «Иҭацәны ицаз амш – ҧсит»; «Ашьыцра абыз амамызҭгьы итҟәацуан»; «Ахызаҵә иазымгаз – ажәа иашьуеит»; «Амш абласаркьа анацәыʒ – иҵххеит»; «Абла анцәажәо ажәа мыцхәуп»; «Ишьыцра ҵәымыҕны илыҳәҳәоит»; «Аʒаʒагь ҧсҭазаарак иахаануп инкабаанʒа»; «Исзымҳәо сараʒоит» уҳәа убас иҵегьы.

Заира Ҭҳаиҵыкә рҽиаҩык, ажәа сахьарк зҟазак лаҳасабала ҳмилаҭ сахьаркыратә литература далагылоуп бзиа дызбо, лырҽиамҭақәа ҳаҭыр рықәызҵо, ирызҽлымҳау, зда дарбан шәҟәыҩҩзаалакгьы дхәарҭам аҧхьаҩцәа лыманы. Сгәы иаанагоит Заира Ҭҳаиҵыкә лышәҟә ҽыц «Ашәымҭақәа» илымаз, бзиа дызбоз лаҧхьаҩцәа рхыҧхьаʒара еиҳагьы иацнаҵоит ҳәа.

Сыстатиа хсыркәшоит афоризмқәа рыхә ҳаракны изшьоз, аурыс дгьыл ашәҟәыҩҩы ду Л. Н. Толстои иҳәахьала: «Афоризмы – едва ли не лучшая форма для изложения философских суждений».

Абри ахшыҩзцара ҟаимаҭла ианыҧшуеит ҳзыхцәажәаз апоет лышәҟәгьы.

АЖӘА САХЬАРКИ АХШЫҨҬАРИ

Германиа иаку ҳәынҭқаррак аҳасабала ишьақәзыргылаз, Урыстәыла абашьра иарбан ҳәынҭқарразаалак азгьы ишшәарҭа дуу ҳәахьак еиҧш инзыжьыз, Германиа актәи Реих асканцлер Бисмарк итәыла амчхара аманы арҕәҕәараҽы иааирҧшыз ақәҽиарақәа иуаажәлар идырныҳәало ианалага, иара урҭ ҭакс ириҭон: «Уи сара сакәӡам изыбзоуроу, еиҭагылоу аҽар аҧсадгьыл абзиабара рылаҭаны, адырра рыманы изааӡаз анемец рҭаҩы иоуп» ҳәа.

Иҭабыргыҭәҟьаны, уаанӡа иҧсаҟьаны ҕәарапара иҟаз, Германиа ҳәынҭқарра дукны еидызкылаз, акыр шықәса (1871-90) уи напхгара азҭоз аполитик ҟәыҕа ибзиаӡаны идыруан аҳәынҭқарра-аполитикатә, асоциалтә, анхашьа-анҭышәатә ҧсҭазаараҽы арҭаҩы ироль заҟа аҭанакуаз. Ари аҳәахьа азҽлымҳара уаҩы иззиушаз даҽа ҭакыкгьы аман. Уи – арҭаҩы иаҳаҭыр шьҭнахуан, насгьы иусураҽы иҭакҧхықәрагьы арҕәҕәон, ижәлар бзиа дыднарбон, изанааҭ ашҟа имаз игәаҳәара иацнаҭон.

Ҳәарас иаҭахузеи, ари ахшыҩзцара акыр шахыҭуагьы, иахьагьы еиҳа иацымлазар, изаҟаразаалак аҭакы мыӡӡац. Избан акәзар, арҭаҩы аҳәынҭқарра аргылараҽы ихадарақәоу дыруаӡәкуп. Уи ииааӡаз, аҭара зирҭаз аҽар роуп аҳәынҭқарра жәынгьы ҽангьы ҭәатәы шьаҟаны иаҭагылауа, изырҕьацауа, ҧсыс иахоу.

Аҭоурых иадыруа, аамҭеикәшара иатәнатәхьоу, анемец политик нага иҳәахьа араҟа исгәалазыршәаз, абыржәы сзыҧхьаз, агәалаҟара бзиа сызҭаз, макьана адунеи зымбац, аха ишәҟәхарц азын амҩа ылызххьоу Нонна Ҵьынҵьалҧҳа лнапылаҩыра «Ашьауардын ахыҧша» ауп. Уи автор аҧхьаҩцәа дырдыруеит лажәеинраалақәеи лажәабжьқәеи апериодикатә кьыҧхь аҽы ианцәырҭыз аахыс, аханатә зҽлымҳарыла иашьклаҧшуеит есааира аизҳазыҕьара иаҽу лырҽиаратә мҩа. Лара занааҭла дырҭаҩуп, ҳхьыбҽар, ҳгәыҕырҭа аҧсуа бызшәеи алитературеи длырҭоит, ус аушәақә акәымкәа, рыҧсадгьыли рмилаҭи, урҭ ирыҭаркуа адоуҳатә мазареи рыбзиабара рылааӡауа. Ас азанааҭ арҭара ахаҽы аагара, ҷыдала аҧсуа бызшәеи алитературеи амаҭәар гәыла-ҧсыла бзиа абара, гәадурас амазаара аҭаҩцәа рзы ишхымҧадатәиу реилыркаауа дырҭара имариоу, иааилышьны иҟоуҭо акы акәӡам. Уи, зегьы раҧхьаӡагьы иаҭахуп амаҭәар инарҭауланы адырра, апрактикатә ҧышәа амазаара, арҭараҽы ииашаны аметодика ақәныҟәара. Аха, убас шакәугьы, убарҭқәа зегьы бжатахоит, изхаҭәаауам, инаӡа-ааӡаны изыҟалом, аҧсадгьыли, ажәлари, рыбзиабареи разгәдуреи арҭаҩы имцаны, дабылуама уҳәо аҟынӡа, игәаҭаҽы иакымзар. Урыстәыла аҭоурых аҭҭааҩы, аҭарауаҩ ду В. О. Клиучевски баша иоуиҳәах арҭаҩы изкны абарҭ ажәақәа: «Чтобы быть хорошим преподавателем, нужно любить то что преподаешь, и любить тех, кому преподаешь».

Нонна Џьынџьалпҳа лзанааҭ ханарҭәаауеит, лҭакпҳықәрагьы ҳаранакуеит аҧсабара азыразны илнаҭаз абаѡхатәра иабзоураны, нахьхьиӡа аахыс ҳаҭыр ду зқәу, зыдлаҧса адунеитә цивилизациа злеибарку адоуҳатә культура аҷиара маџьанахо, ажәа сахьарк нцәахәык еиҧш иахьылзыҟалаз, иҭегьы уазааигәаны иуҳәозар, аҧсҭазаара аҭабыргхаҭа аазырҧшуа аѡымҭақәа раҧҭара лнапы ахьалаку. Уи лырҭаѡреи лышәҟәыѡѡреи «жьрацәарала» еимадоуп, нак-аак еицхыраауеит, иҭибагоит, ирзеиҧшу доуҳа мчык хыҭхырҭас ирымоуп, насгьы лыѡзанааҭк еилагӡарала реидбалараҷы ахагәрагареи, ашәҟәыѡѡы изы акырӡа зҭазкуа арҷиаратә гәаҳәареи иҧсабаратәны илырҭоит.

Аѡада ишазгәасҭахьоу еиҧш, апоет, апрозаик Нонна Џьынџьалпҳа лажәабжьқәеи лажәеинраалақәеи апериодикатә кьыҧхь ианылахьаз рыла ҳаҧхьаѡцәа дырдыруеижьҭеи, насгьы абаѡхатәра змоу аҧсуа ҧҳәыс шәҟәыѡѡны ҳлитература дшалагылаз агәра ргеижьҭеи маҷгьы ҭӡом. Аха дарбан шәҟәыѡѡзаалакгьы ихаҷра аазырҧшуа, аҧхьаѡцәа бзиа дыдзырбо (сара араҟа ҳакритик ду Хәыхәыт Бҕажәба ишиҳәахьоу еиҧш, аѡымҭа ҧсадақәа ракәым зыӡбахә сымоу) иаҧҭамҭақәа еидызкыло ашәҟәы, аизга анҭыҭлак ауп. Ииашоуп, ажурналқәеи, альманахқәеи, агазеҭқәеи рдаҟьақәа ирныло аѡымҭақәа рҷоуп зегь раҧхьаӡагьы автори аҧхьаѡи ахьеибадыруа. Аха уи амацара азхом ашәҟәыѡѡы, еиҳарак алитератураҷы ҷыц ицәырҭыз, инаӡааӡаны ибаѡхатәра аҧсымчхара аилкаараҷы. Уи ибылгьны ианааҧшуа автор акымкәа, иѡбамкәа иѡымҭақәа еидызкыло ашәҟәы анҭижьлак ауп. Ари ас иҟоуп, ас иаауеит, иара ахыцкы, асахьаркыратә литература ршаз аахыс.

Сыззааиуа, хара ҳамцаӡаргьы аѡада исҳәаз ахшыѡзцара арҭабыргуеит Нонна Џьынџьалпҳа раҧхьатәи лышәҟәы «Абзиабара ашәа». Уи еиднакылоит автор иаҧылҭаз лажәабжьоуи лажәабжьқәеи жәпакы. Уа иану аѡымҭақәа рызкуп аҷара гәашьамхыс иаҭоу, аҧсҭазаара агәаҳәара азҭо, ахаацәа аҟәнызҭо, зегь рыла иҳәаақәызҭо абзиабара. Ашәҟәы иацу аннотациара зуа аредактор иаҧхьажәа хәыҷы аҟны ҳаҧхьоит: «Абзиабара зны инасыҧуп, угәы иҭымҭәо, аҧсҭазаара угәазырҧхо мчы лашоуп, даҷазныхгьы гәырѡаны, хьааны угәы ианҭыхо ҟалоит.

Автор лышәҟәы иахьӡылҭеит «Абзиабара ашәа». Иҟоуп ашәа агәырҕьара иахылҭуа, иара убас алахьеиқәра, агәҭыхацәгьа иахылҭуагьы. Урҭ рыѡбагьы абзиабара иарҷиар ҟалоит. Абарҭқәа роуп ашәҟәы еидызкыло, ҧсышәацқьала, ҟазарыла иѡу аѡымҭақәа иҳарҳәо».

Абраҟа иааркьаҷӡаны иҳәоу ажәақәа, имѡашьо иаҳдырбоит Нонна Џьынџьалпҳа раҧхьатәи лышәҟәы ахырхарҭа хада, ауаатәыѡса зегьы зда ихәарҭам абзиабара азышәаҳәара. Иҭегьы уазааигәаны иуҳәозар, амагиатә мчы змоу ацәанырра амилаҭтә қьабзқәа рҳәаа иҭагӡаны, ахшыѡ аҭкыс аҷара иахылҭыз абзиабара аҧыжәара (аҧсҭазаараҷы урҭ рѡызцәагьы ауҟамлахуа!) аманы акәымкәа, сахьатәѡырала еилфаҷа аарҧшра. Араҟа сара срыхцәажәом ашәҟәы иану аѡымҭақәа, избанзар урҭ аҧхьаѡ ишигәаҧхаз, изигәаҧхаз, уҳәа ртәы ибзианы ирзааҭгылеит ҳаҧхьаѡцәа, ҳашәҟәыѡѡцәа, ҳҭарауаа Д. И. Гәлиа ихьӡ зху алитературатә музеи аҷы иара иазкыз аӡыргара аныҟаз. Уаҟа иқәгылаз зегьы аӡәк еиҧш иаҭшьны ирҳәеит Нонна Џьынџьалпҳа лышәҟәы иану аѡымҭақәа баѡхатәрала ишаҧҭоу, абзиабара цқьа ишазышәаҳәо, насгьы уи зҭааua аҷар рзынгьы ааӡаратә ҟазшьа шамоу, абраҟа амилаҭ қьабз бзиақәа ишгәынкылатәу, абла ҷыцеиҧш ишыхьчатәу уҳәа убас иҭегьы.

Аѡада зыӡбахә сҳәахьоу анапылаѡыра «Ашьауардын ахыҧша» ашҟа сиасаанӡа, исҭахуп уи автор лнысымѡа аҟнытә штрихқәак ирыдымхаргьы, абраҟа имыцхәым

ҳәа сгәы иаанагауа, асырбарц. Избанзар, дарбан шәҟәыѡѡзаалак иԥстазаареи ирҽиарамѡеи ирыдҳәалоу ртәы зҳәо адырратарақәа аԥхьаѡ еснагь дазҽлымҳауп, идыруазарц итахуп, насгьы иаԥтамтақәа рхы-ртцыхәа, рхыкәкы аилкаараҽы итцарҳәо мачзам.

Нонна Цьынцьалԥҳа диит, дааҙеит ашәҟәыѡѡцәеи атцарауаа дуқәеи злиааува Очамчыра араион Гәып ақытан, нанҳәамза 21 аҽены 1971 шықәсазы, зыламыс, зыпату, зчеицьыка ыҟоу, аԥсуара гәадурас измоу Иура Шьаликәа-иԥа иѡнатаҽы. Гәып ақыта, аԥсабара иамоу аԥшҙареи изѡыдоу аҳауеи ирыбзоуроуп адунеи ршаз аахыс иҧьазҧьазуа иааԥшуа Аԥснытәи ашьхақәа реибаркыра ду «иатаацәароу» Уаҳәытқьы, Ламкац, Атоуба, Ажәеиԥшь рыхра, Атаацәара рыхра, Соуиԥсара, Кабишьха, Кәыниашта, Адәыѡада, Алқәаԥста… Жәѡан иатцасуа, ацыхаҙыхьқәа рытцхәраа игылоу арт ашьхақәа «рнапы ахьымзо» ишьтоу ақытақәа рынхытцтә иааува аԥша цәгьақәеи, ахьта ғәғәақәеи иацәырыхьчоит, аҳауа зѡыдартәуеит. Аԥхын мшқәа раан уаҟа аԥсшьара насыԥми! Арахә (аԥсаса, ашьамаҟа) ракәзар даҽеацьара иабоубо иацназго абзаҳәырта. Амала, ҳаазқәылаз аԥхынраз ашьхацара ҳахьаҟәытцыз даара уаѡы ихьааигартә иҟоуп. Уи ишцәыз дуу ҳаԥхьаҟа ҳнаскьацыԥхьаҙа еиҳагьы еилаҳкааува ҳалагоит, аха усҟан иахьшәацәахар ҟалоит…

Аԥхьаѡ, мачк схьатцзар сатоумтцан, ашьхақәа ааныжьны ҳаиасып Нонна Цьынцьалԥҳа лышка. Уи лабду Шьаликәа Цьынцьал занаатла дыртцаѡын, Аҟәатәи артцаѡратә тараиурта далгахьан (1940), ртцаѡыс аус иуан иқыта гәакьа Гәыптәи аа-класск иҟаз (уажәы иабжьаратәиу) ашкол аҽы. Ус, 1941 шықәсазы Ацьынцьтәылатә еибашьра ҟалеит, Гитлер ифашист Германиа цәгьацәыԥхамшьарыла СССР иақәлеит, ҳаԥсадгьыл ду ашәартара итагылеит, ихьчатәхеит. Артцаѡ қәыпш

Шьаликәа Цьынцьалгьы, Аԥсны атцеицәа гәымшәақәа аҙәырѡы реиԥш, аҕа хәымга итархаразы абцьар зкыз аруаа аҙәы ҳәа днарывагылеит. Уи ишьтахьҟа зыла траа изыԥшыз итаацәа рахь дзымгьежьит, хыԥхьаҙара рацәала хабарда ибжьаҙыз аԥсадгьыл асолдатцәа рлахьынтца рыцеиѡишеит. Уи иԥазатцә Иура усҟан дыҙкын. Аха, анцәа ду имтаны, ихшаз рыла идарақәац азырҳауа аԥстазаара аракәа аԥсы тоуп, ихәыштаарамца еиқәуп ихәажжаҙа. Алѡатцә ѡеиуеит ихәхәаҙа. Ус шакәу зҳәо афактқәа ируакуп баѡхатәрала иаԥтцоу ашәҟәы «Абзиабара ашәеи», анапылаѡыра «Ашьауардын ахыԥшеи».

Ааи, зыԥсадгьыл зхы ақәызтцаз асолдат – артцаѡ қәыԥш, хабарда зынҙа дыбжьамзҙеит, уимоу, итцкар убоит имота, артцаѡы Нонна Цьынцьал лгәи лыԥси ирылылхыз лѡымтақәа рҽы. Цабыргуп, ашәҟәыѡѡы лабду изку, ма ихьзынѡылоу (уи атемагьы аԥхьаѡ агәра игоит амота ишгәыгәталмыжьуа, хара имгакәа дшазхьаԥшуа аҟара) ѡымтакгьы ыҟам, аха ҳазшаз илыԥхала, абду идарақәац Нонна Цьынцьал дыҟоуп, дыхьзырҳәагаха, лѡымтақәа ыҟоуп, аҽҽаҳәа ԥсышәацкьала ицәажәоит. Ус анакәха, еитасҳәоит, аԥсадгьыл асолдат, абду, зынҙа дтамхаҙеит, хабарда дыбжьамзҙеит, идоуҳа ыҟоуп, аԥсы тоуп. Уимоу, збара илахьынтцамхаз имата, лырҽиаратә усура иацхраауеит, анырра анатоит, аԥсадгьыл агәадурала италаҳаны. Абраҟа, иугәаламшәарц залшом апоет Қьаазым Агәмаа иажәеинраала аҟнытә абарт апоезиатә цәаҳәа ссирқәа:

Аапын абғьы кашәаҙом
Аҽа ангыло ақәатараҽ.
Асолдат имра ташәаҙом
Ашьа кеитәар хатцала.

Нонна Иура-иԥҳа Цьынцьал 1977 шықәсазы дталоит Гәыптәи абжьаратә школ. Атцара лтцон лгәыртҟәыли

лгәаҳәареи еицнаргауа. Уи аԥсуа бызшәеи алитературеи лзыртцоз лыртцаѡцәа Цьамила Чарказиеи Сулико Амҷбеи рыбзиабара иахьагьы лгәы икыдуп иԥхаҙа, бзанцы илхамыштуа, избанзар, урт маҭәарк аҳасабала лмилаҭтә литература агәыбылра лдыркит. Уахь илыхеит аԥсабара илнаҭаз абаѡхатәра арҽыхартә еиԥш. Заԥхьаҟа ишәҟәыѡѡхараны иҟаз ашкол ԥҳәызба абжьаратә цара хлыркәшеит 1987 шықәсазы. Нас, 1988 шықәсазы дцалоит Аԥснытәи аҳәынҭқарратә университет, абызшәеи алитературеи рфакультет. Араҟа ацара анылтцоз афилологиатә факультет иаҭанакуаз амаҭәарқәа дрылаҳәаҭаны рдырра, реилкаара дазҽлымхан. Аха, лара лзы зегьы ирыцкын, аԥхьа илыргылон аԥсуа бызшәеи алитературеи. Уи иагьлыпсҭазааран.

Нонна Цьыншьалпҳа ауниверситет дҭалаанҙагьы аѡра лхы азцо далагахьан, уимоу, акымкәа, иѡбамкәа аинформациатә ҟазшьа змаз ажәеинраалақәеи астатиа кьаҽқәеи Очамчыратәи араионтә газет «Акоммунизм ахь» (уажәы «Ерцахә») аҟны илкьыҧхьхьан. Аха амлаҭ сахьаркыратә литературатцәкьа закәыз, закә доуҳатә мчыз иамаз, излеибаркыз инагҙаны иахьылдырыз, лхи лгәи рҽы ианнеиз ауниверситет данҭала ауп. Уаҟа иааԥшит дамеижьартә еиԥш лбаѡхатәра. Амала, лажәабжьқәеи, иналаршә-ѡаларшәны илыѡуаз ажәеинраалақәеи ркььыпхьра дырхыццакуамызт, зынҙа ишхәыдамыз шылдыруазгьы.

Нонна Цьыншьалпҳа дызҭаз ауниверситет қәҽиарала далгеит, лзанаат ала аусурагьы далагеит. Иахьагьы даҽуп гәақәыбзиарала анагҙара. Абар уи азы лхаҭа илҳәо: «Сара сахьахәаԥшуала, аитцабыра классқәа рҽы артцаѡра аԥҳәыс еиҳа дазшоушәа, датәоушәа збоит. Урт рыртцаѡы анык леиԥш бзиа илымбар ауҙом. Избанзар, аҽара ахаацәа рхьыкәкәа, рылақәа разҙа иҳалҳәарызеишь, иаҳлыртцарызеишь ҳәа ианлыхәаԥшуа, ианылзыҙырѡуа аамҭазы, дара рахь лара илыхо, дырзааигәазтәуа доуҳатә мчык рымоуп. Исыздыруам, даҽеаҙәы, рцаѡ ԥҳәыск абра исҳәаз ахшыѡзцара дшахәаԥшуа, аха сара схатә рцаѡратә ԥышәа ус снарбоит. Амала, араҟа исҳәаз ахшыѡцак изаҟаразаалак иаанагом ахацәа артцаѡра ус ианымаалаҙошәа, ааҙареи атцареи рус мацара аҳәса рцаѡцәа рнапы ианызароуп ҳәа, мап! Сара нацәақәкыла зыҙбахә сымоу аитцбыра классқәа рыртцаѡцәа роуп. Егьырахь, жәаҳәарада, ахацәа рцаѡцәа, ашкол анапхгаѡцәа шаҭаху, ишхымпадатәиу ззымдыруада.

Сара рцаѡыс раԥхьа аитцбыра классқәа, нас аиҳабыра классқәа рҽы жәаа шықәса аус зухьеит. Ахәычқәа ацара дыртцара, рааҙара сара сзын изанаатҙам – иԥстазаароуп. Ииашоуп, сырҽиаратә усураҽы аамҭа мачк сцәагоит, аха сашшуам, еиласыҙоит, избанзар, аѡбагьы бзиа избоит, исыпсыкәроуп, насгьы ауаѡы данеилахо, аамҭа анизымхо ауп аутәи, аҳәатәи, агәаҳәареи анизцәыртцуа».

Ааи, артцаѡреи арҽиареи ус қәҽиарала еилагҙауа аус луеит Нонна Иура-иԥҳа Цьыншьал. Уи лхатә ԥстазаараҽы насыԥла деиқәшәоуп, ишырҳәо еиԥш, анцәа ишиҳәара дыҟоуп. Лыԥшәма Мурман Касланҙиа иакәзар, дсахьаҭыхѡуп, аҟазара инапы алакуп. Аҟазареи алитературеи архышьна еиѡызтцәаз аишьцәа ирѡызцәоуп, доуҳатә таацәарак иатәуп. Ноннеи Мурмани ирыхшеит, ираҙеит аԥеи (Адгәыр) аԥҳаи (Шьазина) еиҳау атцарақәа ирылгахьеит, аус руеит. Шьазина аҭаацәара далалахьеит, аҷкәын Адгәыр макьана длаԥшуеит, аха уигьы хара имгакәа иҭаацәа иргәыргьашт.

Нонна Цьыншьалпҳа аҭыжьра иазлырхиаз лнапылаѡыра «Ашьауардын ахыпша» ажәеинраалақәеи, ажәабжьқәеи, аминиатиуратә ԥцамҭақәеи ирыпхьаз имбарц залшом аԥхьаѡцәа гәахәарыла ирыдыркылаз раԥхьатәи уи лышәҟәы «Абзиабара ашәа», Аҟәа «Аԥ-

ҳәынҭшәҟәҭыжьырҭаҿы» 2016 шықәсазы иҭыҭыз иану аҩымҭақәеи дареи излеиҩумдырааyа аҷыдарақәеи, иара убасҭәҟьа урҭ ирзеиҧшны ирзеилоу «аигәыцхәреи». Зегьы раҧхьаʒагьы, урҭ аҩшәҟәык еизааигәазтәуа убри ауп – ҳақәихырц, нас ишиҭаху гәата-бҕата, дымшәадмырҳа (ус ажьҕырла ибла ишабаша!), дбылдыбылҳәачо ҳаҧсадгьыл даҧшәманы дықәзарц зыгәҭакыз, бҵьархкыс иҟоу зегьы иманы иҳақәлаз аҕа хәымга шьапықәҟьала данықәаҳца, аполитикатә, аекономикатә уадаҩрақәеи, ҳаҩнуҭҟатәи аихәлахарақәеи, абалыбаҭарақәеи жәпакы иҳахҭынхьааз ҳариааины, ҳхатә ҳәынҭқарра-конституциатә мҩала – ишьақәҳаргылаз арҿиара ҳанаҿу аамҭазы, еиҭагылаз, даҿакала иуҳәозар – аамҭа ҿыц иалиааз абиҧара роуп автор лфырхацәа рыбжеиҳараҩык. Насгьы, аамҭеикәшара иҟанаҭаз аиҭакрақәа ҳажәлар рсоциалтә, рынхамҩатә, рыбзазараҟны амацара акәʒам иахьаныҧшыз, уи аабоит ҧсихологиатә факторны, дара рхаҭақәа наҟ-ааҟтәи реизыҟазаашьа ицәырнаго аҧсҭазааратә проблемақәа рҿы. Иаҳҳәап, анхашәа-анҭышәара рҿоума, абзиабара аҿоума, иара ус абжьааҧнытәи абзазараҿы аума, иахьабалак излагылоу, изхаану аамҭа, ус иузазҳәозар, амҳәыр «раархоуп», ирнуп. Абарҭ атрибутқәа рҿы, жәаҳәарада, автор лыҩшәҟәык рҿы ирну лҩымҭақәа тематикала еизааигәоуп, еиқәҿырҭуеит. Еиҭасҳәоит, абри аганахьала, Нонна Ҵьынҵьалҧҳа лпоезиатәи лпрозатәи ҩымҭақәа уанʒа иҭыҭхьази, уажәы, хыхь зыʒбахә сҳәаз анапылаҩыра «Ашьауардын ахыҧша» иагәылалҭази идеиатә ҭакылеи тематикалеи ирзеиҧшу дунеик аҟнытә иҧсабаратәны иаауеит. Егьырахь, излеиҧшым убри ауп: – автор абраҟа дубоит, уи лнапҟазара ҧаса аасҭа ишазҳаз, лсахьаркыратә хәыцшьа асистема аҿшарҭбааз, философиатәла дшазнеиуа аҧсҭазаара ахаҭа иʒбатәны иқәнаргыло ҭыхәаҧҭәара змам азҭаарақәа

жәпакы. Афырхацәагьы, аамҭа ҿыц иалиааз, абиҧара ирхаҭарнакцәоу роуп, даҿакала иуҳәозар, XXI ашәышықәса иаҧацәоуп, уи ахаҿра алызкааyа ашьҭамҭа рнуп иҿаҿаʒа, ашәҟәыҩҩы лырҿиаратә дунеихәаҧшра аҳәаақәа ирҭакʒаны. Ҳәарас иаҭахузеи, урҭ аамҭеикәшара «аалыҭқәа» ишырлыҭшәоу убоит, насгьы умлакҩакʒакәа агәра угоит изхаану аамҭа уадаҩ аҭабыргхаҭа акы, ишахаҭарнаку, ҩбагьы, иара иамоу амчра рхаҭақәагьы еимлагәа ишаку, еиҳа уазааигәаны иуҳәозар, ирылаҕьаны ишыҟоу.

Абри иҵьбароу аамҭеикәшара ҳаҧсҭазаара асферақәа зегьы рҿы иҟанаҭаз аиҭакрақәа ирылиааз, ирылагылоу ашәҟәыҩҩы лфырхацәа рыҩныҭҟатәи рдунеи, рыҧсихологиа ибзианы иҭҭааны илымоуп азоуп урҭ рхаҿсахьақәа аҧхьаҩ игәаҿы инеиртә аҧҭара злылшаз. Абраҟа ауп уи лҟазара ҧаса аасҭа ишазҳаз, сахьатәҩырала иҭауланы дхәыцуа дахьааҧшыз. Ари, ҳәарада, змилаҭ литература аизҳа-зыҕьара иазҿлымҳау, абаҩхатәра змоу аҿар раҭагылара, рцәырҭра еигәырҕьо аҧхьаҩ агәалаҟара бзиа инаҭоит, насгьы егьырҭ ажәларқәа рахь ҳаиҭарҳәоит. Сара араҟа ҳаиҭазҳәо ҳәа исыҧхьаʒо урысшәала иҩу ҳашәҟәыҩҩцәа рҩымҭақәа ракәʒам. Сара, аҧсуа сахьаркыратә литература ҳәа схаҿы иааиуа, гәадурас иҳамоу, ҳарҭ зегьы ҳазхыҿхәо ҳмилаҭ еиқәырхагақәа ируаку, аҧсышәала иаҧҭоу, ҳаҧхьаҟагьы иаҧырҭауа аҩымҭақәа рыла ишьақәгылоу, Дырмит ду иаҧиҭаз ҳмилаҭтә сахьаркыратә литература ауп. Ааи, убрантәи еиҭаганы егьырҭ абызшәақәа рахь ицаз, иаҳзыҟаҭаз аҩымҭақәа роуп атәымуаа рахь ҳаиҭазҳәо ҳәа исыҧхьаʒо. Избан акәзар, убраҟа ауп ҳдоуҳатә мазарақәа иреиҳау, ҳашьха ҧагьақәа Ерцахә шырхыҳәҳәо еиҧш, ирылыҳәҳәо ҳсахьаркыратә литература еснагь имарымажо иазҳазыҕьаларц аҧсы ахьҭоу, агәы ахьеисуа, ҳлитература ҧхьаҟагьы (акомпиутер-

интернеттә системеи, амобилтә ҭел хымпыҽақәеи иага ҳаимлагәа ҳаркызаргьы, ҳдоҳатә мазара аҧсы ахьҭоу иақәыҷәҩозаргьы) аҧеиҧшхә бзиа шамоу зыртцабыргуа афакторқәа ируакуп.

Ишдыру еиҧш, амилаҭ шәҟәыѽцәа рсахьаркыратә ѽымҭақәа рҽы лымкаала ианымҧшырц залшом дара ртәыла гәакьа аҧсабара иамоу аҧшʒареи абеиареи уҳәа убас егьырҭ ареилиефтә ҷыдарақәеи. Урҭ зегьы авторцәа иаадырҧшуеит еиуеиҧшым ашәыгақәа рыла аѽымҭақәа рҽы ицо ахҭысқәеи алирикатә хьатцрақәеи ирыдҳәаланы. Ари апроцесс ахьумбо, ахьуҧымло адунеи милаҭтә литературак ыҟаʒам, ус шакәу аҽырҧштәқәа раагарагьы атахʒам.

Сыззааиуа, Аҧсны иссиру аҧсабара аҧшʒара егьырҭ ҳаҧсуа шәҟәыѽцәа рыҟны еиҧш, ҳара иаабоит ишыгәцараку Нонна Цьынцьалпҳа лпоезиатә, лпрозатә рҽиамҭақәа рыҽгьы. Уаҟа иуарлашәарлоу ҳаҧсабара блахкыга асахьа, шәыгахкыла иҭыхуп, краамҭа иухамыштуа, ибзарыбзаруа.

«Ашьауардын ахыҧша» иану аѽымҭақәа – ажәабжьқәеи ажәеинраалақәеи рҽы пафос ҳаракыла иагәылганы иаарԥшуп ауаѽы изы аҧсадгьыл зегьы ишрыцку, уи абзиабара шакәу дҭоураны ихазгьы, ауаа рзгьы дхәарҭаны дҟазҭо. Аха абри ахатә хаҽра аманы иҽҩәаʒа иавагылоуп ауаатәыѽса зыда ихәарҭам, зыда аҽиара ҟамло, аҽара аҟнытә иааua, хытцхырҭас измоу ихаҭашьатә ҟазшьақәа изырҟәымшәышәуа, изыраамсҭашәауа, ианаҭахугьы дфырхаҭазтәуа, ақьиареи агәыбылреи иланы, насгьы деиҽызкаауа абзиабара амотивгьы. Автор лпрозатә ѽымҭақәа рлирикатә фырхацәа, еиҳарак иахьатәи абиҧара иреиуоу, ҳҭабыргхаҭа иагәылѽааy рхаҽсахьақәа даараʒа удырхәыцыртә иҟоуп. Насгьы, ҳазну аамҭа ахаҽра знып҃шуа, иаҳтәым, иҳамам ҟазшьақәакгьы рнубаалоит азнык азы, аха нас афырхацәа еилашуа рыбзиабара уанагәылаҧшлак, иубоит абри иҧшьоу ауаѽытәиѽсатә цәанырра ҳмилаҭ аханатә изыҟәныҟәо ақьабз бзиақәа рҳәаа ишҭымтцуа, урҭ нахьхьиʒа аахыс иртцасхәу аҧхашьаҧхаҭарала ишҭалаҳау, ашәага-загала еилаҧах ишеибарку. Убри анаѽсангьы, ашьха рхаз-тәырц зҭахны ижәыло, аҽара иахылтцуа абзиабара аҳра ахьауа, ицәанырра атцкыс ихшыѽ аҧыжәара шаҭатәугьы рхадыршҭʒом абзиабара иарԥеиԥеиуа иамоу ашәҟәыѽы ллирикатә фырхацәа.

Абзиабара иага амца уцранаҭаргьы, ахшыѽ амч еиҳа еиҳазароуп, уи зҭааз, абҵеиҧш изыҟәнаҧсаз ауаѽы ираз-ҟынасып аʒбаразы, акапанга ианыҟәгылоу аамҭазы. Баша иауиҳәах аурыс литература аклассик И. А. Гончаров: «Великая любовь неразлучно с глубоким умом».

Ааи, ахшыѽ аҟәыҷара зегьы рҽы аҧыжәара амазароуп, аха аҭаацәаратә насып ҟазцо абзиабараҽы еиҳагьы абла ҭарызароуп, аҟәышра аанарԥшыроуп, ацәанырра мацара афункциақәа зегьы анапы ианымҭакәа.

Нонна Цьынцьалпҳа лнапылаѽыра «Ашьауардын ахыҧша» иану аѽымҭақәа ирытцубаауеит ауаѽы идгьылтә пҫтазаараҽы шьардаʒа зҭазкуа даҽа философиатә хшыѽзцаракгьы. Уи убри ауп: ари иуаароу адунеи аҽы, аҧсҭазаара наʒаʒа иумаз ҳәа аҩба шаха ахатцаны аʒәгьы инапы иадмыркʒац. Аха, дарбанзаалакгьы, дыҟанатцы, автор лажәала иуҳәозар, аҧсҭазаара акәап аргылаанʒа, дызмароу, насгьы хаҳара злоу, ихәарҭоу аус ихазгьы, ижәлар рызгьы иҟаитцароуп, дхандеиларoуп. Ус иҟоуп ауаѽы иҧсабара, иҧсҭазаара адиалектика. Ф. Енгельс иҳәахьан «аџьа ауп ауаѽы дуаѽызтәыз» ҳәа. Ус ииашахаҭаны иагьыҟоуп иара, ауаатәыѽса ршаз аахыс.

Сацәымѽашьо исҳәар сылшоит, Нонна Цьынцьалпҳа лпрозатә ѽымҭақәа рҽгьы машәыршақә акәʒам аҧсҭазаара акәап аргылаанʒа, ауаѽы, дарбанызаалакгьы дхандеиларoуп ҳәа шьақәзырҩәҩәо ахшыѽзцара

загәылубааua. Избан акәзар, ҳиааира ду 25 шықәса шахытҳьоугьы, ххатә демократиатә ҳәынтқарра аргылара ҳшаҿугьы, макьаназы аибашьра иарбгаз, еиланажьыз ҳанхашәа, ҳантцышәа атәы ҳамҳәаҙаргьы, рышьтамтақәа ыҟоуп, аиташьақәыргылараз анапы ртахуп. Абри аганахь ала уахәапшуазаргьы, иубоит ашәҟәыѽоы ҳапстазаараҿы актуалра злоу атематика дшазҿлымхау, ауааажәларра шазхьалырпшуа. Цабыргуп, ус еипш иҟоу автор лапцамтақәа рацәам, аха иҟоу аѽымтақәа иҳарҳәо, ҳазздырхәыцуа маҷзам, иҳагу, иҳабзоу аганахьала урыхәапшуазар. Иаҳгәалаҳаршәап ҿырпштәык уи лажәабжь ҟаимат «Апстазаара акәап аргылаанҙа». Араҟа аѽымта афырхатца ан лыхшыѽзцарақәа иахьатәи аамта уадаѽ иақәҿнатуеит, насгьы досу ҳахьгылоу ѽ-напыкала аус аауазар шҳахәтоу еилыхха иаҳдырбоит лыѽнутқатәи лыгәтахәыцрақәа ицәырырго апроблемақәа. Апстазаара атцакы философиала азнеираҿы, Нонна Цьынцьалпҳа лфырхатцеи ҳашәҟәыѽоы ду Алықьса Гогәуа иповест «Елана» афырхатца хада Еланеи зынҙа ишыхазхазугьы, иубоит ирыбжьоу аигәыцхәра, даҽакала иуҳәозар, изхаану апстазаара хтак еицтаршәны ишахәапшуа, саркьак ишаныпшыло. Урт типологиала еизааигәаазтәыз аамтеитасреи ирыхтынхьааз апстазааратә хтысқәеи роуп. Араҟа, жәаҳәарада, ипсабаратәым ҳәа акгьы ыҟаҙам. Апсуа ажәа сахьарк азҟаза ду Алықьса Гогәуа ирҿиамтақәа еитцагылоу аҿар ҳашәҟәыѽѽцәа рыѽнутцҟа анырра ҟанатцазар, уи бзиоуп, иаанагоит ҳлитератураҿы акәалеимадара атрадициа абипарала еиқәҿыртуа аус ауеит ҳәа.

Ашәҟәы «Ашьауардын ахыпша» иагәылоу ажәеинраалақәа тематикалеи философиатә хшыѽзцаралеи, уи лыпрозатә ѽымтақәа рҿы ишьтыху апстазааратә проблемақәа ирықәҿнатуеит, иахьатәи аамтеитасра ахаҿра автор лдунеихәапшра аблатцары итцганы. Уи ллирикатә

фырхацәеи лареи зыргәатеиуа азтцаарақәа рхы-ртцыхәа еиларсуп, еиҳарак апсадгьыли, ахақәитреи, абызшәеи, пхьаҟатәи апеипши ирытцаркуа азтцаарақәа рҿы. Араҟа имѽашьо иубоит автор ллирикатә фырхацәеи лареи кьатара зқәым ихәажжаҙа иҟоу мцеилатцак ишабылуа, ишарпхо, апхьаѽ иҟынҙагьы уи иахылтцуа ашәахәацқәа ааҙартә еипш. Абартқәа иреипшу аҷыдарақәа, Нонна Цьынцьалпҳа хыпхьаҙарала ирацәам ллирикатә ѽымтақәа рҿы иубоит рхатә рҿиаратә цәаѽа рыманы, мамзаргьы оригиналра рыманы.

Нонна Цьынцьал лажәеинраалақәеи лажәабжьқәеи реизга иану ѽ-бгьыцк иреиҳам аѽымта «Ашьауардын ахыпша» (ашәҟәгьы уи ауп хьзыс иамоу) аҟны, апхьаѽ ибоит афилософиатә тцакы змоу, еитарсны ахшыѽтцак аазырпшуа, асимволикахь ухьазырпшуа итцаулоу хшыѽзцарак, ашьауардын апсабара иадҳәаланы. Ишдыру еипш, апсаатәқәа рах, ус узазҳәар ауазар, ашьауардын акы, иҳаракзаны иџыруеит, ажәѽан тцаула аҿатцахаланы, насгьы бзазартас, пхьартас иахьамоу ахра дуқәа рҿоуп. Убри аҟнытә, уи анырра змоу ахыпша ғәгәоуп хара инеиѽыртә еипш.

Сыззааиуа, аѽада зызбахә ххәаз ажәабжь аҿы, автор ашьауардын ахыпша ҳәа дызҿу аперсонаж дшалоугьы, еитарсны иаарпшу ахшыѽтцак амоуп. Уи бзантцы, пспра-зра зқәым, еицакра зыхтнымхьааua, азқьышықәса тцалашәқәа иргәылсны иааua, иахьагьы еибга-изѽыда иҟоу, зхыпша ғәгәоу апсуа идоуҳа ауп. Уи ҳаракуп ажәѽан иатцасуа ашьхақәа ирхагылоу ахра еиѽыцәқәа реипш. Апсуа итоурыхтә пстазаараҿы, иага мыкәмабареи азалымдыррақәеи ахнагаргьы ахаан ахы ланарҟәуам, иѽнытқатәи культура еилапах изку идоуҳа шыҳараку даанхоит. Автор машәыршақә акәзам лфырхатцеи ашьауардыни еизааигәаазтәуа логикак амацәаз ахы изтал-

цало. Ааи, ашьауардын еснагь аҳаракыра бзиа иабоит, изыхшаз ахрақәа реиӷш иӷагьоуп.

Ааи, зхы иақәиҭу ашьауардыни аамҭа иӷнашәахьоу аӷсуа идоуҳаи еиӷшны аҳаракыра бзиа ирбоит. Уи ауп урҭ анарха ду рызҭо, изырҽырбо.

Сара, ӷхьаҩык иаҳасабала, хыхь зыӡбахә сҳәаз ахшыҩзцара аҭызбаауеит Нонна Ӵьынӵьалӷҳа лажәабжь хәыҷы «Ашьауардын ахыӷша», насгьы абри афилософиатә хшыҩҭак идеиак еиӷш иргәылсуеит ашәҟәы еидызкыло апоезиатә, апрозатә рҽиамҭақәа рҽы. Абригь, жәаҳәарада, автор аӷсабара илнаҭаз лбаҩхатәра иаӵьушьаша акоуп.

Аӷхьаҩ ухаҭкы, ишубо еиӷш, сара абраҟа сзыхцәажәо анапылаҩыра «Ашьауардын ахыӷша» иану апоезиатә, апрозатә ҩымҭақәа анализ рызуа сырзааҭымгылеит, мацара иалыскааит урҭ рхырхарҭа хадақәа рахьтә еиҳа зҭазкуаз, насгьы автор лырҽиаратә хаҽсахьа ҳзырбоз мотивқәак. Егьирахь, зегьы знапаҽы ҳаҟоу аӷхьаҩ ухаҭа «Ашьауардын ахыӷша» иану аҩымҭақәа хазы шәҟәны инҭыҭлак, исҭахын урҭ ирызкны угәаанагара акьыӷхь аҽы избарц. Избанзар, хык аҭкыс ҩ-хык еиҳа еиҕьны ихәыцуеит, еиҳа еиҕьны ирбоит аҳәоит аӷсуа жәаӷҟа.

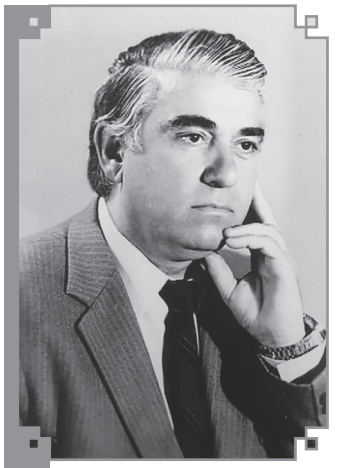

ААМҬА УАДАҨ АХАҼСАХЬА

Шьалодиа Аӵьынӵьал ҽыц адунеи збаз иҩымҭак, мамзаргьы иара изкны статиак, усумҭак санаӷхьо аамҭазы аҳаҷаҳәа иаасгәалашәоит, зны (усҟан шәҟәыҩҩык иаҳасабала алитератураҽы дцәыртҭхьан) исзиҩыз асалам шәҟәы злахиркәшаз ажәақәа: «Руслан, сара сыӷсҭазаараҽы зегьы иреиҕьысшьо ҩба роуп. Акы – аӡыхь. Аӡыхь – аӷсабара ажәытәӡатәи абаҟа. Аӡыхь – адгьыл акыкахш. Раӷхьаӡа ауаҩы аӡы агьама изырбаз, дкеикеиуа дҟазҭаз. Раӷхьаӡа ауаҩытәыҩса ашәа изырҳәаз. Сара аӡыхь ахықәаны стәаны уахи-ҽни сӡырҩлар сылшоит. Агәра згоит ашәа зхылҭыз аӡыхь абжьы ауп ҳәа.

Аҩбатәи – ааӷынтәи амца. Ааи, уи ӵьашьатәзам, ааӷын анхаҩы адгьыл алаҭаразы ианазирхио заа агәам-сам еизганы (аҟәынӵь хҟьаны) амца ацреиҭоит. Уи аныбылуа, амцабз аналҟьо, даара бзиа избоит, саҟара сыцлоит. Санахәаӷшуа (ианбылуа) аӷсҭазаараҽы ацәгьа-мыцәгьа ҟазҭо еизганы амца рыцраҭаны избылуашәа збоит».

Итабыргытцәкьаны, абарҭ ажәакәа рфилософиатә (рсимволтә цакгьы убрахь иналатцаны) хшыҩзцара цаулаҷ имҩашьо ирытцубаауеит ҳапсуа ажәа сахьарк азказа ду Шьалодиа Аџьынџьал инапы итцытцыз, хадара зуа иҩымҭакәа зегьы рҷы. Урҭ, жәаҳәарада, идеиатә программаны улапш итцымшәо ирҷиаратә мҩа иагәылсны ицоит рышьҭа ҭгәыхаа антцаны.

Абри акыр зхытцуа асалам шәкәы сгәаланаршәеит «Апҳәынҭшәкәтыжьырҭа» Аҟәа, 2015 шыкәсазы итытцыз Шьалодиа Аџьынџьал ироман ҷыц «Шаҟа еицәыхарахоз аҟара еизааигәахон» ҳәа захьзу. Уи азкуп 1992-1993 шыкәсҟәа рзы ҳажәлар ирхыргаз Аџьынџьтәылатә еибашьреи уи ашьҭахьтәи апсҭазаареи. Зызбахә сҳәаз аҩымҭа изыххәааау апсҭазаара уадаҩи уи иагәылҩааау ахаҷсахьакәеи ҟазара дула иахьаарпшу, досу рхатә чыда ҟазшьакәа рыманы рсахьа ахьҭыху анаҩсангьы, иҟоуп уи лымкаала садзыпхьалаз, ашҟа схьазрыпшыз уаҩытәыҩсатә факторкгьы. Уи атәгьы азгәамҭакәа сзавсуам ароман иазкны ажәакәак сҳәарц аныҫтахха. Апсҭазаара убасшәа иҟоуп, еибаркуп ауаҩы игәы иалсуеи игәы иахәои ихароу ҳәаак рыбжьазам, нырцә-аарцә ахәышҭаара иҷеҳәатәаны еиҷапшуа еицәажәо реипш еизааигәазоуп, дара-дара ҧсабарала ишеицәтәымугьы. Уи ауаҩы иҧсихологиатә ҭагылазаашьа иахашәаратцашәароуп.

Изхысҳәааua, аромани «Шаҟа еицәыхарахоз аҟара еизааигәахон» уи автори (Шьалодиа Аџьынџьал) роуп. Имариам, иуадаҩуп ҧсихологиатә факторк аҳасабалагьы иузааигәоу уҩыза, уқәла акыр шыкәсҟәа раахыс иудыруа, еишьак еипш иуҭаху, зҩымҭакәа бзиа иубо, урыхцәажәахьоу, насгьы ҳмилаҭ доуҳатә культура иҭәгәаза иалагылоу ашәкәыҩы ииасхьоу аамҭа акатегориахь дыргыланы иҙбахә аҳәара, еиҳаракгьы зҭытцра дахьымзаз аҭыхәтәантәи иҩымҭа ахцәажәара, еибабарц азын мызқәак роуп ирыбжьахаз. Абзацәа рзы еснагь итҳашуа, зызхара ҟамло апсцәаҳа игәыхәтәы – иҩымҭа адунеи абара – дахьимыгзеит. Акыр удырхәыцыртә, насгьы ицәалашәароуп ҳәа азуҳәартә иҟоуп Шьалодиа Аџьынџьал имшынтцаҷеы ииҩуа абарҭ ажәакәагьы: «Сара издыруан 80 шыкәса анысхытцлак ашьҭахь исзыпҭәаз сымшқәа шааигәахоз. Убри азын даара сахыццакуан аҭыхәтәантәи сроман алгара, аҭыжьра. Ари ароман аҩра салагеит 70 шыкәса анысхытцуаз, хьзысгьы иасҭеит, «Шаҟа еицәыхарахоз аҟара еизааигәахон». Уи аҩра садхалацәеит, сгәамбзиара иахҟьаны, инеизакны жәа-шыкәса саҷын. Уи адагьы, сара аханатә исцәаҩам аҩымҭа ахыццакра, насгьы сара аҩымҭа (ихәыцыз, идуз) ҷыц аҩра сзалагазом, уи сгәы иташны ахытцра иалагаанзә, сфырхацәеи сареи ҳаицәажәо, ҳаицныкәо, ҳаилибакааua ҳҟалаанзә, дареи сареи убысҟак ҳаизааигәахароуп, иахьа хәлаанзә ҳшеицу уахынлагьы ҳаицызароуп, ҳаицышьҭаларoуп, ҳаицгыларoуп».

Ишаабо еипш, Шьалодиа Аџьынџьал абасҟак дзыргәаҟуаз, игәы икылахоз аҭыхәтәантәи ироман аҭытцра дахаанхартә илыхьантцамхеит, апсцәаҳа дахибааит. Аха, насыпны иара автор изгьы апсуа литературазгьы ахыркәшара дахьзеит, даҷакала иуҳәозар, Апсны жәлар Рџьынџьтәылатә еибашьреи уи ашьҭахьтәи ҳапсҭазаареи сахьатәҩырала ииазырпшуа шыкәсынтцарак иаҩызоу ароман апитцеит. Уи ҳмилаҭ сахьаркыратә литературазы адоуҳатә ҧсымчхара аманы, иаҭахыз акы акәны адунеи абеит…

Шьалодиа Аџьынџьал аҭыхәтәантәи иҩымҭа алгареи аҭыжьреи дзахыццакуаз, сара сахьахәапшуала, зегьы рапхьазагьы амзызқәа ируакуп ҳажәлар ҧышәара дуны ирзыкалаз, ирхыргаз аамҭа уадаҩи уи ицәырнагаз афырхацәеи, (аамҭа уадаҩ изаҷамгылазгьы убрахь иналатцаны) шәкәыҩык, патриотк иаҳасабала

ихаҭа ишинырыз, ишихҭынхьааз, ифилософиатә дунеиқәыԥшылара аҳәаақәа инаӡааӡаны ишырҭаӡаз атәы хаҷсахьала аарԥшра. Ари имариаз усмызт, аамҭа хьанҭа сахьаѡыратәла ахаҷы аагара, аарԥшра дарбан шәкәыѡѡзаалак изын. Абри акәын, автор ироман ҷыц адунеи абара алахьынтца хьаа дус изимаз, дзахыццакуаз.

Егьырахь, ҳәарас иатахузеи, еилкааup авторцәа зегьы реиԥш, Шьалодиа Аԥьынԥьалгьы ихы, иԥсы ақәтцаны, аԥьа ду адбаланы иаԥитцаз иѡымҭа атытцра заҟа дазҷлымҳаз, итахыз.

Асахьаркыратә ажәа азҟаза, еснагь ихы дақәгәыгуеит, итцегьы уазааигәаны ииуҳәозар, ицәа-ижьы ианыруеит, инапы итцытцыз, гәабзиареи, мчи, мши, тцхи зықәирӡыз аѡымҭа шхәыдам, дшамырԥхашьо аҟара. Аха, зегьы акоуп уи аԥхьаѡ сѡымҭа ҷыц ишпаидикыларишь, иахиҳәааришь ҳәа игәы мхытҳытлар ауам. Ари арҷиара аус аҷы иԥсабаратәу акоуп, иара шаны адәы ианықәла аахысгьы.

Аԥхьаѡ, Апҧсны антытцгьы зыхьӡ-зыԥша хара инеихьоу, ҳмилат сахьаркыратә литература аҳәаақәа зыртбааз, еихазҳаз ҳашәҟәыѡѡы Шьалодиа Аԥьынԥьали уареи шәеибадыруеижьтеи акыр тцуеит, баѡхатәрала иапҵоу, тцкар рацәала еилоу иажәабжьқәеи, иповестқәеи, ироманқәеи, идраматә ѡымҭақәеи ирыбзоураны. Аха убас шакәугьы, зыѡра саҷу астатиаҷы, хьатцрак аҳасабала, иатахны исыԥхьаӡоит, имыцхәым ҳәа сгәы иаанагауа, уи инысымѡа аҟнытә, итаацәаратә пстазаара иатцанакуа, хра злоу штрихқәак, ргәалашәара, даҟьақәак хыхь-хыхьшәа акәзаргьы реихрышәшәара.

Ииашоуп, Шьалодиа Аԥьынԥьал иԥстазаареи ирҷиамҭақәеи ирызкны изѡыз ашәҟәы «Аԥстазаара ашьаҷақәа» захьӡу, Аҟәа, ашәыҟәтыжьырта «Алашара» аҟны 1989 шықәсазы итытцыз аҷы инартбааны иѡымҭақәа инарываргыланы иазаатгылоуп идаракәац, ирҷиаратә биографиа. Аха уи аахыс ҳашәҟәыѡѡы ду иԥстазаара атцыхәтәантәи амшқәа рҟынӡа (31.08.2015ш.) иѡыз адаҟьа ҷыцқәа ыҟами, ирҷиаратә мѡеи ихатә ҭаацәаратә пстазаареи ирхьысуа, иаазрыԥшуа. Уи аӡбахә мҳәакәа узавсуама…

Лев Талстои имҳәахьаз: «Счастлив тот, кто счастлив у себя дома» – ҳәа. Ауаѡы иԥстазааратҷы ихадароу акоуп ианаамҭоу аҭаацәара алалара, насыԥла аиқәшәара. Абри аганахь Шьалодиа Аԥьынԥьал зынасып лашаз уаѡын. Иѡнаҭа дыѡнанагалт аԥсуа нхаѡы нага, зыжәлар рҷы ҳаҭыр зқәыз, атрадициа ду змаз аҭаацәараҷы ииз, иааӡаз, Антонина Ҳагԥҳа. Уи 1960 шықәсазы акәын.

Уажәы лхаҭа ҳалзыӡырѡып: «1959 шықәсазы ибзианы салгеит А. М. Горки ихьӡ зхыз Аҟәатәи аҳәынҭқарратә педагогикатә институт, ҷыц иаадыртыз (1954) аԥсуа филологиатә факультет. Гәтакыс исыман стцара иацыстцарц бзиа избоз аԥсуа литературеи, ма аҭоурыхи рыла. Аха аԥстазааратҷы ус изыҟамлеит, даҽа хырхартақәак рыла амѡа ылнахит. Аҭаацәара салалеит, ахшара – ѡыцьа ачкәынцәа ааӡатәхеит. Уи ахыхь Шьалодиа иакәзар, дхәычаахыс бзиа иибоз, баѡхатәрала анцәа илаитцаз ашәҟәыѡѡра ихы ақәырԥсны даҷын. Уи деилыскааuан, идгылатәын, ицхраатәын. Ауаа ҟәышқәа ирымҳәахьеи: ашәҟәыѡѡы аԥшқа диѡызоуп, уи еснагь аԥҳәыс лнапы итахуп, игәшәа-мшәа ҳәатәуп. Анцәа ибоит урҭ зегьы еилыскааuан, исылшоз акы игсмыжьит».

Антанина Ҳагԥҳа ҳмилат кьыԥхь, хрaдио, ҳтелехәаԥшра лԥьабаа адуп. Уи ус шакәызгьы, Анатонина аусура далагеит агазет «Аԥсны ҟаԥшь» аредакциаҷы. Уаҟа 15 шықәса инеиԥынкыланы аус луит, аҳамҭақәеи аԥьшьарақәеи дрыпсахартә еиԥш.

1973 шықәсазы аԥсуа радио даҭаххеит х-бызшәак (аԥсуа, ақыртуа, аурыс) рыла иапхьо, иѡуа ауаѡы. Уахь днарыпхьеит Антонина Ҳагԥҳа. Ус Аԥсуа телехәаԥшра

аныҟала (1979) Антонина дҟартцоит аԥсуа радио аҿы «апрограммақәеи аҭыжьымҭеи» рыҟәша аиҳабыс. Аусгьы луит 1992 шықәсаҵа. Лусуразы илаҭәашьахеит «Ахьӡ-аԥша» аорден III аҩазара.

Антонина Ҳагԥҳа аҩны аума, анҭытц аума лара лзы дызҿызаалакгьы зегьы раԥхьа игылан лыпшәма Шьалодиа Аџьынџьал ирҿиаратә усура. Уи еснагь ицрымшәо ицын арҿиараҿы агәаҳәара изҭоз, амч ҿыц илазҭоз лыгәцаракра, лнапы разқәа, лажәа ҟәанда, ллакҭа хаа. Ус еиԥш лыҟазаара иара изы шьардаҵа атцанакуан, насыпын.

Шьалодиа Аџьынџьали Антонина Ҳагԥҳаи ироуит, ирааҵеит ҩыџьа ахацәарпар: Адгәыри, Даури. Рпеиҳабы Адгәыр Аџьынџьал далгеит Аҟәатәи аҳәынҭқарратә педагогикатә институт аиуристтә факультет (усҟан иахьӡын «Аҳәынҭқарреи азини»). Аусурагьы далагоит акомҿареидгыла Аԥснытәи аобласттә комитет апропогандеи агитациеи рыҟәша еиҳабыс. Аус шиуазгьы латәарада (заочно) атцара итцоит Аҟәатәи асубтропикатә институт атехналогиатә факультет аҿы. Адгәыр аҭаацәара далалеит V акурс аҿы дыштәаз, рыпсҭазаара еилартцеит, еинасыпхеит Асҭанда Киут-пҳаи иареи. Асҭанда далгеит атәым бызшәақәа рфакультет, ибзиаҵаны, ишырҳәо еиԥш диплом ҟаԥшьыла. Аус луеит Аԥснытәи аҳәынҭқарратә университет аҿы атәым бызшәа (англыз) ртцаҩыс.

Ауаҩы ихьааигартә иҟоуп заԥхьаҟа акыр зылтцраны иҟаз уи атцеи лаша, иҿҳәара ахькьаҿхаз, машәырла дахьҭахаз. Ари, ааха дун ани аби рзы. Аха насыпны, идаракәац, ипашә нхеит. Адгәыри Асҭандеи рыпҳа Инна Аџьынџьал далгахьеит атәым бызшәақәа ринститути, Ажәларқәа реиҩызара реизуаара аинститути, аиуристтә факультети. Акыр аамҭа аус луан Аԥсны Ахада иадминистрациаҿы еиҭагаҩыс, нас Аԥсны Ахада иадминистрациаҿы алкаантца (апратакол) аҟәша еиҳабыс. Уажәы аус луеит Москва, «Газпром» Москватәи Акционертә еидкыла адиректор хада ицхыраҩыс.

Шьалодиеи Тосиеи рыцкәын еитцбы Даур Аџьынџьал дрылгеит Аҟәатәи аҳәынҭқарратә университет аеканомикатә факультети Москватәи адипломатиатә академиеи. Аус иуеит Москва Аԥсны ареспублика Ацҳаражәҳәарҭа аҟны бжьгаҩыс. Даур Аџьынџьал динасыпхеит Диана Агрԥҳа. Уи Очамчыратәи абжьаратә аԥсуа школ даналга, дҭалоит Киевтәи аиуристтә институт, дагьалгоит қәҿиарала. Даури Дианеи ирымоуп х-ҩык ахшара. Рыцкәын Асҭан далгеит Москватәи афинанстә университет афинанси акредити рфакультет. Дилани Мариеи ашкол иҭоуп, атцара рцоит уареигәыргьартә. Дилан амҭәышәмпыл дасуеит, ақәҿиарагьы имоуп.

Аԥхьаҩ, маҷк схьатцаргьы, сатоумтцан, Шьалодиа Аџьынџьал ихшара ртцакыреи дареи сыстатиаҿы иаласцеит, уи идаракәац шыҟоу, аҿиара, ԥхьаҟа ацара ишаҿу ҳанаҳәарц азын.

Уажәшьта нацәақәкыла ароман ахцәажәарахь ҳаиасып. Зны иаҳгәалаҳаршәап афырхацәа хадақәеи аперсонажқәеи рыхьӡ, рыжәла, иахьынтәааua, изхаану апсҭазаара уадаҩ шырныруаз, ишазыҟаз, ишырзыҟаз зҳәаз еиԥш. Усҟан, жәаҳәарада, еиҳа иаҳзымариахоит урҭ рыпсҭазаара иалагьахьоу рхаҭашьатә ҟазшьақәа ҳхаҿы иааганы реилкаара.

Ароман жанрла изҭазкуа аҩымҭақәа зегьы рҿы реиԥш, зсахьа ҭнахуа апсҭазаара уадаҩ хашәара-ҭашәарала инаҵааҵаны иаанарԥшырц азын ицәыргоуп досу ррольқәа еиҟарамзаргьы, афырхацәеи аперсонажқәеи рацәаҩны. Иара убас абарҭ ауаа ирыцрымшәо ирыцуп автортә хьатцрақәеи афырхацәа рыҩнуцҟатәи рыгәтахәыцрақәеи. Урҭ зегьы акны еилаланы ароман аҿы иаарԥшу ахҭысқәа игәылтәааны, итцегьы уазааигәаны

иуҳәозар, аԥхьаѡ кәанызанрада агәра игартә иҟартцоит, ишьақәдырԥәгәоит.

Абар даргьы: Алиас Ахаҳәба (афырхатца хада); Сафарбеи (Алиас иѡыза гәакьа); Дамеи Шаҭ-ипа (абжьаратә школ даналга иқытаҷы даагылеит, ақьырмытзырта ааиртит); Бадра (арахә рҳақьым); Ҟанчобеи (ақытаҷы зажәа ԥхылдаз уаѡ быргын); Бача (аныҳәаѡ, ахтысқәа ахьцо Аҟәараш ақытан дынхоит); Шьазина (Алиаси Сафарбеи бзиа еицырбаз); Сандра (ашәарыцаѡ); Шьаруан Цуртцумиа (10 шықәса харада абахта итакыз); Амиран Ахахәбиа (Алиас Ҳаҳәба дангәаҟуаз ашьа илазтцаз); Цьамал (Алиас иаб иашьа); Дата (Сафарбеи иаб); Чанта (Алиас иаб); Леуарса (Шьаруан иаб); Цәаҳәыркыра (астратегиатә цакы змоу тыпуп); Тарашь (Сандра иаб); Вахтанг (Сандра игәыла, абахтаҷы аус иуеит); Ҟәараса (ҷеуп); Махаз (ипацәа аѡыцьагьы иваргыланы деибашьуан, аѡыцьагьы тахоит); Иасон ипа Бача (апсахѡы); Жьажәба Батаҟәа (ақыта Аҟәараш ахада); Бадра (Батаҟәа иаб); Апаллон Ахацба, Гәдиса Баԥба (Батаҟәа иҷагылаѡцәа); Дадаҳ (Батаҟәа ибга); Светлана (Сафарбеи идаракәац нзыжьыз аурыс ԥҳәызба) уҳәа убас егьыртгьы.

Абарт еиқәысыпхьаҙаз афырхацәеи аперсонажкәеи (зыҙбахә сымҳәазгьы убрахь иналатцаны) рыла ауп ароман апсы златоу, излеибарку, еиха уазааигәаны иуҳәозар, аѡымтаҷы ицо ахтысқәа злаарпшу, излаабо. Урт зегьы досу рролькәа пҟаптцәак еипш еихашәа-еитцашәа еизызаганы иҟатцоуп.

Шьалодиа Аџьынџьал аханатә ицәаѡоуп исахьаркыратә ѡымтакәа, ихәычы, иду зегьы рҷы еилыхха иҟоу, узымшьаҳауа, мамзаргьы узмырблаҟьо асиужетқәа рыла реибытара, реиҷкаара.

Ари ацәаѡа, ҳәарас иатахузеи, афырхацәеи ахтысқәеи рцәыргараҷы, мамзаргьы, урт рыпстазаареи изхаану аамтеи ииашаны раарыпшраҷы акы, ддырман-

шәалоит, игәтакы ииашаны иҳәаакәыртцоит. Ѡбагьы, индивидуалтәу ирҿиаратә баѡхатәра алнакаауеит. Убри азоуп Шьалодиа Аџьынџьал иѡымтакәа рапхьаза адунеи анырба инаркны апхьаѡцәа зҷлымҳара азыруа изалагаз, бзиа изырбоз. Ус шакәу зыртцабыргуа абраҟа иаазгоит илитературатәу фактк.

«Ҳатыр зқәу Шьалодиа Аџьынџьал! Ари ашәҟәы шәара ишәоуп ҳәа сакәгәыԥны, ишәзызыѡуеит шәқытахь, Цақәашьҟа, стцаѡык изласеиҳәаз ала шәара уатәиуп, шәыстудентуп.

Сара ртцаѡы-биологс аус зуеит Очамчыратәи абжьаратәи апсуа школ (уажәы С. П. Басариа ихьз зху) аҷы. Аха асахьаркыратә литература бзиа избоит, цыдала сгәы тгәырґьаауа сапхьоит апсыуа шәҟәыѡѡык иѡымта ҷыцк збар, еиҳангьы агәахәара ду сыртоит апсуа шәҟәыѡѡцәа ҷарацәа рцәыртцра.

Ишдыру еипш, апсуа литературазы хәамаҙам иҳауз ажурнал «Алашара». Абарт ацәаҳәақәагьы сзырыѡуа ҳжурнал «Алашара» №2 (1956 ш.) ианылаз шәажәабжь хәычы «Амаҳә» ауп. Зегь рапхьаҙагьы ишәыдысныхәалоит абри шәѡымта! Сгәанала, ари рапхьа акьыпхь збаз шәѡымта ауп. Апхьаѡцәа иаҳгәапхаратә рапхьатәи шәѡымта апцара шәылшазар, хымпада абаѡхатәра ԥсабарала ишәыциит. Шәажәабжь «Амаҳә», сара напхгара ззызуа, аклассаа ааизганы сырзапхьеит, еилҳаргеит, уаҳа атахымкәа иргәапхеит. Ара уеизгьы-уеизгьы митәык ыҟаҙам, аха ахтыс ырхәмарны, исахьаркны аҟатцара ашәҟәыѡѡы ҷа изы акратцанакуеит.

Ашәҟәыѡѡра иацуп атакпхыкәра ду, насгьы уи зегьы ирынасыпхом. Убри абаѡхатәра ԥсабарала изауз амаршәа икыроуп, иааҙароуп, иазирҳалароуп есымша дырралеи апстазаара апышәалеи.

Апстазаара, еиҳарак аҷаратә шыкәсқәа раан, ауадаѡрақәа рацәаҙаны иацуп, иахылтцуеит атагәа-

ҭасрақәа, агәкаҳарақәа, ахьатҷрақәа. Аха, рҭаҩык, ааʒаҩык лаҳасабала ишәзеиҕьасшьоит аҧсҭазаара аҭагылазаашьақәа зегьы рҿы ахақәгәыҕра, аҧсҭазаара бзиа абара, уи агәрагара, илышәхыз амҩаҿы иааирала аханʒа анеира!

Раҧхьатәи шәажәабжь хәыҷы мшрақә аҧхьаҩцәа шәыднардырааит! Абаҩхатәра змоу аҧсуа хьыбҿар шәцәыртҷра ҳарҭ ҳаргәырҕьоит, ҳмилаҭ уаҭәтәи аразҟы лашаʒа агәыҕра ду ҳнаҭоит.

Очамчыра ақалакь, Орҵьоникиʒе имҩа №54, Вера Тарас-иҧҳа Қапба».

Ас иҟаз ашәҟәы, сгәанала, акыр иаҧсан раҧхьаʒа акәны алитератураҿы зшьаҿақәа еихызгоз ауаҩы изы. Абри лдырит Аҧснытәи АССР зҿаҧсазтәыз арҭаҩы, змилаҭ литература бзиа избоз, зыҧсҭазаара иалҭхьоу Вера Тарас- иҧҳа Қапба. Лыҧсаҭа бзиахааит, уи илбеит аҧсуа литератураҿ абаҩхатәра змаз ашәҟәыҩҩы дышцәырҭыз.

Зегьы зхысҳәаауа Шьалодиа Аҵьынҵьал атҷыхәтәантәи ироман «Шаҟа еицәыхарахоз аҟара еизааигәахон» ауп. Абраҟа еиҳагьы иааҧшуеит уи аханатә аахыс ибаҩхатәра иатәышьҭраны иаауа аҩада зыʒбахә сҳәахьоу ирҿиаратә цәаҩа – имариоу, еилыхха иҟоу, зны-зынлагьы адетективтә ҟазшьа змоу, аҧхьаҩ зҿламҳара ззиуа асиужетқәа рыла реиҿкара, ицо ахҭысқәеи, ицәыртҷуа афырхацәеи ирауаршәаны, мамзаргьы хсаалара рызнауртә еиҧш аҟатҷара.

Автор иҩымҭа ашьапы акуеит уи афырхатҷа хада Алиас Ахаҳәба ихы изымдыруа (аибашьраҿы иоуз ахәра ҕәҕәа иахҟьаны) Гагратәи ахәышәтәырҭаҿы данышьҭарҭа инаркны.Уи аҭыҧ изгәаҟуаз иаҳәшьа гәакьа Зина леиҧшҭәҟьа аҧхьаҩгьы игәы аҟынʒа инеиуа, аҧсреи-абзареи ирабжьагылаз ауаҩы иҭагылазаашьа аарҧшуп. Абраҟа иҕәҕәаʒа ицәыртҷуеит аҩымҭа ашҟа

аҧхьаҩ изынхо абзиабареи ҧхьаҟа ицараны иҟоу ахҭысқәа рызҿлымҳареи.

«Ишоура атәараҿы иаанымхаʒеит, зынʒа илаҟәʒеит. Ицәеижь ахьшәашәахара иалагеит. Иаҳәшьа улысыр шьакәарак лылымҭуа, инапы хьшәашәақәа кны дидтәалан. Аҧсеизгара даналага, аҳақьымцәа хәарҭа шизрымҭоз анырба, иаҳәшьеи иареи еизныжьны инаскьаны иаагылт, рхы рыкәаҿны. Дрыцҳашьаны лашьа дихаагоит ҳәа рҿазырымкит. Рҿазыркыргьы лара илураны дыҟазма, уахьцо сумгакәа усышьҭуам ҳәа дилаҧсны дылкын. Инапы хьшәашәақәа лгәы иадҭаны илкын, исзырҧхозар ҳәа.

Ахәцәа ишьҭаз рхьаа рхашҭны, хәылбыҿхаахыс ишьхныҧсылан ишгылац игылан апалата аҧхьа. Ишаʒомызт. Алиас иҧсы ықәхан иҟан. Ишандаз ҳәа зегьы гәаҟуан. Ашамҭа аҟынʒа иҧсы изнагар... нас, анцәа дицхрааны, издыруада деиқәхаргьы ҳәа игәыҕуан. Атҷх наскьыцыҧхьаʒа еиҳа-еиҳа ихьамҭахон. Аамҭа мцаʒо ҵьарак иаангылазшәа, ишаʒомызт».

Абас аҧхьаҩ игәы атҷанʒа дзырхыҭхыҭуа, анаҵьалбеит, наҟ иҟаларызеишь, ахәы дзеиқәхома ҳәа хәыцра шәкы изцәырызго ахҭысқәа дрыма рҿынархоит ароман аҧхьатәи адаҟьақәа инадыркны. Абас, аибашьра иахылҿиааз аҧсҭазаара уадаҩ аилашра иалагоит. Абригь аҩымҭа злеибарку ахаҭабзиареи иоригиналызтәуеи аҷыдарақәа ируакуп.

Ишаабо еиҧш, Алиас Гагратәи ахәышәтәырҭаҿы инагʒаны дырзымхәышәтәызаргьы, иҧсы еиқәдырхеит Москватәи ахәышәтәырҭа ду ЦИТО ҳәа иахьашьҭоу данышьҭарҭа. Араҟа, ҳәарада, уи дырхәышәтәит, ижәлари иҧсадгьыли рыматҷ иуртә еиҧш дыҕәҕәаʒа ишьапы дықәдыргылеит. Аҩымҭаҿы зсахьа ҭихуа, иаарҧшу аибашьратә хҭысқәа автор иаҳирабоит Алиас Ахаҳәба Гагреи Москвеи ахәышәтәырҭақәеи рҿы данышьҭазтәи, ус

узазҳәар ауазар, ихәыцрақәа рыла. Уаҟа игәалашәарақәа еишьҭагыланы ицәырҭуеит, илабҽабаны хаҽсахьак еиԥш еилатәах иҟоу аабоит ухәы-ужьы қақаҙа изыргыло, уимоу, алакә аҟынгьы зыгәра агара уадаҩзоу ҳажәлар рфырхатцареи ргәымшәареи. Урҭ рыԥсадгьыл азгәыкра рыԥсихологиа иалаҿены иҟоу, уи аҟазаара аншәарҭаха ахеигҙара шырзымдырҙо, рхы шақәыртцо. Абарҭқәа зегьы афырхатца хада (ахәышәтәыртақәа рҿы ишигәалаиршәогьы) аибашьра агәаҿы ибла иабаз, ихигаз, роуп. Уи аԥсра абла данҭаԥшуазгьы ихаҿы иааиуаз, игәалашәоз, ицеибашьуаз, ивыршьааз иҩызцәа адауаԥшьқәа ракәын. Зынҙа дангәаҟҙозгьы ибла ихытцуамызт Сафарбеии иҩызцәеи рфырхатцаратә хаҽсахьақәа. Урҭ хашҭшьа рыкәмызт. Убарҭ иреиуоуп жәа-шыкәса харада-барада итакыз Шьаруан доурыжьны данаа иани иаби рышҟагьы дымнеикәа, имбакәа, аибашьра мцабз дналагылт, фырхатцарылагьы иԥсадгьыл ихы ақәитцеит. Убарҭ рхыԥхьаҙараҿы иҟами Сафарбеи, Асҭамыр, Адамыр, Сандра, Дамеи… уҳәа убас егьыртгьы. Аҟәараш ақыта апацәа фырхатцарыла зыԥсадгьыл зхы ақәызтцаз рхаҽсахьақәа автор иааирԥшит рхатә ԥсҭазааратә дунеиқәыԥшылара аҳәаақәа иртагҙаны. Абарҭқәа зегьы амхылдыз еиԥш еидызкылаз, хра зуаз апсадгьыл абзиабара акәын. Уи аԥхьаҩ ицәа-ижьы ианырыртә еиԥш иаарԥшуп. Шьалодиа Аџьынџьал аибашьратә хҭысқәа рсахьа ҭихит уи иалахәыз, аҕа хәымга хыцәнмырха иҿагылаз, ахатцара абшьтрала изманы иаауаз Аҟәарашаа рцеицәа дауаԥшьқәа, ахтысқәа ицоз реитаҳәарала. Араҟа автор ажәа зитаз, аибашьратә хҭысқәа еитазҳәоз, Алиас Ахаҳәбеи иҩызцәеи ракәын. Ҳәарада, ашәкәыҩӷы ииашаны дныкәеит, ус аҟатцара – ажәа ифырхацәеи иперсонажкәеи рытара – аҩымта асахьаркыратә цабырги апсҭазааратә цабырги наҟ-ааҟ еибарҕәҕәартә, аԥхьаҩгьы агәра еиха иго, иҟалеит.

Ари адетальгьы Шьалодиа Аџьынџьал, ҟазак иаҳасабала иаҩимыршәеит, аҩымта атема ус ишатахыз еилкааны. Нас ишԥа, – аибашьра иалагылаз, изхызгаз афырхацәа раҟара издыруада уи атәагашоура закәу.

Аамта уадаҩи аибашьреи раҟара ауаҩы дԥызшәо, ихатара гәылыршәаны иҷаԥшьҙа иаазырԥшуа даҿеакы ыҟамзар ҟалап. Уи араҟа ауаҩы ишәага-загақәа зегьы иреиҳауп. Шьалодиа Аџьынџьал апсҭазаара инартцауланы излаидыруаз ала давымсит абри агангьы. Уи ифырхацәа агәымшәақәа рааигәара акәымкәа рышәшьырахь џьара даҳирбоит, исахьа ҭихит ишәыргәындахаз. Уи аибашьра ҟалааҙа хар змамыз реиԥш, ихы иамхабзиаха адәы дыкәын, иуаажәлар дрылан. Аха дуаҩ ԥсыҿын, аамта уадаҩ дыԥнашәеит, ихы-иԥсы дацәшәаны дыԥсахыҩхеит, дмацьанахеит, аҕацәа рахь диасит, рыматцура дталеит.

Абас иҟаз ауаҩы палҳат автор даҳирбоит Бача (аибашьраан и-Гочахаз) ихаҿсахьала. Ари аԥсахҩы ихьымзҭ изхымгеит уи иаб Иасон, иҿеишьуеит. Трагедиоуп, рыцҳара дууп ганкахьала ауаҩы хара имаҙамкәа, иҿанишьуа. Аха даҿеа ганкахьала, зԥа дыԥсахыҩхаз аб Иасон ахатцара ҟаитцеит, ихьымзҭ – иԥа дахьизымааҙаз – ихихит. Ари афакт иаҳәо рацәоуп, ахшара рааҙараҿы ани аби ртакԥхыкәра заҟа иҳараку инатцшьны, улаԥш аахартә иҟатцоуп.

Шьалодиа Аџьынџьал илшон ироман афырхацәа Алиаси, Сафарбеии, урҭ рҩызцәеи зыԥсадгьыли зыжәлари рзы зхи-зыԥси ирмеигҙоз ауаа рдунеи лашаҿы Бача иҩызцәа зынҙаск рцәырымгара, итцкьытцкьашьаны рывсра. Аха аамта уадаҩ ицәырнагеит Гоча иҩызцәа ашәыргәындацәа, аԥсахыҩцәа. Убри азын ауп ашәҟәыҩӷьы гочараа рсахьа зҭихызгьы, изаҳирбазгьы. Еилкааун, аибашьра атәагашоура атцагылара заҟа иуадаҩу, насгьы зегьы ишрылымшо. Аха аԥсадгьыл аԥсахҩы

дҿызхуа ҳәа акгьы ыҟаӡам, ашәиӈхьыӡ ишьҭазаауеит иӈсы ҭанаҭы акәым, наҟ ӵьаҳанымҟа ианиҭыӈхалакь ашьҭахьгьы. Баша иауиҳәах афранцыз ҭарауаѡ Пиер Буаст «Есть преступление, которое не искупается, – это измена родине».

«...Алиас Ӈсоу дырны иӈсадгьыл Аӈсны ишьапы аныҟәиргыла, Москва ихигаз зегьы ихашҭит. Ахаан акы зламкьакьацыз аӡә еиӈш ихы ибо далагеит. Игәы ҿыцхеит», – иѡуеит автор аӈсреи абзареи ирыбжьагылаз, аҳақьымцәа ирыбзоураны еиқәхаз ифырхаҭа хада изы. Иҭабыргыҭәҟьаны, аӈсадгьыл агәхьаагареи абзиабареи ауаѡ амч ҷыдеи агәалаҟазара бзиеи ирҭоит. Аха уи иаразнак илаӈш иҭашәо иалагеит аибашьра ҟалаанӡа инхоз рыѡнқәа ҭацәны уаѡ дыѡнаӡамкәа, иқьамҭажәха. Даара хьаас иҟаиҭеит иҳаблаҿы бжеиҳараѡык рыѡнқәа ахьҭацәыз, уаѡ дахьахымыз. Иҟалазеи, аибашьра ашьҭахь ихҭәаны ицама ҳәа хьаас икит Алиас, амѡа ҭацә даныланы дахьнеиуаз.

Алиас Ахаҳәба ихаҿсахьа, ихаҭара еиҳагьы ихаҭәааны иаабоит иқыҭаҿ аибашьра ашьҭахьтәи ицо ахҭысқәа ирыдҳәаланы. Уи даргәаҭеиуеит ижәлари иӈсадгьыли ироуз аӈхасҭа, дҳаҭҳаҭо дашьҭоуп ақәылаѡцәа идырхәашаз, идырбгаз аиҭашьықәыргылара. Ақыҭа материалтәлеи уааӈсыралеи иамоу аӈсыҭбарақәеи рнаѡсангьы ирыцлеит иҭегьы измырбзазоз аҭагылазаашьақәа. Иаҳҳәап, аӈсыцәгьара, ауаѡ игәҭарамкра уҳәа жәпакы. Арҭ рѡызцәа хаҳара зламыз ашьцыларақәа уи иӈсихологиаҿы ашьапы аҳаит хыи-ӈси ҳәа аҟазаара.

Ари аҭагылазаашьа ҿыц ацәырҭра, ус узазҳәар ауазар, ашәҟәыѡѡы иаҳирбоит иҭоурам ахаҿсахьақәа рҿы мацара акәымкәа ақыҭа Аҟәараш ахада Жьажәба Баҭаҟәа ихаҿсахьала. Уи иқыҭазы ӵьабаак имбаӡакәа дыҟамызт, аха аибашьра иаанагаз аиҭакрақәа, аҕа иқәцара, аиааира агара, уи ашьҭахь аекономикатә, аполитикатә

блокада, шьаҭанкыла иҿиӈсахит, ақыҭа аиҳабы, иаҭәамыз аӈсыцәгьара ҭигеит, ахатә мал аизыҳәҳәара далагеит. Ииашоуп, автор ишиҳәо еиӈш, уи уаанӡагьы Додаҳ ибҕа иман, (иуа дук хыхь ӵьара дтәазар акәхарын) ихы акыр дахәахьан. Аха, уаха-сахароуп ҳәа, аамҭа аныҟала аӈсыцәгьара ииааит.

Сгәанала, Алиас зынӡа ииашаны иҟаиҭеит Баҭаҟәа иматҭура дамымхӡакәа, ажәлар рҿы дмырӈхашьакәа дахьҿаӈиҿуа, ажәакала, ихы ахьиирдыруа. Ари афактгьы Алиас ихаҭара заҟа иҭаулоу, хара дыӈшуа ҳнарбоит. Уи агәаҟра зхызгаз ажәлар аӡәы ҳәа усҟангьы иахьагьы ирҭаху иакәны автор дааирӈшуеит. Убри азоуп аӈхьаѡгьы уи ауаѡ ҷыдала бзиа дзибаз, дзигәаӈхаз.

Ҟанчобеи иакәзар, ақыҭа иаҭахыз, уи ацәгьа абзиа еснагь аҭагылара зылшоз, зажәа ӈхылдыз аӡәы иакәны аѡымҭаҿы даарӈшуп. Уи, иҭабыргыҭәҟьаны ӈсабарала иҟәыҕоу, хара зыхьӡ наѡхьоу ҳлитератураҿгьы қьабзк еиӈш ишьақәгылахьоу, ажәытәи аҿатәи кәал еимадарала еиӈызшьуа аӈсуа быргцәа дырхаҭарнак иашаны ауп дшаабо.

Зыхшара аибашьраҿы иҭахаз абацәа (Махаз, Ҭарашь, Даҭа, Леуарса...) уҳәа егьырҭгьы ртәы ҳҳәозар, Асовет Еидгыла Афырхаҭа Владимир Ҳаразиа иаб Камсагә (иӈа дышҭахаз аниарҳәа) «Хьӡы игарц ауп ахаҭа, дзиуа!» зҳәаз дугәаладыршәоит, дрыҭкаруп урҭ ауаа ѡнуҭҟала амца шыркызгьы ахаҭареи, алаӡареи, ачҳареи, аӈсадгьыл абзиабареи зегь раӈхьа идыргылон. Сафарбеи дышҭахаз иаб Даҭа Ҟанчобеи ианиаиҳәа аа уи иҭак. «Дҭахазар, иӈсадгьыл азы дҭахеит... Ауаѡ имыхьыҭ смыхьит...».

Арҭ ажәақәа аӈсҭазаара аҭабыргхаҭа аҟнытә иааауа ирҳәо рацәоуп аӈсуа хаҭа иѡнуҭҟатәи дунеи еибаркны измоу ифилософиеи аӈсадгьыл ашҟа имоу абзиабареи реилкааразы. Аӈсҭазаараҿы ус иҟан, рхаҿсахьақәагьы

ус ишыҟаҭҷәҟьаз иаарҧшуп асахьаркыратә напҟазара агымкәа.

Шьалодиа Аҵьынҵьал аҧсуа шәҟәыҩҩык, патриотк иаҳасабала игәаҭанӡа инаганы ихьаагауа, иҭауроу ифырхацәа рхаҽсахьала, иаҳирбоит, аибашьра ашьҭахьтәи ҳаҧсҭазаара иаҭиааз ҳиааиреи, ҳҭынч нхареи, ҳхақәиҭреи, ҳхьыҧшымреи зынӡа иртәышьҭрам, иузрыдымгало ашьцылара бааҧсқәа, иаҳҳәап, ахатә мал арҳаразы аҧсыцәгьара, агәреибамгара, ахьибажәара, ауаҩы игәцарамкра, аҧсуара иатәу атрибутқәа ратәамбара, рыларҟәра, уҳәа убас жәпакы. Урҭ реиҧш иҟоу аҧсҭазаара аӡыхь зырхәашьуа ауаа автор ажәа сахьарк амч ала иҽаҧиҽуеит, ирҽаасҭоит, рхы иацәыҧхашьартә, насгьы ҧхьаҟагьы ишамырбзазауа рдырыртә еиҧш.

Аха ашәҟәыҩҩы идыруеит, агәрагьы игоит (уи аабоит ифырхацәа рыла) урҭ аҧсҭазаара изыхҟьазаалакгьы иаҭиааз аҭмыҳәҳәарақәа нарха шрымам, ишаамҭалатәу, избан акәзар, згәаҕь бзиоу, изҩыдоу, хара ихәыцуа ажәлар рҽы ишзымҕьацауа, ишаныӡаауа. Абас иҟоу ахшыҩзцара шьақәнаргәгәоит ароман анҭәамҭагьы.

Ҳаҧхьап убри аҭыҧ: «Аҭх уамашәа ибзиан, икахха иҟан, ажәҩан кеикеиуа ицқьан. Амза аҭәымҭаз акәын, гәырҭәыла ирыхәаҧшуан еиҽгәыҳәаауа еидгылаз, иаарыкәыршаны ҭынчран, дара ргәеисыбжьқәа рыда аҽа бжьык раҳауамызт».

Ҭабыргуп, араҟа автор нацәақәкыла зыӡбахә имоу акыр шықәса раахыс зыбзиабара ҭаҳәҳәаны иаазгоз, гәык-ҧсыкала еибаҭахыз, аҭыхәтәан зынасыҧ еилазҭаз Шьазинеи Алиаси роуп. Аха уи ҩ-рольк – абзиабареи ауаажәларратә ҧсҭазаара бзиеи анубаалартә еиҧш ҭакы аҭаны иҟаҭоуп, иаарҧшуп.

Ҳәарас иаҭахузеи, ароман «Шаҟа еицәыхарахоз аҟара еизааигәахон» иахуҳәааша, аибашьра ашьҭахьтәи

ҳаҧсҭазаара иқәнаргылаз ҳапроблемақәа, афырхаҭәеи аперсонажқәеи наҟ-ааҟ еиҽырҧшуа, рыҧсҭазаара инагәылаланы рагәылаҧшра, абзиабара атема шалагалоу, ишаарҧшу, абызшәа амариара, ацқьара, асахьаркыра уҳәа убас иҭегьы ыҟоуп. Урҭ зегьы ишрыхәҭоу рыхцәажәара ишаанагара иҟоу усумҭак аҭахуп, статиак иузалагӡом, сара ароман аҽы еиҳа ихадарақәоуп ҳәа сгәы иззаанагоз зҭаарақәак сырзааҭгылеит. Амала, абас еиҧш иҟоу, аамҭа уадаҩ ахаҽсахьа аазырҧшуа аҩымҭа хатәра иазкны иахьа уажәраанӡагьы ҳкритика ажәак ахьамҳәац агәынамӡара унаҭоит. Изеицәааӡарызеи, ари афакт иаҳнарбоит ҳакритика (алитератураҭҭаарагьы убрахь иналаҭаны) аусура – (изылшаша акадр шыҟоугьы) акырӡа ишышьшьылаҳау, еиҳа уазааигәаны иуҳәозар, ишзахьымӡо ҳсахьаркыратә литература аҽиара апроцесс. Ас имаҵьаноу аҭагылазаашьа ахьыҟоу асахьаркыратә литература иаланагало аҩымҭақәа рхаҭабзиарагьы ианымҧшырц залшом. Араҟа, жәаҳәарада, аҟаҽыҳәа ицҳауа, шьоукы-шьоукы ирҭаху, акәыхь зҽыҭуа акритика акәым зыӡбахә сымоу. Ус иҟоу акритиказы акәхап И. С. Тургенев изиҩуазгьы: «Ум, направленный на одно отрицание, беднеет, сохнет» – ҳәа. Иарбан литературазаалакгьы (ҳара ҳтәгьы убрахь иналаҭаны) иаҭахуп аҩымҭа излаҧсоу ала иӡырызго, иагу иабзоу аргументла ирҭабыргны иаазрыҧшуа, ииашоу апринцип иқәныҟәо, аамысҭашәара злоу акритика.

СЫПҲАШЬОН АКӘЫМЗАР...

Иаҳҳысыз 20-тәи ашәышықәса 70-тәи ашықәсқәа раан акәын. Усҟан ҳмилаҭ газеҭ «Аҧсны ҟаҧшь» (уажәы «Аҧсны») аредакциа акультуреи абзазареи рыҟәшаҷы аус зуан литературатә усзуӡык иаҳасабала. Сара акырынтә иазгәасҭахьеит, уажәгьы исҳәоит, аредакциаҷтәи сусура (19 шықәса ақәра змоу) даараҙа исыхәеит, ҧсҭазааратә школк исзаӡызан иҟалеит сырҷиаратә-ҭтааратә усураҷы. Ииашоуп, аҙәы имацара изын акәымкәа, аколлектив зегьы ирзеиҧшны иҵьабаауп есымша иҭытцуа агазеҭ аматҵ аура, аамҭа агон, еиҳарак ицәыхьанҭан алитература знапы алаку (изыӡуа, иҭызҵааua) изын. Аха инаҭоз еиҳа еиҳан ицәагоз ааста. Инаҭоз убри акәын: акы, ауаажәларратә ҧсҭазаара аганкәа зегьы рыла инартцон, инарбон. Алитературеи абзазареи рыҟәшаҷы аус зуа иакәзар, ҷыдала ижәлар рҭоурых, рбызшәа, рлитература, рҟазара ирызҷелымҳау ауаа нагақәа, даҷеакала иуҳәозар, ашәҟәыӡӡцәеи, аҵарауааи, аҟазара аусзуӡцәеи еибанарбон, еибанардыруан

наҟ-ааҟ аиҷцаара рыбжьалартә еиҧш. Ӡбагьы, аредакциа иаҷыда ҟазшьоуп уи аусзуӡы илеишәа ҭышәынтәаланы дҟанаҵоит, деиҷнакаауеит, ажәакала, ажурналист изы аамҭа баша ишныхтәым, изыҧсоу идыруа данаршьцылоит есымшатәи иусура агәаҳәара аҵаны.

Аӡада зыҙбахә сҳәаз аамҭазы аҧсуа поет гәлымҵәах, 37-тәи ашықәса харада-барада ирыладырхәашаз Леонти Лабахәуа иҧсҭазаареи ирҷиамҭақәеи ирызкыз ашәҟәы аӡразы аматериалқәа реизгара саҷын. Срыҷцәажәон дыздыруаз, дызбахьаз ауаа – ауа, аҭахы, аиашьа, аеҳәшьа уҳәа аҙәырӡы. Иара убас архивтә материалқәа сыргәылан сыҧшааua ҷьара иҷыцу акыр сҧыхьашәозар ҳәа. Усҟан Аҧснытәи аҳәынҵқарратә архив еибган, Аҧсуаҭцааратә институтгьы кьыс амамызт. Аха, убас шакәызгьы, Аҧсны анҵытцгьы (Қарҭ, Москва) сыҧшаауан... Амала, аҙәы ҷыпныҳәа истом, аха исҳәар акәхоит аиаша аҳаҭыр азы. Аусура мшқәа раан аҙәгьы акомандировка ситомызт, избанзар, усҟан СССР ашәҟәыӡӡцәа Реидгыла саларымҵацызт, исыхәҭам ҳәа ипхьаҙан. Аредакциа анапхгара ракәзар, ҳара ҳгазеҭ иатәҙам уара узҿу аус ҳәа мап сцәыркуан. Ииашазар акәхап, усҟан изыҟәныҟәоз азакәан ус аҳәон. Зыпсаҭа шкәакәахаша, Руфеҭ Маҳҭы-ипа Бытәба агазеҭ «Аҧсны ҟаҧшь» редакторс данықаз, знык Москва сишьҭхьан командировкала – сцага, саага аредакциа ахарҷь ала. Убри аҟнытә сыпсшьара мшқәа раан акәын схатә харцьала («ажьи-цәгьа итәы ақәиҵеит» ҳәа шырҳәо еиҧш) абиблиотекақәеи архивқәеи рахь ҧшаара санцоз. Амала, Аҧсны ашәҟәыӡӡцәа Реидгыла исыртон аршаҳатга, абригь-абригь ауаӡы – Р.Хә. Қапба – архив ахь днашәышьҭ, ашәҟәыӡӡы. Л. Б. Кәытҵниа иҧсҭазаареи ирҷиамҭақәеи ҭитәааyеит ҳәа анҵаны. Ҳәарада, аҧара ацмызт, аха документын, ицәыругартә иҟан. Аха уи

сара зныкгьы сцьыба итыхны аҙәгьы исмырбацызт, ус снарышьтуан истахыз анрасҳәалак.

Леонти Лабахәуа иҧстазаареи ирҿиамтақәеи анҵыстцаауаз сыҧсшьара мшқәа ирықәыршәаны зызбахә аѡада исҳәахьоу аршаҳатга (сара сызустоу, хықәкыс исымоу зыртцабыргуа) Аҧснытәи ашәҟәыѡѡцәа Реидгыла исыртан сцеит Қартҟа. Сыҟан аҳәынтқарратә архиви ацентртә библиотекеи рҿы. Ҳәарада, сара схарԥьала…

Убри аамтазы Аҧсны апатриот ду, аҳәынтқарратә уаажәларратә усзуѡы Архип Мирон-иҧа Лабахәуа аус иуан Қырттәылатәи ССР Аминистрцәа Рсовет Ахантәаѡы ихатыҧуаѡыс. Сара снеит иара иҿы Леонти Лабахәуа итцанакуа, ихатара атәы зҳәо, иидыруа, интервиук аҳасабала имысхырц. Издыруан, атцарауаѡ, афилософ Михаил Лабахәуа исеиҳәахьан Архипи Леонтии архнышьна еиѡызтцәаз аишьцәа ишырхылтцшьтроу. Усҟан ада Архип Мирон-иҧа Лабахәуа ас сизааигәаны, насгьы сиацәажәартә еиҧш сиқәымшәацызт, ус харантә дызбахьан, дыздыруан ауп.

Аиашазы, иара иҿы сызнеиз аус аҙбахә аниасҳәа, адунеи азна игәы иахәеит, исзеиԥшьеит напы зласкыз Леонти Лабахәуа иҧстазаареи ирҿиамтақәеи ирызкны амонографиа аѡраҿы ақәҿиарақәа. Сара сахьихәаҧшуаз избон заҟа дҳаракыз, ҳәынтқарратә усзуѡыз, зегьы ҳарҟәатцыргьы, итеитыҧш амацара, ицәажәашьа, дышҟәыԥаз, итцауланы дышхәыцуаз илакта тҳацақәа ирытцубаауан, иаахтны иуарҳәон ари ауаѡ – зҿаҧхьа стәоу – ауаа дуқәа дышреиуоу. Сара хатала апсуак иаҳасабала сеигәыргьон, агәалаҟара бзиа снатон абас иҟоу Аҧсны апатриот ду дыԥәгәаҙа атакпхыкәра змоу аматцураҿы дахьтәаз, иажәа ԥылданы, ҳатыр ду иманы дахьыҟоу, Аҧсны дахьаԥырыргаз, апсуа зегьы реиҧш сгәы ишалазгьы.

Сара Леонти Лабахәуа изкыз, истахыз аинтервиу анимысх, саниҿцәажәа ашьтахь истаххеит адкылартаҿы сантәаз иара избахә ала итааѡцәа руазәки имазаныҟәгаѡи еибырҳәаз атәы исырдырырц. Уи шаҳатс саман Архип Мирон-иҧа Лабахәуа иахь снеиаанза. Ишыҟалазгьы абас ауп:

Сара аѡналара сазыҧшны адкылартаҿы сыштәаз, ус уаѡы нарҳак даадәылтцит Қырттәылатәи ССР Аминистрцәа Рсовет ахантәаѡы ихатыҧуаѡ Архип Мирон-иҧа Лабахәуа икабинет. Уи ишьтахь сара сакәын иѡналоз, ишҟа инеиуаз уи аамтазы уаҳа уаѡ дыҟамызт, исалҳәар акәын – уѡнал, дтацәуп – ҳәа. Аха уи ус аҳәаха ламразакәа даалыдгылеит, игәыргьара ихы-иҿы ианыҧшуа.

«– Қалбатоно[1], сус – шықәсыбжак аахыс сыѡуа сзышьтаз ҟаитцеит анцәа иныхәаша ауаѡы. Сахьнеилак сжьа-мжьаны, сыгәшәа-мшәа ҳәаны соурыжьуан. Уимоу, ѡымз раҧхьа шәханы сыҟан (шәханы ҳәа зызбахә имаз Қырттәылатәи ССР Аминистрцәа Рсовет Ахантәаѡы Г.Д. Цьавахишьвили иакәын), уигьы акымзарак сзыҟаимтцеит – истахыз ашәҟәы инапы атцаимѡит. Ма сыекынтца сзышьтоу схатә ус акәындаз – акы уҳәарын».

Абас ацәажәара дшаҿыз лара днабжьапаланы иажәа инацылтцеит:

«– Уаныѡналозгьы иуасҳәеит узышьтоу аус аҿы аҙәыр акыр дызуцхрааузазар, иалшартә иҟазар, Архип Мирон-иҧа Лабахәуа иузыҟаитцоит ҳәа. Насгьы ҷыдала иара инапаҿы иҟоуп, хылаҧшра рзиуеит ааглыхра, аргылара, атранспорт уҳәа итцегьы. Сара абраҟа аус зуеижьтеи 15 шықәса иреиҳауп, аҙәырѡы збахьеит, рнапатцаҟа аус зухьеит, аха абри еиҧш ауаѡы ихатцгылара, игәцаракра злоу чынуаѡык сара – дқыртоума, доурысума, дерманума… – дсымбац. Абраҟа стәоуп, исымбои, иара иҿы

[1] Аҳҟәажә ауп иаанаго.

акы зҭахны (ихатә усума, ма иҳәынҭқарратә усума) инеиуа ауаа рус, рышшыпҳьз игәцаракны дшахаҭгылауа, иахьынзаилшауа, азакәан излаҭанакуа ала дшацхраауа. Ари ауаҩ уажәы дахьтәоу аҭып аҭкысгьы еиҳау даҧсоуп. Уимоу, уара иуҳәан еиҧш, ҳханы дуртәаргьы ибзиазаны ибоит, иныҟәигоит азәы диеиҭамкәа», – абас иааҿахылҭәеит лажәа, иара иҭегьы лҳәарц иҭахны дшылзызырҩуазаргьы.

Нас иаргьы – «Бзиала, Қалбатоно!» – иҳәан, дындәылҭит дгәырҕьаҭәа. Иара дандәылҭ ашьҭахь дазусҭаз, дзышьҭаз закәыз салҳәеит (Уи Кахьеҭи қыҭак аҿы акыци ақьырмыти рзырҭа азауад директорс дыҟан, шьоукы ирҭаххеит дара рахь иргарц, арахь иара ахьгылаз аҭып аҿы еиҳа ишаҭахыз рхаҿы иаамгакәа). Абри шаҳаҭс сызмаз амазаныҟәгаҩ ҧҳәыси аҭааҩи рцәажәара Архип Мирон-иҧа Лабахәуа иҭанакуаз ахәҭа – атәы аниасҳәа, уи ҳамҭак ҿымҭзо, лахьеиқәрак ихы-иҿы ианубаалауа, дхәыцуа даатәеит. Сара сихәаҧшуан иасҳәаз «ажәабжь» иахиҳәаарызеи, аҭак шҧаҟаиҭои ҳәа сазҿлымҳаны. Ус, даақәыҧсычҳаны, ихы насықәкны ииҳәараны иҟаз сазызырҩырц шиҭахыз иҿныҧшылара иарҭабыргуа дналагеит ацәажәара: – Иҭабуп, Руслан, исоуҳәаз азы, иуцәыззом, сгәы иахәеит, избан акәзар, ауаҩы (дарбанзаалакгьы) аус ахьиуа, зыматҭ иуа ауаа ҳаҭыр иқәырҭозар, бзиа дырбозар, иаҳәо кыр ыҟоуп, инапы иану аус аҿы дҭоуроуп ҳәа ауп иаанаго. Аха, – иҳәан, еиҭа ҳамҭак ҿымҭзо даатгылт ахәыцреи агәалашәареи дышрылархалоз мҩашьо, иубартә еиҧш деиқәпата. Нас, дызлаз ахәыцреи агәалашәареи даарылҭны иажәа – уанза зхы икхьаз – инациҭеит:

– Руслан, изхәарҭагәышьоузеи, урҭқәа зегьы (урҭқәа зегьы ҳәа дызҿыз иҧсадгьыл анҭыҭтәи иусурақәа шракәыз иҿыҧшылара иаҳәон лак-ҩакрада), сымчи, сдырреи, сажәеи сыжәлари сыҧсадгьыли идсырхәартә

еиҧш аҭагылазаашьеи алшареи смоуит. Абри аҭәымаҕ жьакцеиҧш сгәы иалоуп. Ииашоуп, сахьаҟазаалакгьы иахьынзазалшо Аҧсни аҧсуа жәлари ирыхәо, ирзеиҕьу аҟаҭара сашьҭоуп. Ираҭәам, излаҟам зҳәоугьы сымшәа, смырҳа рҿагылара сацәхьаҭуам бзанҭы.

Ари ас шакәугьы, уа Аҧсны саныҟаз, аҭакҧхықәра змаз аматҭура санахагылаз сҭагылазаашьа зынза аҿакын, исылшоз, ҳәарас иаҭахузеи, еиҳа еиҳан исадымразеит акәымзар. Ааскьа иҟаз арҭ ахҭысқәа[1] ирыхҟьаны араҟа сааганы сдыртәеит. «Лабахәуа Аҧсны дызхагылоу аматҭура[2] аҟнытә ихы дақәиҭаҳтәыр, аҧсуа жәлар еиқәтәоит, иҭынчрахоит, аизарақәа ирҟәаҭуеит» ҳәа Қырҭтәылатәи Акомпартиа Ацентр комитет актәи амазаныҟәгаҩ В. Мжаванаҙе Н. Хрушьчов ианиаиҳәа, уигьы дазыразхеит Аҧсны саҧыргара», – абас дмыццакзо, аха иҿагәылахалан ацәажәара даҿын Архип Мирон-иҧа Лабахәуа.

Сара уамашәа избон иматҭура дуи, икабинети («алымҳа» амазаргьы ауан), нас схаҭагьы уажәада иимбацыз зласакәыз ала, абас дымшәа, дмырҳа гәаҭа-бҕаҭа, Аҧсны даҧырганы даазгаз амчра ахара рыдҭо дахьцәажәоз. Ҳәарада, уи ас иҿы аартны дзырцәажәоз иҧсадгьыли ижәлари рышҟа имаз ҳәаа змазамыз абзиабареи апатриотизымреи ракәын. Мамзар дахьтәаз аҭыҧи иматҭуреи ухаҿы иааугозар, иҟалап даҿа чынуаҩык иакәзар, ус еиҧш аҧсҭазаара аҭабырг ахҭа иҭаҧшны ацәажәара зынза изымгәаҕьыргьы. Аха ари Архип Мирон-иҧа Лабахәуа иакәын!

– Абра иҟоуп ихымҧадатәиу даҿакгьы. Уи убриоуп – дналагеит Архип Мирон-иҧа Лабахәуа иажәа инац-

[1] Аҧсуа жәлар рҭоурых цәаркшаҧаны иахцәажәоз П. Ингороҟва ишәҟәы «Георги Мерчулен» аҭыхәала аҧсуаа рықәгыларақәа акәын А.М. Лабахәуа ахҭысқәа ҳәа зызбахә имаз.

[2] Аҧснытәи АССР Аминистрцәа Рсовет ахантәаҩыс дшыҟаз ауп Қарҭҟа дшиаргаз.

ҭаны. – Аҧсадгьыли ажәлари рыгәхьаагара имариоу, насгьы аҧшқа иҧхыӡ еиҧш иухашҭуа ак акәӡам. Уи ауаҩы ицәа-ижьы иалоуп, иҧсыҧ алагаҩагара иацуп. Ҭабыргуп, сара ихароу тәылак аҿы сыҟам, ахәылбыҿха Аҟәа адәыҕба унақәтәар, ашьжьымҭан Қарҭ уаакылсуеит. Аха дарбанзаалакгьы зыҧсадгьыли зыжәлари гәыла, ҧсыла ирыдҳәалоу, рыцәгьа, рыбзиа иалахәу, иахьеи уахеи ирылагылоу, ҧсҭазаарас измоу изы ихьанҭоуп урҭ аелементқәа зегьы дрылыхәданы, агәалашәареи агәхьаагареи рымацара рыла аҟазаара. Араҟа телефонла аицәажәарагьы мчыдоуп. Еиҭасҳәоит, утәыла гәакьа уан лгәыҳәҧы хшеиҧш узааӡаз, зцыха ӡыхьқәа ужәуаз, зҳауа ҧықәсыларада илбааудоз, уҧсадгьыл аҧсабара аҧшӡара аестетикатә гәахәареи амилаҭ гәадуреи уззырҭысуаз, доуҳатә малны иуныруаз гәхьаамгашьа, зымхәыцшьа амаӡам, иузгәакьоу акы акәны уахгьы ҿынгьы убла ихгылоуп, баша-машала акәымкәа, дара рахь хаха иухауа.

Изхысҳәаауа, сшыҧшқамгьы, абри аҩыза аҧсихологиатә ҭагылазаашьаҿы иҟоу среиуоуп саргьы.

Ихауҭару, Руслан, абрантәи Аҧсны саннеилакь (ҳаиропланла аума, дәыҕбала аума) исҭаххоит, сыҧхашьон акәымзар, исызгәакьоу сыдгьыл сшьапы анықәсыргылалак, ҭаҟа агәаҧҳа сҿынкажьны, ҳабдуцәа, урҭ рабдуцәа, ҳабацәа урҭ рабацәа рыбаҩқәа змадоу, ршьала икәабоу ҳадгьыл гәыдыскыларц, избанзар, убранӡа игәхьаазгоит иара, – уаҳа мҳәакәа иажәа аахиркәшеит, лахьеиқәраки гәынамӡараки ихы-иҿы ианубаалауа.

Сара уа стәанаҭы санизыӡырҩуазгьы, икабинет сдәылҭны санца ашьҭахьгьы, акыраамҭа слымҳа иҭаҩуан Аҧсны апатриот иаша, аҭеи ду иуазажәа, насгьы сгәы снархьуан, сарҭынчуамызт абас иҟаз, зегь рыла иазыҟаҭаз аҧсуа ду, аҳәынҭкарратә, ауаажәларратә усзуҩы, анцәа насыҧны данҳаиҭа, иара ишиҳәаз еиҧш, иҧсадгьыли ижәлари рыматҭ иуртә, идырра, имч, илша,

иҧышәа итәыла гәакьа Аҧсны иаиҭартә, иадиҭартә ахьилахьынҭамхаз. Уи рымуит, иалдмыршеит Аҧсны аханатә маӡа-аргама иаҩаӡоз, змагә ашьхәа иҭазцаларц зҭахыз ҳгәылацәа хазынақәа.

Сара акыр зхыҭуа абри ахҭыс сгәаладыршәеит ҩ-фактк: Акы, абаҩхатәра змоу апоет, апрозаик, апублицист Терент Ҷаниа иажәеинраала «Сқыҭа са сызгәакьа» аҩбатәи ацәаҳәа «Сара игәыдыскылоит удгьыл скаианы» ҳәа ииҳәаз. Аҩбатәи, сымшынҭақәа (схазы изыҩуа) сышрылаз, исҧыхьашәеит ҳпоет гәлымҭәах Леонти Лабахәуа иҧсҭазаареи ирҿиамҭақәеи ирызкны ашәҟәы аҩра санаҿыз Қарҭ Архип Мирон-иҧа Лабахәуа иҟны саныҟаз, атәы зҳәоз аҭыҧ санаҧхьа. Аҧхьаҩ, иудыруазарц сҭаххеит абри ауаҩ ду заҟа иҧсадгьыл ижәлари иҭахыз, заҟа урҭ рҭоурыхтә лахьынҭа дазхәыцуаз, игәхьааигоз, амч еиқәаҭәақәа идмырҟаҭаз шхьааигоз.

Абра, имыцхәым ҳәа сгәы иаанагауа, исҳәарц сҭахуп сыстатиа иаҭанакуа, иқәҿызҭуа даҿа литературатә фактк атәгьы. Ишыҟалаз иара иахьагьы исыздыуам (уиижьҭеи ашықәсқәа маҷ цахьоума!), аха Леонти Лабахәуа изыскыз смонографиаҿы Архип Мирон-иҧа Лабахәуа исиҭаз аинтервиу анымлеит, иалызхыз ҳәа нацәақәкыла аӡәгьы дсыздыруам, аглавлит акәу, акьыҧхь бҕьыц сышәҟәы иазыҧҭәаз иахьахыҳәҳәаз ашәҟәҭыжьырҭа иалырху, мамзаргьы аҩада зыӡбахә сҳәахьоу аполитикатә хҭысқәа – ақырҭуа енциклопедиа аҧсуаа ирызкны иакьыҧхьыз, ианылаз астатиа палҳаҭи, уаанӡа П. Ингороҟва ишәҟәы, ҳпоет ду, ҳсатирик Кьыршьал Чачхалиа «Ингороҟва ичаҟәа» ҳәа ззиҳәаз «Георги Мерчуле» ирықәыӡбаны аҧсуа жәлар иҟарҭаз рықәгыларақәа –аҧырхагоуп ҳәа иахәаҧшзар, ҳкьыҧхь азы еснагь зыбла ҭарыз аҟаҧшьқәа? Уажәгьы исыздыруам, исзеилкаауам Архип Мирон-иҧа Лабахәуа исиҭаз аинтервиу смонографиа изагәылархыз, изыхҟьаз. Акыза-

тҵәык издыруа убри ауп сышәҟәы «Леонти Лабахәуа» анҭытҵ (1977 ш.) сыԥхашьаны (ииҳәаз, иситаз аинтервиу ахьзанымлаз) Архип Мирон-иԥа Лабахәуа иахьсызимҭаз ауп. Аха усгьы, ихьшәаҙаны акәзаргьы, аԥхьаѡ иудызгалоит, иудыруазарц сҭахуп аѡада зыҙбахә сҳәаз аиԥылара атәы. Избан акәзар, убригь иҳанаҳәо, иҳаилиркааува рацәоуп Архип Мирон-иԥа Лабахуа дзакә аԥсуа хатҵаз, зыжәлари зыԥсадгьыли рзы заҟа дбылуаз, заҟа дырзааигәаз, гәык-ԥсыкала иҭахыз, ԥхьаҟатәи рҭоурыхтә лахьынтҵа даргәаҭеиуаз!

Ааи, Архип Мирон-иԥа Лабахәуа иѡызцәа ауаа нагаҟәа ҳалиаауанатцы Аԥсны акгьы ахьҙом, иара аҭоурыхтә ԥсҭазааараҿы изынио, изынԥо амыҟәмабарақәа зегьы ириаауеит.

Аҟәа, 29.03.18 ш.

ЗЕГЬЫ ИРЕИҲАНЫ...

Аинститут саналга (1959), аусура салагеит агазеҭ «Аԥсны ҟаԥшь» аредакциаҿы литературатә усзуѡыс. Ари гәыдуран сара сзын. ҬӀабыргуп, журналистк иаҳасабала иҟастцахьаз ҳәа акагьы ыҟамызт, сыстуденттә шықәсқәа раан ус иналаршә-ѡаларшәны статиақәак зыѡуан акәымзар. Амала сацәымѡашьо еилыскаахьан аԥсуа жәлар рдоуҳатә культуреи, рекономикатә-политикатә ԥсҭазаареи рҿы амилаҭ газеҭ иатцанакуаз, уи ада ишхәарҭамыз.

Саргьы ишсылшоз, абиԥара аиҳабацәа иреиуаз, абаѡхатәра змаз ҳжурналистцәа рԥышәа схы иархәан жәаа шықәса инарықәгәыгуа ҳ-Дырмит ду ихациркыз ҳмилаҭ газеҭ гәык-ԥсыкала бзиа ибаны аматҵ зуит. Иахьагьы уи сзылгахьоу атцараиурҭақәа зегьы иреиҳаны исыԥхьаҙоит. Уи атәы уаҳа салалом, мацара исгәаласыршәоит агазеҭ «Аԥсны ҟаԥшь» аҿы аусура саналага иадҳәалоу фактк. Сгәанала, убри иахьагьы иҳанаҳәақәо ыҟоуп.

Аусура салагеижьҭеи мчыбжьыкгьы мтцыцызт, хәылбыҷехак асасаирҭа «Аԥсны» аԥхьатцәкьа дсықәшәеит издыруаз, ауаа рҿгьы унеишь-ууаишь ҳәа зарҳәоз, ахәҳахәтра знапы алакыз аԥсыуак. Ихьҙ аҳәара сҭахым иԥсҭазаара далтцхьеит аҟнытә. Уи ахатца уахьихәаԥшуазгьы ауаѡы нарҳа замана.

Аԥсшәа анеибаҳҳәа, инымԥатәшәа дсазҭааит, – аинститут уалгеит, аха аусура уабалагеи – ҳәа.

– Агазеҭ «Аԥсны ҟаԥшь» аредакциаҿы, – сҳәеит сазгәдууа. Нас даалкьашәа, ҿааиҭит: – Ихдадароу ауалафахәы ауп, заҟа уоуазеи – 68 маатә – сҳәеит. – Ҟоҳ, уара бзиа збаша, жәибыжь шықәса баша атцара утцозаарын, – иааԥьшьауа даасҿаԥшит. – Иуцәызҙом, сара уара уалафахәы аҟара ҽенак шьыбжьонҙа исоуеит, – датцаҽырбо даацәажәеит.

– Ухы узныкәымгеит, Руслан, уҳәар саҳаит, – иҳәан днаспыртцны дцеит.

Сара азнык азы исҳәо сҿамшәеит, санааиԥхьхәыцаа иаразнак абыржәы минуҭ бжак аԥхьа исыдгылаз ахатца тәицк даҟарамкәа, дкьанԥьаха сыла даахгылеит. Уи акәхеит, уи ҭакс истараны иҟаз зегьы иреиҳаны исыԥхьаҙеит. Избанзар, убри ауаѡ иԥьыба ада акгьы хьаас имам акәымзар, ҿыц атцара уалгеит, аԥсуаа зегьы ҳҿы зырцәажәо, ҳдоуҳатә, ҳекономикатә, ҳполитикатә ҿахәы злаххәо ҳмилаҭ газеҭ аҿы аусура уалагеит, иудысныҳәалоит, ҳәа мҳәакәа, сара иара ныкәгатәыс симазшәа, сматцуреи слафахәи ҟәнишьет, дцәажәон, абадаҟь дасуан.

Ааи, ас иҟоу ауаа – милаҭ гәадура змам, акьыԥхь заарху ажәа згәаҿы имнеиуа, ицәамԥшаҙа изынпо, 20-тәи ашықәсҟәа 20-тәи ашәышықәсҟәа рылагамҭаз, «умдыр уаҭамзаait уара алашә», (агазеҭ «Аԥсны», 1920 ш. ииун) ҳәа Д. И. Аланиа иззиҳәаз рѡызцәа, рыцҳарас иҟалаз, иара иахьагьы, абранҙа ҳшааихьоугьы, имаҷымкәа иаҳԥылоит. Урҭ зегьы ирыцәшәатәуп, ауаажәларраҿы аныррa баапсы ҟартцоит. Убас иҟоу ауаа назҳараа рлымҳа итасхьоушь ҳ-Дырмит ду иажәакәа: «Ажәларкәа зхатәы аԥхьареи аѡреи змаз, урҭ жәлары наҙас рхы рзыԥхьаҙом, урҭ наҙа-аамҙоуп». Иахьа иҟазаргьы уатцәы ахатәы аѡыреи аԥхьареи здыруа, атцара змоу ажәларкәа, ма хаала, ма мчыла ирыламлар ԥсыхәа рымам, нас рхатәы бызшәа рхашҭны, ртцас бзиакәа кажьны, атәымуаа излауа рбызшәеи ртцаси шьҭырхуеит...» (агазеҭ «Аԥсны», 1919, №1, февраль 27).

Ҳмилаҭ газеҭ «Аԥсны» ахьҙ-аԥша шьҭыхуа, амч аманы ҳдоуҳатә культура зегьы аматц ауртә иҟазтцо автори аԥхьаѡи рнаѡсангьы иара агазеҭ зоргану аиҳабыра роуп. Иага ауадаѡрақәа ҳахҭынхьаауазаргьы ҳмилаҭ газеҭ затцәы «Аԥсны» анкьа ишыҟазеиԥш ишьақәыргылатәуп. Усҟан ауп Аԥсны ҳәынҭқарра иахәарҭо аматц аура аналшо.

АҬАРАУАҨ НАГА ИШИЦӘАҨОУ ЕИҢШ

Акыр ҭуеит игәасҭеижьҭеи сырҷиаратә-ҭҭааратә усура иацны иааyа цәаҩоуп ҳәа ззуҳәаша ҟазшьа ҷыдак. Амала, исыздыруам уи ахьынтәааз, хыҭхырҭас иамоу, аха сыҧсҭазаараҷы иара иреалтәу акы акәны иҟоуп. Абар ахаҭагьы. Зыҧсы ҭоу шәҟәыҩҩык, ҭарауҩык иҩымҭак, мамзаргьы иара изкны усумҭа неиҭыхк зыҩуеит ҳәа сгәы ианҭаскуа (снапы зласкыз аус аҷы исыцхраарц аҭахушәа) аамҭазы хаҷсахьак еиҧш саҧхьа иаацәырҭуеит убри ауаҩи сареи раҧхьаҙа акәны ҳанеибадырзтәи амш. Иҭабыргыхаҭаны, убасҟан избаз ауаҩы изы исоуз иҭоуроу агәаанагара доуҳатә ҧсымчхарак аманы схаҷы иаанхоит, насгьы ҩаҧхьа ҳаиқәшәар шалшо агәра схазырҭо гәыҕрак сзыннажьуеит. Ус шакәу зырҭабыргуа аҷырҧштәқәа раагара араҟа салагом, урҭ рацәоуп, насгьы хара сыргоит, мацара сазааҭгылоит, аҧхьаҩ гәыраз, абыржәы иудызгало астатиа зызку ҳҭарауаҩ нага иҭанакуа иҧсҭазааратәу, ҷырҧштәра зуа фактк. Усҟан (иаҳхысыз 20-тәи ашәышықәса 80-тәи ашықәсқәа рылагамҭаз) аус зуан Аҧсны Аҭара аминистрра есхымз иҭнажьуа аилкаадырра-педагогикатә журнал «Ашколи аҧсҭазаареи» аҭакзыҧхықәу маҙаныҟәгаҩыс. Редактор хадас дыҟан зҭара-дырра ҭаулаз, жәлар рҭара асистема ибзиаҙаны издыруаз, зцьабаагьы адыз, аҧсуа математик Иван Николаи-иҧа Асаҙба. Ешьак еиҧш избоз сҩызцәа гәакьақәа дреиуан, Д.И. Гәлиа ихьҙ зху Тамшьтәи абжьаратә школ ҳаицалгахьан. Аха уи ҳаизааигәара, ҳаибаҭахра ҳазҷыз, ҳнапы ианыз аус аҷы изаҟаразаалак мчы амамызт, уаҟа аҳра зуаз, хра злаз, ҳнапынҭа, ҳуалҧшьа ҭакҧхықәрала анагҙара акәын. Саргьы 19 шықәса агазеҭ «Аҧсны ҟаҧшь» (уажәы «Аҧсны») аредакциаҷы аус зухьан, акьыҧхь аҷы сҷыцмызт. Ҳредактор Иван Николаи-иҧа Асаҙба иҟазшьа, ицәаҩа, аусураҷы имаз, дзықәныҟәоз апринципра здыруан, идырра ҭаула, идунеиқәыҧшылара амҷехак, ахашәара-аҭашәара, ажурнал «Ашколи аҧсҭазаареи» авторцәеи аҧхьаҩцәеи реиҧш саргьы заманала еилкааны исыман аҟнытә аредакциаҷы иҟаз арҷиаратә ҭагылазаашьа маншәала сҷақәыршәаны аус зуан, смаҭуратә уалҧшьа исылшоз ала инагҙауа. Уаҟа хәышықәса сыҟан, даҷакала иуҳәозар, Д.И. Гәлиа ихьҙ зху Аҧсуаҭҭааратә институт ахь (1988 ш.) сиасаанҙа.

Сыззааиуа, ҷнак шьыжьымҭанк аусураҷы санааи, ажурнал «Ашколи аҧсҭазаареи» аҟәша аредактор, ауаҩаамысҭашәа Марина Тәан-ҧҳа исалҳәеит аредактор хада дуҧхьоит, ишҟа унеи ҳәа. Уи лажәа ҩбамтәкәа, Иван Николаи-иҧа Асаҙба икабинет сныҩналеит. Аҧсшәа анеибаҳҳәа, иаасиркит статиак, убри астатиа, уаҳа аҭахымкәа исгәаҧхеит, уажәтәи аномер аҷы ианаҳҭоит, уаҧхьа игәцаракны, автор дҷыцуп, сгәы иаанагоит хара зымҩа ҭҕәыхаа инагоу, иҟәыбҷоу аҙәы иоуп ҳәа. Еилфаҷа иҟоу ихшыҩзцара, иҳәоуқәа рыртәашьа, иигаз атема аарҧшышьа уҳәа идкыланы урызхәыцыр, хымҧада угәы иаанагоит астатиа зҩыз аҧышәа змоу аҙәы иоуп ҳәа. Сара избон, астатиақәа аредакциаҷы иҳауз еиуеиҧ-

шым авторцәас измаз – шамахазак акәымзар, ахәшьара ҳаракы рытараҽы ҳредактор заҟа аҽынкылара имаз. Аха уажәы статиак макьана ажурнал ианызымҭацыз (агазеҭ «Аҧсны ҟаҧшь» адаҟьақәа рҽы акык-ԥбак акьыпхь збахьоу рызбахә ҳамҳәозар), автор қәыпш иаҳзааигаз аԥымҭа игәарпханы дахцәажәеит, игәы азҭаны.

Ари Иван Николаи-иҧа Асазба индивидуалтә ҟазшьақәа ирытцанакуамызт. Ус анакәха, араҟа уи илаҧш заахаша акы ибеит, иҟоуп сҳәан, иаразнак слатәаны аҧхьара салагеит. Астатиа иахьзын «Алагарҭатә классҟәа рыҟны аурыс бызшәа аурокқәа раан аомонимқәа аус рыдулара». Уи автор қәыпш, иааигәаны акәымзаргьы, дыздыруан, аинститут даналга нахыс, еиҳарак аԥада ишысҳәахьоу еиҧш, акык-ԥбак истатиақәа агазеҭ «Аҧсны ҟаҧшь» адаҟьақәа рҽы ицәыртцуа ианалага нахыс.

Абраҟа инаҧшьшәа исҳәоит, сара сабиҧара иатцанакуа, еиҳарак ашәҟәыԥҩра, аҭаралашара знапы алакыз аҽар ҳҭаратә шықәсҟәа инадыркны (ҳаналга еиҳагьы рызҿлымҳара ҳаманы) ҳалаҧш рхын акьыпхь аҽы рцәыртцра, рԥымҭак – иажәеинраалаз, иажәабжьыз, истатиаз иҭытцны инаабалак ҳҳатәык еиҧш ҳаигәыргьон. Убри аганахьала сара харантә дыздыруан ҳжурнал «Ашколи аҧстазаареи» аредакциаҽы рапхьаза акәны зыстатиа назгаз автор қәыпш. Нас уи астатиа – автор абаԥхатәра шимаз аазырпшыз – ибзианы ҳаибанардырит, қәрала ҳшеиҟарамызгьы ҳаиԥызцәанатәеит, ҳаизааигәанатәеит.

Аҧстазаара уҳәеит ҳәа, уи аахыс акосмостә ццакра аҭаны аҭоурыхтә хҭысҟәеи, ахатарақәеи, аҟаларақәеи, ацәыртцрақәеи арымзаа агәытцаҳәҳәаны жәабала ашықәсҟәа мԥасхьеит ҿааҳәырак рымазамкәа. Иахьа уи ауаԥи сареи хатала ҳаиԥызара цқьеи ҳаибатахреи рнаԥсангьы, Аҧсны гәадурас иамоу, уи аҭоурыхтә ҧстазааратгьы зроль акырза аҭанакуа, феноменк иаҳзаԥызоу Аҧснытәи аҳәынҭқарратә университети Д.И. Гәлиа ихьз зху Аҧсуаҭцааратә институти рҽы шықәса рацәала аус еицаауеит, жәларбжьаратәи атермин ала иуҳәозар, ҳаиколлегацәоуп. Убригьы зысымҳәарызеи, мышракә ажурнал «Ашколи аҧстазаареи» аредакциаҿ зхы зкыз ҳаиԥызара еиҳагьы иаргәгәеит, ҧсымчхара анатеит, ажәакала, срызгәдуеит сԥыза гәакьа аҧсуа ҭцаарадырратәы иҟыбаԥ иалнаршаз, имоу ақәҿирақәа.

Аԥхьаԥ гәыраз, маҷк аҟара аҭоурыхахь ихьаҧшуа, хара ииасхьоу, ахаа-цәа зыҟәнышьшьу сҿаратә шықәсҟәа сгәалазыршәо алирикатә хьатцра иҟастцаз азырханы, уажәшьта ҳаиасып сыстатиа зыххәааау, макьана зыхьз сымҳәац, «имазастәуа» ауаԥ ишҟа. Амала, сгәы иааанагоит Иван Николаи-иҧа Асазба ахәшьара бзиа зиҭаз астатиа ахьз иабзоураны уажәшьта уаргьы дудырхьеит ҳәа. Уи Аҧсни анҭытци ибзианы ирдыруа, зуаажәлар рҽы зыхьз-зыҧша ыҟоу ҳҭарауаԥ нага Леонид Хыгә-иҧа Саманба иоуп. Сара сԥыза гәакьа аматематик, зыртцага шәҟәқәа рыла ҳхәычқәа атцара ртцо, аҳәынҭқарратәуааажәларратә усзуԥы, апатриот Иван Николаи-иҧа Асазба иазпхьагәатара иахьреалхатахаз, итцегьы нацәақәкыла иуҳәозар, автор қәыпш аҭцаарадырратәы илаз абаԥхатәра, шәагаала ишаанагара иҟаз усумҭак ала иахьатцидырааз абыржәгьы исхамыштуа, насгьы уи ихатаралаша, игәеилыччара ссир иасимволны схаҽы иаанхеит.

Аԥхьаԥ гәыраз, уажәы маҷк иадамхаргьы, сыстатиа афырхатца хада инысымԥа ҳазаатгылап. Уаҟа иаабоит уи царауаԥ нагак иаҳасабала аҧсуа ҭцаарадырратәы имԥашьо иалубаауа ихаҿсахьа. Леонид Хыгә-иҧа Саманба диит 1945 шықәса март 26 аҽены Гәдоуҭа араион Лыхны ақытан. Ари аҭоурых цаула змоу, аҧсуа аҳцәа раҳтынра ҳәа изышьтоу ашьам тып жәынгьы-ҿангьы иалиаауеит Аҧсны ахьз-аҧша тызго, гәадурас наанытә

иамоу, ҳаҧсадгьыл аҭоурых адаҟьа ҿыцқәа азаазыртуа, еихзыршәшәо аҭеицәа хазынақәа, адауаҧшьқәа.

Урҭқәа зегьы, иаҳҳәап, аганахь иааныжьны, мацара Лыхнашҭа аҟнытә илаша-лашо иаатуа апанорама ссир заҟа ҳанаҳәоузеи! Абраҟа инаӡа-ааӡаны уанықәыҧшлак, геи-шьхеи наҟ-ааҟтәи реиҿаҧшра, реиныѡра иахылҭуа аҳауа цқьа анылбааудалак, уҧсыҧ ласӡа ианылаугаѡоугалак аҳаҷаҳәа иугәаламшәарц залшом аҧсуа литература аклассик Миха Лакрба иновелла «Ҵьон Пристлии Ашҳангьери Бжьаниеи» аҟны иҳәоу, адунеи зыхьӡ адыруа англыз шәҟәыѡѡы ду дзыршанхаз, шәиѡынѡажәа шықәса ирҭысхьаз ауаѡы ҧаимбар иҳәахьа: «Ари атәыла ссир ҧсадгьылс измоу, еиқәырханы иаазго ажәлар шәыжәлар дууп» ҳәа.

Ааи, Лыхны ақыҭа ҳҭарауаѡ нага Леонид Хыгә-иҧа Саманба «иҧсадгьыл хәыҷы» аул. Уи иара иқәҿиарқәа зегьы ирхыҭхырҭоуп, гәашьамхыс ирыҭоуп. Абраҟа уи 1966 шықәсазы далгеит ашәҟәыѡѡы, аиҭагаѡ-арҭаѡ ду П.С. Шьаҟрыл ихьӡ зху Лыхнытәи абжьаратә школ. Иара убри ашықәсан дҭалоит А.М. Горки ихьӡ зхыз (уажәы иуниверситету) Аҟәатәи аҳәынҭқартә арҭаѡратә институт афилологиатә факультет. Уи қәҿиарала даналга, 1970-1979 шықәсқәа рзы аус иуан Гәдоуҭа араион школқәа рҿы аурыс бызшәеи алитературеи рырҭаѡыс. Леонид Хыгә-иҧа Саманба ирҭаѡратә усура иаҭаз агәаҳәара иаанарҧшит аҭҭаарадырра аусхк аҿы аҟыбаѡ ҷыдеи заҧхьаҟа агәҭакы бзиеи змаз аӡәы иакәны. Уи, жәаҳәарада, иахаҭгылатәын, амѡа аҭатәын. Ус иагьныҟәоит жәлар рҭаралашара знапы ианыз ауаа. Леонид Хыгә-иҧа Саманба ирҭаѡратә-ааӡаратә усура аҟнытә 1979 шықәсазы диаргоит Қырҭтәылатәи ССР Апедагогикатә наукаеилкааратә институт Аҧснытәи аҟәша аҭҭаарадырратә усзуѡыс. Араҟа уи аус иуан 1990 шықәсанӡа. Убри ашықәсан диаган арҭаѡцәа рҭарадырра аиҕьтәра Аҧснытәи аинститут аурыс бызшәеи алитертуреи ркафедра адоцентс.

Леонид Хыгә-иҧа Саманба ирҭаѡратә усура инаркны ихшыѡ рзишьҭхьан, иҳасабтәу обиектны иҿаҧхьа иқәиргылахьан аҧсуа ҭҭаарадыррақәа ирыҭаркуаз апроблемақәа, уи адунеи ҭбаа-ҭыцә иатәышьҭраз, аха изыхцәажәамыз, ицәыргамыз, иҭҭаамыз, исахьаркшәа иуҳәозар, идәаӡаха ишьҭаз апроблемақәа. Ус шакәу имѡашьо иубоит шәкы инареиҳаны уи инапы иҭыҭхьоу аҭҭаарадырратә усумҭақәеи, имонографиақәеи, инеиҭыху аҭҭааратә статиақәеи хроникала инеишьҭаргыланы ҳалаҧш рхаагар, ҳнаргәылаҧшыр. Араҟа ауп зыӡбахә ҳамоу ҳҭарауаѡ нага ихаҿра гәылҭәааны дахьааҧшуа.

Ари азҭаара ахаҭа – Леонид Хыгә-иҧа Саманба ҭарауаѡк иаҳасабала иҭуҭаауазар, ижыцәӡа иҟоу монографиак зазумкри! Жәаҳәарада, уигьы аҧсуаҭҭаарадыррақы ишпроблемоу дырны, ҧшӡала, иазхьаҧшшагьы ҟалоит. Ус ишоуп аҭҭаарадырра аҧсабара!..

1990 шықәсазы, Асовет Еидгыла аҧсы анҭаз аамҭазы, Қырҭтәылатәи ССР аҭҭаарадыррақәа ракадемиа Абызшәадырра аинститут аҟны Леонид Хыгә-иҧа Саманба афилологиатә ҭҭаарадыррақәа ркандидат ҳәа ахьӡ аиоураз қаҿиарала ихьчеит адиссертациа. Уи ашьҭахь 23 шықәса анҭы (2013) ҳҭарауаѡ нага Леонид Хыгә-иҧа Саманба Аҧсны аҭҭаарадыррақәа Ракадемиа Д.И. Гәлиа ихьӡ зху Аҧсуаҭҭааратә институт аҿы афилологиатә ҭҭаарадыррақәа рдоктор ҳәа ахьӡ ҳаракы аиуразы ихьчеит адиссертациа. Ари ахҭыс аҭоурыхтә ҭакы амоуп адиссертант изы мацара акәымкәа, аҧсуа ҭҭаарадырра зегьы азы. Уи иаҳәоит: ҳақәызхырц иҳабашьыз аҕа хәымга дықәызцаз, аиааира згаз, идемократиатәу зхатә ҳәынҭқарра шьақәзыргылаз ҧхьаҟатәи рҧеиҧш шыбзиоу, рмилаҭ доуҳатә ҧсымчхара шыҕәҕәоу, уажәгьы

ушьҭангьы Анцәаду ираҭәеишьаз рыԥсадгьылаҿ иаԥшәымацәан ишыҟоу. Ԥаса ара ақыртуа нацистцәа ррежим аҳра анауаз, ицәгьархәыцуа ианҳазкылԥшуаз, ԥсабарала иҳалаз ақәыҷара, абҩхатәра агәра анырымгоз аамҭазы Аԥсны аҳҭны-қалақь Аҟәа ҳҭарауаа акандидаттә, адоктортә диссертациақәа рыхьчартә еиԥш алшара абаҟаз, уи аҩыза акы ахаҿы аагараҭәкьа уадаҩын. Мифк еиԥш уазхәыцыр ауан. Уажәы ҳаԥсадгьыл атцеи лаша Владислав Григори-иԥа Арӡынба ибзоурала еиҿкаахаз Аԥсны аҭцаардыррақәа Ракадемиа амчхарала ус еиԥш иҟоу аусқәа – акандидаттә, адоктортә диссертациақәа зҩыша, изыхьчаша акадр ҿарацәа реиҭцааӡаразы уаҩы дзеигәыргьаша аҭагылазаашьақәа ыҟоуп. Ари, ҳәарас иаҭахузеи, аԥсуа ҭарауаа рзын аиҭаҿиара епохак иаҩызоуп, зегьы рыла рымҩақәа аазыртуа афактор хадақәа ируакуп.

Леонид Хыгә-иԥа Саманба Д.И. Гәлиа ихьӡ зху Аԥсуаҭцааратә институт аҟны аусура далагеит (1994 ш.) дхатәраны – афилологиатә ҭцаарадыррақәа дыркандидатны, зны ҭцаарадырратә усзуҩыс, нас ҭцаарадырратә усзуҩы еиҳабыс, уажәы ҭцаарадырратә усзуҩы нагас. Иара убас 1995 шықәса аахыс еилагӡарала аус иуеит Аԥснытәи аҳәынҭқарратә университет аԥсуа бызшәа акафедра аҟны раԥхьа рцаҩы еиҳабыс, нас доцентс, уажәы профессорс.

Аԥхьаҩ-гәыраз, Леонид Хыгә-иԥа Саманба иҭцаарадырратә усумҭақәа иахьа уажәраанӡа аԥсышәалеи урысшәалеи иҭытцхьоу зегьы рыӡбахә ҳамҳәаргьы, шәҟәы заҭәык мацара, Аҟәа 2015 шықәсазы иҭытцыз, «Аԥсуа бызшәеи азеиԥш бызшәадырреи рызтцаарақәа» ҳгәалаҳаршәаргьы, агәра ҳнаргоит уи дышхатәроу, дыштцарауаҩ нагоу. Ари ашәҟәы адунеи анаба автор инапы ақәҭан иситаз ҳаҭыр сзақәуп, саргәыргьоит, избан акәзар, сҩыза гәакьа аԥсуа ҭцаарадырраҿы имоу ақәҿиарақәа иршәага-заганы избоит, сахәаԥшуеит. Аха ари афакт атцак ҿыц анаиу, даҽакала иуҳәозар, атцарауаҩ ду Гь.А. Зиӡариа ихьӡ зху Аԥсны аҳәынҭқарратә премиа аиуразы ианықәдыргыла еиҳагьы сеигәырҭьеит, даҽа цәак ахызбааит. Убри ахҭыс иснаҭаз ауп, занаатла сышбызшәадырҩымгьы абри ашәҟәи уи автори рзы ажәақәак, гәаанагарак аҳасабала акьыпхь аҿы исҳәарц зыстаххаз. Егьирахь, уажәнатәгьы иазгәастоит ари акапиталтә усумҭа ду Аҳәынҭқарратә премиа аиоураз иқәзырглаз Аԥснытәи аҳәынҭқарратә университет аԥсуа бызшәа акафедра ҳақла ишныҟәаз, аӡбахә ахәҭаны ишырҳәаз.

Леонид Хыгә-иԥа Саманба ишәҟәы ҿыц иацу аԥхьажәа хәыҷы ишаҳәо еиԥш, уи иагәылоуп «Аԥсуа бызшәа алексикатәи алексика-грамматикатәи омонимқәа» ҳәа захьӡу амонографиа. Ари аусумҭа шьаҭас иамоуп, иазышьҭоуп уи идоктортә диссертациа авторефератқәа урысшәалеи аԥсышәалеи, урҭ астудентцәа-афилологцәа рыҭцаарадырратә усурақәа раан цхыраагӡас ирзыҟалар алшоит, хаҳара рыланы иҟоуп.

Ҳзыхцәажәо ашәҟәы аҩбатәи ахәҭа атәы ххәозар, ари аҭцаарадыррақәа зынӡа имариам аԥсуа бызшәа алексика-семантикатә теориатә дыррақарақәа ирызкуп, урҭ рфункциа- стилистикатә система инарцаулаҩы ирзааҭгылоуп. Ахԥатәи ахәҭаҿы алексикатәқәеи афразеологиатәқәеи ракқәа рыпҟарақәеи рнормақәеи ирызхьаԥшуп, насгьы алексикеи афразеологиеи интырҷҷааны ирыхцәажәоуп. Иара убарҭ рышьҭахь иубоит ацҭа ҳасабла автор истатиақәа хҧа шацу, акы – аисторизмқәа ирызкуп, егьырҭ ҩба – аԥсуа бызшәа алексика артцара.

Ашәҟәы ахԥатәи ахәҭа «Абызшәадырра алагала» акурс иазкуп. Алекциақәа рматериал апрограмма аҭахрақәа инарқәыршәаны ишьақәгылоуп.

Аҩада исҳәаз ахшыҩзцарақәа, хадаратәла ашәҟәы иацу апхьажәа хәыҷы аҟнытә иаагоу, жәаҳәарада, апхьаҩ дҳәаақәнатцоит, иаркьаҷзаны акәзаргьы, аилкаара иоуеит Леонид Хыгә-ипа Саманба икапиталтә усумҭа хытцхырҭас иамоу, изызку, иаанарԥшуа, иҭнатцааua апроблемақәа. Насгьы илабҷабахаҭаны иубоит уи ишьҭнахуа азҭцаарақәа апсуа грамматикеи абызшәадырреи рҷы, акы, иаҭахыз, апсуа ҭцаарадырраҷы ихымпадатәыз акы шакәыз, ажәакала, ишактуалтәыз. Ҩбагьы, еилыхха иубоит араҟа атцарауаҩ ишьҭихыз азҭцаарақәа иара иҟынҙа ас нацәақәкыла инарҭбааны апсуа царауаҩк ҷыдала абызшәадырҩцәа рахьтә аҙәгьы дшахымцәажәацыз, ишҭимтцаацыз. Ус анакәха, Леонид Хыгә-ипа Саманба апсуа ҭцаарадырраҷы иҷыцу цыруак алидеит. Убри афактгьы иаҳәоит лингвистк, царауаҩык иаҳасабала уи ихаранаԥшра, ибаҩхатәра.

Апхьаҩ гәыраз, араҟа салалом автор икапиталтә усумҭа «Апсуа бызшәеи азеиԥш бызшәадырреи рызтцаарақәа» аилыргара, уи, ҳәарада, сатцкыс еиҕьны изылшо атцарауаа-бызшәадырҩцәа ирусуп. Сара мацара ихадарақәоуп ҳәа исыԥхьаҙоз акык-ҩбак зтцаарақәак алыскааит, Гь.А. Зизариа ихьз зху Апсны аҳәынҭқарратә премиа аиоуразы ахьз ахьырҳәаз, иахьықәдыргылаз инамаданы, сгәаанагарақәак сҳәеит аҟара ауп. Егьырахь, ари ашәҟәы апсуаҭцаарадырраҷы илагала бзианы ишыҟалаз ҳцарауаа дуқәа апсышәалагы урысшәалагы иазгәарҭеит акьыпхь аҷы. Убарҭ иреиуоуп рапхьатәи апсуа ԥҳәыс бызшәадырҩы, афилологиатә ҭцаарадыррақәа рдоктор, апрофессор, академик Лидиа Платон-ипҳа Ҷкадуа, афилологиатә ҭцаарадыррақәа рдоктор, апрофессор Оҭар Платон-ипа Зизариа, афилологиатә ҭцаарадыррақәа ркандидат, адоцент, алитератураҭцааҩы Уасил Шамониа-ипа Аҩзба.

Лидиа Платон-ипҳа Ҷкадуа лыстатиа «Рецензия на книгу Л. Х. Саманба «Вопросы абхазского общего языкознания»» ианын агазеҭ «Республика Абхазия» №61 (ииун 14-15 2017 ш.). Уаҟа автор иаазыркьаҷны, аха еилыхха иаалырԥшит апсуа бызшәадырраҷы Леонид Хыгә-ипа Саманба иусумҭа ду иамоу атцаки ахыҟәки, насгьы атцарауаҩ нага ишьҭихыз апроблема иахьа ҳапсуаҭцаарадырраҷы заҟа иактуалтәу, иаҭахны иҟоу. Урҭ зегьы инарҭбааны иаарԥшуп, ирыхцәажәоуп зышәагаа маҷу статиак ацәа иҭагҙаны. «Заслуживает особой похвалы приведенной лексический материал, ставшим объектом изучения Л. Саманба. Теоретические установки каждого раздела части сопровождены иллюстрациями. Они обращают на себя внимание как их обилием, так и подбором. Наряду с активными омонимами, синонимами, антонимами, приводятся и такие, которые находятся по пути исчезновения, а также неологизмы, какая-то часть из которых, возможно, не войдет в лексическую систему. Приведенный лексический материал демонстрирует не только современное состояние абхазской лексики, но и динамику ее развития, а также историю народа, его материальную и духовную культуру, менталитет народа» ҳәа академик Лидиа Платон-ипҳа Ҷкадуа лыстатиа хлыркәшоит.

Апрофессор Оҭар Платон-ипа Зизариа истатиа «Иапсоу аусумҭа хатәра» атәы ҳҳәозар (ианын агазеҭ «Апсны», 2017 ш., ииун 6. №38), абраҟагьы уи автор инатцшьны иазгәеиҭеит Л.Х. Саманба ишәҟәы «Апсуа бызшәеи азеиԥш бызшәадырреи рызтцаарақәа» лагала ҟаиматны, насгьы ихадароу акы акәны апсуа ҭцаарадыррақәы ишаланагалаз, убри ахыхьгьы ас еиԥш иҟоу амонографиатә ҭцаамҭақәа ҳбызшәадырратә ҭцаарадыррақәы ишуарла-шәарлазоу уҳәа убас автор икапиталтә усумҭа ахаҭабзиара аазырԥшуа ахшыҩзцарақәа жәпакы.

Иара убас апрофессор Оҭар Платон-иԥа Зиҳариа истатиаҿы ҷыдала иаҭшьны дазаатгылеит аусумҭа ахаҭабзиара иахьысуа даҽеа ганкгьы. Абар ахаҭагьы: «Инаҭшьны иазгәаҭазар ахәҭоуп, «Апсуа бызшәеи азеиԥш бызшәадырреи рызҭаарақәа» ирызку аусумҭа хатәра ҳәынқарратә бызшәала аҭара, аҩра имариоу усым. Аҭҭаамҭаҿ атеориатә дырраҭарақәеи алингвистикатә терминқәа рҭакқәеи еилыхха апсышәа цқьала ицәажәоит. Абас еиԥш иҟоу аусумҭа шьахә, апсуа лингвистиказы илагала дуны ҳахәаԥшуеит.

Еиҭасҳәарц стахуп, Л.Х. Саманба ишәҟәы «Апсуа бызшәеи азеиԥш бызшәадырреи рызҭаарақәа» ахаҭабзиара аҳаракра анаҩсангьы, апсышәала иахьӧу иаҳагьы иалкааны ҳаҭыр ақәҭатәуп. Апсны аҳәынҭқарратә бызшәа амчхара, алшара иамоу ашьҭыхра ҳҭахызар!».

Егьи «О работе Саманба Леонида Хыговича «Вопросы абхазского и общего языкознания»» ҳәа хыс измоу атҵарауаҩ Уасил Аҩзба истатиа акәзар, аҩада зыҵбахә сҳәаз ҳҭарауаа дуқәа рыхшыҩзцара инахаҳаны уи автор дазаатгылоит ҳапсуаҭҭаараҿы Леонид Хыгә-иԥа Саманба имонографиа ҿыц ҳапсуа ҭҭаарадырраҿы акыр иапсаны, иаҭахны ишцәыртцыз, насгьы ус еиԥш иҟоу амонографиа адунеи абра шаҳаҭра шауа апсуа бызшәадырраҿы, уи аҭҭаараҿы уаҩы игәы иахәаша, иҭызгаша алшарақәа (амилаҭ потенциал иатҵанакуа) шыҟоу, арҿиаратә-ҭҭааратә амҩа ишану.

Атцыхәтәан сыстатиа хыркәшо исҳәоит, атҵарауаҩ нага, апсуа ҭҭаарадырраҿы зцьабаа лабҿабоу, ирацәоу Леонид Хыгә-иԥа Саманба Гьаргь Алықьса-иԥа Зиҳариа ихьӡ зху аҳәынҭқарратә премиа аиоуразы иқәыргыло икапиталтә усумҭа ду анашьара зегьы рыла иапсоуп, насгьы ԥсаҭала ҳцәажәозар, иҳақуп апсуа ҭҭаарадырра аҿаԥхьа.

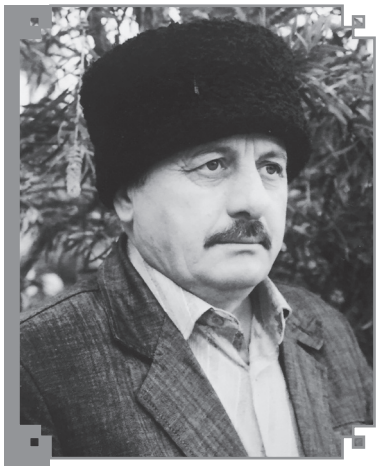

АПОЕЗИА ЗРАЗҞУ

Ашәҟәи сареи бзиабарала ҳаилатцәаз аахыс исцәаҩоуп хаҭала издыруа сықәла, сҩыза, ашәҟәыҩӧы, атҵарауаҩ, аҟазара аусуӧы инапы (автограф) ақәтцаны, акыр мши ҭхи ақәырҙны, аԥьабаа адбаланы (урҭ рыда ашәҟәы ҟалашьа маҙам) ҳамҭас иансиҭо, насгьы старатә шықәсҵәа инадыркны иеизызгаз, уажәгьы сзыҿу, схатә быблиатекаҿ иҟоу еиуеиԥшым егьырҭ ашәҟәқәа ианрыластцо. Уи сара агәахәара снатоит, избанзар, акы, уи зегьы раԥхьаҙагьы, ҳдоуҳатә культура еихазҳауа, ԥхьаҟа иҿиауа ишцо апроцесс узырбо, агәалаҟара ҟаимаҭ узто, умилаҭ апеиԥшхә бзиа шамоу агәра узырго акоуп. Ѳбагьы ашәҟәы ҳамҭас, мамзаргьы гәаларшәагас иузҭаз автор узҭаху, иузааигәоу, уеилызкааua иоуп. Уигьы, ҳәарада, агәалаҟара унатоит. Убри ахыхьгьы нахьхьиҙа аахыс зеизгара (суадақәа сдәылырцарц акы шрыгымгьы) саҿу сбиблиотека иамоу ашәҟәқәа рхыԥхьаҙара акы ҳәа ирыцлоит…

Сыззааиуа, абаҩхатәра змоу, ҳлитератураҿы злагалагьы апхьаҩ ибартә иҟоу апоет Сергеи

Агындиа иажәеинраалақәа реизга «Иалкааy», «Аԥҳәынҭшәҟәтыжьыртаҽы» Аҟәа, 2014 шықәсазы иҭытцыз, инапы ақәтцаны иситаз ашәҟәы ауп. Абар уи иаҳәо: «Ҳаҭыр зқәу Руслан! Гәык-ԥсыкала ҳамҭас, гәаларшәагас – XXI-тәи ашәышықәса аклассик Сергеи Агындиа сҟынтә!».

Аҟәа 4.XI.14.

Ҳәарас иаҭахузеи, ари хәмаршақә, лафшақә иҳәоу, акоуп, XXI ашәышықәса аклассикцәа рцәыртцра ус ишымариам, нас ихаҭагьы дышклассикым, уи еиԥш «атитул» ҟәаз иоуртә аҟынӡа дшымнаӡац идыруеит, иара саргьы ус шакәу еилыскаауеит. Аха, аха зысҳәо убриоуп, ара иҟоуп, акритик, алитератураҭцаашы (аԥхьашгьы убрахь дналатцаны) иазгәеиҭаша ихадароу, извыстәым хшыҩзцарак. Уи убриоуп: Иахьа уажәраанӡагьы адунеизегьтәи алитература аҭоурых иаздыруам аклассикцәа рыла мацара ишьақәгылоу милаҭ сахьаркыратә литературак. Ус иҟазар, ҳәарада, ибзиагәышьан, аӡәгьы мап ауацәикыхуа. Аха устцәкьа ҟалашьа амам, абиԥарацыԥхьаӡа ицәыртцуа аамта храӡага икылсны иаауа алитературатә ԥстазаараҿы. Ара иҟоуп акымкәа, иҩбамкәа зхи зтцыхәеи адаԥа дацқәа реиԥш еиларсу акритериақәа. Иаагап аԥсабара аҟнытә ҿырԥштәык: зегьы ҳарҟәатцып, ашьхақәатцәкьагьы иауеиҟараху, еиҳауи еитцоуи рыла еибаркуп. Шьхақәак рыхра кьатрацә еиҩыцәқәа ажәҩан иатцсуа игылоуп иҿеырбо. Даҿа шьхақәак урҭ раҳаракыра дуқәа рҟынӡа изынаӡом, акырӡа илаҟәуп, еихыҳәҳәа-еитцыҳәҳәа ауп ишыҟоу, аха дара зегьы еилаланы «еицҿакны», ус узазҳәар ауазар, иссиру ашьхақәа рыԥсабара аландшафт тырхуеит, идырԥшӡоит, уимоу, изаадыртуеит ашьха аестетикатә гәахәара аԥсабара ауаҩы инаҭартә еиԥш аҭагылазаашьа ҟартцоит, иблахкыгаха. Ари, жәаҳәарада, зегь зымчу аԥсабара адиалектика иаҟазшьарбагоуп, насгьы аду (иарбанзаалакгьы) злардыруа, шәагас, загас

иамоу ахәыҷы ауп! Ус анакәха, ашьха дуқәа зыҟалом, ашьха хәыҷқәа (аԥстақәагьы убрахь инарылатцаны) рытцагыламзар.

Абриаҟара сзырҳәаз, салазгалаз XXI ашәышықәса «аклассик» ҳәа дыхәмарны зхы иазызҳәаз сҩыза бзиа, апоет Сергеи Агындиа иоуп. Аха абри хәмаршақә иҳәо ажәагьы иамоуп алитературатә ԥстазаараҿы игәнукылаша, хырҩа ззуша ахь ухьазырԥшуа хшыҩцакык: Иарбан сахьаркыратә литературазаалакгьы ашәышықәсҟәа рытцалашә аҟнытә иааyа, ақәра ду амаз, аҭахызаргьы шәышықәса рацәак иреиҳам акәыз, зегьы рҿы имҩашьо иубоит ирыцрымшәо ирзеиԥшны иҟоу ҷыдарак. Уи убриоуп, урҭ амилаҭ литературақәа ажәа азҟазацәа дуқәа рыла ишыҿырбоугьы дара ирывагылоуп ирывымшәо, рыҩаӡара аҟынӡа изымнеиуа ашәҟәыҩцәагьы. Аха урҭгьы досу зхаҭарнаку алитература итцегьы инаӡааӡаны ахаҿра амазаараҿы ихымпадатәны иҟоу акы акәны иаҭахуп. Ари ас шакәыз ианиааy иаҭшьны иазгәаиҭахьан акритика адунеиаҿы зажәа ҷьбараз, здырра тцаулаз, философк иаҳасабала хараӡа инаԥшуаз аурыс критик ду В. Г. Белински. Уи иаахтцәаны иҳәеит асахьаркыратә литература есымшагьы ишаҭаху: «Обыкновенные таланты» - ҳәа.

Сара ас еиԥш иҟоу ацәажәара сыстатиа изаԥысшьыз – апоет Сергеи Агындиеи аклассикатәии иреиҳау, иреитцоу дарбан ҳәа азтцаара ықәсыргыларц акәзам. Аԥхьаҩ ухатцкы, уара ухаҭагьы ибзиаӡаны иудыруеит, урҭ зызбахә сымоу рахьтә аԥыжәара змоу, насгьы адоуҳатә мазараҿы досу иааникыло, мамзаргьы изалкааy аҭып.

Аҩада исҳәаз ахшыҩзцарақәа сытцазҳәаз, адәахьы ицәырызгартә сҟазтцаз даҿа зтцаароуп. Абар, иаргьы: ҳара аԥсуа интеллигенциеи ачынуааи иреиуоу цытҩык зны-зынла, ҳашәҟәыҩцәа, ҳтцарауаа рхы ақәырԥсны шьаҭамырӡгас иҳамоу ҳмилаҭ литературеи,

ҳатҭаарадырреи, ҳҟазареи рырҿиараҿы ҷьара акыр ҳзахәозар ҳәа иапырҭо адоуҳатә мазара иахьынӡахәҭоу ахә ҳазшьом, изыпсоу ҳзеилкаауам, уимоу, тәамбашақә, мамзаргьы иҟәыншьаны, хаҳарак алаӡамшәа ианахцәажәо ыҟоуп, еиҳарак аҧсуа культура агыдра аазырҧшуа урҭ аѡымҭақәа ирмыпхьац, изымбац, иаазымхәац, зыѡны иѡнанамгалац роуп ас еиҧш иҟоу ицәышҳапироу алкаақәа ҟазҭо, арахь дара рхаҭақәа ҳажәлар рҳәамҭаҿы иуҧыло итҩоурам аперсонаж зегьы здыруа, Қамча ҳәа изышьҭоу ихаҿра имырхьааӡакәа иугәаладыршәоит.

Хыхь зыӡбахә сҳәаз, аҿыпныхәагьы зыстаз ауаа ркатегориа иатҵанакуеит зхатәы бызшәа ззымдыруа, атҵарагьы рацәак изҭахым, атәымбызшәақәа ирылаҿырбо ауаагьы. Ихьааугартә иҟоуп урҭ рѡызцәагьы ҳаилазаараҿы иахьаабо, еиҳагьы ихьааугартә иҟоуп урҭ иҟартҵо анырра ухаҿы ианааугалакь. Заҟа иахьахьуа иақәшәо иҳәази ашәҟәыѡы, аҿар рааӡареи атҵареи дыртҵареи русхкы аҿы аҧьабаа ду збахьоу, акымкәа иѡбамкәа асахьаркыратә ѡымҭа шьахәқәа (ҳакритика макьаназ цқьа алапш итҵамшәац умҳәозар) аҧызҭаз Леуа Леиба абарҭ ацәаҳәақәа:

Збызшәа ззымдыруа дыбжоуп,
Збызшәа зҵар зҭахым даҳоуп.

Ааи, диашоуп арҭ ацәаҳәақәа равтор, уаҳа изуҳәараны иҟоуи зхы ҟәныззшьои зхатәы бзиа изымбои, атәым ирхьынҳалои рзы! Урҭ ХХ ашәышықәса алагамҭаз Дырмит ду иаҳирдырыз Назҳараа рами!

Ҳлитературеи, ҳатҭаарадырреи, ҳаҟазареи уаѡҵас Аҧсынгьы, уи анҭытҵгьы ахьӡ-аҧша аманы иҟазарц, иҿиаларц, ҧхьаҟа ицаларц азыхәан ахархь аҧхьаѡ ироль иатҵанакуа кыр ыҟоуп. Убри аҟнытә ус иҟоу аҧхьаѡ даазатәуп имилат адоуҳатә культура иатҵанакуа асферақәа зегьы дрылархәны, гәык-ҧсыкала бзиа ибартә, дазгәдууа дазхәыцлартә, насгьы адунеи зегьы аҿы аҳра зуа аинтернет-компиутортә системеи урҭ «рыжьрацәара» иалтцыз ателефон хымпыҿақәеи рҳа зынӡа хҵацәыха имҭакәа дрымшьаҳартә еиҧш. Абраҟа зегьы раҧхьаӡагьы хәшәыс иҟоу афакторқәа ируакуп ашәҟәы. Абар уи азы австриатәи ашәҟәыѡѡы Стефан Цвеиг (1881-1942) иихәауа: «Книга есть альфа и омега всякого знания, начало начал каждой науки».

Аҧхьаѡ ухатцкы, Сергеи Агындиа ишәҟәы иақәитцаз иавтографи уи акәша-мыкәша ҳтема иахьысуа, хьатцрак иаѡызоу, иҟастцаз ацәажәареи азырханы ҳаиасып атцыхәтәан итижьыз иажәеинраалақәа реизга «Ари амза амаӡа»[1] ахцәажәара ашҟа. Аха ууанӡагьы ҳалапш иныҵаагап – гәалашәарак аҳасабала – апоет инысымѡа аҟнытә еиҳа ихадароу ҭыпқәак. Иқыҵа гәакьа аҭоурых ахьгьы маҷк аҟара ҳаназхьапшшәа. Избан акәзар, уаҟа ауп апоет ихытцхыртақәа ахьцәыртцуа, цатцгәыс ирымоу ахьаапшуа.

Аҧсны зыхьӡ нагоу ақыҵақәа иреиуоуп Цақәашь. Уи жәынгьы-ҿангьы зыпсадгьыл азы зхы иамеигӡо, уи аҧьынць амырӡразы иқәпо атцеицәа гәымшәақәа азгылоит. Иҟалап иара ақыҵа ахьӡгьы машәыршәа иҟамлазаргьы. Алингвистика апҟарала инагӡаны исыздыруам заҟа ииашоу, аха ажәлар рҿы ирҳәоит уи ахьӡ Цақәашь – апа дызқәашьу аҟнытә иаауеит – ҳәа.

Ҳрылагарым фырхатцала итәу ари ақыҵа аҭоурых адаҟьақәа рыртытра. Мацара даҳгәалаҳаршәап Цақәашь ақыҵа иалииааз, Аҧсны зегьы ахьӡ ҭызгаз, ҳабацәа зқьышықәсала иааргоз афырхатцара еиҳагьы иѳахан иҳаразкыз, игыло абиҧара ҿа рзы иҿырҧшыгоу, цасатәи

[1] Сергеи Агындиа. Ари амза амаӡа. (Аредактор Енвер Ажьиба). Аҟәа: Аҧҳәынҭшәҟәтыжьырта, 2016 ш.

Аџьынџьтәылатә еибашьра (1941-1945) Ду афырхатҵа, Украина адгьыл зхы ақәызтҵаз, иара уа наҙаҙа зызқәа тыпс изауз Володиа Пачлиа!

Аҧсны жәлар рџьынџьтәылатә еибашьра атәы ҳҳәозар, ақыртуа аҕа хәымга дҟәыбаса иқәтараҿы пақәашьаа рыҷкәынцәа иаадырпшыз агәымшәара, ахамеигҙара шәҟәык иузаркуам. Урҭ қәпон ҳаҧсадгьыл атҵеицәа доумыжьхақәа зегьы реипш, Анцәа ду иҳаитаз, ҳтәыла пшҙа аиқәырхаразы хыцәнамырха. Урҭ зустҵәоу реиқәыпхьаҙара ҳалагом хара ҳагоит, амала ус инымѡатәны иаҳгәалаҳаршәап Аҧсны афырхацәа – Пақәашь аҧацәа: Борис Пачлиа, Иван Акацәба, Отар Аџьынџьал. Арти егьырҭ зыҙбахә ҳамҳәаз атҵеицәа гәымшәақәеи рыхьз-рыпша, иаадырпшыз афырхатҵареи Аҧсны ахақәитреи ахьыпшымреи ирсимволуп. Ус иагьаанхоит еитҵагылоу абипарақәа рызгьы иҿырпшыганы.

Пақәашь иҟоуп зыхьз-зыпша Аҧсны анҭытҵгьы иадыруа, ҳатыр зқәу абзанхаѡцәа, аинтеллигенциа, атҵарауаа. Абраҟа ирпсадгьылуп ҳаҧсуа ҭҵаарадырраҿы зышьҭамҭа анымҵуа иану: Арсен Аҳашба, Вианор Пачлиа, Инна Аҳашпҳа, Леонид Аҳашба, Н. Пачлиа, Гь. Аҳашба, Р. Аҳашпҳа, Т. Аҳашпҳа, Е. Аџьынџьал. Ашәҟәыѡцәа ртәы ҳҳәозар, ҳмилаҭ литература аҟырҟы анархәыхә ихьзырҳәагаха иатҵагылаз, акырҙа зџьабаа адызтҵаз М. Аҳашба, анаѡстәи абаѡхатәра зманы имарымажаха иатҵагылаз Кь. Чачхалиа, Шь. Аџьынџьал, атҵарауаѡ, ашәҟәыѡѡы Д. Чачхалиа (Кьыршьал ипа). И. Аҳашпҳа, В. Чыҭанаа, Д. Начҟьебиа, Б. Аџьынџьал. Аҧсны зҿаҧсазтәыз артистцәа: А. Ҭаниа, Д. Кәартаа, Л. Логәуа, СССР ажурналистцәа Реидгыла алахәылацәа Гь. Нарасқәуа, В. Ҭаниа...

Иара убас, абжьыуаа иахьагьы иргәалашәоит ауаа рҿы зажәа пхылдаз, ҳатыр зқәыз, унеишь-ууаишь ҳәа зарҳәоз ажәала ауаѡпҵәа деипызшьуаз ацәажәаѡцәа:

Ҭаниа Кәат, Џьынџьалаа Кәалашьи Хәсеини, Гындиа Иаса, Бардгә Ҭаниа, Қьысқьынць Гындиа, аҧсуа жәлар рҿаҧыцтә ҳәамҭақәа ибзианы издыруаз, реиҭаҳәашьагьы иақәшәоз Есҳаҟ Ҭаниа. Абри аҧсуа бырг ҟәыга избахә анысҳәах, истахуп исгәаласыршәарц сара сызхаану, уи итҵанакуа еипизодк. Ари аибашьра Ду анеилга (1945) ашықәс антҵәамҭазы акәын. Ҽнак даҳтааи,т уастара уск атыхәала Есҳаҟ Ҭаниа. Саб иашьцәеи иареи еибадыруан, аҧсшәа рзеилан, аитанеиааира рыбжьан. Усҟан иара дбыргхахьан, дзышҙа дыҟан, аха аџьыкац даѡызан, дыгәгәан. Уахынла асасгьы аҧшәмацәагьы акраамҭа итәаны иҟалахьаз ажәабжьқәа рҳәон. Асас алакәқәа еиҳа дрызгаган, реиҭаҳәара бзиа ибон. Сашьа Котики сареи ацәа иҳамнахаанҙа ҳтәаны, ҳгәы иахәауа, ҳарзыҙырѡуан иҳаҳауаз ажәабжьқәа.

Ус Хәыхәыт Бгажәба адырѡаҽены дааит Аҟәантә, уи иаара зегьы ҳаигәыргьон. Заҙ иаҳәшьапа Хәыхәыт еиҳәеит Есҳаҟ Ҭаниа аҧсуа жәлар рҿаҧыцтә ҳәамҭақәа ибзианы ишидыруа, ҟазарылагьы ишеиҭеиҳәо. Абри ашьҭахь Хәыхәыти Есҳаҟи ѡаха ҳахьатә кәасқьа азал аҿы агәгәаҳәа еиқәыз ауаџьаҟ мца иҽеҳәатәаны аусура иаҿын. Абырг хыржь-хыржь дмыццакҙакәа, акы ицәыбжьахарҳәа дшәоушәа акәын «дызлаз» илакә хҭысқәа шеиҭеиҳәоз. Егьи, урҭ анитҵон иџкааруа, ишиҳәоз акәал иҭаршәны, ахҭысқәа еилазхәо бжьакатҵәарак ҟамларц азын. Ҳара, сашьеи сареи усҟангьы иаадыруан Хәыхәыт дшышәҟәыѡѡыз, дыштцарауаѡыз, аха ани иқьаадқәа ирнитҵоз, даҽакала иуҳәозар, иҿахәы иҿеихуаз змааназ ҳаздырамызт, аха ҳаднаҧхьалон, ацәагьы ҳханаршҭуан Есҳаҟ еиҭеиҳәоз алакәқәа.

Иахьагьы сыбла ихгылоуп, исхашҭуам ажәабжьҳәаѡы Есҳаҟ Ҭаниа заҟа аҧсы рхатҵаны, дрыхҙыҙааны, бзиа ибаны еиҭеиҳәоз аҧсуа жәлар аҭоурых иазынрыжьыз рҿаҧыцтә ҳәамҭақәа. Хәыхәыт иакәзар, ихы ақәырҧ-

сны антцара даҽын иаҳауаз зегьы акы аганахь инмыжькәа, насгьы хәанчарак атцамкәа.

– Есҳаԥ, шәааԥсазар, ҳаԥәытцып, атцыхгьы абар агәахьы инеихьеит, – иҳәеит Хәыхәыт иаԥхьа итәоу ауаҩ бырг дшатауа, насгьы изҽу аус уатцәахьы ирыԥшуа.

– Мамоу, дад, Хәыхәыт, уара умааԥсазар, сара макьана атәара сылшоит, – иҳәеит Есҳаԥ атакс итцегьы дтәазарц шитаху удырыртә еиԥш иҽаԥшылара иуанаҳәо.

Сашьагьы саргьы ҳтәоуп иҳаҳауа ажәабжьқәа ҳгәы иахәауа ацәа зынӡа ҳампан иқәымлазо, атцых ԥеуа.

Есҳаԥ Ҭаниа иҳәамҭаны Хәыхәыт Бҕажәба ақьаад ианитцаз рсахьтә акьыԥхь заахазгьы маҷӡам, аха изымбацгьы ыҟоуп. Исгәалашәоит атцыхәтәаны урҭ реиԥыртцрагьы. Хәыхәыт Бҕажәба Аҟәаҟа данцоз ҩымш раахыс дзыдтәалаз, алакә ссирқәа изеитазҳәаз ауаҩ бырг 100 маатк (усҟан 100 маатк акапан аман) идигалеит ицьабаапсазы, итабуп ҳәа иаҳәаны, аха иара арҭ сара исымҩит, ҳажәлар роуп иапызтцаз, рыхшыҩ иарҿиаз тынхоуп, уи адагьы уара зашәахә рҳәаз, анхаҩыжәлар рыхьӡ тызгаз Салуман Бҕажәба уиԥоуп иҳәан, апарақәа имгеит. Усҟан исзеилкаауамызт Хәыхәыт Бҕажәба алакәқәа изеитазҳәаз ауаҩ бырг идигалаз апарақәа зимгаз. Аха нас акыр антцы ашьтахь ауп схаҿы ианааи – ари апсуа хатца заҟа хара дхәыцуаз, иапсуара ҳаракны икыз, ҳатыр изақәыз. Ҳәарада, Есҳаԥ Ҭаниа апара дыӡсо далатәаӡамызт, игызгьы (насгьы аибашьра ду аанаҳхаагаз амыз) заҟа ыҟаз. Аха апсуара аматц азызуаз, итызтцаауаз ауаа – Хәыхәытраа зҿыз, рнапы злакыз аус ду закәыз усҟангьы идыруан, ҳатыр изақәын итцарадаз, аха иҟәыцаз, харанапшра змаз абырг бзиа.

Акырӡа зхытцуа абри афакт сыстатиаҿы иаазгеит ауаҩреи аламыси аганахь иныжьны, амал рҳаразы апсыцәгьареи ҭәҭәала итцызгаз, зхы изазымиааиз иахьатәи ауаҩы уаҩтцас ихшыҩ ихаҿы иааганы дазхәыцуазар ианаҳәо маҷым ҳәа сгәы иаанагоит.

Абас зыхьӡ-зыԥша ыҟоу, ауаа заманақәа злиааua, зҭоурых тцаула зманы наԥьнатә аахыс ашәышықәсақәа иргәылсны иаауа ақыта Ԥақәашь датцеиуп Сергеи Арушьан-ипа Агындиа. Ҳәарас иатахузеи, уи зегьы рапхьаӡагьы иқыта гәакьа иамоу ақьабз бзиақәа апсуара, ауаҩра, аамысташәара, ахымҩапгашьа, аихатцылара, патуеиқәтцара, аиашатцабырг идеиалс, принципс амазаара уҳәа иқыта гәакьа инатаз, инарбаз ауп. Жәаҳәарада, ари аус ԥшьаҿы апсабарагьы ицхраait, уи амҳәыргьы ыҟоуп имҩашьо.

Уажәшьта, аҩада ишысҳәаз еиԥш, апхьаҩ ухатцкы, ажәпара ҳаламлацәакәа, ҳалаԥш нахаагап апоет иныcымҩагьы.

Сергеи Арушьан-ипа Агындиа (Гындиа) диит 1953 шықәса, июль 8 рзы Очамчыра араион Ԥақәашь ақытан анхаҩаамысташәа итаацәараҿы. 1961 шықәса рзы Кац иҳабла иҟаз ихартәаам (алагартатә) ашкол дталоит. Ари ашкол ашҟа имҩахытцыз атцаҩ хәычы гәыблыла ипылоит рапхьатәи иртцаҩцәа: Гәыли Иасон-ипҳа Салиа, Раиса Илиа-ипҳа Начҟьебиа. Кац иҳаблан иҟаз ихартәаам ашкол даналга ашьтахь дталоит В. Пачлиа ихьӡ зху Ԥақәашьтәи абжьаратә школ. Ԥақәашьтәи ашкол дантаз аамта иалагӡаны атцара идыртцон Апсны еицырдыруаз артцаҩцәа, зыпсадгьыли зыжәлари рзы ипатриотцәаз, зыпсадгьыл ахьаа зхьааз, агәырғьара згәырғьараз, рнапатцаҟа иҟаз апсуа хьыбҿар итцоураны раазареи атцара дыртцареи рҿы хеигӡарак ззымдыруаз: Отар Ціоцьа-ипа Ачба, Уарлам Пиотр-ипа Пачлиа, Мушьни Пахәала-ипа Гындиа, Белла Григори-ипҳа Ҭарба, Вано Хәызга-ипа Ціьынцьиа, Севериан Гьаргьипа Ашәанба, Енвер Иуана-ипа Пачалиа. 1971 шықәса

рзы Цақәашьтәи абжьаратә школ далгеит иапҳьаҟа иацитцартә еиԥш адырреи агәаҳәареи иманы.

Сергеи Агындиа иара убри ашықәс аан Аҟәатәи аҳәынтқарратә артцаҩратә институт афилологиатә факультет дтцалоит, итцарагьы қәҽиарала, ихиркәшеит 1976 шықәсазы.

Гындиа Арушьан Пахәала-иԥеи Нелли Аксент-иԥҳа Ҟәуԥуниеи рынасыԥ анеилартца ашьтахь, урт ирыхшеит, ираазеит ԥшьҩык ачкәынцәеи ҩыцьа азҕабцәеи: Сергеи, Зураб, Мераб, Мурман, Леила, Рита. Рита абырфын бгьыц еиԥш деихәлаччо изызҳауаз 15 шықәса дшыртагылаз иаалырҟьаны лыԥстазаара далтцит. Рита лдунеи аԥсахра игәырҩа хьантаны ирзыҟалеит атаацәара зегьы. Лани лаби Арушьани Нелли ракәзар, абри ахьаа гәырҩа рызхымгакәа аҩыцьагьы 61 шықәса ишыртагылаз рдунеи рыпсахит. Рыпсата шкәакәахааит! Ихьантоуп наазаза ахшара рцәыҙра иахылтцуа агәырҩа.

Сергеи Агындиа 1976 шықәса инаркны 1984 шықәсанза еиуеиԥшым азанаатқәа рыла аус иуан Аҟәатәи абасыртатә фабрика ақны. 1985 шықәса инаркны еиуеиԥшым аамтақәа раан аус иуан агазет «Аԥсны ҟаԥшь», нас «Аԥсны» ҳәа ишьақәгылаз аредакциаҿы, ажурналқәа «Алашара», «Амцабз» рредакциақәа рҟны.

Аԥсны жәлар Рцьынцьтәылатә еибашьра аан Сергеи Агындиа агазет «Аԥсны» арратә корреспондентс дыҟан, дагьеибашьуан абцьар кны аԥсадгьыл асолдатцәа дрывагыланы.

1987 шықәсазы СССР ажурналисттццәа Реидгыла ашҟа дрыдыркылеит. Уи 1987 шықәса раахыс Аԥсны ажурналистцәа Реидгыла далоуп. 1997 шықәсазы Аԥсны ашәҟәыҩцәа Реидгыла далатцан. Иахьа Аԥсны ашәҟәыҩцәа Рассоциациа далоуп, Аԥсны ашәҟәыҩцәа Рассоциациа итнажьуа агазет «Етцәацьаа» аредколлегиа далахәылоуп.

Сергеи Агындиа Аԥсны ажурналистцәа Реигыла апремиеи «Ахьз-Аԥша» аорден III аҩазареи ианашьоуп. Иахьа аус иуеит Аԥсны ажурналистцәа Реидгыла аконсультантс. Уи иахьа уажәрааназа итиажьхьеит ашәҟәқәа 10. Урт рахьтә акы изызҳауа ххьыбҽар ахәыцқәа ирызкуп. Уажәы еиқәаҳаԥхьазап даргьы: «Мышкызны». Ажәеинраалақәа. – Аҟәа, «Алашара», 1996 – 56 д. (Аредактор С. А. Кәытцниа. Асахьатыхҩы Г. Дочиа, аԥхьажәа иҩит Р. Лашәриа); «Схынҳәит сара». Ажәеинраалақәеи аитагақәеи – Аҟәа, «Алашара», 1999 – 86 д. (Аредактор И. Аҳаш-ԥҳа, асахьатыхҩы Л. Евменов); «Аапынра ашыкьымтаз». – Қарт. «Ақыртуа-апсуа еизыҟазаашьақәа ринститут» 2000 – 24д.; «Азаза бырлашқәа рчара». Ажәеинраалақәа, – Аҟәа, «Акьыпхь ҩны» 2002 – 112 д. (Аредактор Р. Лашәриа, асахьатыхҩы В. А. Цәыцьба); «Сеыхәа неиуеит иццакуа». Ажәеинраалақәа – Аҟәа, «Алашара», 2003 – 223 д. (Аредактор Е. Ажьиба, асахьатыхҩы С. Цәыцьба. Апхьажәа иҩит А. Лагәлаа); «Аҳәынтәраԥшь», Ажәеинраалақәеи алакәқәеи ахәыцқәа рзы. – Аҟәа, «Акьыпхь аҩны», 2006, 48 д. (Аредактор Е. Ажьиба, асахьатыхҩы Г. Дочиа); «Урт роуп сашәақәа зтаххо». Ажәеинраалақәеи аитагақәеи. – Аҟәа, Апсны ашәҟәыҩцәа Рсоциациа, 2007, – 198 д. (Аредактор Е. Ажьиба); «Ҳазнышәо иҟоу лахьынтоуп». Ажәеинраалақәа. Аитагақәа» – Аҟәа, «Апҳәынтшәҟәтыжьырта», 2011 – 148 д. (Аредактор Ф. Бытәба, асахьатыхҩы Р. Габлиа. Апхьажәа иҩит М. Миқаиа); «Иалкаау». Ажәеинраалақәа. Аҟәа, «Апҳәынтшәҟәтыжьырта», 2014 – 448 д. (Аредактор С. Ладариа. Асахьатыхҩы Р. Габлиа. Апхьажәа иҩит Р. Лашәриа); «Ари амза амаза». Ажәеинраалақәа. Аҟәа – «Апҳәынтшәҟәтыжьырта», 2016 – 216 д. (Аредактор Е. Ажьиба, асахьатыхҩы Р. Габлиа).

Абарт хыхь еиқәаҳаԥхьазаз рнаҩсангьы, 1982 шықәсазы Қарт ашәҟәтыжьырта «Мерани» ақны «Однажды

в апреле» ҳәа хыс изманы урысшәала иҭытцыз ашәҟәы иагәылоуп Сергеи Агындиа иажәеинраалақәагьы.

Сергеи Агындиа иԥымҭақәа ркьыԥхьхьеит: Аахытц-Уапстәыла Ленингортәи араионтә газеҭ «Лениной», «Дзаин амшенакан» (аерман бызшәала, ақ. Ереван), ажурнал «Амаинапаткер» (аерман бызшәала, ақ. Лос-Анджелес – Еиду Америкатәи аштатқәа), ажурнал «Мах Дуг» (ауаԥс бызшәала еиҭаганы, ақ. Владикавказ). Иара убас, Сергеи Агындиа иажәеинраалақәа еиҭагоуп: аурыс, абаза, аерман, ауаԥс, ақырҭуа уҳәа абызшәақәа рахь.

Аԥсуа шәҟәыԥцәеи, алитератураҭцаацәеи, акритикцәеи апоет Сергеи Агындиа ипоезиатә рҽиамҭақәа зҽлымҳара шазыруа арҭабыргуеит абраҟа иаагоу афактгьы. Уи иԥымҭақәа ирыхцәажәахьеит, ахәшьара бзиа арҭахьеит ааскьаҙа иҳаԥхаз апоет хатәра, аԥсуа ажәа сахьарк азҟаза ду М. Миқаиа, иқәрахьымҙахаз, абаԥхатәра ссир змаз Р. Лашәриа, апоет атцарауаԥ, ҳаԥсадгьыл апатриот ду Б. Гәыргәлиа, афилологиатә ҭцаарадыррақәа рдоктор, апрофессор, академик С. Зыхәба, афилологиатә ҭцаарадыррақәа рдоктор, академик аҳәынҭқарратә-ууажәларратә усзуаԥы В. Занҭариа, еицырдыруа ашәҟәыԥԥы В. Басариа, Урыстәылеи Аԥсни ажурналистцәа Реидгылақәа рлахәылацәа, акритик В. Аҳашба, ажурналист, ашәҟәыԥԥы В. Қапба, апоетцәа А. Лагәлаа В. Аԥҳазоу, Е. Ажьиба, В. Кәакәасқьыр, ашәҟәыԥԥы Б. Қаџьаиа.

Сергеи Агындиа илитературатә-критикатә хшыԥзцарақәеи, игәаанагарақәеи, иҟаиҵо иалкаақәеи, ирацәамзаргьы, аҭыԥ рыманы иубоит иахьатәи ҳлитературатә ԥстазаараҿы. Уи иԥызцәа, иколлегацәа ҿыц адунеи збаз рышәҟәқәа дрыԥхьоит игәцаракны, дрыхцәажәоит, ирҭаз агәахәара истатиақәа ирныԥшуа. Араҟа уи аԥсуа литература зырызго, насгьы агха-ԥхақәагьы раԥжьра, рнышәара хаҳара шамам здыруа азәы иакәны дубоит.

Сергеи Агындиа ашкол данҭаз аԥра далагеит, аха урҭ жәеинраалақәамызт абзазара атәы зҳәоз, аинформациатә ҟазшьа змаз статиақәан, ирнылон агазеҭқәа «Аԥсны ҟаԥшь», «Акоммунизм ахь» рдаҟьақәа рҿы. Аха убарҭ астатиа кьаҿқәа дышрықәымгәыҷзоз акьыԥхь заахаз ажәа агәыбылра идыркит, уимоу, ԥнутцҟала игәыижьы ианырит акы шицрыхоз идырыртә еиԥш, аха иҟатцәкьаз, изакәыз изеилкаауамызт, игәы иаанагон ус Сергеи Агындиа ҳәа ихьӡ-ижәла ҿаҿаҙа ауаа ирбартә, иаԥхьартә агазеҭ иахьаныз акәыз цьишьон. Атцара зҭоз ашкол ҷкәын изы убригьы кыр атцанакуан. Аха ара иҟаз даҽеакын: акьыԥхь заахаз ажәа иарҿыхеит атцаԥы хәычы аԥсабара инаҭаз, макьана итцәахыз ибаԥхатәра. Уи акәхеит, лассы ажәеинраалақәа рыԥра далагеит, амала, иаразнак урҭ цәыримгеит, апоетцәа аҙәырԥы ишырцәаԥоу еиԥш, макьана дырԥеиԥшуан, даҽеакала иуҳәозар, аԥра, аԥҵара шилшо ихаҭа инагӡаны агәра игаанҙа аҙәгьы иирбомызт, ииԥуаз итцәахуан ишколтә шәыра иҭатцаны.

Аха, насыԥны, абаԥхатәра иага иқәыԥшзаргьы унапы ахԥаны иузытцәахуам, иара иамоу адоуҳа амч ауаа рахь ицәырнагоит. Ус еибаркуп уи зшаз аԥсабара. Изхысҳәааua, Сергеи Агындиа аԥсабара инаҭаз абаԥхатәра аматц имур амуит, даҽеакала иуҳәозар, ииԥуаз, иитцәахуаз, макьана имшәыц ҳәа дызхәаԥшуаз цәыригар акәхеит, акьыԥхь аорганқәа рахьгьы дрыма рҿынархеит.

Ари истудент шықәсқәа рзы акәын. Ҳәарас иаҭахузеи, Сергеи Агындиа ақытатәи абжьаратә школ далганы Аҟәа данаа, ҳаинститут данҭала, зыжәлар рԥеиԥшхәа азы ихәыцуаз ҳмилаҭ интеллигенциа данрылагыла, ибаԥхатәрагьы ԥхьаҟа иазшаз, ахытцхырҭақәа аиоуит, амҽехак еиҳа-еиҳа иарҭбааua аҿынанахеит. Астудент лассы-лассы акәымзаргьы, иажәеинраалақәа акьыԥхь рбо иалагеит агазеҭ «Аԥсны ҟаԥшь» (уажәы «Аԥсны»), ажур-

налқәа «Амцабз», «Алашара» рдаҟьақәа рҿы. Уи иаанагон Сергеи Агындиа аҧсуа литература ахьыҵәцарҭа ахан ашҟа хәыҷы-хәыҷла, аха ныҟәашәа еиқәшәала ашьаҿаҟәа реихгара даҿын арҿиаратә гәаҳәареи абаѡхатәреи иманы. Ус шакәыз иахьа имѡашьо агәра идыргоит 2014 шықәсазы Аҟәа «Аҧҳәынҭшәыҟәҭыжьырҭа» аҟны иҭыҵыз ишәҟәы «Иалкаау» иану аѡымҭақәеи уи иацу Рауль Лашәриа иаҧхьажәеи игәцаракны ирыҧхьалакгьы. Иҵабыргыҵәҟьаны, абаѡхатәра еицамк змаз апоет Рауль Лашәриа асахьаркыратә литература аҧсы ахьҭаз иеилызкаауаз, зестетикатә гьама ҳаракыз, иҟаиҵоз алкаақәеи, ахәшьарақәеи, акритикатә хшыѡзцарақәеи рҿы инаршә шыхиаз ҳдырбоит уи иҭынхаз хыҧхьаҙаралагьы имаҷым, насгьы хазы шәҟәны иҭыжьтәу илитературатәкритикатә статиақәа. Изхысҳәаауа, Сергеи Агындиа ишәҟәы «Иалкаау» уи иациҵаз аҧхьажәа ауп. Араҟа апоет дыкритикуп илаҧшҳәаа ҵаруп, еилфаҷа иаҳнарбоит дзыхцәажәо апоет дызнысыз имариамыз, аамҭеиҭасра зыхҭынхьааз имѡеи. Ус аҟаҵара иаҭахуп апоетра анаѡсангьы, акритик иҟыбаѡгьы. Урҭ аѡбагьы илан ҧсаҭа шкәакәа Рауль Лашәриа.

«...Ҧақәашь ақыҭа иалиааз арҧыс данқәыҧшҙаз инаркны идыруеит хырхарҭа хадас ишьҭихшаз, игәы-иҧсы змеидашаз. Ианакәызаалакь Аҧсны иҟало ахынҭаѡынҭарақәа, ахҭыс хьанҭақәа иҿырҟәыҭханы дымгылацызт. Аҧхьаѡ рыгәра имгарц залшом апоет гәҭыҕьҕьаала ииҳәо абарҭ ажәақәа: «Сыҧсадгьыл, улахьынҵа азхәыцра алу еиҧш сеикәнаршоит», – иѡуеит Рауль Лашәриа «Иалкаау» ашәҟәы иациҵаз астатиаҿы. Рауль Лашәриа меижьарада агәра игон Сергеи Агындиа ибаѡхатәра. Ус баша иауиҳәах: Уи ипоезиаҿы абарҭ еиҭарсу аҵакы змоу ацәаҳәа. «Харантә иаауа иоуп хара ицо».

Сергеи Агындиа, аѡадагьы исгәаласыршәахьеит уи, ипоезиа аҧсуа шәҟәыѡѡцәа, аҵарауаа бзиабаралеи ҳаҭырлеи ишахцәажәахьоу, ишлагала бзиоу аҧсуа литератураҿы. Урҭ зегьы араҟа рзааҭгылара ҳалшом, ҳастатиа иаҳзалагҙом, мацара иаҳгәалаҳаршәап М. Миқаиа Сергеи Агындиа 50 шықәса ихыҵра иадҳәалан ажурнал «Алашара» (2003) ианиҵаз астатиа «Бжьы маҙак иаѡшәом» аҟнытә ҳәахьак. Уи ҿыгҳарыла имаҷуп, аха апоет иҟазшьаҷыдақәа аазырҧшуа акоуп. Абар иаргьы: «... Акы ахьыҟаҙам акы ыҟоушәа зхы зжьо, аҧхьаѡгьы дызжьарц иалаго апоетцәа дреиуам Сергеи Агындиа. Уи ихы измырхьыз, игәы измырхьыз, ус уал багас, цәаҳәа хырҭәаагас, ҿырҧшҙагас дхәыцуам. Иара ѡнуҵҟалагьы, дәныҵҟалагьы, ҟазшьалагьы дышҭынчу, иламыс шихыҵәо еиҧш ауп, иажәеинраалақәагьы ҙҭынчра ишҭынчу, аҟәышреи ақьиареи шрылыжжуа. Сергеи Агындиа иҟазшьахәырақәа ирыцкуп, аҙәы ихьы лаба еиҳа, иара ихьы лаба ахьеиҕьишьо. Апоет ицәаҳәашьҭыбжьқәа рҿы иуҧылаҙом иара иитәым, имам, ирҳәахьоу, еиҭарҳәахьоу, алуажә еиҧш иҵѡызаахьоу ажәа ҙаарахқәа».

Ҳәарас иаҭахузеи, Мушьни Миқаиа иеиҧш, ажәа сахьарк аҧышәа ду змаз арҿиаѡы ибон дзыхцәажәоз апоет ибаѡхатәра аханатә иамаз аҷыдарақәа, насгьы уи ддыргәырҕәон, ихаҭагьы игәалаҟара шьҭырхуан абас аҟыбаѡ ҷыда зманы аҧсуа литература иахьаҵагылоз абиҧара ҿа. Урҭ ргәы ҭызгоз, инапы злакыз аус рымазырҿхәоз, аҧхьаѡ иҿаҧхьа иҙырызгоз, ирцәыласуаз рыгхаҧхақәагьы зладырҿееиша, ирыхәаша абжьгарақәагьы рныҧшуан М. Миқаиа аҿар ирзикуаз астатиақәа.

Сергеи Агындиа иабиҧара иаҵанакуа зегь реиҧш, ирҿиаратә усура ахы цәырнагоит адунеи зырхыҵхыҵуаз СССР, иҿрыҧшыгаха ианыҟаз, аҧсы анҭаз. Уи иалиааз, иааҙаз, аҵара знарҵаз дреиуоуп иаргьы. Ажәакала, уи зҿееиҭнызыҧсахлаз ѡ-епохак дырхаануп. Амала,

дарбан милаҭ шәҟәыѡзаалак ицәыуадаѡуп дызлиааз, дзышьцылаз аепоха иԥыртцны, ма дааныжьны ианцо, избанзар аамҭеиҭасра дарлакьтоит, дыԥнашәоит, уимоу, аԥстазааратә ҟыбаҙыбарақәа – абзазараҽы аума, адоуҳатә культураҽы аума, итцегьы инартбааны ухаҽы иааугозар, аполитикатә, асоциалтә зҭаарақәа рҽы аума ихҭынхьааува, изцәырырго азҭаарақәа ирҽиаратә тематика уааҧзатәи ацәаѡа, ақьабз аԥсахуеит (иаҳҳәап, асовет аамҭазы апартиеи, авождцәеи, акоммунизм лашеи рзышәара реиԥш иҟоу) ҕәҕәала еиланршәшәоит, еиҭарсшәа иуҳәозар (амилаҭ аҭоурыхтә лахьынтцеи адоуҳатә культуреи уахь ирыламҵакәа. Избанзар уи иарбан политикатә шьақәгылазаашьазаалак аҽгьы еснагь иалкааy, узламкьакьо аҭыԥ амоуп), аҙхьышьҭра ҽыц ылызхыша амѡа аҭатәуп.

Араҟа иаҳҳәаз ахшыѡзцарақәа зыртцабыргыша аҽырԥштәқәа уԥылоит адунеизегьтәи алитература аҭоурых аҽы, аха урҭ ҳрылаларым, мацара иаагап ҽырԥштәы затцәык. Урыстәыла Октиабртәи ареволиуциа (1917) анықала ишьақәгылаз аполитикатә ԥстазаара ҽыц изатцамгылакәа, аҳәаа иахибаҳәаны ашәҟәыѡцәа заҟаѡ цада. Иаанхазгьы Асовет мчра гәыкала иазыҟаз ашәҟәыѡцәа ҳәарас иатахузеи, уи иазышәаҳәоит, иҭоурыхтә хҭысны ирыԥхьаҙон. Урҭ (М. Горки, В. Маиаковски, Д. Бедныи – реиԥш иҟаз) рѡымҭақәа. Асовет мчра иазышәаҳәоз – кыр рытцанакуан аҳәынҭқар дылбааҳәаны атәыла ду амчра знапаҽы иаазгаз рзы. Цабыргуп, 70 шықәса сызгәыгьуада ҳәа аҳра зуаз, амчрагьы, ишықалазаалак иаргьы лбаазҳәаз даҽа мчык цәыртцит. Ус иҟоуп аԥсабара адиалектика. Наҙаҙа аҳра зуа мчык макьана ауаатәыѡса рҭоурых иаздыруам.

Ишьақәгылаз аусуцәеи анхацәеи рҳәынҭқарра СССР иазыразыз, иадгылоз ашәҟәыѡѡцәагьы устцәкьа ирзымариамызт аамҭа ҽыци ртематикеи реиныршәара, реинраалара. Иатахын аамҭеи аԥышәеи ажәа ҽыц аҳәаразы.

Сыззаиуа, аԥсуа литературагьы, ҳәарас иатахузеи, асовет литература ду излахәтакыз ала, уи иахҭынхьаауаз иаргьы ицәтәымыз, еиҭарсшәа иуҳәозар, уи «ацәеижь» ианыруан аԥстазаараҽы аамҭеикәшара иаанагоз аиҭакрақәа зегьы. Аԥсны Асовет мчра анышьақәгыла (1921) иара милаҭ литературак аҳасабала ахы цәырнагахьан уи ашьаҭаркѡы, Аԥсны атцеи ду Дырмит Гәылиеи, нас иарҧьажәѡаны ивагылаз раԥхьаҙатәи аԥсуа шәҟәыѡѡцәа рабиԥареи ирыбзоураны. Аха аҽыц ԥстазаара идеологиала иамаабыртә, мап ацәнакыртә еиԥш иҟаз ѡымҭакгьы алитература қәыԥш амԥангьы иҟамызт. Уаҟа аԥсадгьыл абзиабара, ахақәитра, ахьыԥшымра, аҭоурых ракәзан тема хадас аҭып змаз. Иара убас аԥсуа жәлар рҽаԥыцтә ҳәамҭақәагьы гәацаракын, еиҳа ииашаны иуҳәозар, асахьаркыратә ѡымҭақәа раԥтараҽы ахархәара рыман.

Даҽеа зҭаароуп асовет аамҭазы ҽыц ишьақәгылаз амчреи Ленин дызхадаз уи анапхгаѡцәеи рхыҟәкы хадақәеи, изымҭаҽырбоз ридеиеи ажәлар рмасса ҭбаа-ҽы ииашаны рызнагареи, рылартцәареи аусхкы аҽы ашәҟәыѡѡцәа иианыркылоз аҭып. Араҟа урҭ, абарҭ азҭаарақәа рҽы акоммунисттә идеологиа иадҳәалан, аматц руан, еиқәшәоз бжьыкала иацдыргызуан. Ус шакәу заҟа уҭаху аҽырԥштәқәа убоит милатрацәала еилаз асовет литература аҭоурых адаҟьақәа еихзыршәшәо дарбанзаалакгьы. Убри аҟнытә абраҟа реиқәыԥхьаҙара салагом, мацара исгәаласыршәоит асовет литература иклассикатә ѡымҭаны, аамҭеиҭасра иакәҽнатуа иалаҧагалаз аурыс шәҟәыѡѡы Николаи Островскии роман «Аџыр шɜрыжәхаз». (Инамѡатәны иазгәасҭоит уи аԥсшәахь ҟазарыла иеиҭеигеи,т адунеи иадыруа акыр ѡымҭақәа аԥсышәала изырцәажәаз – Иасон Ҷоҷуа).

Асовет милаҭ литературақәа рхаҭарнакцәа досу рхатәы бызшәала 70 шықәса рыѡнуҭҟа ирыланагалаз, идырҽиаз аѡымҭақәа зегьыҭәҟьа зеиқәымхеит, аамҭеиҭасра ахәажәцәа зыҟәыннаҭаз рацәахеит. Аха ус цәгьеи бзиеи еилымхкәа зегьы еидгәаланы, урҭ аҧҭамҭақәа злиааз аамҭа наʒаʒа ицеит (уи атәы макьаназ иуадаѡзар ҟалап аҳәара), аҳра аҭыхәа ҧҭәеит, ажәытәра иагеит ҳәа мап рыцәкра, рыцәхьаҭра хаҳара дук алам. Избанзар, уи – аамҭеиҭасра иаанагаз, нас илҭаҳәахаа иагаз уҳәа дара наҟ-ааҟ еимаздо, ишеилахәыз узырбо, насгьы иузалымжәо аҭоурых рыбжьагылоуп. Уи уазымхәыцыр, ухаҽы иааумгар ауам ауаажәларратә ҧсҭазаара адиалектика иаурашәаны уахәаҧшуазар.

Егьирахь, нацәақәкыла аҧсуа сахьаркыратә литература атәы хҳәозар, араҟагь иубо (мҽхакыла еиҟарамзаргьы) хыхь асовет литературазы зеиҧшлашәа исҳәаз аҭагылазаашьа ауп иҟоу. Аха ара иҟоуп иалукааша даҽа ҷыдарак. Уи убри ауп: ҳмилаҭ литература адунеи иадыруа аенциклопедиақәа ирнылартә еиҧш иҟазҭаз, 70 шықәса рыѡнуҭҟа иаланагалаз аѡымҭақәа аҧызҭаз уи иаҭагылаз, ишырҳәо еиҧш, зыҧсадгьыли зыжәлари рзы зхы аҵьыка ықәызхыз, ашәҟәыѡѡцәа роуп. Убри аҟнытә, ари азҭаараҽы – аѡымҭақәа реилыҟәшәара ианадамха даара ашәара, азара, ацклаҧшра аҭахуп. Сгәанала, абраҟа аамҭа иаҧыѡлатәым, ираʒатәу иара иараʒоит закәанеизшәарала.

Абри аѡада исҳәаз ҳдоуҳатә ҧсҭазаараҽы ѡ-аамҭак ирҟазшьарбоу сыхшыѡзцара иҭегьы исрыҕәҕәарц, аҭаҭҕәы асҭарц азыҳәан иаазгоит абаѡхатәра змоу акритик, алитератураҭҭааѡы, Кь. Чачхалиа иҧсҭазаареи ирҽиаратә ҭынхеи ҳәа захьʒу Уасил Шамониа-иҧа Аѡʒба истатиа аҟнытә ҳәахьак: «...Аҭоурыхтә иашара алитературатә ѡымҭақәа аарҧшышьақәа еиҧшым индивидуалтәуп, асубиективизм аҟынʒа иҭшәахаргьы

алшоит, аха иара ҟазарала инагʒазар ауаажәларратә бжьы ахалартә иҟазар, амилаҭ литература иазынхоит. Акониунктуратә рҽиамҭақәа, дара рсахьаркыратә хаҭабзиара иалнаршозар мчыла уи аҭоурых иалхны икажьтәым. Уи амѡала ҳдәықәлар, аҧсуа литература акыр иҳарҕаруеит, аҭоурыхгьы инагʒаны иҳазҭҭааауам.

Асоциализми, акоммунизми, апартиеи, Ленини, Сталини, Бериеи уҳәа ирызку ажәеинраалақәа авторцәа рѡымҭақәа реизгақәа рҽы рымкьыҧхьра, ма атекстқәа рыҧсахра иаанаго мцҳәароуп. Иахьатәи ҳаамҭазы, ма ани, ма ари арҽиамҭа иактуалтәым ҳәа ашәҟәыѡѡы ирҽиамҭақәа рылхра иаргументны изыҟалом. Еиҳагьы имѡахҟьагахоит ашәҟәыѡѡы ирҽиаратә биографиа инагʒаны аилкааразы. Даҽа зҭаароуп – автор ихаҭа мап ацәикзар, уи зырҭабыргуа адокумент ыҟазар. Аха убасҟангьы уи аѡыза афакт аҭҭааѡы зинтересс икыша, дызвымсша обиектны иҟалароуп.

Асовет аамҭазы апоетцәа раҧҭамҭақәа ркьыҧхьра амѡа азылызхышаз ацензура ҧынгыла азмырушаз аҳасаб кны, ражәеинраалақәа ирылаҭаны акьыҧхьтә органқәа ирыдыргалон аҳра зуаз аидеологиа ианаалозгьы. Шамахамзар, урҭ рыла иаатуан дара знылоз аизгақәа. Апоетцәа урҭ «ажәеинраалақәа афақьдәыҕбақәа» («Стихи паровозы») ҳәа ирышьҭан. Иамазма уи аѡыза аҭыҧ аҧсуа поезиаҽы, зҽы иамадаз, иабанʒаҟоу амҽхак? Аҧсуа литература аҭҭаараан арҭ азҭаарақәа ирывстәым, игәыгәҭажьны иааныжьтәым. Хыхь ишысҳәаз еиҧш, аѡымҭақәа ашәҟәыѡѡы ирҽиаратә биографиа иалхны икаҳажьуа ҳалагар, ас еиҧш иҟоу зҭаарақәа ҭакда иаанхоит».

Аҧхьаѡ ухаҭкы Уасил Аѡʒба истатиа аҟнытә иаазгаз агәылѡаа маҷк исыцәдухазаргьы, саҭоумҭан, аха араҟа зыʒбахә сымоу азҭаараҽы уи иашьашәалоу, ѡ-епохак реилыҭра иазку, аусумҭа (уи Кьыршьал Чач-

халиа иҧсҭазаареи ирҿиамҭақәеи ҭызҭаауа монографиоуп. Хазы шәҟәны зҭыжьра иаҧсоу акоуп) иахьа уажәраанӡагьы ҳлитератураҭҭаараҿы иҟам, насгьы ҧхьаҟагьы ҳлитература аҭоурых аадырырц азын иҭегьы инарҭбааны иҭҭаатәу, амѡа шаҭатәу узырбо акоуп.

Иара убас, аранӡа ѡ-аамҭеикәшарак исҳәаз ахшыѡзцара иацҭахоит даҿакгьы – уи убри ауп: ашәҟәыѡѡцәа (араҟа иаҭанакуеит апоетцәагьы, апрозаикцәагьы, адраматургцәагьы) асовет аамҭа иалиааз, уи ашыкьымҭа иалахәыз, иахааныз гәык-ҧсыкала агәра ганы иаҳҳәап 30-тәи, 40-тәи, 50-тәи шықәсқәа раан иазышәаҳәози уи амчра аҳаидеи аныхҿы, Сталин даныҧсы, ихаҭара культ ианақәыӡба нахыстәи апартиеи, асоциализми, акоммунизми, Ленини уҳәа рзышәаҳәара «атемп» акырӡа иҧсыҿхеит, аҿееиҭакра ахҭынхьааит. Уи аныҧшит, аҧсуа шәҟәыѡѡцәа рҿы мацара акәымкәа, асовет шәҟәыѡѡцәа рырҿиамҭақәа рыҿгьы. Ииашоуп, убас шакәызгьы, уи адоуш инагӡаны еиқәымтәацызт, нахьхьинтә иаанагоз аҧсымчхара ахы унардыруан, анаара иааҧшуан, иргәаладыршәон акыр шықәса ршьамхы арсны (зегьыҭәҟьа ракәымзаргьы) изымҭаныҳәоз акоммунист идеологиа иҳәаақәнаҭоз акоммунизм лаша аидеалқәа.

Аѡада ишазгәасҭаз еиҧш, сыстатиа афырхаҭа хада Сергеи Агындиа иабиҧара иаҭанакуа апоетцәа, ашәҟәыѡѡцәа, адраматургцәа (апублицистцәагьы убрахь инарылаҭаны) рырҿиамҭақәа ҭуҭаауазар, акритикатә лаҧшҳәаа рхугозар, имѡашьо иубоит урҭ рҿы имырхьааӡакәа иааҧшуа иҟазшьарбагоу х-ҷыдарак.

Акы – Сергеи Агындиа иабиҧара иаҭанакуа апоетцәа, ашәҟәыѡѡцәа, адраматургцәа, апублицистцәа (акритикцәагьы алитератураҭҭааѡцәагьы убрахь иналаҭаны) алитератураҿы ианцәырҭ, асовет аамҭа аҳра шаузгьы, акоммунизм аидеалқәеи акоммунизм

аргылареи рзышәаҳәара атемп, аҳақьҧсықь иааубартә еиқәтәахьан, ҧаса еиҧш ижәыланы акәымкәа еиҳа аҿырҭынчны имѡасуан, аха знапаҭаҟа иҟаз акоммунисттә идеологиа аҳәаақәа ирҭымҭыкәа.

Ѡбагьы – «Читайте, завидуйте, я гражданин Советского Союза» ҳәа аурыс совет поет ду В. Маиковски дызхыҿхәоз, дззыгәдуз атәыла ахы изамыхәакәа ианеилаҳа, аамҭеикәшара ианықәнгаа, уаҟа уаанӡа, нахьхьынӡа аахыс асовет литература зегьы азы итематика хаданы иҟаз акоммунизм лаша азышәаҳәара аҭхәы ҧсит, аҟыт ахәламшәо.

Изхысҳәаауа, Сергеи Агындиа иабиҧара Аҧсны жәлар Рҷьынҷьтәылатәи еибашьра ашьҭахь ицәырҭыз аҧсуа шәҟәыѡѡцәа урҭ ртәы зынӡа даҿакуп, даҿа қәыҧшыларак амоуп, еиҳа ииашаны иуҳәозар, зыӡбахә ҳҳәоз аѡепохак ирхылҭыз ахьаа-баақәа рҿы ус рымаӡам. Уи аганахьала рхы иақәиҭуп, ицқьоуп. Адемократиа аамҭа ҿыц (иҭагылоуп) иатәу ашәҟәыѡѡцәа рѡымҭақәа политикатә дунеихәаҧшышьала уеизгьы-уеизгьы еилуршәшәо ҳәа рацәак ыҟам, насгьы дара иҟоугьы акык-ѡбак имарианы рҿеира зуа роуп... Мацара рсахьаркыратә напҟазара ауп араҟа хра злоу. Убасҟан ауп урҭ аамҭа ҿыц аҧышәа раамҭа иашьашәалоу, ахаҿра аазырҧшуа аѡымҭақәа раҧҭара анрылшо. Уи ауп хра ззутәу.

Ихҧахаз, аҭарауаа дуқәа, еиҳарак аҧсихологцәа ирҳәоит, ауаѡы иѡнуҭҟатәи дунеи иаҭаҭәахны, мамзаргьы иҧсы иалаҕьаны иамоу, ицәгьа, игыгшәыгра, ибзиа, иҟәымшәышәра, иҳалалра уҳәа иреиҧшқәоу ҷьарак еидызкыло, еилазырҭәо иҟазшьақәа уамак рҿырмыҧсахӡакәа иаауеит ҳәа, иҭегьы уазааигәаны иуҳәозар: ауаѡы аѡада иасырбаз аҟазшьақәа рҿы еиѡырго ҳәа акгьы ыҟам атехникатә прогресс иага дҳаранакызаргьы, аҧсабара инаҭаз, иланаҭаз ацәаѡа ашьагәыҭ амч аманы иаанхеит.

Рацәак итҵоурам, аха атҵабыргхатә иацәыхарам ари ахшыҩзцара, анцәа иубома, схы итысымҳәааит, еиуеиԥшым аамтақәа раан адунеи ианыз атҵарауаа дуқәа, ахшыҩтрақәа ҳәа изышьтоу рҳәахьақәа роуп. Насгьы, уи шиашоу, ишхытҳәаам ареалтә тҵатцгәы шамоу артҵабыргуеит, аргама ду шаҳатра ауеит ауаатәыҩса иахьа уажәрааназа изныскьоу ртоурыхтә мҩа. Аибашьра амацарагьы заҟа аҳәоузеи…

Абриаҟара зхысҳәааууа, иахьатәи ашәҟәыҩҩы, (дыхәмаруа XXI ашәышықәса аклассик ҳәа зхы иазызҳәаз Сергеи Агындиа иакәыз, даҽеазәыз) ирҿиамтақәа рфырхатҵа аамтеитасра заҟа деитанакыз, идунеихәаԥшреи иԥсихологиеи инарҳәы-аарҳәны, ицәаркшаԥаны иҟартҵаз, дызлагылоу аҧстазаара уадаҩ дшаԥоу удырыртә еиԥш. Башаза имҳәазар акәхап, аурыс критик ду В. Г. Белински «Великая страшная тайна личность человека» – ҳәа.

Ааи, убри зеилкаара (зытҵаара уҳәаргьы ауеит) мариам, иуадаҩуп ауаҩы ихатара сахьатәҩырала дзакәу итҵаара. Уи иахьа еиҳагьы ипроблемахеит ажәа сахьарк азҟазацәа рзы. Абраҟа датахуп, даҽеа аамтанык еиԥшымкәа, ауаҩы дназааҙаны дтызтцааууа, ихтынхьааз еилызкааууа, дзыргәамтцуа, дзыргәатеиуа еилыхха избо, ԥхьаҟатәи илахьынтцазы дышхәыцуа, нас меижьарада алкаа иаша ҟазтцо, тоурыхтәла (ажәытәтәи аҿатәи рҳәаақәа еиламхәакәа еиҿызырԥшуа) ихәыцуа, зфилософиатә хшыҩзцара мҩақәтцаго XXI ашәышықәса ашәҟәыҩҩы!

Аԥхьаҩ ухатцкы, уажәшьта ҳаисып Сергеи Агындиа атцыхәтәантәи ишәҟәы «Ари амза амаза» иану ажәеинраалақәа рыхцәажәарахь. Сгәы иаанагоит аҩада исҳәаз ахшыҩзцарақәа зыртцабыргуа аҧстазааратәрҿиаратә факторқәа уи иажәеинраалақәа (еиԥшны акәымзаргьы) рҿы иаҳԥылоит ҳәа. Нас ҳталап акыр

шықәса раахыс аԥхьаҩцәа зыҿцаауа, бзиа ирбо апоет идоуҳа ашта.

Ҳзыхцәажәо ашәҟәы иацу аннотациаҿы ҳаԥхьоит: «Сергеи Агындиа иҩымтақәа рыла иубоит аханатә дзыққәныҟәаны иааиго астиль ҳарак дацәымцакәа, иқәыԥшра аамта дтагылоушәа, аиҿартәышьатә форма ашәага-загақәа, аинтонациа уҳәа рҟны аҿыцаԥшьгарақәа иҿешырзишәо. Ари, хымпада зыпшааратә мҩа ианымшәо апоет имоурехәаша акәны иԥхьазатәуп».

Ари ацәаҩа зегьы раԥхьаза апоет ипоезиа аҧыдарақәа алызкааууа иреиуоуп. Арҿиараҿы аԥшаареи, ахатә стиль амазаареи атцакы артцаулареи, аритмеи, арифмеи рпҟарақәа еиламхәакәа – рхархәареи ажәеинраалаҿ атехника амч закәу ахаҿы аагареи рус аҿы ирылшо рацәоуп, рнапы иану афункциақәа кыр ыҟоуп. Сергеи Агындиа иакәзар, насыпны, мшаҿены игәы ацпыҳәауа алитературахь еихигаз ашьаҿақәа итԥрааууа дҟазтцаз ибаҩхатәра аԥсымчхара дууп, еилашуеит аҧстазаара асферақәа зегьы алапшҳәаа итцымшәо, иабартаны, насгьы игәатцаҿы инеины иахтынхьааууа аҟынза. Уи иааикәыршаны иҟоу аҧстазаареи аҧсабареи рдунеиеибаркыра дахәаԥшуеит, ититцааууеит, ихтынхьааууеит поетк, ажәа сахьарк азҟазак, хәыцҩык, философк, иаҳасабала. Ишхымпадатәиу зыдлаԥса дхәартам шфеномену иԥсадгьыли, ижәлари, ртоурыхи, рдоуҳатә культуреи, уатцәтәи рлахьынтцеи. Ирҿиарагьы хытцхыртас иамоугьы псыс иахоугьы дара роуп. Г. Гегель еицырдыруа иусумта «Естетика» аҟны иҩуан: «В центре лирической поэзии должен стоят поэтический конкретный субъект, поэт, он и составляет настоящее содержание лирической поэзии». Итцабыргытцәкьаны, апоет лирик ирҿиамтақәа рҿы иубоит ихатара шыгәгәоу аҧстазааратәрҿы, иҟалоуи инылоуи: иааикәыршаны иҟоу зегьы шиныруа, ишихтынхьааууа, блатцарыла дыш-

рыхәаҧшуа, нас урҭ поезиатә хаҽсахьаны иҟаиҭартә еиҧш ибаѡхатәра алшара шинаҭо. Араҟа зегьы раҭкыс амч амоуп апоет ицәанырра, идунеихәаҧшра аҭбаара, аҭаулара, аҧсҭазаара философиатәла азхәыцра. Урҭ рыда алирикатә ѡымҭа ҧҭашьа амаӡам. Иныҟәрыҧшшәа иугозар антикатә епоха алирика тематикала уахәаҧшуазар ҧшькатегориакны ишьаҟәгылоуп: афилософиатә, аграждантә, апеизажтә абзиабаратә. Абарҭ аҧшькатегориак рҽы ауп апоет лирик идоуҳатә ҧсымчхара ахьыҟоу, дыҕәҕәаӡа алитература далазыргыло.

Сергеи Агындиа играждантә поезиаҽы данҟәыҧшыз инаркны ипроблема хаданы, насгьы игәы змырҭынчуа акакәны иҟан, иҟоуп иҧсадгьыли ижәлари уаҭәтәи рлахьынҭа, уи азхәыцра: аҧеиҧшхә бзиа агәрагара. Апоет уи атематика иазикыз ажәеинраалаҟәа иахьатәи аҧхьаѡ иарҳәо рацәоуп; зны дылбааргоит аҭоурых аҭахь, дагәыладырҧшуеит шәышыҟәсала иҧсадгьыл ҧшӡа ихнагахьоу амыҟәмабараҟәа, нас ҳаамҭазтәи (ҳарҭ зегьы ҳазхаану) аҧсҭазаара иахҭынхьаауа аиҭакраҟәа, иҳагу, иҳабзоу, ҳамч зыҟәхо, изҟәымхо уҳәа жәпакы. Урҭ зегьы поезиатә хаҽсахьаҟәан иааирыҧшуеит илирикатә фырхацәеи иареи реилахәрала. Араҟа апоетгьы алирикатә фырхаҭагьы аӡәы ракәны ихибарҭәаауа еивагылоуп еицрымшәо. Сергеи Агындиа, мамзаргьы илирикатә фырхаҭа дазыгәдууеит иан иҧсадгьыл аҭоурых, иахнагахьоу ажәытә аҽатә зегьы ихьааны ицәа-ижьы иалсуеит, аха аҧсыҽхара ааирыҧшӡом, агәкаҳара, ахагәрамгара имҧын ахь иҟәижьлаӡом, дгәеиҭамхоуп. «Схаҟәиҭра сзымхьчо, снапы нарымҭакуа, сшьамхнышла сшымгыло уаҳа ирмаҳаӡеит» ҳәа баша иауиҳәахуа. Уи ихы даҟәгәыҕуеит. Ус шакәу еиҳагьы ибылгьны иааҧшуеит шьаҭанкыла ҳаҟәырхырц иҳаҟәлаз аҟырҭуа нацистцәа Шеварднаӡеии, Иоселиании, Ҟарҟарашвилии зхадаз ҳазҭадыргылаз, ҳазларыжьыз аибашьраан иаҧиҭаз апатриот жәеинраалаҟәа. Ааи, диашоуп апоет абас аниҳәо аамҭазы: «Сыҧсадгьыл, улахьынҭа азхәыцра алу еиҧш сеикәнаршоит». Избанзар апоет игәаҽы аҧсадгьыл ашәарҭа ианҭагыла изнарҭысыз ахьаа алу еиҧш деикәнаршоит, аха ишьара дыҟәнаҟьом, уимоу, аҕа игәаҕ еиҳагьы дарҕәҕәоит.

Аҧсны ахаҟәиҭраз аҟәҧаѡ, апатриот ду Заур Гындиа изикыз ажәеинраалаҟәа (поемоуп ҳәа азуҳәаргьы ауеит) рцикл аҽы ҳгәы хыҭхыҭуа ҳаҧхьоит:

Аҧсны, уҭеицәа рлахьынҭа.
Ахцәажәара, о изылшода?
Ерцахә ҟәыҧсычҳауеит маӡа:
«Еиҭах шәшьык рхамҧонда!»

Апоет иҧсадгьыл ҧхьаҟатәи алахьынҭа иҧсыҟәра иалоуп, дарҭынчуам, иахнагаз аибашьра хлымӡаах игәаланаршәо рацәоуп, насгьы аамҭеикәшара даҽа шәарҭарак аанагар ҳәа дшәоит еснагь агәаҽанызаара шаҭаху идыруеит, ихаирышҭӡом.

Сергеи Агындиа Аҧсни, ижәлари, рҭоурыхи, уаҭәтәи рлахьынҭеи ирзикуа ажәеинраалаҟәа рхаҭабзиара аганахьала узрывалом, акы, гәыкала иҳәоит, ѡбагьы, исахьаркны иаарҧшуп аҧхьаѡ ибла иаахгылоит иҧсадгьыл аҭоурых, ажәытә, аҽатә, уи афырхацәа гәымшәаҟәа рхаҽсахьаҟәа агәылҷҷаауа метафоратә хәыцшьала ихырҷаны.

Ҳпоет гәлымҭәах Рауль Лашәриа зынӡа ииашаны иазгәеиҭеит иахҳаагаз аибашьра атемала иаҧҭоу ажәеинраалаҟәа маҷны иуҧылоит Сергеи Агындиа ипоезиаҽы. Аха ииѡыз арҽхәара апафос («Ҳаҕа дҟәыбаса дыҟәаҳҭеит», «Ҳҭеицәа ҧсра зҟәым ахьӡ рчаҧеит» уҳәа иреиҧшҟәоу) аҭамҭакәа иааирҧшуеит аҧсадгьыл асолдаҭцәа гәымшәаҟәа рхаҽсахьа. Урҭ ртәы Сергеи

Агындиа аԥсра абла акырынтә иҭаԥшхьаз иаҟара издыруада, шаҳаҭ дызҭахым ҭабыргыхаҭоуп!

Ажәеинраала «Аԥсны алахьынтца» аҟны апоет иааирыԥшуеит иԥсадгьыли ижәлари гәеитцахара шрыкәым, ауадаҩрақәеи амч еиқәатцәақәеи бзанцы ишырнымшәо, аҿагылара шрылшо. Аа, ус шакәу зыртцабыргуа ацәаҳәақәа:

Иуздырҙом мҩас иузалху,
Ԥша ҭәҭәак усуеит, уҽырҭәҭәа.
Ашәышықәсақәа кыр ирылсхьоу
Жәра зқәым сцьынцьжәла, уара

Ушыҟац уҟоуп иахьа ушхәугьы,
Уҽаҿауршәуам аҭа ишьацҳәа.
Харантә иԥшгәышьоуп узҭахугьы,
Макьана изанымлац уԥшаҳәа.

Дырҩегьых ԥша ҭәҭәак узасыр,
Аа, абаапс, ԥхьаҟа уеиха!
Бахә ҭакнаҳак знык узаҿысыр,
Адунеи унықәыԥшып уеилыхха.

Аха уааҙа амҩа ҭагәҭасроуп,
Урылахагәышьеит аҽырбацәа.
Ирмуҙаргьы ашҭа уҭытцроуп,
Дузылыԥхагәышьар хыхьынтә Анцәа.

Араҟа иаабоит апоет иԥсадгьыл аибашьра ашьҭахьгьы, алахьынтца шымариам, ауадаҩрақәа шыҟоу, уи иақәыҭәгәо анҭытцтәи амчеиқәатцәақәа рыдагьы: аҩнуцҟатәи «аҽырбацәагьы» аҭынч ԥсҭазаара иаԥырхагоуп, иаԥықәслоит, аха агәыҭра имоуп хыхьынтәи Анцәа – дизылыԥхап ҳәа.

Сергеи Агындиа играждантә поезиаҿы аԥсадгьыли, ажәлари, аҭоурыхи, абызшәеи дрзыгәдууа дахьырзышәаҳәо анаҩсангьы, уи иацны еилыхха иаабоит аԥсҭазаара ҙыхь зырхәашьуа, хаҳарак злам, зхы-зыпсы мацара иашьҭоу, аперсонажкәагьы. Урҭ еиҳарак иаҳхаагаз аибашьра ашьҭахь ицәыртцыз, заҳатыр лаҟәҙаз «ԥсымҭәраа» роуп. Апоет урҭ ауаа ирыкәнагахаша, рхаҿсахьа аазырԥшуа «ԥсымҭәраа» ҳәа азеиԥш хьҙы – терминра ауртә еиԥш – ириҭеит. Урҭ рхаҿсахьақәа иҿацаҙа ҳара иаабоит аҵыкьҳәа ихысуа, ахҭагьы иҭашәо ажәеинраала «Изакә аамҭоузеи» аҿы:

Иԥхамшьо? О мап, ԥхьаҟа еихоит:
Абна илатәоу абгассеиԥш рыбжьқәа еиқәшәоит.
Дырҩегьых, ԥхыҙла рматцура ҭып иазцоит.
Уахь изланеиша мҩак иантәалан ишәаҳәоит.
Ах, закә аамҭақәоузеи, закә аамҭақәоузеи,
Уа, аԥсымҭәқәа, нас, шәгәы иҭоузеи?
Ах, аамҭақәа, ихәытԥрааз аамҭақәа,
Шәниас шәышԥацеи, шәзакәытцәкьаз ҳамбаҙакәа.

Асатиратә цәаҩа аныԥшуа, игәылршәо поезиатә хаҿсахьаны апоет дрыкәыҙбоит аибашьра ашьҭахьтәи аамҭеиҭасра иаанагаз ауадаҩрақәа ирзымииааиз, зхы-зыпсы мацаразы адәы иқәу, аԥсадгьыл ахәрақәеи, ахьаақәеи, ацәыҙқәеи згәы аҟынҙа имнеиз ауаа ԥсымҭәқәа.

Иара убасҭәкьа апоет дреигҙаҙом, исатиратә ҟамчы иҭихуеит, рылахь аԥхҙы аартә еиԥш. Аԥсадгьыл аншәарҭаз, гәышԥыла ианыхьчатәыз, зашьцәа изрывамгылаз, Ԥсоу еиқәеибаҳәаны хеиқәырхараҳәа (урҭ маҷын, жәаҳәарада, аха усгьы иҟан) Урыстәыла ақалақьқәа зыҿрымаздаз, нас аибашьраҿы ҳажәлар рҭеицәеи, рхы иамеигҙакәа урҭ аҧараҳәа ирывагылаз егьырҭ амилатқәа рхатарнакцәеи, Кавказ Нхытцтәи ҳашьцәеи,

аҳәааныркәтәи аԥсуа диаспореи ирыбзоураны аиаа-аира анаага, аҕа данықәаҳца ихынҳәит (уигьы зынʒа ицәгьоуп узҳәом, избанзар имааʒазгьы убап, аԥсҭазаара бзиа анроу зыпсадгьыли зыжәлари зхашҭызгьы ыҟами. Урҭ узларықәгәыгри!) рышьҭахьҟа, иԥхамшьаʒакәа аҭып татақәагьы иԥхеибаҭа ирышьҭалт. Уи аганахь иманшәалахазгьы аумаҷху. Араҟа, урҭ ҳәарада, ирыцхрааит ауа-аҭахы апринцип ала иныҟәоз ауаа, аԥсуарагьы араҟа инаԥшьны.

Ааи, апоет Сергеи Агындиа убарҭ ауаа роуп илаԥшҳәаа иҭашәаз, икалам ҭара зқәикыз ажәеинраала «Ас ианбанʒа?» аҟны. Иаагап уи шеибгоу:

Аибашьраан изанымҭуаз зҟәардәқәа,
Гәдоуҭа ихәыҭатәаз аҟәарҭқәа.
Уажәы ашәа шәҳәахуеит инароу,
Шәыԥсы цәыршәагақәа Аҟәа ианшәоу.

Иҟаҳҭарызеи аамҭа ус ишоуп,
Абналаѡ иахьа ара дынцәоуп.
Ахылаԥшѡы инапы иакуп азакәан,
Пицундаа рхьала ирҭәаанʒа имакәан.

Ҳамҭак ыҟоума ирзымгакәа инхаз,
Ирылахәҳаахәҭуеит ртҿеира инхаз.
Бригадирк ѡ-маҭурак дырхатәоуп.
Днапыршьышьуа аиҳабыра рыкәа дҭоуп.
Еҳ, иарби… Ас Ианбанʒа?..

Ажәеинраала иахьаҟәку иаҟәшәоит, даҽеакала иуҳәозар, изызку аанарԥшуеит, рхы еилыркааузар иарԥхашьартә аҟынʒа. Апоет урҭ иҭашәк, ишәырʒ Аԥсны иаҕацәоуп ҳәа имҳәеит, аха урҭ рѡызцәа ауаа инагʒаны ишрықәгәыҭтәым, рхымѡаԥгашьа шыԥхашьароу реиҳәоит, имʒакәа иаахтны ауааажәларра азхьаԥшыртә, наҟнаҟ азгьы аазаратә ҭакы аҭаны.

Афилософиатә лирика ажанр иатҭанакуа ажәеинраалақәа апсуа поезиаҿы имаҷʒам. Уи хациркит ҳ-Дырмит ду. Настәи ҳлитература иатҭагылаз апоетцәа рабиԥарақәа досу рыхәтаа (аʒәы имаҷны, егьи еиҳа ублаҿы дааиртә деиҳаны) аларгалауан, аҳәаақәа дырҭбааруан афилософиатә лирика. Ари апроцесс иахьагьы аҿиара мѡа иануп. Уи иазку астатиақәагьы ирацәамзаргьы нахьхьи аахыс иуԥылоит ҳакритикеи ҳлитератураҭҭаареи рҿы. Аха абраҟа еиҳа иџьабаа иубоит атҭарауаѡ Владимир Занҭариа. Уи ҷыдала акымкәа-иѡбамкәа ихатәроу аҭҭааратә усумҭақәа азикхьеит апсуа философиатә лирика. Иаҳгәалаҳаршәап урҭ рахьтә акы: «Абхазская лирика и национальное художественно-философское мировосприятие»[1].

Ҳаԥла ҳцәажәозар апсуа философиатә лирика иахьа уажәрааныʒатәи аҭоурых, ус узазҳәар ауазар, монографиала аҭҭаара зҭаху акоуп. Агәыгра сымоуп ҳлитературатә ԥсҭазаараҿы уи ишыпроблемоу дырны иазхьаԥшуа шыҟалоу, ишгәыгәҭармыжьуа.

Зегь зхысҳәааua, Сергеи Агындиа апсуа поезиаҿы ифилософиатә лирика аѡаʒара ахьынʒаҟоу алкаара ауп. Ҭабыргуп, араҟа уҽалаугалар, инахараны ашьапы укыр, хара уагоит, зхала ихатәроу ажәаҿы ишырҳәо еиԥш, статиа жыцәкгьы азхом, аҟнытә сара сырзаатгылоит ихадароу рахьтә акык-ѡбак зеиԥшлашәа философиатә хшыѡзцарақәак рыла.

Ишдыру еиԥш, апсҭазаара ршаз аахыс изеинымшәо еидыгәгәалоу апсреи абзареи рҳәаақәа ауаѡы есымша инарҭауланы ддырхәыцуеит, изцәырыргоит зҭак аҟаҭара мариам афилософиатә хшыѡзцарақәа, иаххәап, ауаѡы ихаҭа дахьынтәааз, дахьцо, адгьыл аҿы

[1] Зантариа В.К. Ключевые мысли. Сухум, 2016.

иҟазаара, ишьҭамҭа аныжьра ҭакыс иамоу, ауаатәыѡса ҧхьаҟатәи рҧеиҧшхә уҳәа жәпакы. Арҭ иуадаѡу, зеилкаара цәгьоу апроблемақәа, ахархьуаа раасҭа еиҳа иагәыланахалоит, ирыхҭынхьаауеит аҭарауаа: апоетцәа, ашәҟәыѡѡцәа, афилософцәа, аҧсихологцәа (аҳақьым ҭарауаагьы убрахь инарылаҭаны), машәыршақә акәӡам урҭ ражәа сахьарк, ражәа ҟәыҕа аҧсреи абзареи злеилахәу афилософиа аҭҭаара, аилкаара изазыркуазгьы. Араҟа иуҳәар алшоит ажәа сахьарк гәыҟачагоуп, аҭҭааратә ажәа ҳәаақәҭагоуп, ирхәыцгоуп, ҳәаа змаӡам философиатә категориоуп.

Абарҭ аҧсреи абзареи рфилософиатә проблемақәа поетк иаҳасабала Сергеи Агындиа нцәахәык еиҧш изыҟоу ипоезиаҿгьы ианыҧшит ашьҭамҭа иахьатәи XXI ашәышықәсазтәи ауаѡы ибартә, ицәа-ижьы лоунытә ианырыртә, дархәыцыртә еиҧш иҧсабаратәу ибаѡхатәра иабзоураны.

Уажәы, аҧхьаѡ ухаҭкы, хыхь исҳәаз ахшыѡзцарақәа зырҭабыргыша, ҳналс-ѡалсны акәзаргьы, иаагап акыкѡбак аҿырҧштәқәа.

Аурыс поет ҟаимаҭ, амилаҭ литература ҳаҭыр ақәызҭоз, иазҿлымҳаз Иури Кузнецов иҧсра аламҭалазы ииҳәаз: «Домой. Мне надо домой» (газета «Литературная Россия» №4 (2938), 2010) ажәақәа епигрофс измоу ажәеинраала «Аѡныҟа» аҟны иаабоит аҧсуа поет Сергеи Агындиа философк иаҳасабала зҳәаақәа еидыҕәҕәалауа наҵьнатә иаауа аҧсреи, абзареи, нас урҭ еиҿазыргыло афилософиеи изцәырырго иҧсабаратәу агәҭахәыцрақәеи дышрыхәаҧшуа, ишихҭынхьаау, насгьы ихадароу агәкаҳаратә мотивқәа аҧыжәара рымҭакәа апоезиатә хаҿсахьақәа рахь ишхьаирыҧшуа, аоптимизм идеиа аҭубаауа.

Ажәеинраала «Аѡныҟа» иреалтәны иубоит зуахҭа ааиз, мамзаргьы зыҧсахы зылшәахьоу ауаѡы инарцә

мѡа дшықәло, – автор аѡныҟа ҳәа дызҿу. Ааи, уи наӡаӡатәны иѡны акәхоит. Уи алахьынҭа аӡәгьы дзахыҧом, зегьы ирзеиҧшу акоуп. Ишаабо еиҧш, Иурагьы «хыхьынтә иқәҿырҭит иҭахӡамкәа, иѡныҟа дгьежьыроуп ҿымҭӡакәа». Уи аҧсабара адиалектика аӡәгьы дзаиааиуам! Иага ихьааугаргьы араҟа аҟамзаара ауп амч змоу, аиааирагьы зго. Аҧсабара ҳәа, Анцәа ҳәа ус иҟоуп иара…

Апоет иѡымҭа хәыҷы иҳанаҳәоит аҧсреи абзареи реилахәра азҭаара рҭак аҟаҭара шамуа, аҧсҭазаара аҭабыргхаҭа ишаламӡауа. Убри азоуп анахыкәша-аахыкәшара, мамзаргьы акәацгьы ӡуа, аҭәгьы мбылуа ҳәа шырҳәо еиҧш иажәеинраала «Аѡныҟа» зыхиркәшоугьы:

Зны агәыҕра, ҿазны агәала,
Иура, уабацо, уара ҧшьаала?
Улахьынҭамѡа зегьы неихшьаала,
Уѡныҟа узыгьежьыма, ухала?

Афилософиатә жәаенираала «Ауаѡы» аҟны акәзаргьы, иаабоит апоет лоунытә ишиныруа, дшархәыцуа, зылшара атәыла арбго ауаѡы, арахь изшоу илахьынҭа аҿаҧхьа атәицк аҟара ахьилымшо, даҿакала иуҳәозар, аҧсабара инаҭаз, изалнахыз иаамҭа дышзахымҧо, дышзазымиааиуа. Ари иреалтәу ахшыѡзцара апоет илшеит жәеинраала хәыҷык (хә-куплетк иреиҳам) аҿы аарҧшра. Уаҳа саламлакәа иаазгоит аѡымҭа ажәак агмырхакәа ҳаҧхьарц. Уаҟа иаабоит автор ииҳәарц ииҭаху еилыкка, иқәиргылаз азҭаара дшахәаҧшуа.

Даниуа дышиҭәҟьаз издырӡом,
Адунеи днықәлоит зегь злаӡо.
Дыҟанаҭ хьааи гәырѡеи иҧырҭӡом,
Ҿамѡакоуп ҧсҭазаарас дзыхьӡо.

Данца дцагәышьеит, хьаак инырӡом,
Даҽа дунеиуп уи дзызца.
Дгьыли-жәҩани усгьы ҽырҭӡом,
Ҧсра ҳәа акгьы ыҟам, ихаҭа.

Амши-аҭхи, уа еиқәҽырҭӡом,
Ҭеибжьык гахуеит шарҧазӡа.
Еиқәыхьшәашәаз, шьҭа ҳазҽиҭӡом,
Уи даҳҧылаӡом дҳахьӡа.

Ҳаиҧшуп зегь акала,
Ицаз имаӡам агәала,
Уҟоуп,
Уҟаӡам...

Ииашоуп, ажәеинраала еиқәызҳәалоу ацәаҳәақәа агәкаҳара анота аныҧшуеит, аха уи апоет ихарам аҧсабара адиалектика аҵьбарара атәоуп иаҳәо, даҽакала ҳәашьа амам, иуҳәозаргьы аҧсҭазаара аҭабыргхаҭа уавсит ауп иаанаго. Егьырахь, аҧсҭазаара ҭыхәаҧҭәара шақәым ҳара иаабоит: «Ҭеибжьык гахуеит шарҧазӡа» аҟны. Уиалагьы ишьақәрыҷәҷәоуп ауаатәыҩса рыҧсҭазаара ҭыхәаҧҭәара амам ҳәа ирҳәо ахшыҩзцара.

Сергеи Агындиа, ишырҳәо еиҧш, зтәи зымааи еилоу аҧсреи абзареи изыцәырырго ахәаҧшрақәеи агәыҭхақәеи, ифилософиатә жәеинраалақәа рҽы иуҧылоит идеиа хаданы, насгьы зҭак аҟаҭара амуа, иаарту зҭаараны иагәылсуеит ипоезиатә хаҽсахьақәоуп ҳәа рзуҳәартә еиҧш. Араҟа уи здунеиеибаркыра ҭбаау, зылаҧш ҭару поет философуп.

Аҧсра уи «мцы зымҳәо, ҳзымжьо, ҳаатҭраҽ ихәыҭатәоу акоуп» ҳәа дахәаҧшуеит. Ус иагьыҟоуп азоуп уи абасгьы зиҳәо: «ҳаҧхыӡ ҭаулаҽы ҳара ҳазжьо, гәыҷра

мӡышәоуп ҳазҟажо». Ааи, агәыҷра ауп ауаҩы дызҟажо. Аха убас шакәугьы, ауаҩы иҧсҭазаара шуаароу есымша, ахы инардыруеит, аҽигәаланаршәоит. Абри ауп апоет ицәаҳәақәагьы ирҳәо:

Аҧсҭазаара аблақәа ҳцәыӡуеит,
Имҩасыз адгьыл иагәыҭаҧсан.
Ажәҩан ахалара ҳхәыцуеит,
Аеҭәақәа ҳаҧсқәа ирылаҧсан.

Аҭынчра игароуп ҳаҧхыӡқәа,
Иҟоу аҟамзаара иазхәыцуа.
Ауаҩы, зегь раасҭа ицәыӡуа,
Зынтәи аамҭоуп дызгәыҭызхуа...

Англыз шәҟәыҩҩы ду Бернард Шоу (1856-1950) ифырхаҭак иҽала иҳәахьан: «Испорченные люди – это те, у которых нет любви». Ииашаҭәҟьоуп, абзиабара зыхҭнымхьааз, иҧнамшәаз, згәы-зыҧсы иалам, зцәа-зжьы ианамырыз дуаҩ бжатоуп. Абзиабара заҟа амч амоу, уи ада адгьыл аҽы ауаатәыҩса рыҟазаара шшәарҭоу, апрогресс шыҟам, ишхымҧадатәиу нахьхьынӡа аахыс заҟаҩы ашәа азырҳәахьоузеи, заҟаҩы ҧсра зқәым аҩымҭақәа азыркхьоузеи! Аха иара ахаҭа еснагь иҽыцу, имажәуа темоуп алитературеи аҟазареи рзы. Ииашоуп, уи уаанӡагьы, ибзианы ахы аанарҧшхьан жәлар рҽаҧыцтә ҳәамҭақәа рыҽгьы. Аха абзиабара обиектк аҳасабала зынӡа даҽа доуҳа мчык амоуп алитературеи аҟазареи рдунеи аҽы. Араҟа исахьарку ажәа ауаҩы игәаҭанӡа инеины иҭаҧшуеит, иҭнаҭаауеит дзыргәаҭеиуа, дызҳәынҷаз закәу, насгьы ҧсыхәас иамоу уҳәа убас иҭегьы. Аҧсҭазаара иарҭабыргхьеит араҟа ашықәсқәа мчы шрымам, аҳра зуа ацәанырра цқьа иахылҭыз, иара ахаҭкы абзиабара ауп.

Абри ажанр аҽгьы рапхьаҙа, еитарсшәа иуҳәозар, атәаҩаншьап азырсыз ҳлитература апатриарх Дырмит ду иоуп. Иззымдыруа, иамыԥхьац апсуак дыќам абзиабара цқьа иазку уи иҩымта (жанрла ипоемоу) «Арԥызбеи апҳәызбеи рышәќәы». Уи аахыс иахьанҙа абзиабара мцапшь иаххәааау, мамзаргьы иахылтцыз алирикатә жәеинраала ссирқәа заќа аланагалахьоузеи апсуа поезиа. Араќа ҳпоетцәа рабиԥарақәа рлагала ҳлитература зегьы ианыԥшуеит идоуҳатә мазараны.

Абри аус ԥшьа ауаҩытәыҩса ицәанырра ќәымшәышә иахылтцуа абзиабара мыцқьа-шьацқьа, амилат иамоу ахатә қьабз ҳатыр ақәтцаны апхашьапхатцара ацны иазышәаҳәо поетуп Сергеи Агындиа. Уи илирикатә фырхацәа рыбжаҩык итцоуроу, ашьха ҙыхьеиԥш ицқьоу, абзиа зҳәо, иќазтцо, згәы тбааy, ҳапстазаара тцәатәы шьаќаны уатцәы иатцагылауа аҽар ирхатарнакцәоуп.

Ииашоуп, апстазаараҽы ишыќоу еиԥш, абзиабара зтааз, заа иатәнатәыз, исахьаркшәа иуҳәозар, уи амца шоура знатаз зегьы, аҙәы даабжьамыжькәа, имарианы иаиааит, рынасып шапшапуа рнапаҽы иааргеит, узҳәом. Избанзар, абзиабара жәынгьы-ҿангьы иацу, иахылтцуа атәагашоурақәа рацәоуп. Иаххәап, арԥызба дызҿынтцәааua апҳәызба лара дылтахымзар ауеит, лгәы даднамкылар алшоит. Иара убас апҳәызба илгәапхаз, лхи-лыпси реиԥш илтаххаз иара дазыразымхар, иблаҽы дмааир ауеит. Иага упшҙазаргьы, иага ухы ԥжәо адырра умазаргьы, уагьмалуаҩызаргьы, мчыла аҙәгьы бзиа ухы узирбом. Уи адагьы иќоуп абзиабара иапықәсло, анасыпқәа еиԥзырќьо амзызқәа, иаххәап ашьыцра, аҳарамра, ацәгьаҳәара, атаацәа рганахьала ақәнибашьара, атәамбара, уҳәа ауаҩы зқьышықәсала ихьынҳаланы иаауа иԥсыҿрақәа жәпакы.

Сергеи Агындиа итәы ҳҳәозар, иабиԥара иатцанакуа апоетцәа зегьы рќны еиԥш, илирикатә фырхацәа абзиабара итќәаны иамоу зегьы ауаатәыҩса ирзеиԥшу аќазшьа ҷыдақәа ирымоу рнаҩсангьы, ирыќәнубаалоит изхаану аамта уадаҩ ирыднарҷаблаз ацәаҩақәагьы. Урт аамтеикәшара иќанатцаз аитакрақәа ирыцны, насгьы апшәмара уа иааит рхатә хаҽра рыманы, XXI ашәышықәса иапацәаны.

Сыстатиақәак рҽы изныкымкәа, иҩынтәымкәа исҳәақәахьеит, араќагьы исгәаласыршәоит иаххысыз XX ашәышықәса 20-тәи 30-тәи, 40-тәи, 50-тәи шықәсҟәа раантәи аҽари иахьатәи аҽари реиԥшымра – рхаташьатә ќазшьақәа интеллектла аума, анхашәа-антцашәаҽы аума, ауааҿларратә пстазаараҽы аума, иара аҳаракыра абзиабараҽы ахымҩапгашьа аума, ишырҳәо еиԥш, хәыки шьхаки раќара шрыбжьоу. Хыхь зыҙбахә сҳәаз ашықәсқәа раантәи аҽар ридеал, рхықәкы зынҙа аҿакын, даҿаблак ала иахәапшуан иаарыкәыршаны иќаз апстазаара, реилкаара, рлогика, рпсихологиа, рызхьрақәа уҳәа зегьы уатцәтәи амш асоциализми акоммунизми рыргылара ирыдҳәалан. Арт акатегориақәа ауаҩы иара иитәыз индивидтә дунеи дыртшәон, дҽарҳәон, аколлективтә еилазаарахь ихон. Убас шакәызгьы, усҟантәи аҽар асовет уаа изымтцахырхәоз, зыгәра ргоз акоммунизм лашара идеалс ирыман, аҳәатәы хартцон.

Ус анакәха, абзиабара зыхтынхьаауаз аҽар рынасып аилатцараҽы, атаацәа ҿыц рапцараҽы аҳра зуаз, атәыла зегьы амчра ҿарбагьа изкыз аидеологиа анырра ҟанатцон, изхыпатәым ҳәаақәак итанаргылон.

Сыззааиуа, абарт асовет аамтазтәи ачыдарақәа аҽар рыпстазаара аныпшуан, атып аман. Ус анакәха, абзиабара иԥнашәоз, изтаауаз апоетцәа рлирикатә фырхацәагьы ирыцәтәымымызт азеиԥш тагылазаашьа иќаз. Усҟан асовет поетцәа зегьы рзы апхьа идыргылон пафос ҳаракыла асоциализми акоммунизми рыргылара иадҳәалаз апроблемақәа рзышәаҳәара, нас акәын

иԥшьоу абзиабара назлаз азҭаарақәа ианрызхьаԥшуаз. Аха абаҩхатәра дуқәа, иаҳҳәап Б. Шьынқәбеи С. Шьчепачови реиԥш иҟаз абраҟагьы рбаҩхатәра иаԥшааруан абзиабара цқьа азышәаҳәарахь уназго амҩақәа.

Зегьы зхысҳәааруа Сергеи Агындиа абзиабара иҭаҳәах иамоу илирикатә фырхацәа роуп. Урҭ иҭабыргыхаҭаны, изҩыдоуп, ашьха зыхьеиԥш ицқьоуп, аҭаацәаратә ԥсҭазаара зырԥшзо анасыԥ лаша иаԥсоуп, уаацқьақәоуп. Ҳәарада, араҟа автор ихаҭагьы субиектк иаҳасабала дыгәгәаза, дымҩақәтцаганы дрывагылоуп ифырхацәа. Уаҳагьы ҟалашьагьы амазам, избанзар, урҭ ипоетикатә дунеи аҟнытә ииаз, аха аԥсҭазааразҽы иҟаз, ихаҭа иибаз, иаҳаз, ихаҽсахьақәеи ихҭынхьааз роуп. Насгьы урҭ изеиԥшыртәу апоезиатә хаҽсахьақәа аԥхьаҩгьы имырхьаазакәа ихьысуеит, ихаҽра аадырԥшуеит, ихатә ԥсҭазаара аҟнытә игәаладыршәо рацәоуп, ус аламала акәымкәа ԥсабарала агәахәара зҭцо гәхьаагарак изыцәырыргартә еиԥш ицаҳәцаҳәо.

Апоет, аҟазацәа зегьы реиԥш, Сергеи Агындиа абзиабара иазикуа илирика иаҟазшьарбагоуп жәа лыԥшхаала аҩымҭа аиҽкаара, еилацаланы ахшыҩзцара аарԥшра, амырдуцәара, мамзаргьы ианаамҭоу аиқәҳәалара, ацәаҳәақәа еихыҳәҳәо-еитцыҳәҳәо акәымкәа ргәылыртәаара, ажәеинраала апоезиатә цәахаа ахьыкәкәа иҟазтцо арифмеи аритмеи хыԥхьазарала ацырақәа реиҟарара, рыгәцаракра, реиларҭәара уҳәа рҽы, шамахамзар, хшыҩзцара рызуп. Ажәеинраала аиҽартәышьа апҟарақәа ирауаршәоуп.

Насгьы абзиабара амцаԥшь зыцралаз апоет илирикатә фырхацәа иахьатәи аамҭа ацәаҩа змоу аҽар роуп, урҭ ҳәарада, раԥхьа иааихьаз, имҩасхьоу абиԥара рхаҭарнакцәа излареиԥшым рацәоуп. Уажәтәиқәа апсҭазаареи адунеиеибаркыреи ртәы зҳәо адырратарақәа рацәаны ирымоуп, риинтелект ҳаракуп, ус

аҭагылазаашьақәа ҟазтцо, иалзыршо ахархәагақәа ыҟоуп. Ашәҟәи абыҧьшәи рнаҩсангьы, аинтернет-компиутертә системеи аҭелхымпыҷқәеи рымацарагьы (иахәҭоугьы иахәҭамгьы) заҟа информациа уаҩы ирҭоузеи, еиҳарак аҽар урҭ рҩызцәа «аартрақәа» амхылдыз еиԥш ирыдҷаблоит. Ари, ҳәарас иаҭахузеи, хаҳара злоу, апсҭазаара апрогресс мҩа ишамоу узырбо ҟазшьоуп, цәаҩоуп. Аха убри инаваргыланы иамоуп даараза ихәарҭам, анырра баапсы ҟазтцо ахатә ҷыдарақәагьы. Зегьы раԥхьаза уажәы ҳәаа азымдырзо ижәыло атехникатә прогресс ауаҩы, ҷыдала изызҳауа, иахьатәи ҳабиԥара еиуоу аҽар агәыҳалалра хәыҷ-хәыҷ ирыланарбоит, ауаатәыҩса рыхшыҩ иарҿиаз аробот дазааигәанатәуеит, ажәакала, агәыбылра ицәмаҷны, дцәампаза дҟанаҵоит. Ус аиҭакрақәа зыхҭынхьааруа ауаҩы, еиҳарак аҽар руаҩышьара, рԥсихологиа, иааизакны иугозар, рыбзазара ианымԥшырц залшом. Ари азҵаара аҭарауаа асоциологцәа, апсихологцәа ашьклаԥшуеижьҭеи, иҭыртцаауеижьҭеигь уажәшьҭа маҷ тҷом, избанзар, ауаажәларратә ԥсҭазааразҽы иглобалтә проблеманы ишьҭоуп узавымсуа.

Абри аҭагылазаашьаҽы иҟоуп хшыҩзцара ззуша даҽа ганкгьы. Убригь аҵбахә мҳәакәа, ҽырдагәа ҟаҵаны, узавсуам, ибылгьу акоуп азы. Асовҽт аамҭазы ишдыру еиԥш, аҽар ирыман еидызкылоз Ленин ихьӡ зху аорганизациа. Уи аҽар ираԥызан, иааӡон, апсҭазаара ду ахь амҩа иаша иқәнаҵон, аусуреи аҵареи ргәы аҳәо, иҵоуроу ахыцәкы рыман иҟанаҵон. Уажәы шьоукышьоукы зынза асовет аамҭеи уи аидеологиеи аҵәы рыхьшьны ишцәажәо, ишырҩуа еиԥштцәкьа иҟамызт усҟантәи аҽар ртагылазаашьа. Ус шакәу ашәҟәқәеи аҭоурыхи ҳарҟәаҵыргьы ибзианы изгәалашәо ыҟами. Ԥасатәи СССР зегьы аҟны уажәы адемократиа ианаамҭоу (заҟа идемократиоугьы макьаназ аҳәара

уадаѡуп, уи ахаҽра аанарԥшырц азыҳәан итцегьы аамҭа аҭахызар акәхап). Иҳәынҭқарратәу идеологиа ҭәҭәак аныќам аамҭазы аҽар хҭак еицҭахысуа аҙәыкны реидкылара, рыхшыѡзцара аҳәынҭқарразы хаҳара аланы аќатцара ауадаѡра ацуп, досу рхы рымаԥызан, зегьы дара ирдыруазшәа рхы анырԥхьаҙогьы ыќоуп. Ииашоуп, насыԥны ашколқәеи еиҳау атцареиурҭақәеи араќа инарыгҙо ароль кыр атцанакуеит аҽар иҳәынҭқартәу уааны раазареи рышьақәыргылареи рҽы.

Изхысҳәаауа, иахҳысыз аѡеижәатәи ашәышықәса асовет аамҭа аҽари иахьатәи аҽари реиԥшымрақәа, иаххәап, цәаѡала, хәыцшьала, ҭакԥхықәрала аԥсҭазаара ахәаԥшра, уаѡытәыѡсатә маршәала аизыќазаашьақәа, аамҭеиҭасра иаанагаз ашьцылара баапсқәа рахь иупхьаҙаша амалрҳараз аԥсыцәгьара, ҭәа збаз ҭәа иҳәҳәеит ҳәа апринцип ала аныќәара, ахымѡаԥгара уҳәа убас итцегьы убоит. Артқәа зегьы ѡ-епохак, мамзаргьы иҭоурыхтәу ѡ-аамҭак рабиԥара наќ-ааќ еиќәшаны, аҳәа рыбжьатцаны, изеиламкьакьо иаргылоит досу рхатә хаҽрақәа рыманы.

Изхысҳәаауа, иахьатәи ашәќәыѡѡы, апоет абартқәа зегьы ицахьоу, иќоу, абиԥарақәа – рхатарнакцәа излареиԥшым излеицәтәыму, рхатә цәаѡа уҳәа еилыхха иабзоуроуп изтәу, изтәыз аамҭа иаурашәаны.

Аха араќа иќоуп урҭ зегьы цәаѡала, хәыцшьала амхылдыз еиԥш еидызкыло, еизааигәаазтәуа акы. Уи аханатә аахыс нцәахәык еиԥш, ирыԥхьаҙо, ринтимтә дунеи еибаркны измоу ауаатәыѡса рҽиара ԥсыс иахоу абзиабара ауп. Ари ацәанырра тцаула убас ишоуп, дуаѡ бзиоуп, дуаѡыцәгьоуп аздырҙом еицеиԥшны, зны аҽырцәгьаны, даҽазных аҽырќәымшәышәны зегьы ирхыҵынхьаауеит, амала рыѡаҙара еиќарам бзиабаратә мцаԥшьла. Аҙәы иҩэҩәаны деибанаркуеит, ихшыѡ атқкыс ицәанырра иаԥнаго аќынҙа. Даҽеаҙәы иакәзар, иага ижәылозаргьы ибзиабара аќажара имч ақәхоит, ихараны дхәыцуеит, даҽеакала иуҳәозар, ахшыѡ аԥхьа иргылоит, дазыҙырѡуеит. Егьырахь, ҳәарас иаҭахузеи, ауаѡы иԥсҭазааратҽы амагиатә мчы змоу, митә зылшо акоуп абзиабара. Уи иамоу аҳра азышәаҳәаѡцәа ыќан, иќоуп, иќалоит ауаатәыѡсеи адунеибаркыреи ыќанатцы. Урҭ рхыԥхьаҙараҽ аҙәы ҳәа дгылоуп, икалам цҳафыруа Сергеи Агындиа. Хыхь аҽари, абзиабареи, аамҭеиҭасреи рзы исҳәаз ахшыѡзцарақәа уаѡтцас иапхьо имбарц залшом ҳзыхцәажәо автор абзиабара иазышәаҳәо илирикатә жәеинраалақәа рҽы. Урҭ хытцхыртас ирымоу рыбжеиҳарак аҽара иахылҭыз абзиабара ауп. Апоет илирикатә фырхацәа ѡ-категориакны иушар ауеит. Актәи иатцанакуеит абзиабара иԥнашәахьоу, аԥсҭазаара аԥышәа змоу, знасып лаша шапшапуа знапы иакхьоу роуп. Аѡбатәи ахь иупхьаҙар алшоит абзиабара ҷыц згәы архытхытыз, амца знаркыз, ируа-ирҳәо уаѡтцас иақәымшәо, арахь рцәа-ржьы, рыԥсы ирзалымхуа иалахан иќоуп. Иахькылнагогьы, иштышәынтәалогьы инагҙаны ирыздыруам, ирбжьажьо иамоуп. Ахпатәи акатегориа ракәзар, урҭ еиуеиԥшым амзызқәа: зны иареи лареи ирхаран, даҽеазных рҭаацәа ирхаран имаҷкәаикуеит рыбзиабара анасып лаша азыќамцартә еиԥш. Абри абзиабара адунеиаҽ фигура хаданы, насгьы уи зҭааз иаҳәынҷаз алирикатә фырхацәа мѡа иашала иҳәаақәызтцо рцәаныррақәа рыцеиѡызшо, изыхҵынхьааua аҙәы иакәны, поезиатә субиектны – аѡадагьы ишазгәаҳҭахьоу еиԥш, даабоит апоет ихаҭагьы. Жәаҳәарада, ари аѡыза ароль ԥшьа анагҙараҽы уи ицхрааueит, хсаалара изнауеит автобиографиатә елементқәагьы. Машәыршақә иауиҳәах анемец поет ду И. Гиоте ашәќәыѡѡы ибиографиа еилукаарц уҭахызар, иѡымҭақәа рҽы уԥшаа, уаќа аматериал иуҭаху уԥыхьашәоит ҳәа. Ус анакәха, ари

азеиԥш цәаҩа Сергеи Агындиагьы ицәтәымны дыҟазам. Ирҽиамҭақәа еиҳарак илирикатә поезиаҿы иупылоит ихата ихигахьоу, ихтынхьаахьоу инысымҩа аҟнытә аиелементқәа, итегьы ираԥсышәаны иуҳәозар аԥстазаара аҟәытцәақәа. Уртқәа зегьы абзиабара иаргәатеиуа апоет илирикатә фырхацәа рхаҿсахьа, аԥстазаараҿы ишыҟоу еиԥш, итаҳатыгьаны, игәылтәааны аарԥшра иацхраауеит аԥхьаҩцәеи дареи аигәыцхәра шрымоу аныԥшыртә еиԥш.

Ажәеинраала «Сыблақәа бышьҭоуп» аҿы иаабоит абзиабара цқьа абҵеиԥш изыкәнаԥсаз арԥызбеи аԥхәызбеи блала ишҭибатцааууа, макьана игәыгьны ирызцәыргом, иԥшқарахуп, иацәшәоит, рцәанырра алаԥш акыр ҳәа, аха аԥхьаҩ агәра игоит ицқьоу, итцоуроу абзиабара анасыԥ лаша азҭо амца шеиқәылаз:

Сыблақәа бышьҭоуп, брыԥшаауеит,
Быблақәа сышьҭоуп, срыԥшаауеит.
Сыбҿаԥшзом,
Бысҿаԥшзом,
Акәаԥ акәаԥ – аԥстазаара нтцәазом…

Сгәы сыцәтыԥоит, сшәауеит,
Бгәы быцәтыԥоит, бшәауеит,
Иҿыстзом,
Иҿыбтзом,
Цәқәырпақәак еижәылоит, еиқәтәазом…

Ааи, уи еиқәымтәо абзиабара ацәқәырпақәа роуп, ирылшоит (аԥхьаҩгьы агәра игоит) аҭаацәаратә насыԥ аԥҭара. Убри азоуп урҭ аҩыцьагьы ргәы зҭыԥо, блала изеибаԥшааууа. Аурыс жәаԥҟа иамҳәои, «глаза зеркало души» ҳәа. Идыруп, абзиабара зхылаз аблақәа ажәада агәҭыха аҳәартә амч шамоу, агәыкра шатцоу.

«Исыздырзом», «Сгәы ашәа», «Бгәы ԥшқа – стцыс иатцәа», «Иамузеит», «Абзиабара қәра амазам», «Аира», «Бныжьны сызцома?», «Ажәҩан сазҭаан», «Схала, са схала», «Ҭагалан», «Баша сбызхәыцуеит», «Уажәы сеидру», «Дырҩегьых, Зана сара дыспылеит», «Ибыхьыз сеидру», «Бара бҿымтра», «Шьыжьуп». «Сыбзиабара аблақәа ҭәыуон иахьак…» ажәеинраалақәа ртәы ххәозар, цқьа гәтыгъгьала иазышәаҳәо, агәатцантә иаауа лирикатә жәеинраалақәоуп, насгьы урҭ апоет абри ажанр аҿы ипоезиа аԥсымчхара еиҳа-еиҳа ишазҳазыгъауа, ишгәылтәааууа узырбо ракәны иҟоуп.

Ииашоуп, араҟа иаабо зсахьа ҭыху алирикатә фырхацәа, автор илаԥш хаа шырхугьы, ишытцимыршәогьы, ҟазшьала, гәатала (рыԥшра, рсахьа атәы имҳәозаргьы, гәынхәтыстала иунируеит ишхәыдақәам, излытцыз рдаракәац ишеиуоу, ишызҩыдақәоу), дунеихәаԥшышьала, цәаныррала досу рхатә ҟазшьа цыдақәа рымоуп, аҳәи-аҳәи еилаҩашьо, иузеиҩымдырааууа иҟазам. Ус аҟазаара дара риндивидуалтә дунеи арҭәгәоит, иалнакааууеит. Убри аамҭазгьы иазгәататәуп, абарҭ ауаа абзиабара амцаԥшь амҿхак иамоу зегьы рынасыԥ досу ишырҭаху ирыххәыцуам (аԥстазаараҿы ишыҟоу еиԥш), рнапаҿы аагара уадаҩуп, ажәала еибаркарааназа, аха нас аҩыцьагьы, ҳ-Дырмит ду ишиҳәаз еиԥш, рынасыԥ рзыгьагьоит, аҭаацәаратә лахьынтца бзиа ахылтцыртә. Зынасыԥ лашаз арԥызба абар ихы дақәгәырҕауа ииҳәауа: «Бара баныччо – сдунеи лашозаап, сыбзиабара мшынтцас ицәқәырпозаап…». Абзиабара еснагь игәыҟатцагаха изцу, нцәахәык еиԥш изхылаԥшуа арԥызба иоуп ас аҳәара, ахәшьара атара зылшо: «Ихышхытцәаз быччабжь иагәылсны ицоит, сқәыԥшра атәылахь сыргьежьны сагоит».

Сергеи Агындиа абзиабара иазышәаҳәо илирикаҿы ирацәоуп итцегьы уззаатгыланы узыхцәажәаша, аԥста-

заараҿы насыҧ лаша змоу агәалаҟара узҭаша афырхацәа. Аха убарҭ инарываргыланы апоет ибоит насыҧла рацәак еиқәымшәаз, злахьынҭа иарблаҟьаз, иаргәашаз, аха аҧсҭазаараҿ згәы камҳаз, згәыҕра мыʒыз ауаагьы шыҟоу. Абар урҭ руаʒәк ииҳәауа:

Уара уда шылҳәоз, са слыҧсахит,
Аʒәгьы игәра сзымго сҟалахьеит.
Ахәы дхықәгылан атрышә дысзасит,
Ихәыҭагәан сыбзиабара лҭихьеит.

Агәынамʒарақәа, иржьаз, мамзаргьы абзиабараҿы злахьынҭа иамкыз еиҭа аʒәык-ҩыцьак ҳарзыʒырҩып:

Иттаз акьаҿ еиҧш бысшәысхит,
Нак бнаскьа, шьҭа сара сгәыхь.
Бʒиас хьшәашәан сгәаҭа бҭысит,
Уаҳа сашьҭалом ҳара хҭоурых.

Ари арҧызбагьы знасыҧ зыцымныҟәаз, зхала иаанхаз дышреиуоу рҳәоит арҭ ацәаҳәа хьшәашәақәагьы:

Уахагьы баша бара сбызхәыцуеит,
Амзагьы уа аҧҭақәа иргәылҭуеит.
Сыгәгьы ашьшьыҳәа бацәыʒуеит,
Сыччабжьи схьааи еицәҳазшәа еилыҭуеит.

Иҟоуп иҭегь хыхь иааҳгаз ирышьашәало аҿырҧштәқәа, аха иазҳархап, уаҳа ҳалаларым. Егьырахь мацара иааизакны иазгәасҭо убри ауп Сергеи Агындиа абзиабара иазку илирика амилаҭ қьабз аҳәаа иҭагʒоуп, даҿакала иуҳәозар, аҧхашьаҧхаҭара ацәа аҟәнышьшьы иҟоуп, зны-зынла, ҳпоетцәақәак абри ацәанырра ҧшьа иаартцәаны, анатурализм угәаланаршәо аҟынʒа

ианырцәааҧшуа еиҧш акәымкәа, еиҭасҳәоит, ҳқьабз хазынақәа рцәаҩа аҳәаа аҿҭакʒаны иҟаҭоуп. Уи, сара сгәаанагарала, ажәеинраалақәа еиҳагьы рхаҭабзиара ҳаранакуеит, аҧхьаҩгьы ихы-иҧсы иазааигәоу ҧхарак изынрыжьуеит.

Абри ахыхьгьы Сергеи Агындиа инапы иҭыҭхьоу абзиабаратә лирикатә жәеинраалақәа рҿы ирыҭубаауеит имариаʒаны улаҧш иҭашәо даҿа ҷыда ҟазшьакгьы. Уи убри ауп: акы, хашәара-ҭашәарыла идуцәам, еилацалоуп, ҩбагьы, исахьаркуп, автор игәҭаки абзиабара зҭааз алирикатә фырхаҭа иҧсихологиатә ҭагылазаашьа (иаҳҳәап, изықәҿиаз, мамзаргьы еиқәымшәаз иакәыз) метафоратә хәыцшьала, апоетикатә хархәагақәа рыла иааирыҧшуеит. Абар ус шакәу зҳәо аҿырҧштәқәа.

Бара бқьышәқәа – сызҿыхәаз аʒыхь,
Исыҭашьыцуа ашьыццәа ргәыхь.
Асаби иҧхыʒ еиҧш, цәгьалаҭәҟьа ихаауп,
Ҿамҩак снаҿыхәар – наʒаʒа сшьаҳауп.

Абар иҭегьы: «Бгәы ҧшқа – сыҧсы аҭыс иаҭәа, инықәыҧраан исцәалалт жәҩан иаҭәа», «Былаҧш хаа арыжәтә еиҧш исылаʒом, сыхьчоушәа бгәы аатҭраҿы стәоуп», «Мрашәахәак сагәылсны бышҟа саауеит, ибызкыдырҭаз цәашьушәа схала сбылуеит», «Сыҭыхқәа аҳаҭгәын еиҧш ихьшәашәоуп. Ислахьынҭамзи уа сымала слаҳәуеит», «Сымшқәеи сыҭыхқәеи ҳәаак инхыҭит, ҟамак аҕрысызшәа сгәаҭа хәʒан», «Аҧсҭҳәа быбышқәа ашьха ихыҭит, амра сгәыҕра аҧыцьқәа ацәыбылуан» уҳәа убас иҭегьы.

Ихҧахаз, абзиабара иҿаҳәаны иамоу апоет илирикатә фырхацәа рхәыцшьа, рдунеихәаҧшышьа, имариам аҧсҭазаара ишахәаҧшуа рыла ухаҿы иааугозар, жәаҳәарада, излиааз, изхаану аамҭа иаҧацәоуп, уи ам-

ҳәыр рнубаалоит, насгьы ибзианы еилыркааyеит адгьыл аҽы аҟазаара, абзазара агхара шымариам, ақәцара шаҭаху, агәкамыжьра аҧхьа ишыргылатәу. Абри аганахь ала уахәаҧшуазар, автор ифырхацәагьы иаргьы аҧстазаара философиатә категорианы, еснагь аҭцаара зҭаху акы акәны иахәаҧшуеит. Иҧшьбахаз, Сергеи Агындиа абзиабара иазку илирикатә жәеинраалақәа рҽы ирацәамзаргьы иубоит аѡымҭа аҭакалагьы сахьаѡыралагьы рхаҭабзиара ҳаразкуа, аҧсуаа рцәажәара культураҽы ҳаҭыр зқәу, лассы-лассы иргәаладыршәо ажәеицааирақәа, хшыѡла игәылтәааy аҳәахьа ҧшъақәа. Иаҳҳәап абарҭ реиҧш иҟоу. «Аҧстҳәа ҟәашқәа», «Ашьац иатцәа», «Атцыс иатцәа, аҽеыхәа» «Ахра еиѡыцәқәа», «Жәѡангәашәпхьара», «Ахра шкәакәа», «Аҽеы кәаша», уҳәа убас итцегьы. Арҭ илыҧшааху ажәақәа апоет ицәаҳәақәа рҽы ѡ-рольк ҧымкрада инарыгъоит: акы, аѡымҭақәа рҟны иаарҧшу, изыхцәажәо аматәаркәа, ахҭысқәа исахьаркны раарыҧшраҽы мыц зымхәо поетикатә цхыраагъақәоуп. Ѡбагьы, дара згәылоу аѡымҭақәа рҽы ицо ахҭысқәеи аобиект ҙырызго аҳаҽсахьақәеи символикак аҳасабала ирзыҟоуп, еиҭарсшәа иуҳәозар, рыматц ауеит, уимоу, знызынлагьы ридеиатә цакы дыргәгәоит аҧхьаѡ философиала ддырхәыцыртә еиҧш.

Сергеи Агындиа ипоезиаҽы иааимурехәартә аҟынза аҭып амоуп апеизажтә илирика еиҳа ираҧсышәаны иуҳәозар, сахьатәѡырала аҧсабара аҳаҽра аҭыхра, аарҧшра. Ажәытәгьы ақәра ду змоу алитературақәа рҽы, иҧсыҿены акәзаргьы, апеизаж ахархәара аман, аха уи ашәышықәса анца инаркы ауп адоуҳатә ҧсымчхара аманы, аҧхьаѡ аестетикатә гәаҳәара инаҭартә еиҧш, иуҳәозар литературатә жанрк аҳасабала, аѡымҭақәа ианрылацәажәо ѡ-функциак, мамзаргьы ѡ-рольк нагзауа ианцәыртц. Актәи афункциа, иара ахатцкы аҧсабара

шыҟатцәкьоу, ауаѡы иблақәа ишырбо, ишиныруа ажәа сахьарк иамоу амагиатә мчы ала аҭыхра, еиҭарсшәа иуҳәозар, аҧсы ахатцаны аарҧшра. Аѡбатәи афункциа, убри ауп аѡымҭаҽы ицо ахҭысқәеи афырхацәа рхаҽсахьақәеи инаҙа-ааҙаны раарҧшраҽы ацхыраара ҟазтцо елементқәан иҟоуп. Амала, араҟа иаҭахуп аҧсабаратә баѡхатәра амазаара. Ашәҟәыѡѡцәа абри имариам аус аҽы – аҧсабара асахьа аҭыхра – изаҳамҳәарызеи, зегьытцәкьа рнапҟазара аѡаҙара еиҧшым. Уи убоит иарбан милаҭ литературазаалак аҟынгьы.

Аҧсуа литература атәы ҳҳәозар. Иуа Коҕониа, («Хмыҷ шәарыцаѡ ныҟәаѡы», «Ашәарыцаѡ ашьхаҽ»), Леуарса Кәытдниа («Даур»), Қьаазым Агәымаа («Аҧснытәи ашьхақәа»), Баграт Шьынқәба («Ритца») рпоезиатә ѡымҭақәа рҽы иубоит иссирха иҭыху Аҧсынтәи ашьхақәа рыҧсабара. Убас ирацәоуп егьырҭ аҧсуа шәҟәыѡѡцәеи апоетцәеи рабиҧарақәа рхаҭарнакцәа рпоезиатә, рыпрозатә рҽиамҭақәа рҽы рыҧсадгьыл ҧшъа Аҧсны аҧсабара (аҧшьаамҭак атцанакыртә еиҧш) сахьатәѡырала иахьаарҧшу. Убарҭ зегьы араҟа рыҙбахә ҳазҳәом, хара ҳагоит, насгьы иалыскаayеит урҭ рахьтә еиҳа Аҧсны ашьха аҧсабара асахьа аҭыхраҽы знапҟазара аазырҧшыз ҳәа сгәы иззаанагоз.

Сыззааиуа, Сергеи Агындиа иоуп. Уи ипоезиаҽы, егьырҭ аҧсуа поетцәа реиҧш, дазҿлымҳауп зхатцкы каимыршәуа, ҳәаак амаҙамкәа бзиа иибо иҧсадгьыл гәакьа Аҧсны аҧсабара аҧшъара ипоезиа ианыҧшуа аҟатцара, ажәа сахьарк ала аҧсы ахатцара. Ииашоуп, ари имариоу усҙам, иаҭахуп арҿиара ус зда ихәарҭам абаѡхатәреи зсахьа тухуа аҧсадгьыл аҧсабара ибзианы адырреи. Араҟа абзиабара амацарагьы ахәаҙом, абзиабареи адырреи еицызароуп. Усҟан ауп арҿиаѡы даманшәалахо, ишырҳәо еиҧш, абчараҳ еиҧш инаршә аныхиахо.

Сергеи Агындиа ибла ҵаруп, аҧсабара иамоу ашәыгақәа бзанҵы ицәеилаҩашьаʒом, досу злаҟоу рыҧшшәы ала еилыхха ибоит азоуп ипоезиаҽы ҟаимаҭла изаныҧшуа. Абар ҽырҧштәык: «Мрагылара аблақәа ҟаҧшьуп» иҳәоит автор.

Ашьыжь мра абз аныҵнахуа изеиҧшроу убла иаахдыргылоит арҭ ахажәак. «Мраҭашәара ашьа аҽашуп...», убригь амра анҭашәо, амшын ианʒаалотәи иасахьахо арҭ ахажәак иаҳдырбо, иреиҕьны аҳәара уадаҩуп. Насгьы урҭ реиҧшымрагьы алкаауа: шьыжьы мрагылара аблақәа ҟаҧшьуп, рацәак еицралан иубом. Мраҭашәара – ашьа аҽашуп (ҳәарада, аҧсҭҳәа анхым, ажәҩан аҵа аныцқьо) мыцхәы иҟаҧшьуп, еицралан ибылуеит. Ишаабо еиҧш, ажәак (ҩ-цәаҳәак) аҧсабара ацәыртҵра (амра аҭашәара, агылара) сахьаҩырала ашәыгақәа алпыҟҟауа иарҧшуп. «Ахәылҧ ааҭгылан» аҟны апоет иаҳирбоит ахәылҧатәи аҧсабара ицәырнагаз асахьақәа хкы рацәала ишеилаҧсоу:

Ахәылҧ ааҭгылан иҧшын,
Амра ахәаҽуан амшын.
Шәахәак амахә иахьыссы,
Аарла еивнагон аҧсы.

Амш уаха сасра ицоит,
Аатҵраҽ амзагьы ҷаҧшьоит.
Етҵәа-етҵәала ажәҩан хҟьоуп
Уатҵәы иаҳҭаауа шәахьоуп.

Ҧшь-цәаҳәак ирҭагʒаны апоет илшеит ашьыжьтәи аҧсабара асахьа ухаҽы иаанхартә, насгьы ипоезиатәу гәаҧхарак аҵаны. Ҳаҧхьап иара:

Уа мшыбзиа, ашьыжь шара,
Сҵыс иатҵәа – абна агара.

Амра нхыҵит, ашьха наара,
Ашәҵатәы ашәнахырц аҧсабара!

Ауаҩи аҧсабареи, диалектикала уахәаҧшуазар, еицызароуп, ихеибарҭәаауазароуп. Ауаҩы дызқәу, дызку аҧсабара еснагь аҧсы ҭоуп. Ажәытәʒа абырзен философцәа ҳашықәсхыҧхьаʒара ҟалаанʒагьы ирҳәахьан ауаҩы дахьаным аҧсабара зыҧсы ҭам, згәы меисуа акоуп ҳәа. Ажәеинраала «Аҧҭаҟьала» акәзар, апоет Сергеи Агындиа иааирҧшуеит аҧсабареи ауаҩи реилахәра, реиҽцаара ишхымҧадатәиу, насгьы ирыҵоу амаʒа аʒәгьы ишизымдыруа. Аа ус шакәу зырҵабыргуа ацәаҳәақәа:

Ажәҩан иху аҧша ҟьала,
Амра иагәылшәҭуа илашоит.
Исымазаргьы иахьа агәала,
Уи ашәахәа хаа исызнаршоит.

Апоет изцәырҵуеит зҭак аҟаҵара мариам азҵаарақәа, иаҳҳәап, иарбан мчу аҧҭа хызцо, амра гәыҳалал зхаҧхартә еиҧш? Ари азҵаара ду, иҵабыргыҵәҟьаны, адунеибаркыра аханатә аахыс иҭҵаауа иаауа аҵарауаагьы ииашоу аҭак рзымҧшаац, аҧсы ахьҭоуҵәҟьа изымнеиц, аҽазышәара ишаҽугьы. Убри акәзар ҟалап апоет иажәеинраалақәа («Аҧҭа ҟьала») абас еиҧш иҟоу ахшыҩҵак аҵаҵаны изыхиркәшо:

Издыруада, хыхьʒа иҟоу,
Аха игәра шызгац изгалап.
Игәра аагоит ауп ҳауа дшыҟоу,
Дшаҳамбо еиҕьзаргьы ҟалап.

Сергеи Агындиа аҩада ишазгәаҳҭахьоу еиҧш, итематика амҽхак ҭбаауп, ипоетикатә дунеи алҧшҳәаа ҵаруп,

ииаикәыршаны иҟоу, дызлахәу аҧстазаара (ицәгьаз ибзиаз) лаунтә ихтынхьаауеит, иныруеит, ииасхьоу аамтеиҭасра иагахьоу, бзанҭы изымхынҳәуа ракәзаргьы ҭоурыхтәла ддырхәыцуеит, ихала иакәымкәа аҧхьаҩгьы абраҟа дааивагылартә, агәҭахәыцраҟәеи иалкаакәеи ицеиҩишаратә еиҧш аҧсымчхара рыманы. Иззымдыруада аҧхьаҩи автори реимадара, доуҳала реибаҭахра, гәыла-ҧсыла реизааигәара шакәу наҧьнатә аахыс алитература аҿиара апроцесс гәашьамхыс иатҵоу, ҧсыс иахоу.

Асахьаркыратә ҩымҭакәа (апоезиаҿгьы апрозаҿгьы) рҿы зырцәажәо, аҧхьаҩ игәаҭаҿ инеиртә, иныррыртә, ддырхәыцыртә, ддырлахҿыхыртә дҟазҭо урҭ рҭакы, ридеиа, ирытҵаҭәаху ахшыҩзцарақәа анаҩсангьы, ихадароу афакторқәа иреиуоуп автор ибызшәа. Уи ацкьара, абеиара, аласра, асахьаркыра – аа, аҩымҭа ҟазҭо! Ари еицырдыруа акоуп амыцхә алацәажәара аҭахҙам.

Сергеи Агындиа итәы ҳҳәозар имҩашьо иубоит заҟа дацклаҧшны, ишәаны, изаны, уаҩҵас дазхәыцны ихы иаирхәо ипоезиатә рҿиамҭақәа злаҧитҵо абызшәа.

Ииашоуп, асахьаркыратә ҩымҭақәа (иарбан жанрзаалак аҿгьы) рзы ихымпадатәиу афеноменқәа ируакуп урҭ рсахьаркыра, аҧсы рхаҵаны ахҭысқәа раарҧшра, рырцәажәара, аха абри ацәаҩа апоезиаҿы еиҳагьы ҷыдала иаҭахуп, избанзар, игәылыршәо, исахьарку, мамзаргьы, ихьысҳау, зыгәҭакы ззаамырҧшыз ажәақәа, ацәаҳәақәа иаразнак аҧхьаҩ илаҧш итҵашәоит, агәынҷыхьа ирҭартә еиҧш. Апроза, аҧсабара злаҟоу ала, ианамух, гха-ҧхақәак, ҧсыҿеракәак еиҳа иалаҙоит, урҭ иреиҧшқәоу алитературатә дунеи шацәтәымугьы.

Уажәы, аҩада исҳәаз сыхшыҩзцара артҵабыргразы сналас-ҩаласны иаазгоит Сергеи Агындиа ипоезиатә рҿиамҭақәа рҟнытә ҿырҧштәқәак. Урҭ агәра ҳдыргоит автор ипоетикатә дунеи ҭбаатыцә алаҧшҳәаа заҟа итҵару, насгьы метафоратәла ахәыцреи аиҿырҧшреи шилшо, дшазҟазо. Абар даргьы: «Амшын хаҳәқәа аҟәара зырцәажәо», «Цәарҵас ишәзалхуп адгьыл хьшәашәа», «Ҟамчҵас ажәҩан амацәыс аҟьоит», «Алҩоуп ҳуацьак ахәламшәа зырчы», «Сыхәрыбгьыцны жәҩан саҿаршәуп», «Ашьац иатҵәа амҩа иантәалаз, заа, заа҂а ацәа иакит», «Аҧсҭҳәа быбышқәа рытқы, амш иацәхәыҷхеит, иазышәҵом», «Ашьац иатҵәара адгьыл аҧҳа, амҙырхаҿы цқьа укәаша!», «Мра шәахәаны быччабжь ҿсырпуеит», «Ацәқәырп аччабжь зҿаҙытуа аҟәара», «Мза шәахәала рпырцәқәа рпоит, рыблақәа шәахәақәак рыҟәшәоит», «Ҳанзыжьхьоу зегь ҳәаадуп, гәырпынҵак ҳатдоуп», «Сытцыхқәа аҳатгәын еиҧш ихьшәашәоуп», «Сыбзиабара аҳәызба атҵакны илкуп, сгәы заҵә ахала аҿашьырц атахуп», «Ааҧын аблақәа аҳәасашәт…», «Аҧсҭазаара суцәшәоит, суцәшәоит, суцәшәоит, зны иузгәамҭаҙо шәҭык еиҧш суҿшәоит», «Ашьха уарбақәа халоит ҵәҩанҵәыҟа, рымҵәыжәҩақәа иртаҙсо ҧхьаҟа инаскьоит» уҳәа итҵегьы.

Араҟа ҿырҧштәқәас иаазгаз аепитетқәеи аметафорақәеи досу згәылоу аҩымҭақәа дырлахҿыхуеит, насгьы рҭакы ахьарҕәгәо анаҩсангьы обиект, ахҭыс хаҿсахьаны иҟарҵоит аҧхьаҩ аестетикатә гәахәара инатартә еиҧш. Абригь зҭәымҭа итагылоу апоет инапҟазара узырбо афакторқәа ируакуп.

Афранцыз шәҟәыҩы Л. Вовенарг (1715-1747) аҧхьаҩцәа реиҧшымреи, рҟазшьақәеи, рыгәтакқәеи ирызкны иҩхьан: «Есть люди, которые читают лишь для того, чтобы находить у писателя ошибки». Жәаҳәарада, зҳәахьа аазгаз ашәҟәыҩы зыҙбахә имаз аҧхьаҩцәа рҩызцәа усҟангьы иҟан, уажәгьы иҟоуп. Сара стәы уҳәозар, ус еиҧш зцәаҩоу аҧхьаҩцәа среиуам, аханатә аахысгьы ашәкәыҩи ашәҟәи рҿы иахьынҙазалшо абзиа ауп избарц исҭаху, сзыргәыргьо. Аха уи ииаанагом избо агхаҧхақәа (урҭ ахьуҧымло шамахаҙак акәымзар, иҟаҙам)

срывсны, исымбазшәа сцошәа. Мап, аԥхьаҩ ухатцкы. Ус шакәым рҳәоит ҳәа сгәы иаанагоит хыԥхьаӡарала (30 инареиҳаны) аԥсуа сахьаркыратә литература иазыскхьоу сышәҟәқәа.

Цабыргуп, ашәҟәыҩҩы, апоет, акритикагьы, алитературатцаҩгьы (ахархь ԥхьаҩгьы убрахь дналатцаны) ргәаанагарақәа еиҳарак иагу, иабзоу ахьырҳәо зегьы дрыкәымшаҳатҳар амуа иауҟаху, идимкылогьы рацәахоит ҳәарада, насгьы, аԥсатеи аџьыкаци ҳәа уцәажәозар автор атцхи амши зқәырӡны ажәа сахьарк ззикыз абиект иара иаҟара иззааигәада, издыруада. Уигьы уазхәыцыр акәхоит ашәҟәыҩҩы иҩымтақәа уанрыхцәажәо аамтазы. Аха убас шакәугьы асахьаркыратә литература критикада ихәарҭам.

Зегьы зхысҳәааува, абасҟак исгәарԥханы ҳдоуҳатә мазара ишатәу схаҷы иааганы сзыхцәажәаз Сергеи Агындиа ипоезиатә рҷиамҭақәа рыҷгьы, изаҳамҳәарызеи, иуԥылоит ирацәамзаргьы, ажәеинраала ԥсыҷқәа, итцегьы игәылыршәандаз ҳәа ззуҳәаша ажәақәа, ацәаҳәақәа, ахшыҩзцарақәа.

Уажәы сгәы еихьызшьуа тыԥқәак рҟынтә ииазгоит аҷырԥштәқәа. «Атцх иахыҷеаз аетцә лацәҟәуеит» Аетцә лацәҟәуеит, ус ауаҩы ибар алшоит ажәҩан иахькыду, аха «атцх иахыҷеаз» уаҟа ианаалом, иага еитарсны иуҳәаргьы, ихыҷеоит ҳәа аӡиас азы иуҳәар ауеит. Апоет лирикатә фырхатцак, абзиабара итаҳәах иамоу иҳәоит: «Цәыкәбарк абар, быкәа иташәоит». Ацәыкәбарқәа ташәом, икатәоит, избанзар иӡуп.

Иара абри ажәеинраалаҷгьы иубоит еимарам, еинымаало аиҷырыԥшра: «Амра кәаша, аҷы кәаша». Амреи аҷи реицкәашара маҷк агәынамӡара унатозар ҟалап иага поетикатә бызшәала иҳәазаргьы.

Даҷа жәеинраалак аҷгьы алирикатә фырхатца бзиа иибо лзы иҳәоит: «Соуԥшәыл Аира (автор Аира, Зана

рыхьӡқәа инамцхәны ихы иаирхәоит, арахь аԥхьаҩ рхатақәа цқьа издырӡом изустцәоу) лыцьымшьқәа сыгәӡуеит» (срыгәӡуеит акәзар?). Сгәанала, рацәак аԥхара рытцам аџьымшьқәа рыгәӡра, лқьышә, лӡамҩа акәзар аҷакуп. Еитах даҷакгьы: «инаскьагоу ԥҳәыкгьы лылаҕырӡ тцәаауеит». Алаҕырӡ леиуеит, мамзар изытцәаауам. Итцәааува зыԥсы ҭоу роуп. «Ахәы дхыкәгылан атрышә дысзасит». Дыкәгылан еиҳа ииашазар ҟалап. Ажәа дхыкәгылан ахыкә еиҳа ианаалоит. Ишпеилкаатәу абри ацәаҳәагьы «Адгьыл сыкәыԥсоуп гәыла-ԥсыла». Ацырақәа роуп иқәрыԥсо, ауаҩы изы иузымҳәозар акәхап. «Сеидру, изхәытцаҧҧоз инхәытцыпрааз аӡыхьқәа» – ҳәа апоет ицәаҳәагьы аԥхьаҩ изидкылом, итцыпрааува аԥсаатә ауп, аӡыхь иага исахьаркны иуҳәаргьы, изытцыпраауам, иара иатәым, даҷакала иҳәазар, еиҳа еиҷын итцыхәраа иаауеит, илеиуеит ҳәа еиԥшшәа. Абзиабара ихнахыз лирикатә фырхатцакгьы (автор иакәзаргьы ауеит), «Свацкьыс иагәылҧҧаз бсахьа» ҳәа иҳәоит. Аха ус ҟалашьа амам, иааибуам хшыҩтцакылагьы. Даҷаацьарагьы ҳаԥхьоит: «Ажәҩан иџьашьаны адгьыл ихыԥшылоит» ҳәа. Адгьыл иқәыԥшуеит, амшын ихыԥшылоит. Сергеи Агындиа иажәеинраалақәа рҷы, игха думзаргьы иуԥылоит ртцакы акакәны еиуеиԥшымкәа иҩу, ахархәара змоу ажәақәа, иаҳҳәап «ацәқәырԥ», «ацәқәырԥақәа», «седру», «сеидру». Ари аиԥшымра иҟалап арифматә цырақәа ирхаразар? Мамзаргьы карректуратә гхазар ауеит. Анс акә, арс акә аԥхьаҩ дазыразым ус иахьиԥыло.

Иара убас аԥхьаҩ агәынамӡара ирҭоит Сергеи Агындиа иажәеинраала бзиақәа рҷы рацәак зымҳәо акыкҩбак раҟара аԥсыҷақәа ахьрылибааува. Цабыргуп, урҭ абзиақәа рышәшьыра иатцәахуеит, ула иххалацәом, аха ишхьысҳоу, ртцакы хаҳара дук шатцам, извагылоу аҩымтақәа рҷы ишыртыԥым умбарц залшом.

Ҿырҧштәыс иаазгоит ҩ-цәаҳәак иҟоу ажәеинраала:

Ҵьукы хаҵа ицоит аҭаацәара аҧырҵарц,
Даҽа ҵьоукых – ахацәа рабҵьар ҧыршәарц...

Актәи ацәаҳәа бзиоуп, аҧҳәызба хаҵа дцоит аҭаацәара аҧылҵарц, аха аҩбатәи ацәаҳәа ажәа «абҵьар» зегьы ҧхасҭанатәуеит, иҧшӡам ахь уархәыцуеит.

Аҩада иаазгаз аҩымҭа хәыҷы «жьрацәарала» еизааигәоуп абригьы:

Иҟалҵарызеи ҩ-дунеик дрыбжьахеит,
Ҿадҳәыск «иабҵьарз» дылгәаҧхеит.

Араҟагьы ажәа «иабҵьараз» зегьы аҵәы рыхьнашьуеит, игәнаалам ахь ухьанарҧшуеит.

Иҧсыҽу, зыхшыҩҵак инагӡаны игәылыршәам, иҵегьы еиҕьны исахьаркны иҳәандаз ҳәа ззуҳәаша жәеинраалақәоуп: «Мышкы зны», «Адунеи ахьаа», «Ус иаҧу» (араҟа ажәақәа цәаҳәак аҽы изымааибит еиҵагылан еибарҩны ицоит), «Гәдоуҭаа – Очамчыраа», «Ахцәыбырфын...», «Ҩыҵьа» уҳәа убас еиҭа акык-ҩбак...

Афранцыз поет Жан Гиуио (1854-1888) иҩуан: «Человек бывает вполне человеком лишь в то время когда он трудится». Ари атема ду, изаҳамҳәарызеи, ҳаазқәылаз аҧсуа поезиаҽы зынӡа имаҵьанахо иалагеит. Ус шакәу дырҵабыргуеит уажәы ҳзыхцәажәо апоет ирҽиамҭақәагьы. Исыздыруам нацәақәкыла изыхҟьо, Асовет Еидгыла еилаҳаз аахыс аҵьа иазышәаҳәо ицәыругаша жәеинраала шьахәк (апоема усгьы аӡбахә хҳәарым) ыҟам. Ишаабо еиҧш, Асовет аамҭа аан иактуалтәыз атема, иахьа аҳаидеи ҧсит, абжьы гаӡом, иниаӡааны ицаз амчра иагазшәа ибжьаӡит. Аха аҧсҭазаара ахаҭа шаҳаҭра ауеит аҵьа пату ақәҵаны, иӡырганы, ааӡаратә

ҵакы аҭаны азышәаҳәара хымҧада ишаҭаху. Насгьы аибашьра хлымӡаах зхызгаз ҳажәлар, рыбзазара, рынхамҩа макьанагь инагӡаны ишьақәыргылам, аҧхасҭа иҳамоу рацәоуп. Ус анакәха, иахьаҟара аҵьа аус анбацәыргатәу. Ииашоуп, аҵьа иазышәаҳәо апоезиатә ҩымҭақәа ҳанхашәа-нҵышәаҽ иҳамоу аҧхасҭақәа рзышьақәыргылом, напышьашәала изацхраауам. Аха уи знапы алаку ауаҩы игәы ҭнамгои, даднамҧхьалои, изыҧсоу еиҳагьы еилнамыркаауеи.

Аҧсуаа ҳаҧсҭазаараҽы аханатә аҵьа ҳаҭыр шақәыз ишазышәаҳәоз ҳара иаабоит аҧсуа жәлар рпоезиаҽгьы, иаҳҳәап алуи акәмызцәа хәацәеи ирызку ашәақәа рҽы. Нас избан, ҳпоетцәа абри атема рпоетикатә дунеиаҽ ашьҭамҭа ыӡуа изалагаз, аҽиара замоуа, изгәыгәҭажьхаз?

Сыззааиуа, Сергеи Агындиа аҵьа атемазы исҭо аҽыҧныҳәа ихала иакәӡам егьырҭ аҧсуа поетцәагьы аҵанакуеит, еиҳарак ааскьатәи абиҧара иреиуоу. Урҭ рыцҳарас иҟалаз, аҵьа атема рхахьы иааиӡом, иацәыҧхашьоит, мамзаргьы иҟәныршьоит. Аха иаҳҳамышҭыр ауп «труд создал самого человека» ҳәа зҳәаз Ф. Енгельс заҟа диашоу. Ус анакәха, апоезиаҽы (апрозаҽы убасҵәҟьа) еснагь иактуалуп аҵьа атема.

Аҵыхәтәан, сажәа хыркәшо исҳәоит, хыхь иҟасҵаз акык-ҩбак зыриашара мариоу акритикатә згәаҭарақәа изаҟаразаалак ирзыларҟәуам апоет Сергеи Агындиа ипоезиатә рҽиамҭақәа рхаҭабзиареи раҳаҭыри. Урҭ лагала бзиоуп ҳмилаҭ сахьаркыратә литературазы. Ҧхьаҟагьы «Са сымҩа сануп, сара стәала»... ҳәа зҳәо, зҭәымҭа иҭагылоу апоет иҵегьы аҧхьаҩ дзыргәырҕьаша аҩымҭақәа шаҧиҵо агәра игоит. Уи азы, анцәа имҭаны, имоуп аҧсабара инаҭаз абаҩхатәра, арҽиаратә гәаҳәара, ҳдоуҳатә мазарақәа иреиҳау ҳлитература абзиабара, агәызҩыдара.

АГӘЦАРАКРА ШИМОУЗГЬЫ...

I

Асахьаркыратә литератураҽы иҽыцу автор ицәырҭра аҧхьаҩ илаҧш иҭамшәар ауӡом, избанзар, еиликаарц иҭаххоит рҽиаҩык иаҳсабала ихышәара-ҭышәара заҟа аҭанакуа, насгьы ҧсымчхарас иаҭоу уҳәа убас иҭегьы. Ас еиҧш иҟоу ацәаҩа аҧхьаҩ имазаара иаанагоит уи имилаҭ литература дшазҽлымҳау, бзиа ишибо, баҩхатәрала, ламысла, гәык-ҧсыкала аматҭ зуа, еихазҳауа амч ҽыцқәа ацлаларц шиҭаху. Амала абра иҟоуп игәнукылаша даҽакгьы. Асахьаркыратә литератураҽы авторцәа рцәырҭрақәа еиҧшым, дыҟоуп аӡәы аханатә, иҭегьы уазааигәаны иуҳәозар, ихәыҷратә, иқәыҧшратә шықәсқәа инадыркны хәыҷы-хәыҷла, етап-етапла зҩымҭақәа – идырреи, иқәреи, иҧышәеи ироурашәаны аҧхьаҩцәа идзырдыруа. Ус иҟоу автор иеизҳазыҕьара, игәылҭәаара аҧхьаҩ уамашәа ибаӡом, избанзар, уи аханатә иҩымҭақәа ркьыҧхьра даналага нахыс дидыруеит, иара изы дҽыцым. Убри аҟнытә араҟа иҷьоушьаша, арҽиара аусхк аҽы иҧсабаратәым ҳәа акгьы ыҟаӡам.

Даҽаӡәых, иҽаратә шықәсқәа инадыркны акьыҧхь збахьоу иҩымҭақәа ҳәа акагьы имаӡамкәа, уимоу, дыҩуеит ҳәа аӡәгьы игәы иаанамгаӡо иаалырҟьаны ҩымҭак, ма шәҟәык ала данаацәырҭлак, аҧхьаҩ уи ишҟа иоуа азҽлымҳара еиҳагьы иҭархоит, ихьшәаны адунеи збаз аҩымҭа иаҕроу, ҧсыс иахоу аинтерес икуеит.

Ишаабо еиҧш, абригь арҽиаратә процесс иатәышьҭроуп, зхи зҭыхәеи еиларсу, уи адунеи ссир иаҭанакуа акоуп.

Сыззааиуа, ааскьа (2017 ш.) иҭыҭыз, абыржәы сзыҧхьаз ашәҟәы «Сыҧсадгьыл агәы» ауп. Уи автор Сергеи Роман-иҧа Қьышьмариа иуаҩыбжара дышҭысхьоугьы, ҳлитературатә ҧсҭазаараҽы зынӡа дҽыцӡоуп, уи иажәеинраалақәа акьыҧхь аҽы иҳамбацт, ҳармыҧхьацт, амала, данқәыҧшыз, иҭаратә шықәсқәа раан акык-ҩбак раҟара Очамчыратәи араионтә газеҭ «Акоммунизм ахь» (уажәы «Ерцахә») ианиҭаз ажәеинраалақәа рыӡбахә ҳамҳәозар. Абар уи иажәеинраалақәа еидызкылауа аизга раҧхьаӡа акәны аҧхьаҩцәа ҳастол инықәиҭеит. Нас ҳнагәылаҧшып ихьшәаны адунеи збаз ашәҟәы. Аха убранӡа уи автор иҧсҭазаара иаҩыз инысымҩа иааркьаҽӡаны ҳалаҧш нахаагап, усҟан иҩымҭақәеи ихаҭареи реилкаа иаша ҳауеит, еиҳа иаабарҭахоит.

Сергеи Роман-иҧа Қьышьмариа диит 1939 шықәсазы Очамчыра араион Река ақыҭан зуаҩреи зчеиҷьыкеи ыҟаз аҧсуа нхаҩ нага иҭаацәараҽы. Абраҟа имыцхәым ҳәа сгәы иаанагоит инымҩатәшәа Река ақыҭазы ажәақәак сҳәар.

Аҧсны егьырҭ ақыҭақәа реиҧш, Рекагьы иамоуп ақәра ду змоу ахатә ҭоурых. Уи жәынгьы ҽангьы иалиаауеит зыҧсадгьыли зыжәлари рзы зхы-зыҧсы иамеигӡо аҭеицәа доумыжьхақәа. Зегьы раҧхьаӡа Река ақыҭа аӡбахә анаҳҳәо аамҭазы ҳхаҽы имааирц залшом ҳлитература ахьӡырҳәагақәа, зҽахәы нагзаны

аҳәаха змаҙаз Леонти Лабахәуеи Стеԥан Қәычбериеи. Урт рсахьаркыратә ажәа иатцоу аԥсымчхара ажәытәра иазымгаҙеит, иахьатәи аԥхьаѡгьы иныруеит, итцарҳәо кыр ыҟоуп.

Аԥсны Мрагылара аганахьала аԥсуара ацәахаа аҟәнышьшьы ишьтоу, иагьҿаѡоу, иагьархоу, шәаԥыцьаԥла италаҳау, акымкәа, иѡбамкәа акәараҷҷақәа ахьхьаҳәа «ицәажәо» иахьлеиуа Река ақыта анугәалауршәо ашәҟәыѡѡцәа рымацара ракәзам ухаҿы иааиуа. Усҟан уаԥхьа иҿаҿаҙа рынарҳа ыҟаны иаацәыртцуеит зыпсадгьыл азы итцоураз, зышьтамта абиԥара рзы инзыжьыз артцаѡцәа, анцьнырцәа, аҳақьымцәа, атцарауаа, аҳәынтқарратә-ууажәларратә усзуѡцәа. Урт зегьы уажәы араҟа иаҳзеиқәыпхьаҙом, мацара иаагап ҿырпштәқәак раҳасабала Аԥсны антытцгьы ибзианы ирдыруа цытѡык рыхьҙқәа: аҳәынтқарратә-ууажәларратә усзуѡцәа А. М. Лабахәуа, цасатәи Ацьынцьтәылатә еибашьра (1941-1945 шш.) ианалага инаркны афронт мѡақәа зегьы ирнысыз, Кавказтәи арратә округ акомандаҟатцаѡы ихатыпуаѡыс иҟаз аполковник Б.М. Бжьаниа, агвардиа акапитан, Москва, Ленинград, Сталинград рыхьчара иалахәыз М.Д.Логәуа, З.А.Лабахәуа, А.М.Лабахәуа; иналукааша ууажәларратә усзуаѡцәан зны ақытанхамѡа аминистрс, нас Аԥсны жәлар рсавнарком ахантәаѡы ихатыпуаѡыс иҟаз Илларион Бжьаниа, Аԥсны агәабзиарахьчара анарком Платон Абшьлаа; атцарауаа А.Е. Куправа, М.А. Лабахәуа, С.Р. Қьышьмариа, Л.И. Лабахәуа, Аԥсны аѡнутҟатәи аусқәа Рминистрра асистемаҿы ацьабаа ду збахьаз аишьцәа аподполковникцәа У.Е. Кубрава, Ш.Е. Кубрава, А.М. Бобуа. Аԥсны арратә комиссар А.А. Бобуа, жәлар ртцаралашараҿы ацьабаа збахьоу И.В. Лабахәуа уҳәа убас итцегьы.

Ирацәаѡуп Река ақыта иалиааз рахьтә зыпсадгьыли зыжәлари рзы ихьзырҳәаганы игылаз атцеицәа. Урт уажәгьы ушьтангьы рыжәлар ирхаштзом, ргәалашәараҿ иаанхоит есымша.

Рекаа ртцеицәа гитлертә афашизм иаҳзаанагаз аибашьра ду аан 300 ѡык абцьар ркын, фырхатцарылагьы еибашьуан, рыѡныҟа изхнымҳәит 84 ѡык адоуаԥшьқәа.

Ақыртауа мпытцахалаѡцәа Аԥсны зынҙа иаҳтәаҳтәуеит ҳәа ианақәла, ахатцареи агәымшәареи зегымыз Рекаа ртцеицәа хыцәнамырха аға хәымга иҿагылеит ран рыпсадгьыл хьчауа, 16-ѡык ахацәарԥаргьы рхы ақәыртцеит.

Ааи, Рекаа уажәы ирымбеит аԥсадгьыл ахьчареи ахақәитреи рзы ақәпара! Уи атцеи, ашәҟәқәа «Имыпсуа ажәа», «Сыпсадгьыл агәы» равтор итәы ххәозар, иқыта гәакьа ажәытә, аҿатә итцаулоу уи атоурых гәадурас имоуп, ипстазаара ҳәаақәызтцо акы акәны дахәаԥшуеит.

Уажәы уи итцегьы иааигәаны даҳдырырц азын инапала ииѡыз инысымѡа аҟнытә ихадароу тыпқәак алхқаап. Сергеи Қьышьмариа Рекатәи аашықәсатәи ашкол ибзиаҙаны даналга, итцара иацитцоит Тҟәарчалтәи актәи абжьаратә школ. Уи қәҿиарала абжьаратә тцара анхиркәша, дтцалоит А.М. Горки ихьз зхыз Аҟәатәи аҳәынтқарратә ртцаѡратә институт афизико-математикатә факультет, дагьалгоит 1964 шықәсазы. Аинститут дантаз аамтазы уи еилагзарыла атцара итцон Аҟәатәи аиндустриатә техникум афымцашьақәгылақәа реибытара афакультет аҿгьы. Абраҟагьы уи лытцшәа бзиала ихиркәшеит итцара, иалихыз азанаат дазҟазаны.

Арт аѡ-фактгьы иаҳдырбоит Сергеи Қьышьмариа атцараҿы агәыртцҟәыл бзиа шимаз, ишицааиуаз, адырра аиоура аханатә дшашьтаз. Уи 1965 шықәсазы арра дыргеит. Ипсадгьыл уалпшьа нагзаны дхынҳәит аѡныҟа 1968 шықәсазы. Иара убри ашықәсаны аусура далагоит Пицундатәи аурыстә бжьаратә школ аҿы афизикеи аматематикеи аматәарқәа рыртцаѡыс. Аха

иҳәатәуп, уи изанаат хада анаҩсангьы дышрызҿлымҳаз ижәлар гәакьа рҭоурых, ретнографиа, рархеологиа, рфольклор. Убри аҟнытә еилагъарала Пицундатәи аекскурсиатә биуро аҟны аусура далагеит. Абраҟа уи екскурсиамҩаԥгаҩыс аус иуит 1991 шықәсанҵа. Аԥсны хыԥхьаҵара рацәала иатәарауаз аԥсшьаҩцәа, атуристцәа (аҳәаанхытҭтәқәагьы убрахь иналатҵаны) ирзеиҭеиҳәон, иреилдиркауан иԥсадгьыл Аԥсны аҭоурых, ажәытә, аҿатә, иахнагахьоу амыҟәмабарақәа, аԥсабара ссир абеиара уҳәа жәпакы. Абраҟа иааԥшуан уи патриотк иаҳасабала иԥсадгьыл заҟа бзиа ибоз, дазыгәдууа дахцәажәоз, агәалаҟа инаҭоз.

«Сыԥсадгьыл аҭоурых, суааҗәлар ржәытә, рҿатә, ибеиоу рҿаԥыцтә ҳәамҭақәа, рԥьабз бзиақәа, рмилаҭ сахьаркыратә литература арҿиаҩцәа ирызкны Аԥсны аҭааҩцәа ирзеиҭасҳәоз, ирызназгоз аҳәамҭақәа схаҭагьы агәахәара ду сыздырҭысуан, сцәа-сжьы ианыруа амилаҭ гәадурак сзынрыжьуан. Убри азын сызҿыз аус сыԥсадгьыл абзырҙы аҳәара – лымкаала бзиа избон», – ҳаԥхьоит инапала ииҩыз ибиографиаҿы.

1991 шықәсазы Сергеи Қьышьмариа иқыҭа гәакьа Река администрациа хадас далырхит. Аԥсны жәлар Рцьыԥцьтәылатә еибашьра (1992-1993 шш.) анцоз абҵьар икын, Мрагыларатәи афронт аҩбатәи абаталион ахԥатәи аполк далан, Аԥсны ахақәитра аиоуаанҵа иҩызцәа дрывагыланы деибашьуан.

Аԥсуа жәлар ҳақәызхырц иҳақәлаз аҕа хәымга ииааины ихьыԥшым, идемократиатәу аҳәынҭқарра ахьышьақәдыргылаз, есааира ԥхьаҟа ацара иахьаҿу, имилаҭ аԥеиԥш бзиа шазыԥшу агәрагара имоу агәалаҟара шьахә инаҭоит Сергеи Қьышьмариа. Иахьа уи дтәанчаҩуп, маҵурак инапы ианым. Аха иҟоуп ҩнутҵкала игәы змырҭынчуа, иқәыԥшратә шықәсқәа раахыс гәыҵхас имоу, насгьы ицәырымгакәа зынҵа итҵәахыр змуз, аԥсабара инаҭаз, алитература абзиабара изыркыз абаҩхатәра акәиц.

Ҳәарада, сара агәра згоит, уи ада ишзыҟамлоз аҩада зыҵбахә ҳҳәахьоу ашәҟәқәагьы. Ииашоуп, хыхь ишазгәаҭоу еиԥш, урҭ аизгақәа ихьшәаны адунеи рбеит, аха уи акәым араҟа ихадароу, хра злоу аԥсуа шәҟәқәа иит, иҟоуп, ицәажәоит аԥсышәала!

Ҵабыргуп, урҭ ашәҟәқәа автор ихаҭа дпоетны, дҵарауаҩны ихы иԥхьаҵом, претензиа ҳәа уахь акгьы имам. Аха иҟоуп узлаиқәшаҳаҭымхаша агангьы. Уигьы ахаҿы аагара иаԥсоуп, игәыгәтаужьуа акы акәҙам. Ауаҩы иага аҵара ду имазаргьы, ажәаҿы ишырҳәо еиԥш, ихы ԥжәо дыҟазаргьы, уимоу, дакадемикызаргьы апоезиатә рҿиамҭақәа изаԥҵом. Иара убасҵәкьа ауп ишыҟоу дарбанзаалакгьы исҭаххеит ҳәа дызпоетхом, иага иҿеишәаргьы, ажәҩан аеҵәа кыдиԥааргьы. Ари ахшыҩзцара нахьхьинҵа аахыс асахьаркыратә литература аҭоурых иадыруа акоуп.

Сыззааиуа, иԥсабаратәу абаҩхатәра акәиц (ииашоуп, урҭ зегьы рыгдреи рдоуҳатә ԥсымчхареи еиҟарам, акы, еиҳа амҿехак ҭбаауп, егьи уи атҟыс еиҳа ихьысҳауп, аха зегьы акоуп иҟоуп, ахатә хаҿера аманы алитературатә ԥсҭазаара ахы аланархәуеит) акәмызҭгьы ашәҟәы «Сыԥсадгьыл агәы» зыҟаломызт, уи автор иага иҭаххаргьы, иҿеазишәаргьы. Ҳәарас иатәахузеи, амилаҭ литература абзиабараҿы абри иԥшьоу аус иатҵанакуа еилкааупп, арҿиара иацрымшәо иацуп.

– Сергеи Роман-иԥа ухаҭа занаатла уфизикны, уматематикны, урҭ рхыхьгьы афымцашьақәгылақәа реибыҭара урызҟазаны узлаҟоу ала, ажәасахьарк аԥсыҟәра апоезиахь ухьазырԥши? Мамзаргьы тәанчара уанца ашьҭахь аамҭагагак, гәмырҿыгьгак аҳасабала ажәеинраалақәа рыҩра урылагама? – ҳәа азҵаара анисҭа, абар аҵыхәтәантәи сажәақәа игәы иаатҵаххны иситаз аҭак:

– Руслан, сгәы иаанагоит, иудыруеит ҳәа, ихәыҷы иду асахьаркыратә ҩымҭа аҧызҭо ауаҩы гәмырҷыҕьгак аҳасабала аҩра дшаҷым, уи аханатә ицәа-ижьы иалоу, имцаны иҩнуҭҟа ицроу акоуп, мамзар, аҩыга шьҭихуам, насгьы иуаҩыбжара данырҭысхьоу аамҭазы, – абас иажәа ахы икит Сергеи Роман-иҧа исҭаз азҭаара хзыркәшоз аҭыхәтәантәи аҩажәак (аамҭагагак, гәмырҷыҕьгак) игәы ишыҭаххыз мҩашьо. Саргьы иаасцәымыҕхеит, аха уажәшьҭа сажәаҟәа ргьежьышьа рымамызт, исҳәахьан, мацара ажәеи ахыҭҟьареи ҳәа ҳажәлар ражәаҧҟа аасгәалашәеит.

Сара ари ауаҩ иааирыҧшыз агәынамӡара акгьы ахымҳәаакәа стәан сызҭаара аҭак сазыҧшны.

– Сара, – дналагеит уи хыхь зшьапы икыз иажәа анагӡара, – ииашоуп, уажәшьҭа сыҧшқам, насгьы занааҭлагьы даҷа дунеик сатәуп, изысымҳәарызеи, аҵьабаагьы еидаабалахьеит, ҧсҭазаара дук еицаҳхаагахьеит. Аха асахьаркыратә литература атәы уи зынӡа даҷакуп, аурыс философ, ашәҟәыҩҩы, акритик, адемократ Н.Г. Чернешевски ишиҳәаз еиҧш, аҧсҭазаара иарҭагашәҟәуп. Урҭқәа зегьы араҟа ҳазрылаларызеи, имыцхәы цәажәарахоит. Егьирахь, сара схаҭа споетуп ҳәа схы сыҧхьаӡом, уи иҧшьоу ажәа ахы иадкыланы аҳәара акыр игәаҕьыуацәоуп дарбанзаалак изгьы.

Иҭабыргуп, сара занааҭла слитераторым, сфилологым, даҷакуп напҟазарас исымоу. Аха санқәыҧшыз инаркны ҳмилаҭ литература бзиа избоит, срыҧхьон, срыҧхьоит иҭыҭуа аҧсуа шәҟәқәа. Уи абзиабара сдыркит ҳпоет гәлымҭәах Иуа Коҕониа иҩымҭақәа.

Еиҳарак урҭ иааигәаны иахьыснырыз, сахьыртәыртәыз шьхатәылан ауп. Сара санқәыҧшыз инаркны есҧхынра ашьха сыргон, саргьы сыҧсы алан ашьха аҧсабара ссир. Ирацәаны сцахьан абарҭ ашьхақәа рҷы: Хәаҵьалду, Хәаҵьалхәыҷы, Цаҟьазҭоу, Кәыниашҭа,

Адәыҩада, Соуиҧсара... Абарҭ ашьхақәа рҷы саныҟаз, агәалаҟара бзиа соуан, ҷыдала Иуа Коҕониа иҩымҭақәа ҷыцбарах ибаны срыҧхьон, ҷырҳәала издыруан апоема «Хмыҷ шәарыцаҩ ныҟәаҩы», ажәеинраала «Ашәарыцаҩ ашьха». Ашьхацара аамҭа анааилакь игәхьаазгон, ес иҟалалакгьы срымгар зуамызт, зны Рекаа срыццон, ҳҭынхацәа, ҳгәылацәа, аха еиҳарак саншьцәа Қәҭелиаа, Арасаӡыхь аҧсҭа ахаҩаӡара Аара ҳәа иахьашьҭоу инхоз ракәын сызгоз. Аара ахаҭа акәзар, Уаҳәыҭкьи, Ҳампалфарҭеи, ашьхақәа ркалҭаҷы Марҭаҕа-чарҭаҕа аҷрыҭахалан, насгьы аҷырҧагьаны ишьҭоу Арасаӡыхь аҧсҭа ахаҭагьы шьхакы еиҭаны ахы амбауа ауп ишааҧшуа. Уатәи аҳауа цқьа албаадареи, иҭхәраа иааиуа аӡыхь казказқәа рнаҷыхәареи амацарагьы зыҧсааз! Игәазырҳагами! – даҷын абас дмыццакӡакәа ҭынч иажәа анагӡара Сергеи Роман-иҧа. Саргьы сизҷлымҳаха сизыӡырҩуан, избанзар, сгәы иахәон, уа сыҟоушәа исныруа аҟынӡа сқыҭа гәакьа Арасаӡыхь аҧсҭа Аара аҧсабара ссир иазкны исаҳауаз ажәақәа.

Ус дышнеиуаз, акы цқьа игәалаиршәарц, мамзаргьы уи аҳәара иҭахымшәа даатгылеит ҳамҭак, аха нас ибжьы ҧаса аасҭа еиҳа иныҭакны, ирмаҷны инациҭеит иажәа:

– Сара ажәеинраалақәа рыҩра салагеит (рхаҭабзиара атәы еилкаауп) ахәбатәи акласс аҷы сантәаз, аха дысҩызаз, дсашьаз, аӡәгьы исырбомызт, имаӡан. Ус зыҟасҭозгьы цқьа исыздыруамызт, иҟалап рцәыргара сацәыҧхашьозҭгьы, иҟалап ибашоуп, акгьы иаҧсам ҳәа исыҧхьаӡозҭгьы. Аха, ишыҟалах сыздыруам 24 бҕьыц иааиуаз стетрад еимгәамӡо сажәеинраалақәа рыла иансырҭәы, иахьынтәааз сзеилымкааауа гәаҳәараки гәыҕьраки соуит ҳарҭаҩы ҧҳәыс илсырбарц, ирхылҳәааауа саҳарц.

Ҽнак уи лурок анҳамаз аамҭазы, сгәы хыҭхыҭуа, цәгьарак суашәа, сшәаҧырҳаҧуа сажәеинраалақәа зныз

стетрад дызхатәаз астол иныкәыстцеит. Лара ишатцәышатцәуа иҟаз, зтеитыпш нагаз пҳәызбан (лыхьз сҳәар стахым, лыпсата шкәакәахааит, лыпстазаара далтцхьеит), иаашьтылхын днахәапш-аахәапшит аҟара ауп, нас акгьы дамыпхьазакәа арахь иааслыркит. Сара апырқьҳәа амца скит, сылагырзқәа ѡхаддылеит, цьара еикәымк ҟастцазшәа сцәа саатарыхьташьит», – абраҟа ѡапхьа ҳамтак даатгылеит ҽымтзо, аха акы дшазхәыцуаз мѡашьо ихы-иҽы ианубаалон. Нас инацитцеит, – уи ашьтахь, сара схәыч хшыѡла акыр аамта сшьара сыкәломызт, ҳартцаѡы исзылуз – изѡыз сажәеинраалакәа дахьырмыпхьаз, дахьрыламцәажәаз, ибзиаз, ма ицәгьаз ажәак ахьырхылымҳәааз даара игәнызгеит. Убраҟа иааныскылеит сызлагаз ажәеинраалакәа рыѡра. Аха зынза саҟәымтцит, исахьаркшәа иуҳәозар, маза азәы иаҳар ҳәа ишәаны – исахәытхәытуан апоезиа.

Уажәгьы убри ахтыс игәаланы ихьшәашәаза схысыпсаҽы иаанхеит. Ажәа пха, ажәа иаша ахәычгьы адугьы рзы есымшагьы ихәырбгъыцуп.

Сара абри афакт ала исҳәарц стахым: сыртцаѡы лыгәнымыѡрала споетхара дапырхагахеит ҳәа. Мап, уажәы еилыскаауеит уи пхьатәыс илыдызгалаз сажәеинраалакәа акгьы ишапсамыз, аха лара дызлартцаѡыз ала илыхәтан урт злаҟаз (лымч зларыцәхоз ала), ирыгыз, ирыбзаз салҳәарц, сызлагаз аѡра сгәы ахмыршәакәа. Аха дабаҟаз атцаѡ хәычы иҧсихологиа еилызкаауаз, дыгәцаразкуаз артцаѡы! – иҳәан дырѡегьых ҳамтак ацәажәара даҟәытцын, иихәаз афакт шыснырыз ибарц итахны даасҽапшит аразреи, ауаѡаамысташәареи, аҟәыгареи захаҽы ианубаалоз Сергеи Роман-ипа.

Шәымтақәак антцы, уи ѡапхьа ипстазаара иаѡыз инысымѡа адаҟьақәа еихыршәшәо иҽынаихеит: – Сара санқәыпшыз, сҽаратә шыкәсҡәа инадыркны срызҽлымхан Апсны атоурых иазкыз аусумтақәа, срыпхьон

снапаҽы исымпыхьашәоз зегьы, иаҳҳәап, Гьаргь Зиҙариа, Зураб Анчабаҙе, Шалуа Инал-ипа, Вианор Пачлиа, Михаил Трапшь уҳәа аҙәырѡы рытцааратә птцаамтақәа. Урт зегьы сыпсадгьыл Апсны атоурых сдыртцон, бзиа исдырбон сыжәлар, спартриоттә цәанырра аздырҳауан, смилат азы гәадурак сыртон, ажәакала, сраазон, доуҳала сдырбеион, – ҳәа иаахиркәшеит Сергеи Роман-ипа иажәа.

Ишаабо еипш, ишыҟалазаалакгьы, хәы-класск рҽы итәаз, ажәеинраалақәа зыѡуаз атцаѡы агәаҳәара иманы инапы злеикыз аус аизҳара амоуит, пхьаҟа изымцеит итцаратә, иртцаѡратә шыкәсҡәа аҽрымданы. Аха зегьы акоуп, апсабара инатаз абаѡхатәра зынза иҽымцәааит, игәатцаҽы инханы, ипсы иалаҧьаны иҟан. Убри ауп, ихьшәаны акәзаргьы, иажәеинраалақәа еидызкыло ашәҟәы «Сыпсадгьыл агәы» зхылтцызгьы. Абыржәгьы иқәрахь дышнеихьоугьы, Сергеи Қьышьмариа аѡра даҽуп, иимкьыпхьыц – иаҳхаагаз, аибашьреи уи ашьтахьтәи ҳапстазаареи ирыхҳәаау – ажәеинраалақәа мачымкәа имоуп.

Ажәытәзатәи бырзен философк иҳәахьак цьара сапхьахьет: «Ауаѡы иҟатцатәу аускәа анимоу, урт рыла данеилахо, насгьы бзиа ибаны данаҽу даапсазом, иажәрагьы ирхароит…» ҳәа.

Изхысҳәааua, абас иҟоу ауаа ркатегориа датцанакуеит ашәҟәы «Сыпсадгьыл агәы» авторгьы.

Апхьаѡ, сыстатиазы имыцхәым ҳәа сгәы иаанагауа истахуп абраҟа иацыстцарц даҽеа хшыѡзцаракгьы. Еилкаауп, асахьаркыратә литература ахьытцәцарахь анеира азин змоу, ишырҳәо еипш, зымѡа аарту аклассикцәеи урт рѡымтақәеи роуп ҳәа. Аха убас шакәугьы, адунеиаҽ иҟамзар ҟалап милат литературак аклассикцәа иапыртцаз аѡымтақәа рымацара рыла ишьақәгыло. Амилат литература адоуҳатә мазараҽы иалубааua иалоуп

ибжьаапҵнытәу, «обыкновенные таланты» ҳәа аурыс критик ду В. Г. Белински дызшьҭаз, зыҙбахә имаз ашәҟәыѡцәа раҧҵамҭақәагьы.

Жәаҳәарада, ус еиҧш иҟоу ашәҟәыѡцәа асахьаркыратә литература еснагь иаҵахын, иаҵахуп иахьагьы. Ус иҟазаауеит ҽыҧсахрада, избанзар, уи аҧхьаѡцәа рхыҧхьаҙара аззырҳауа, реибаркыра зырҷәҷәо, изырҭбааua иреалтәу акоуп.

Аҧхьаѡ ухатцкы, угәы иаанагоит ҳәа сыҟам аѡада исҳәаз ахшыѡзцара аѡымҭа ҧсадақәа хьчалатәуп, амѡа рыҭалатәуп ҳәа ишьақәсырҷәҷәошәа. Мап, уи аѡыза агәааанагара, Анцәа иубома, сацәыхароуп. Аха иаадыруазароуп иҧьазҧьазуа ахрақәа шаҳараку, реибаркра шдуу ҳзырбо дара ирытцагылоу аҧстақәеи, ашьха лаҟәҟәеи шракәу. Асахьаркыратә литературагьы, сгәанала, абасшәа иҟоу аҭагылазаашьа амоу ҷьысшьоит.

Сергеи Қьышьмариа аҧсуа жәлар рҽаҧыцтә ҳәамҭақәа дышрызҽелымҳау, бзиа ишибо ҳәа аѡада иныcымѡаҽы исҳәаз ахшыѡзцара артцабыргуеит уи 2016 шықәсазы Аҟәа «Имҧсуа – ажәа»[1] ҳәа хыс изманы иҭижьыз ажәапҟақәа реизга. Занаатла дматематикны, дфизикны, афымцашьақәгылақәа реибытара дазҟазаны дшыҟоугьы, уи ауаѡ аханатә, данқәыпшыз инаркны, идоуҳатә дунеиаҽ аҭып аманы ицәырҭит ижәлари иҧсадгьыли инарҭауланы бзиа изырбаз, игәы, иҧсы рҽы «тәарҭас» изоуз аҧсуара иатцанакуа атрибутқәа зегьы. Убрахь ирхыпхьаҙалоуп аҧсуа жәлар рҟәыҷара, рыхаранаҧшра, рыпсихологиа атцаулара, рыпстазааратә философиа, рыхьҙ, рыхьмыҙҷ, рпатриотизмра, аҷьа аус абзиабара, ауаѡы ҳаҭыр иқәтцара, итцоуроу ахаҭашьатә ҟазшьақәа уҳәа жәпакы хазырҭәааua, еилыхха изныпшуа аҧсуа жәлар ражәапҟақәа. Урҭ, жәлар рдоуҳатә беиара иабаҟақәоуп, рыѡнутҟатәи дунеи аҧсымчхара иашәагазагоуп. Аха урҭ рхала иаурызкыху. Абар ҳҭарауаѡ ду, академик Хәыхәыт Бҷажәба ииѡуа: «…Ажәапҟақәа рҽы зыҙбахә аҳәо, иҽырпшыгоу, узырхәыцша мацара акәҙам. Урҭ рыцҳашьарак ҟамтцакәа иҽаҧырҽуеит ауаѡы игра баапсҟәа: аҧсыцәгьара, аашьара, ашәыргәындара, ачарҳәара, аитцашьыцра, аҳарамра, аҷьычра, аѡҽаршьра, амцҳәара, амдырра, ацәгьоура, атцмыхәхәара, убас егьырҭгьы»[1].

Аҧсуа жәапҟақәа рыҭцаара иазку Хәыхәыт Бҷажәба истатиаҽы иазгәеиҭоит урҭ ирытцибааua даҽа чыдаракгьы: «Аҧсуа жәлар еснагь пату ақәырҭон, бзиа ирбон ихшыѡртцагоу, итцасрыбзиагоу ажәеиҷекаа, ажәа цҳафыр, иатцанакуа ҭбааны, иркәаратцаны, еиҭарсны. Ҳахәаҧшып, ҽырпштәык аҳасабала ажәапҟа: «Аҧхәыс бзиа лхатца мѡаныфа итахҙам». Ишазгәарҭахьоу ала, араҟа аус злоу амѡаныфа акәым: аҧхәыс бзиа лхала, ианаамҭоу амѡаныфа лырхиашт, аха илмырхиар – лхатца мѡаныфада амла дакуеит ҳәа акәым иаанаго. Аус злоу даҽеакуп: аҧхәыс бзиа лхатца игәы рҭынчны, драҳатны имѡа дыкәлоит, иара дахьынҙаҟам аѡнатаҽы, акы дацәымшәо, зегьы рҭып аҽы иҟалап ҳәа»[2].

Ажәларқәа зегьы рыҟны еиҧш, аҧсуа жәапҟақәагьы фальклортә жанруп, хәҭакны ажәлар рҽаҧыцтә рҽиамҭа иалоуп. Уи аизгара, ашәҟәы антцара напы адыркит азеижәтәи ашәышықәса аҽанеѡнашоз аамҭазы, еиҳа ииашаны иуҳәозар, аҧсуа шәҟәыѡра ашьақәыргылара ианалага инаркны. Убри аахыс ҳҭарауаа, афольклортцааѡцәа, ҳашәҟәыѡцәа (урҭ рхыпхьаҙараҽы иҟоуп иапсыуаамгьы) имаҷымкәа еизыргахьеит, ашәҟәы ианыртцахьеит, итырҭаахьеит аҧсуа жәапҟақәа. Урҭ убранҙа ибеиоуп, рхытцхырҭа тцаулоуп

[1] Шәахә.: Ад. 174.

[1] Аҧсуа жәапҟақәа. (Еиқәиршәеит Х.С. Бҷажәба). Аҟәа: «Алашара», 1983. Ад. 3-4.

[2] Иара уа, ад. 4.

иагьараангьы ихутуазаргьы иҙыхьуп, итабаҙом, ахьхьаҳәа итҵхәраа илеиуеит игәырпсаҳәаганы. Ажәапҟақәа ихшыѡртцагоуп, ауаѡы данцәажәо ддырпшҙоит, ихшыѡтцак дыртцаулоит, деиҷыркаауеит, изыҙырѡра угәадырпхоит. Ус иҟоуп аханатә ажәапҟақәа рыпсабара!

Апсуа физик, аматематик Сергеи Қьышьмариа машәыршақә акәзам абри амилат хазынахә ачақьмацьа, исахьаркшәа иуҳәозар, инапы зтишь. Уи дадрыпхьалеит, уахь ихеит ҳажәлар рдоуҳатә беиарақәа ируаку, ахаҷера наҙааҙаны иаҳзырбо аҷапыцтә рҷиамтақәа. Уи иаанагоит Сергеи Қьышьмариа ихатагьы урт ажәапҟақәа реизгараҷы ихы алаирхәырц хыхь зыҙбахә ххәаз амилат хазынахә ачқьамацьа иара итәык – «адәы иқәихыз», – тазарц, иҟазарц. Ари сыхшыѡзцара илабҷабанатәуеит адунеи збаз «Имыпсуа ажәа» ҳәа захьҙу ашәҟәы хәычы. Уи ианылаз ажәапҟақәеи ажәаҳәақәеи автор акыр шықәса тцуеит еизигоижьтеи. Урт иаҳауан ауаа дахьрылаз, еиҳарак апстазаараҷы апышәеи адырреи змаз абыргцәа ирҳәамтаны. Ашәҟәы иану ажәапҟақәа рахьтә иҟоуп еицырдыруа, иара убастцәкьа зынҙа иҷыцу, акьыпхь зымбац. Абри агангьы ашәҟәы «Импсуа ажәа» ахатабзиара еиҳагьы иҳаранакуеит, атцак чыда анатоит, избанзар, иҷыцу – ажәлар рҷы ахархәара змоу, аха ашәҟәы ианымлац урт ажәапҟақәа имбжьаҙуа, еиқәырхоуп. Абраҟагьы абри аизга хәычы, еитасҳәоит, изыпсоу рацәоуп, еиқәнархоит шәкыла ажәапҟақәеи ажәаҳәақәеи. Насгьы, иазгәауташа акоуп, иаххәап, урт афольклорттцааѡы, атцарауаѡ еизигазар, итижьзар, дазаапсазар, ицьашьатәым, избан акәзар, уи иара иус акәын. Аха араҟа иаабо иуарлашәарлоу даҷеа қәыпшыларак амоуп. Убри аҟнытә афизик, аматематик Сергеи Қьышьмариа иҟаитцаз аус бзиа изҷыпштәу, чыдала ҳатыр зықәтцатәу акоуп. Ас иҟоу ацәыртцрақәа ҳапстазаараҷы атып роуа иалагозар, ҳдоуҳатә мазара

абҕа еитцнахуеит, зылапш хаа аху рхыпхьаҙара есааира иазҳауеит ҳәа ауп иаанаго.

Уажәы истахуп зыҙбахә ҳамоу ашәҟәы аҟнытә ҷырпштәык аҳасабала жәапҟақәак (ашәҟәы ууанҙа ианымлацыз) аазгарц: «Амаҙа ицәҙа агаҙа – аҟәыш илаҙауеит амаҙа»; «Ашәарах ахра иаҷҟьом»; «Аиааира згаз ихәра хьаадоуп»; «Абзиабара иаблыз ашәахста ҕьаҙом»; «Ууаажәлар урцәымҕзар, улагьы уеишуеит»; «Апсы арахәыц иқәныҟәоит»; «Абга абжьы абга еизнагоит»; «Фѡы хаа фѡы цәгьа азыртәом»; «Апааимбар ҷыхәала дымѡасуеит»; «Апшҙа амышьта цәгьоуп»; «Жәлар ирныҳәауа дымшуп»; «Ауал еидароуп»; «Адырра абеиара атцкыс еиҳауп»…

Аѡада ишазгәыҳтахьоу еипш, Сергеи Қьышьмариа апсуа жәлар рҷапыцтә рҷиамтақәа данқәыпшыз аахыс дрызҷелымҳан, дырзыҙырѡуан ажәабжьҳәацәа, дрыпхьон урт ирызкыз аусумтақәа, еизигон ажәапҟақәа, еиҳарак иануду Хьтат Қапба илҳәамтақәаны иаҳахьаз ажәабжьқәа, алакәқәа, ажәапҟақәа. Лара урт ирацәаны илдыруан, урзыҙырѡыртә, игәнукылартә еипш аҳәашьагьы дақәшәон. Ақәра дугьы нылтцит, лыпстазаара даналтц 120 шықәса дыртагылан. Лыпшәма Кадыр Қәтелиеи лареи ирхылтцит, ираазеит ахацәарпар: Темыр, Мацьга, Солдат, Цақәа, Акәын, Нестор, Акакь, Тимоша, апҳа Назиа.

Хьтат Қапба лыҙбахә сыстатиаҷы ианцәырызга исымҳәар иҳақым уи лзы ѡбаҟа жәа. Ари апсуа пҳәыс Сатанеи Гәашьа лгәамычхара змаз. Ахаҷы аагаратцәкьа мариам абысҟатәи ауаа раазара, насгьы итцоураны рышьақәыргылареи заҟа ацьабаа атахыз, иуадаѡыз. Насгьы, Арасаҙыхь ақыта апста ахаѡаҙараҷы, иуҳәар ауеит ашьха ашьапаҷы имчымхараз атып аҷы анхара, антцыра ус аламала имариаз акакәмызт. Аха арт ауаа – хатцагьы пҳәысгьы – изѡыдаз, игәгәаз, акыр злаҙоз ракәын.

Амала, рхаан ауадаѡрақәа (37-тәи ашықәс хьанҭақәа, аколнхарақәа реиҿкара, уи иахылҭуаз аҟыба-ʒыбақәа, Аҧьынцьтәылатә еибашьра (1941-1945 шш.) шыҟазгьы, ажәаҿы ишырҳәо еиҧш, еихбааланы инхон, ицхан, ихәшан, рыѡнаҭаҿы аҳра ауан абарақьатра. Уимоу, ашьха ашьапаҿы ишынхозгьы, сасы рыѡнаҭа дагʒамызт, ичеиҧьыкауаан. Рыхшара рытҵагылт ибзанхацәаѡны. Акакь Кадыр-иҧа иакәзар, джурналистхеит, аибашьра ду алагамҭазы аусура далагеит агазеҭ «Аҧсны ҟаҧшь» аредакциаҿы. Абрантә уи ихатәгәаҧхарала, аҧсуа тҵеицәа аʒәырѡы реиҧш, Ҳаҧсадгьыл ду ахьчаразы абҧьар зкыз афырхацәа днарывагылт.

Аѡада баша сажәа иаласымҭеит Хьҭаҭ Қаҧба Саҭанеи Гәашьа лгәамычхара змаз ҳәа. Избан акәзар, уи иаҳҳаагаз ҧасатәи аибашьра ду (1941-1945 шш.) аан рыҧсадгьыл рхы ақәырҵеит хәѡык лҧацәа адауаҧшьқәа: Акакь, Маҳҭы, Нестор, Маҷьга, Тимоша. Иуадаѡʒоуп ани аби рзы ѡнаҭак аҿы хәѡык аҭеицәа рыхнымҳәра. Уи иахылҭуа агәырѡа ацәа аҭагʒара идоуҳатәу мчык аҭахуп. Убри ауаѡы дҳаракны дызкыз амч лыман Хьҭаҭ Ҭаҭластан-иҧха Қаҧба. Сыҷкәынцәа – уаагәарҭак зыхнымҳәит ҳәа лгәы камҳаит ан. Илхаану, дыздыруа излырҳәо ала – уи ҧасатәи лысасдкылара, лҟазшьа, луаѡҧсыхәшара, илзыхьантахаз лыпстазаара ианылмырҧшит. Урҭ сыҷкәынцәа рыпсадгьыл рхы ақәырҵеит, ахацәа ишыруалыз иныҟәеит ҳәа дахәаҧшуан, ѡнытҵкала амца шылкызгьы. Аха, уи амца адәахьы аʒәгьы илырбомызт, лгәырѡа даиаайуан. Аҧсуа ҧхәыс наҷьнатә аахыс илымоу лхаҭашьатә ҟазшьа ғәгәа ҳзырбо акоуп 120 шықәса нызҵыз Хьҭаҭ Қаҧба лхаҿсахьа.

Сергеи Қьышьмариа ишәҟәы «Имҧсуа ажәа», аѡада иазгәасҭаз рынахысгьы, иамоуп итҵегь улаҧш итҵашәо даҽа ҷыдаракгьы. Уи убри ауп, иззаанаҭтәым ауаѡы иахьиаҧтҵамҭоу, даҽакала иуҳәозар, агуманитартә интеллегенциа иреиуам (урысшәала – техническая интеллигенция) аҵарауаа рыжәлар ржәытә, рҿатә зҳәо рфольклор ианазхьаҧшуа, аусумҭақәа аназыркуа, асахьаркыратә ѡымҭақәа анаҧыртҵо аамҭазы уи иаҳнарбоит ҳдоуҳатә мазара ахкы хадақәа (ҳлитература, ҳҟазара, ҳаҭҵаарадырра) ҳаҧхьаҟагьы рҭоурыхтә лахьынтҵа аҧеиҧшхә бзиа шамоу. Абас иҟоу аидеиа зѡыда аҵызбаауеит ашәҟәы «Имыʒуа ажәа»[1].

II

Аҧхьаѡ, аранʒа ишубо еиҧш, ҳарзаатгылеит Река ақыҭа ажәытә, аҿатә зыдҳәалоу, изхьысуа ахаҭаракәа ргәалашәареи, ҳастатиа обиект хада инысымѡеи уи ишәҟәы «Имҧсуа ажәа» иазкны хәшьарак иаѡызоу зеиҧш лкаакәаки.

Уажәы ҳаиасып ихьшәаны адунеи збаз ашәҟәы «Сыпсадгьыл агәы» еидызкыло ажәеинраалакәа рышҟа, иаабап ҳаргәылаҧшны, ҳарзыʒырѡып ргәеисыбжь, иҳарҳәо ҳаҳап. Зегьы раҧхьаʒагьы урҭ апоезиатә пҵамҭақәа равтор Сергеи Қьышьмариа даапшуеит апоетцәа ишырҟазшьаҷыдоу еиҧш, иҧсадгьыли ижәлари дырпатриот иашаны, итҵегьы нацәакәкыла иуҳәозар, рхьаа ихьааны, ргәыргьара игәыргьаны. Аха ҷыдала уи дахʒыʒаауеит рҭоурыхтә лахьынтҵа знапы иану, псыс иахоу ахатәы бызшәа – аҧсуа бызшәа. Араҟа уи иугәалаиршәоит аурыс шәҟәыѡѡы К. Г. Паустовски иҳәахьа: «По отношению человека к своему языку можно совершенно точно судить не только о его культурном уровне, но и его ценности как гражданина».

Ааи, аҧсадгьыл аҧсахара, уи уаѡытәыѡсаны аҟалара дарбанзаалак изгьы кырʒа зҵазкуа, ҷышәарак иаѡызоу насып дуны ирыҧхьаʒоит жәынгьы-ҽангьы.

[1] Шәахә: ад. 170.

Абри ахшыѡзцара – аԥсадгьыл аԥсахара – иатԥанакуа ҳзыхцәажәо ашәҟәы аҽы, аԥхьаѡ изы гәыѡбарак атԥамкәа, арахәыц ҟаԥшь еиԥш иагәылубаауеит. Уи злаатуа ажәеинраала «Сыԥсадгьыл агәы» аҟны апоет иҳәоит: «О, сыԥсадгьыл, сыԥсы агәы, сара усымоуп узатԥәны!» Арҭ апоезиатә цәаҳәақәа автор игәатԥантә иқәшьқьрааны иаауеит, идыруеит, гәылагьы, ԥсылагьы иныруеит ауаѡытәѡыса изы аԥсадгьылқәа шыҟам, адунеи ршаз аахыс иҟоу ԥсадгьылк ауп. Уи иахҙыҙаалатәуп, бзиа ибалатәуп, узыхшаз уан гәакьа леиԥш. Зегьы ҳарҟәатып, метафорала еибарку абри ацәаҳәа «О, сыԥсадгьыл, сыԥсы агәы» мацара заҟа ҳанаҳәоузеи! Апоет ари аѡымтаҽы даламлацәакәа, аха иухамыштуа иугәалаиршәоит иԥсадгьыл иахнагахьоу амаҟәмабарақәа, иаҳҳәап амҳаԥьырра, уи зхызгаз ажәлар заҟа ирызтәаз, заҟа иаркшаԥаз рҭоурыхтә лахьынтца, насгьы иара иахьгьы уи гәырѡас ишрымоу. Уи ахыхьгьы атәагашоура зғым аамта аилашәа-еилытцра иацу ашәарҭарагьы дазхәыцуеит, агәаҽеанызаара атԥаны ихаҽы иааигоит. Аха апоет иажәеинраала гәкажьра атԥам, хара иԥшуеит аԥстазара агәрагара аманы:

Уара уныҳәоуп иахьазы,
Ахақәитра умоуп, уҽиауеит,
Уиааира абираҟ шәыршәыруеит,
Насыҧ змоу ужәлар еизҳауеит.

Ааи, аға хәымга дыкәызцаз ҳажәлар насыԥ шрымоу рҳәоит хыхь иаазгаз агәалаҟара апафос зтцоу ацәаҳәақәа.

Сергеи Қьышьмариа иԥсадгьыл гәакьа Аԥсны иазикуа ажәеинраалақәа («Сыԥсадгьыл саԥшәымоуп», «Шәымѡахытԥ ԥсшьара Амзараҟа», «Ритца агәыраз», «Ас ианбанҙа Аҟармара», «Аԥсуара аԥсы», «Аԥсныҟа ҳашьцәа хынҳәыроуп», «Аԥсуа ҟама», «Аҟәа лашара», «Сышьха

аԥсабара») иҷыдоу урыдзыԥхьало, автор иѡнытԥкатәи идоуҳатә дунеи аҟынтә иаауа, ишаҳәшаҳәуа иҟоу аԥхара, милаҭ гәадурак иахылтцит. Насгьы еиҽартәуп, еинраалоуп, ихыркьыкьны акәымкәа, еилыхха иҟоу зеилкареи згәынкылареи мариоу аԥсышәа цқьала.

Абарҭ, хыхь еиқәысыԥхьаҙаз ажәеинраалақәа рҽы иаабо алирикатә персонажқәа агәҭакы бзиа змоу уаауп, рыԥсадгьыл бзиа ирбоит, иазгәдуueит, илакәушьаша уи аԥшҙареи абеиареи еснагь иазхәыцуеит, ихьаарго аҟынҙа иаргәаҭеиуеит уи аҭоурыхтә лахьынтца, уатԥәтәи апеиԥшхә. Урҭ алирикатә фырхацәа (абраҟа дрыцрымшәо дрыцуп апоет ихаҭагьы) роуразоуроу ирдыруеит, цәанырра ҵаулала ирныруеит рыԥсадгьыл гәакьа дара абшьҭрала ишыртәу, уи зқьышықәсала ишаауа, ишаԥшәымацәоу. Убри аҟнытә дара ртәырымаа иахызбааua, ҳазҭахым атәым араҟа мчы шимам, бзанҭы иоурангьы дшыҟам аԥсыуак иԥсы ҭанатцы. Абар ажәеинраала «Сыдгьыл саԥшәымоуп» аҟны апоет, мамзаргьы алирикатә фырхатца иихәо ажәақәа (монологк иаѡызоуп) заҟа ирхәыцгоу, заҟа ҳреалтә ԥстазаара аныԥшуа:

Сара саԥсыуоуп,
Ара саԥшәымоуп.
Абра сиит, абра сыԥсыроуп,
Сгәы раҳаҭны ҷьанаҭ сцароуп.
Сыԥсадгьыл шьахәуп.
Сыдгьыл малуп.
Сыдгьыл – аԥсуа итәыла ахьзуп,
Аԥсуа итәыла, аԥсуа иԥсы,
Унхааит, наҙаҙа, уеитцатәны.

Ажәеинраала «Аԥсуара аԥсы» акәзар, автор (араҟа дивагылоуп, игәааанагара ицеиѡишоит аѡымта али-

рикатә фырхатца иеипш апхьаԥгьы) дамеижьо, агәра угартә еипш иҳәоит, уцәа-ужьы иануруа иҟаитцоит апсуара псыс иахоу, ашьхардац еипш еилапах изку атрибутқәа ишреиуоу зегьы рапхьаҙагьы апсуа бызшәа, иабацәа рабацәа, урт рабацәа имҧсуа рыпсы – даҽеакала иуҳәозар, рдоуҳа амч. Уаҟа иҟоуп, аҳра ауеит аламыс, ауаԥра, агәаартра, абзиа аҟатцара. Апоет дрызгәдууп иабацәа иртынхаз, иахьагьы, даҽеакы еипшымкәа ижәлар еилапах еидкыланы измоу, атцарауаа аҙәырԥы (иапсыуаамгьы ыҟоуп урт рхыпхьаҙараҷы) феноменк еипш изыхцәажәахьоу, иззаатгылахьоу апсуара. Заҟа уаԥы ддырхәыцуазеи аԥымта хзыркәшо апоезиатә цәаҳәақәа:

Апсуа иламыс арахәыц
Сықәныҟәоит, даара сазхәыц.
Ҳбызшәа ссируп зынза,
Наҙаза иақәашьзааит анхара.

Апоет апсуара бзанцы ишеиламхәо агәра игоит азоуп нцәахәык еипш дахәапшуа, абасгьы зиҳәауа:

Апсуара имҧсуа акоуп,
Бзанцы сгәатцан итоуп,
Сыпсуара сара исызшоуп,
Убри гәыгыртоуп, лахьынтцоуп.

Апоет иҧсадгьыл апшҙара, абеиара, афранцыз шәкәыԥԥы Анри Барбиус – «Апсынтәыла зегьы – ботаникатә баҳчоуп...» ҳәа ззиҳәоз, гәадурас имоуп, далаҽхәоит, итахуп атаԥцәа, апсшьаԥцәа еснагь иамымтцәо иамазарц, ахьҙ-апша адунеи иахдыртцәаларц. Абри аԥыза ахшыԥтцак аабоит ажәеинраала «Шәымԥахытц псшьара Амзараҟа». Араҟа автор иааирпшуа адунеи иадыруа Амзара апсабара апшҙара мацара акәзам. Уи иалибаауеит итцаулоу ҳтоурых адаҟьақәагьы, иаагап Пицундатәи абаа ажәеинраала хзыркәшо акуплетгьы даҽеа даҟьакгьы аанартуеит. Уа убри атоурых тып аҷы апсуа ҟазарагьы аҳра шауа, уи ахьҙ тызго апшәмацәа иреиуоу шыҟоугьы аҳәоит.

Абаатаҟынтә ауарганбжьы гоит,
Хьыбла Гьерзмаа уа ашәа лҳәоит,
Афестивалькәа мԥапылгоит,
Апсны ахьҙ адунеи иахлыртцәоит.

Ажәеинраала «Ритца агәыраз» акәзар, уаҟа автор исахьарку ажәала, насгьы амилат агәадура атцубааua иаҳирбоит уаԥы дзыргачамкуа, зеиуа аҟазаара уадаԥу, даҽеакала иуҳәозар, иуарлашәарлоу уи апсабара апшҙара, «аиҷартәышьа», ахаҷера. Абар аԥымта апоет ахы шикуа:

Змыжь цаулоуп уахьтагылоу,
Хра ҳаракуп иухагылоу,
Сырҙ рԥашуп утзыртәааua,
Ритца, сыпшҙа, сызҷыпсааua.

Сгәанала, арт ацәаҳәа ҟәымшәышәқәа дарбан поетзаалакгьы инапы рытцаԥра мап ацәикуам. Избанзар, убас Ритца ссир апсабара ишашаз апатрет тыхуп, асахьа ҟатцоуп. Ааи, апоет ҳашьхақәа рыгәтаны ахаҷы лаша-лашо итатәоу, адунеи иадыруа апшҙақәа рыхсаала ианылахьоу, Ритца азиа Нартаа дуқәа раҳәшьа затцә Гәында пшҙа лцәа ахибаауеит, милат гәадурак атцбааua.

Сергеи Қьышьмариа илирикаҷы аҭып рымоуп тоурыхтәла уахь ухьазырпшуа, узырхәыцуа, упсадгьыли ужәлари знысхьоу акырҙа иуадаԥу амԥа аиҷыхыртақәа

уанзырҧшыло. Уи атематикала иаҧҭоу, аҩада зыӡбахә сҳәахьоу, ажәеинраалақәа уанрыҧхьо иумбарц залшом урҭ равтор иҧсадгьыли иуаажәлари ирхыргахьоу аҭоурых ибзианы ишидыруа, насгьы уи ажәлар, ажәа сахьарк амч ала, ргәалашәара, рыбзырӡы аҳәара, Аҧсны патриотк иаҳасабала, иуал ҧшьаны ишиҧхьаӡо. Иҭабыргыҭәҟьаны, ас иҭауланы ахәыцра, ас ари азҭаара ахәаҧшра, философиала азнеира, амилаҭ хдырра зырҿыхо, иҳаразкуа, агәҽанызаара узҭо акы акәны иҟоуп. Ауаҩы идыруазароуп (ажәларгьы убас) иага аҳаракыра ақәцәахь дҩеиргьы, идаракәац ахьынтәааауа, дызусҭоу, дызнысыз иҭоурыхтә мҩа. Урҭ аелементқәа рыда, акы, ауаҩы имилаҭ хдырра ианагӡаны, ицаҳәцаҳәо изҿыхом, ицәылашьшьӡа иаанхоит гәазыҳәарак аҭаӡамкәа. Ҩбагьы, еиҳагьы ихадоу ҧхьаҟагьы изыҿиом, изыҕьацом, еиҭарсшәа иуҳәозар, иамоу ахаҿрагьы ҧшшәыдахоит.

Абарҭ реиҧш ахшыҩзцарақәа аҧхьаҩ ибоит ажәеинраала «Аҟәа лашара» аҟны. Ҭабыргуп, дыҟамзар ҟалап аҧсуа поетк Аҧсны агәаҭәа Аҟәа ажәеинраала азызымкыц. Урҭ зегьы дасу рҭоурыхтә хаҿра рымоуп, (тематикалеи, идеиалеи, ҭоурыхтә хәыцралеи еиқәҿырҭуазаргьы, иахьеизааигәоу ыҟазаргьы) формала, сиужетла зынӡа ихаз-хазуп, ажәакала, даҽаӡәы илазмырҩашьо рхатә мҳәыр раархоуп. Ус шакәу еиҳагьы иҭабыргыхаҭаны иааҧшуеит Аҟәа иазкны иаҧҭоу аҧсуа поетцәа ражәеинраалақәа еидкыланы хазы шәҟәны иҭыжьны аҧхьаҩ инапаҿы ианыҟалалак. Абригь акы иснарҳәазар ауеит, аидеиа аниашоу, ианыҭабыргу, уи апрактикаҿы иназыгӡогьы дҟалоит рҳәоит анаҧшцәа.

Сыззааиуа, ажәеинраала «Аҟәа лашара» ауп. Уи автор хара иҳаҩсхьоу, аха ҳгәалашәараҿы есымша зҭыҧ ыҟоу аҭоурыхтә ӡыбларақәагьы рцәаара, иаҭахуп ҳәа иҧхьаӡаны, ҳнархьырҧшуа, поезиатә цәаҳәа мариала, амала имҭагәҭасуа, ацәанырра ҧха аҭаҭаны, аҧсуаа раҳҭнықалақь дара рзын изакәу, ишазыҟоу ааирҧшуеит, иара аҧсабаратә релиефгьы нацҭаны. Заҟа аҭакы ҭбааузеи автор иҩымҭа ахы злеикуа, арахь имариаӡоушәа иубо, абарҭ ацәаҳәа кьаҿқәа:

Уқәра дууп,
Уашҭа ҭбаауп,
Лада мшынуп,
Ҩада шьхароуп.

Аха арҭ еилацалоу ацәаҳәақәа ирыҭаҭәаху ахшыҩзцара заҟа иҭаулоу ухаҿы ианааугалак иккаӡа иубоит хьӡыла-ҧшала иҭәу Аҟәа аҭоурых акырӡа шамҽханакуа, иахҭынхьаахьоу арымӡаа шыҟоу. Аха зегьы акоуп уи Аҧсны иагәаҭәаны, иаҳҭнықьалақьны ишаанхаз, аҧсуаа уи алахьынҭа даргьы ишырлахьынҭоу дырны ишахӡыӡаауа, рыбла аҷыцеиҧш ишырыхьчо: «Ууаажәлар ухӡыӡоит, иахьа урҭ ураҳҭынроуп, бзиа урбоит, урнықәуеит, Аҟәа, ушырбац урбоит», – иҩуеит автор иқалақь гәакьа дазгәдууа.

Ажәеинраала «Аҟәа лашара» хзыркәшо акуплет акәзар, аҩада иҳәоу ахшыҩзцарақәа еихнашьалоит аҧсҭазааратә гәалаҟара аҭаны, аҭабыргхаҭа шьаҭас иазыҟаны:

Ухатәы бызшәа уара иумоуп,
Аиааира дуӡӡақәа угахьеит,
Аҧсуа бираҟ ухагылоуп,
Уи уара ишутәу агәра ргахьеит.

«Сыҧсадгьыл сахьынхо» ажәеинраалаҿы апоет аацәаҳәак ирҭагӡаны иааирҧшуеит, ауаҩы ҧсадгьылда (илирикатә фырхаҭа ихаҿала) адгьыл аҿы иҟазаара

ԥсыԥхак шалам, изаҟаразаалак интереск шатцам. Уи ауп ирҳәо абарҭ ацәаҳәақәагьы:

Сыга, сышьха, сыхракәа,
Сымра шаша зқәыԥхо,
Уда схәарҭам, сыда ухәарҭам,
Сгәы зырԥхо, исгәаԥхо.

Апоет, мамзаргьы илирикатә фырхатца иԥсадгьыл (иара убас итцоуроу дарбанзаалакгьы) дыҟанатц, адунеи уаара дыԛәнатц иԥсы алоуп, уи адлаԥса дхәарҭам. Абри афилософиатә хшыѡтцак ауп аѡымҭа хәыҷы идеиас иамоу, лирикатә ҧтцамҭак аҳасабала иҳаразкуа. Ауаѡы иԥсадгьыл данаҷгәыҳәаауа, ижәлари, ибызшәеи, ихи рымацара ирызхарҭәаауам уи иитаху зегьы. Урҭ ихадоу атрибутны, насгьы ифеноменны ирыцуп иԥсадгьыл гәакьа злеибарку аԥсабара аԥшʒара, абеира, агеографиатә ҭагылазаашьа, афаунагьы афлорагьы убрахь инархыԥхьаʒаланы.

Абарҭ аҷыдараԛәа рроль акыр атцанакуеит ауаѡы иԥсадгьыли, ижәлари, ибызшәеи рыбзиабара игәи иԥси рҷы арҷыхараҷы, цәаныррала аестетикатә гьама ҳарак иманы иааʒара аусхк аҷы. Дыҟамзар ҟалап поетк (араҟа иатцанакуеит ашәҟәыѡѡцәагьы, асахьатыхѡцәагьы, атцарауаагьы) уи зырҷиамҭаҷы иумбо, итцегь уазааигәаны иуҳәозар, зтематика иалам, иахьымсуа.

Абри аѡыза аҭагылазаашьатә цәаѡа имѡашьо иаабоит ҳзыхцәажәо ашәҟәы иану ажәеинраалакәа рҷы. Апоет иԥсы ҭыгьгьа цәанырра тцаулала рсахьа ҭихуеит Аԥсны ага, ашьха, арха, аҷаѡа рыԥсабара ссир. Араҟа урҭ исахьарку ажәала раарԥшра, рҭыхра аусхк аҷы ишдыру еиԥш, абзиабара амацарагьы ауазхахуа, уи иаҭахуп укалам зқәукуа обиект ибзианы адырра, даҽеакала иуҳәозар, ахи-атцыхәеи урылсны абара. Убасҟан абзиабарагьы адыррагьы рымч анеилартцалак, рҽеанеимардалак ауп аԥхьаѡ ицәа-ижьы ианыруа, агәаҳәара изто аѡымҭа (апоезиаҷгьы, апрозаҷгьы, асахьатыхраҷгьы) аниуа.

Сыззааиуа, абри аганахьгьы Сергеи Қьышьмариа инысымѡаҷы ихаҭа иатцшьны ишазгәеито еиԥш, Аԥсны аԥсабара (шьхатәылагьы, гатәылагьы) ибзианы идыруеит, дныҟәахьеит. Убри аҟнытә урҭ илаԥш хаа итцашәом, ицуп ипоезиатә хаҷсахьа иобиектны. Шьхатәылатәи аԥсабара ссир азы абар ииѡуа:

«Бзиа избоит ашьхара – жәѡан иазнеиуа ахракәа, аиѡхаа иҭажьу асыԥсакәа, сыԥсы рылоуп аԥсатцлакәа».

Аҳауа цқьа лбаардарц, изѡыдазтәуа ацыха ʒыхь ржәырц аԥсшьацәа зтаауа (ииашоуп, иахьа уахь ихало аԥсшьаѡцәа маҷгәышьоуп, иаххаҳгаз аибашьреи уи иахылҷиааз ауадаѡрақәеи ирыхҟьаны) ашьха Соуиԥсара асахьа ҭихуеит ирмарианы, аха аԥсы ахатцаны:

Ишԥассиру аԥсабара,
Уи ашьхара – Соуиԥсара.
Иахагылоу ашәҭқәа еинҭәыла
Цәгьа иԥшʒароуп шьхатәыла!

Исхашҭуам сара ахаан,
Ашьха ԥагьа – Соуиԥсара.
Иаанхеит ахааназ сгәатцан
Исхамышҭуа аԥсабара – ԥшʒара!

«Сышьха аԥсабара» ҳәа захьʒу ажәеинраалаҷы иубоит автор шьхатәыла дышныҟәахьоу, ибзианы ишидыруа уи иџьбароу аҟазшьа, ацәаѡа, нас лассы-лассы аҽешеиҭанакуа уҳәа жәпакы. Ус акәмызтгьы, уаҟа иагоу аметафоратә еиҷырԥшраҟәа апоет ихы изыҵхәааʒомызт, изхәыцʒомызт. Урҭ иреалтәны ибла иабахьаз, иныруаз аԥсҭазаара атцабыргхаҭа инатеит

асахьаркыратә ҭабыргхаҭазгьы маҭәахәра аланы. Абраҟа исҳәаз сыхшыѡзцара дырҭабыргуеит абарҭ исахьарку, илыпшааху ажәақәагьы: «Шьха-сы быбышʒа», «Ахра коукоуқәа», «Асырʒ цәқәырпақәа», «Шьха-ʒмыжь ҭаула», уҳәа убас итҵегьы.

Ашьха аҧсабара иатәышьҭроуп, иара ииашаны иалызкааула акоуп аѡымҭа хзырыкәшо абарҭ ацәаҳәақәагьы:

Ашьха каҧкаҧ шьха-ду иаҧоуп,
Абжьы ахрақәа ирныѡуеит,
Шьха-шәарахқәа ирхылаҧшуеит,
Ашәарҭара рыҟәнагоит.

Абри афактгьы, аетнографиатә цәа зхубааула, жәлар рҳәамҭа аҟнытә иааула, иаҳәоит аѡымҭа автор шьхатәылатәи абзазара иатҵанакуа ақьабзқәа шидыруа, ахархәарагьы шилшо.

«Сыпсадгьыл агәы» иану ажәеинраалақәа автор иапитҵеит еиуеиҧшым ашықәсқәа раан. Ииашоуп, урҭ аниѡыз арыцхә арбаʒам (жәаҳәарада, ибзиан ашықәсқәа рытҵаргылазар, акы, уи дара «рпаспорт» акәхон, ѡбагьы, ус ауп ишыҟоу нахьхьынʒа аахыс алитератураҿы канонк аҳасабала иапуп, амала, ҳара ҳҟны шәҟәыѡѡцәақәак рацәак игәцараркуам акәымзар), аха уеизгьы-уеизгьы, сара сахьахәаҧшуала, иҟәадоу акы акәым. Уи адагьы аѡымҭақәа ртҵаки, ртематикеи, иаадырпшуа апсҭазаареи, ахҭысқәеи рыла аҧхьаѡ илшоит, нацәақәкыла акәымзаргьы, иныкәрыпшшәа ианапҵаз аамҭа ашьақәыргылара.

Сергеи Қьышьмариа итематика, аѡадагьы ҷьара ишазгәасҭахьоу еиҧш, итбааулп, ҵкар рацәала еилоуп, ихаҭа дызхаану, ибла иабаз, иаҳаз, ихҭынхьааз роуп шьаҭас ирымоу, уасхырс ирзышьҭоу. Аха убри инаваргыланы иубоит апоет ипоезиаҿы ҭоурыхтәла ахәыцра, иҳаѡысхьоу ахь бла ҵарыла азхьаҧшра шаныҧшуа, ишыгәцараку, иаҳҳәап, ҳажәлар рыбжеиҳараѡык атәым тәылақәа рахь аҟазаара лахьынтҵас ирызҭаз амҳаҷьырра, рыпсадгьыл аҿы ирхыргахьоу ахамышҭыхә уҳәа жәпакы.

Сергеи Қьышьмариа итематика азеиҧш еилазаара аҿы апоетцәа зегьы рҟны еиҧш, аҭып рымоуп апсадгьыл, ажәлар, ахатәы бызшәа, ахақәиҭра ирхьысуа, урҭ ирымадоу, арҿиараҿы ихымпадатәиу азҵаарақәа. Нас апсҭазаара ршаз аахыс излеибарку, апсы злаҭоу абзиабара, ауаѡышәара иатҵанакуа ахаҭашьатә ҟазшьақәа, ажәлар рҟәыҷара, атҵаулара знып шуа афилософиатә хшыѡзцарақәа уҳәа убас итҵегьы.

Абас шакәугьы, ҳамѡашьо иаабоит ҳзыхцәажәо ашәҟәы иану ажәеинраалақәа ргьырак Апсны жәлар Рцьынцьтәылатә еибашьра ишазку, даҽеакала иуҳәозар, ҳапсадгьыл аншәарҭаз хацәнамырха аҷа ихы цаҳәцаҳә иаҿагылаз, урҭ рахьтә, зыпсаҭа шкәакәахаша, аʒәырѡы зхы ақәызҵаз рфырхаҵаратә хаҿсахьақәа шыргәылубааула.

Апоет аибашьра атема иазку, уи иахҳәааy иажәеинраалақәа рҿы зсахьа ҭихуа, ииаирпшуа зегьы апсадгьыл солдатк иаҳасабала иара ихҭынхьааз, ихигаз ауп. Сергеи Қьышьмариа, аиаша ахҭа ҳҭаҧшны ҳцәажәозар, уи аибашьра аатҵраҿы (урҭ рѡызцәагьы, ажәала ифырхацәахазгьы ауҟахымыз) игылаз хатҵамызт, ихаҭа далахәын, деибашьуан. Ус шакәу инысмѡаҿы исҳәахьеит, араҟа уаҳа азаатгылара аҭахым.

Наанытә аахыс идыруп, ауаѡы ҳәанҳәахла иаҳаз акәымкәа, иблақәа ирбаз, ихаҭа ихигаз, ихҭынҟьаз, ихҭынпаз ртәы еиҳа еиҕьны ишеиҭеиҳәауа. Абасшәа ауп, абаѡхатәра зегьы амҿханакуеит, ириааиуеит ҳәа шырҳәоугьы, ашәҟәыѡѡы иҿы ишыҟоугьы. Уи, ихҭынхьааз, ихаҭа лабҿаба дызлаҧшыз апсҭазаара атҵабыр-

гхатә, жәаҳәарада, еиҳа исахьаркны, ацәанырра тҵаула атҵаны иааирпҵшуеит. Абраҟа, ҳәарас иатәахузеи, абаѡхатәра абла тҵары ахалоит, амч ҽыц алалоит.

Абри аѡыза аҧсихологиатә рҽиаратә фактор аҧхьаѡ лоунытә инырыртә иҟатҵоуп зыҙбахә ҳамоу апоет инапы итҵытҵыз, аибашьцәа рхаҽсахьа аарпшреи, уи иахылтҵыз арыцҳарақәеи, амыҟәмабарақәеи, аҧсадгьыл абзиабареи, уи азы ахамеигҙареи пафос ҳаракыла изныпшуа абарҭ ажәеинраалақәа рҽы: «Аибашьѡы ихымѡаҧгашьа», «Аҧсуа медал занашьоу»; – зхатә гәаҧхарала Аҧсны иааны еибашьуаз, ауаҧс ҷкәын Иура Санакоев ихҳәааy; «Итынчран, шарпазын», «Аинрал матәа зшәу» (иаартны ишҳәамгьы, иаразнак аҧхьаѡ ихаҽы дааиуеит, дугәалашәоит Аҧсны афырхатца, Атәылахьчара аминистр Мираб Борис-ипа Қьышьмариа); «Акәты ашьыга ашьапхыц ытҵнахит»; «Хабарда» (поема хәычуп ҳәа азуҳәар алшоит); «Гәымсҭа аҧшаҳәа»; «Иҽеирпхон»; «Кәачара» (аибашьра ашьҭахьтәи ақыҭа иасахьахаз узырбо); «Абжьыуаа рқытақәа аибашьраан»; «Мрагыларатәи Қобалиаа»; «Охәреиаа ртанк»; «Аҧсуа Дед» (Аҧсны афырхатца Борис Пачалиа изку) уҳәа убас итҵегьы.

Аҧхьаѡ ухатҵкы, араҟа арҭ ажәеинраалақәа реиқәыпхьаҙара хыцәкыс иамам сыстатиа иҳәоу-ҧшьоуны аҟатцара, ардура. Тҵакыс иамоу убриоуп, аҧсадгьыл ахьчаразы абҵьар кны еибашьуаз, апоет ицеибашьуаз, зхы ақәызҵаз ргәалашәара, иаадырпшыз афырхатцара ахамыштра шакәу. Нас, ари ахшыѡзцара еиҳагьы акапан аиуеит, изыпсоу итҵегьы игәылшәаны иаапшуеит урҭ – хыхь иаазгаз ажәеинраалақәа зѡыз автор иахьеи уахеи аға хәымга ихымца иаҽагылаз, еидыгәгәалоз аҧсреи абзареи рҳәаақәа ирыбжьагылаз, аха насыпны еиқәхаз, аиааира иахаанхаз аҙәы шиакәу анудырлак, ухаҽы иананаугалак. Насгьы, псатала ҳцәажәозар, хатала абҵьар

кны еибашьуаз аҧсадгьыл асолдат, апоет иѡымҭақәа даҽеа «тҵаарак» рымоуп, даҽеакала аҧхьаѡ иныруеит, изааигәахоит.

Аибашьра атематика иазку автор иажәеинраалақәа досу изыххәааy ахатара, аобиект, аматәар, ахҭыс уҳәа ицкьоу, ираззоу бызшәала апоезиа цәахаа рыҟәнышьшьы рсахьа ҭыхуп, иаарпшуп, изҵанакуа, мамзаргьы излиааз аамта цьбара иақәҽыртуа. Убри аҟнытә сара урҭ рцикл аҽы еиҳа иҟазшьарбагоуп ҳәа исыпхьаҙо акыкѡбак сырзаатгылоит.

Аҧсуа поетцәа зегьы реиҧш, Сергеи Қьышьмариа аибашьра атема иазикыз (урҭ хыпхьаҙаралагьы имачҙам) иажәеинраалақәа рҽы аҧсадгьыл асолдат ихаҽсахьа лаша аарпшуп агәыбылра ду атҵаны, анапҟазарагьы агымкәа. Автор ифырхацәа, аҧсадгьыл апатриотцәа, аибашьцәа гәымшәақәа аҧсра аблақәа ишырҭапшуазгьы, хьатрак, кәанызанрак, гәеитасрак рзымдырҙо Аҧсны ахақәитраз иқәпон. Урҭ аҧстазааращы ихаз, иреалтәу аамта цьбара иафырхацәоу роуп. Ҳзыхцәажәо аѡымҭақәа рыҽгьы убастцәкьа ауп ишаапшуа, рхаҽсахьақәа штыху, ажәакала, аҧстазаара атцабыргхата иахсааланы иақәтыхуп. Насгьы, ѡапхьа иатцшьны иазгәастоит – автор аибашьра иазку ипатриот жәеинраалақәа зхиҳәааз аҧсадгьыл ахьчаѡцәа уҳәан сҳәанла рыҙбахә, рыбзырҙы ауиаҳаху, урҭ ихата ибзианы иидыруа, еиҳа ииашаны иуҳәозар, аға хәымга иҽагыланы ицеибашьуаз роуп. Изаҳамҳәарызеи, ари афактгьы автор иажәеинраалақәа раҳатыр ҳараркуеит, рхатабзиара алызкааy ачыдарақәа ируакуп.

Ишдыру еиҧш, иарбан милат литературазаалак аҟны иалкаау атып амоуп аҧсадгьыли ажәлари ртоурыхтә лахьынтца ашәарта иантагылоу аамтазы ашәҟәыѡцәа иапыртцо апатриоттә жәеинраалақәа. Урҭ, акы, ажәлар ргәы архатцоит, еиднакылоит, рмилат

хдырра арҽыхоит, иазнарҳауеит, аԥсадгьыли, ажәлари, аҭоурыхи, абызшәеи зыԥсоу абзиабара акәиц еиԥш ирыцралоит, урҭ акатегориақәа рышҟа ирымоу агәадуратә цәанырра аҽыц цәа ахалоит. Ꙋбагьы, аԥсадгьыл аншәарҭаз ииз, адунеи збаз асахьаркыратә ꙋымҭақәа бзанҭы ахәажәцәа рхалаҙом, ажәытәра иазгаҙом, игылоу абиԥара ҽа ҭоурыхтәла иархәыцуа, насгьы еснагь узҽыԥшыша, агәаҽанызаара узҭо акы акәны иаанхоит.

Абри аганахьала, жәаҳәарада, Аԥсны жәлар Рԥьынцьтәылатәи аибашьраани уи ашьҭахь иара иазкны иаԥтахаз аꙋымҭақәа (апроза ҽгьы, адраматургиа ҽгьы, апублицистика ҽгьы) ҳлитература аҭоурых аҽы иҟазаауеит ꙋашьара рыцәымкәа.

Ииашоуп, араҟа шәҟәыꙋꙋык илагала еиҳа еиҳауп, хаҭабзиаралагьы еиқәхаԥс, акала узавамло иҟоуп. Даҽеа шәҟәыꙋꙋык итәы уи аꙋаҙара аҟынҙа изымнеир ауеит, рбаꙋхатәрақәа ахьеиҟарам аҟнытә. Ари еилкауп, иԥсабаратәу акоуп. Аха, убри аибашьра хлымҙаах иазкны, иаххәааны аԥсуа литература иаланагалаз аꙋымҭақәа зегьы ус ухаҽы иааугозар, иаку сахьаркыратә ꙋымҭак еиԥш урыхәаԥшыр, иудукылар ауеит, избанзар, уи ҳажәлар зҭагылаз аԥьамыгәа цәгьеи иргаз аиааиреи ирдаҟьақәан аҭоурых ианхалоит.

Аԥсуа шәҟәыꙋꙋцәа зегьы реиԥш, Сергеи Қьышьмариа ипоезиа ҽы аҭып амоуп амҳаԥьырра атемагьы. Апоет ҭәҭәала ихьааигоит адунеиа ҽы иҭҳашуаз аҭоурыхтә ҙыблара иахҟьаны ижәлар ахьеиҟәшахаз, атәым тәылақәа рҽы аҟазаара лахьынҵас иахьроуз. Апоет дзызхьуа акоуп, ижәлар рыԥсадгьыл ԥшҙа Аԥсны еизганы иҟазарц. Уи игәы инархьуа иҳәоит: «Амҳаԥьырра ацара, иааныжьны Аԥсынра, тәым жәꙋан аҵаҟа анхара, еиҳау ыҟам гәырꙋара». Ажәеинраала «Аԥсныҟа ҳашьцәа

хнырҳәтәуп» аҽы апоет иаахҵәаны днавало-аавало акәымкәа, иꙋеит:

Урҭ ҳәарада Аԥсны рҭахуп,
Аԥсны жәлар еизгатәуп.
Аԥсны аԥсуа ихатәуп,
Анцәа иитан, иара итәуп.

Урҭ рыгәтакқәа насыԥ рзыԥшуп,
Рыԥсадгьыл ԥшуп, иԥшуп.
Гәыразыла иаҳҭахуп,
Аԥсныҟа ҳашьцәа хнырҳәтәуп!

Абри аҵыхәтәантәи ацәаҳәа, аꙋымҭа идеиас иамоу, изырҙәҙәауа. Араҟа авторгьы аԥхьаꙋгьы ргәазыҳәарақәа акоуп, хҭак еицҭадыршәуеит.

Ажәеинраала «Аԥсуа ҟама» апоет иреалтәу, иҟалаз афакт иахиҳәааит, зыҙбахә имоу аԥсуа ҟама амҳаԥьырра иагеит, аха аҵыхәтәан, уи зҳәаҭҳаз ауаꙋы иабиԥара ҽа ирыбзоураны Аԥсныҟа иаанагеит. Абар уи аҭоурых: 2016 шықәсазы Аԥсны даҭааит ҳԥьынцьуаꙋ Емруллах Қапба. Иара дынхоит Ҭырқәтәыла, дахьынхо ақыҭа иахьҙуп Акҷакоджа, шьҭрала Аҟәа араион Акапа ақыҭа инхоз дырхылтцышьҭроуп. Уи Аԥсныҟа баша дмааит, ҳмузеи иеиҭеит ҳәаҭҳак иаꙋызоу аҳамҭа – аҟамачаԥа. Иабду Муса Қапба иуасиаҭ акәын, данахыргоз иҟәныз. Уи имаҭа Емурллах Қапба иабду иуасиаҭ ала уи абԥьар – аҟамачаԥа Аԥсны амузеи иеиҭеит. Ижәлар рхьышьҭрахь рыргьежьра иасимволны, иашьананы. Убри ауп апоет иажәеинраалагьы зыхҳәааy. Ҳаԥхьап иара аꙋымҭа:

Уи аҟама, ақәра ду змоу,
Ҭырқәтәыла итҵәахымзи,

Хьы-раҙныла ичаԥоу,
Аԥсныҟа аара иазыԥшымзи.

Аԥсуа иҟама – иакәшаз адунеи,
Ихнырҳәуп, иазаагоуп ҳмузеи,
Шәнеи! Шәахәаԥш, ижәбап,
Ахҭыс иамоугьы шәаҳәап!

Апоет иажәеинраала «Аԥсуа ҟама» ахаҭа иахнагаз аҭоурых аинтерес шаҵоугьы, иамоуп иҵегьы ихадоу даҽеа ҵакыкгьы. Уи асимволтә ҵакы амоуп, иаҳәоит ҳажәлар рыԥсадгьыл ахь рырхынҳәра, рԥьынҵь аҿы реизакра шхымԥадатәиу, адагьы ԥсыхәа шыҟам. Уи аидеиа аарыԥшуп адунеи иакәшаз аԥсуа ҟама ахаҿала.

«Аԥсадгьыл агәы» аҟны хшыԏцара рызууп аԥсҭазаараҿы жәынгьы ҿангьы имажәҙо, есииуа ирыциуа, ауаатәыԏса зегьы ирзеиԥшу иглобалтәу азҵаарақәа, иаҳҳәап, абзиабара, агәыбылра, аԥсҭазаара аҿаԥхьа ҭакԥхыцәрала аҟазаара, аиԏызара, ауаԏра, агәаартра, милатк аҳасабала ахагәрагара уҳәа убас иҵегьы.

Нацәақәкыла абзиабара иазку Сергеи Қьышьмариа иажәеинраалақәа ртәы ххәозар, араҟа аԥхьаԏ ибоит зцәаныррa ашьха ҙыхьеиԥш ицқьоу, аԥсҭазаара аҵабыргхаҭа иагәылԏаау алирикатә фырхацәа. Урҭ рыбзиабара хәашьым, иҵаулоуп, иҵоуроуп, зыгәра угаша, насгьы аԥсҭазаара ԥхьаҟа изго, изырҿио роуп. Убри аҟнытә аԥхьаԏгьы изааигәоуп, дара ирыхҭынхьаауа ацәаныррa ихаҭагьы игәаланаршәо ыҟоуп, уимоу, ирыцеиԏишошәа ибоит.

Изаҟаразаалак гәыԏбарак узрытцбаауам абзиабара анцәахәы иамыҕехак иамоу арԥызба гәҭыгъгьала ииҳәо абарҭ ажәақәагьы:

Бзиа бызбоит сара,
Исҳәо агәра хаҵа
Ишыҟасымҵо ашьаҿа,
Быда ишысымфо аҿаҵа
Бдыруазар сҵахуп,
Бара быда са сзаҵәуп.

Алирикатә фырхаҵа гәыкала ииҳәаз иажәақәа рҵак шаҳамбогьы, агәра аагоит ишлытцшәадамхо аҟара. Избанзар, урҭ ацәаныррa цқьа иахылҵит, агәаҵантә иаауеит. Агәаҵантә иаауа ажәа аԥаршеи, цәала ацәажәара аздырҙом, иҙыржәуп цәаныррa ҵаулара аманы.

Абар даҽеа арԥыскгьы ихы иҭагьежьуа, дзыргәаҭеиуа закәу:

Бабаҟоу? Быбжьы насырҳа,
Исҵаху ажәа сырҳа,
Са сзыҳәа бгәы разха,
Бсыԥәшаҳаҵха, саҟара сзырҳа.

Ари арԥыс игәы иалнахыз аԥҳәызба аҿа лирҳәарц акәхап ариаҟара дзыргәаҭеиуа, дызлыҳәо. Нас, ишԥа аԥсҭазаараҿы ирацәами абзиабара иаркәашо, ихых иамоу, апоет ифырхацәа рԏызцәагьы!

Абар даҽеаҙәы абзиабара амца ицраланы, ҳаҕеиҵа абылра дахьаҿу:

Бара, сыԥшҙа, сылашара,
Бара, ссиршәа исгәаԥхо,
Ибҵахҙами сыкәа бҵалар,
Адыд-мацәыс банацәшәо.
Бара бажәа бзиабаран,
Сгәаҵа иҵалоит есқьынгьы,
Иԥсхаҵагоуп бажәа хаара,
Еимнадоит сыхгьы, сыгәгьы.

Сергеи Қьышьмариа абзиабара иазку илирикатә жәеинраалақәа рҽеы зсахьа ҭихуа, иаҳирбо афырхацәа зегьы насыԥла ихыхәхәо иауҟаху. Аԥсҭазаараҽеы ишаҳԥыло еиԥш, имаԛшым зыбзиабара маԛҟәикуа, изқәымҽио, агәыргьара, анасыԥ лаша зхылымҭуагьы. Уи, ҳәарада, автор иеиԥш аԥхьаҩгьы ихьааигоит. Анасыԥдара иаргәыргьо ҳәа аҙәыр дыҟоума? Аха ахаҭа реалк еиԥш ианыҟоу иҟоуҭарызеи, умч зқәымхо уанакәшәалак, иага иуадаҩзаргьы ахгара, уанымшәар ауам.

Абыржәы ҽырԥштәык аҳасабала иаазго ажәеинраалаҽгьы иаабо арԥызба иразҟыдахаз, зынасыԥ зааҙа изымпытцышшаз дреиуоуп:

Имариоума ба быдара,
Ишар ихәлаанҙа бымбара,
Быдлаԥса аҟазаара,
Зегьы ҳныжьны бцара.

Зымҩа ркьаҽены ас ицода,
Аҙәгьы хьаас дҟамҭа?
Ас анышәара зылшода,
Абри аҩыза алахьынҭа?

Ари ауаҩ илахьынҭахаз ала угәы дрыцҳанашьоит, аха иҟаитцари, аамҭа дахәшәтәроуп, дызҭашәаз агәырҩа даиааиртә еиԥш мчык инаҭароуп. Ус иҟоуп иџьбароу аԥсабара адиалектика!

Абраҟа апоет зыҙбахә имоу ауаҩгьы абзиабараҽеы иманшәалахаз, изыгьагьаз рахь дузыԥхьаҙом:

Бысԥылон, маԛзак бхырхәон,
Была стаԥшуан ихааҙа.
Аха сынасыԥ мыжда сыхон,
Шьханхытц, наҟ хараҙа.

«Сыԥсадгьыл агәы» аҟны имаԛым абзиабара цқьа иазышәаҳәо алирикатә жәеинраалақәа. Уаҟа иубо ауаа иааизакны иугозар, итцоуроу, зыԥсадгьыл азы зхы-зыԥсы иамеигҙо роуп, ишәаргәындацәам, ифырхацәоуп, зегьы реиҳа ауаҩы деиҽеызкааua, дзырԥшҙауа цәанырра тцаулала еибарку абзиабара иапсоуп.

Ҳзыхцәажәо ашәҟәы аҽеы иуԥылоит, ирацәамзаргьы ахьҙынҩыларақәа. Урҭ рызкуп Аԥсны атцеира иапсахаз, зхы-зыԥсы иамеигҙоз афырхацәа дуқәа. Убарҭ рахьтә раԥхьаҙа улаԥш итцашәоит ажәеинаaала «Раԥхьатәи Ахада». Уи изкуп Аԥсны атцеи лаша Владислав Григориипа Арҙынба. Абри аҩымҭа – хә-куплетк иреиҳам аҟны автор илшеит, апоезитә ҩымҭақәа рҽеы ишуԥыло еиԥш, «ирмаҙашәа», еиҳа ииашаны иуҳәозар, икалам зыкәку ауаҩы ихаҽсахьа аазырԥшуа, аха нацәақәкыла дызустоу макьа иаахтны имҳәакәа, ифырхаҭа ихаҭара асахьа ҭызхуа иҟазшьа бзиақәа рахь ҳахьнаирԥшуа, насгьы уи еиԥш иҟоу ауаа даарагьы ишырацәам ихамыштқәа. Ари ацәаҩа, ус узазҳәар ауазар, аԥхьаҩ еиҳагьы, дарбану автор зыҙбахә имоу ҳәа азҽелымҳара инаҭоит. Аҩымҭа атцыхәтәантәи акуплет аҽеы автор азтцаарагьы ыкәиргылоит, аҭакгьы ихаҭа иҟаитцоит:

Аԥхьаҩ, уҽаԥхьа зтцаарак сымоуп:
Дызустада уҽаԥхьа игылаз?
Владислав лаша, улаҽ дшааиз
Дшеилукааз агәыҏра сымоуп.

Ажәлар иргәаԥхаз иоуп иҳараркуа, нцәатцас изхәаԥшуа. Абас еиԥш иҟоу аидеиа агәылсуеит – Владислав Арҙынба изку ажәеинраала «Раԥхьатәи Ахада». Аҩышьа аформагьы аҽеыц цәа ахоуп афырхаҭа ихаҭара инатцышьны иаанарԥшыртә еиԥш.

Аԥсны Афырхатҭа Борис Ҷачлиа изку ажәеинраала «Аԥсуа Дед» аҿы автор иааирԥшуеит фырхатҭарала еибашьуаз, зыԥсадгьыл зхы ақәызҭаз афырхацәа рхаҿсахьақәа. Амала, уаҩы ихьааигартә иҟоуп аҩымҭаҿы ишазгәаҭоу еиԥш, еилибамкаарак иахҟьаны иҟалаз атрагедиа – амашьына иштатәаз аибашьцәа (Асланҙиа, Кәарҷиа, Харчлаа, Ҷачлиа, Самсониа, Абелов, Прунов, Бочаев, Бигәаа...) ртахара. Ажәеинраалагьы хыркәшоуп абас: «Урҭ ԥсым, зыжәла сҳәаз, хаштра рыцәым иҭахаз».

Ажәеинраала «Саҳәшьа бахь» илыхьҙынҩулоуп Дали Қьышьмариаԥҳа. Уаҟа иаҳәшьа длызгәдууа иҳәоит:

Ашьха ҙыхь еиԥш ба быцқьоуп,
Ахәырбгьыц еиԥштәҟьа быхәшәуп,
Аԥсуа ҭыԥҳара бара баԥсоуп,
Быбзарҙы ззырҳәогьы убри азоуп.

Аиашьа иҭахуп иаҳәшьа аҭаацәара бзиа ҟатҵо анасыԥ лаша лоурц:

Саҳәшьа, бара сбыкәыхшоуп,
Бынасыԥ салаԥшыроуп.
Бара ибеиԥшу, бара ибаҭәоу,
Ҳашҭа-ҳгәара дҭаларoуп.

Араҟа автор иаҳәшьа лынасыԥ инамаданы ицәыригоит, ҳдемографиахь ихьаԥшуа азҵаарагьы. Итҵоуроу, цәанырра цқьала ишоу абзиабара ауп насыԥла иҟоу аҭаацәара аԥҵара зылшо ҳәа ишьақәнарҕәҕәоит аҩымҭа иатҵоу аҩбатәи ахшыҩзцарагьы. Усҟан, ишдыру еиԥш, ҳдемографиагьы шәарҭахаҙом.

Аԥсуа хореографиатә ҟазара ахьҙ-аԥша ҭызгоз, иҳаракыз, Аԥсны анҭытҵгьы идзырдырыз Кандид Ҭарба ихьҙынҩылоу ажәеинраала «Ижәлар рыгәҭа дгылоуп» акәзар, уи изикыз апоезиатә цәаҳәақәа зегьы ҳгәы иҭҳәааны иааирԥшит абри ауаҩ ибаҩхатәра заҟа илнаршахьоу, заҟа ҳахьҙ ҭнагахьоу.

Апоет уи изкны абар ииҩуа:

Иҙбахә ажәлар ирхыҩит,
Кавказ ашьхақәа ирныҩит.
Ансамбль еиҿикааит, дыжәдыруеит,
Кандид Ҭарба ихьҙ каҩуеит.

Автор гәык-ԥсыкала иҭахны, ҩнытҵкала иныруа иҩымҭа хиркәшоит абас:

Аԥсны ахьҙ ҭызго ахьҙырҳәага,
Адунеи ҳшану еиҭазҳәо Аԥсуа хатҵа,
Иилааит абас Аԥсны аԥацәа,
Ҳмыҙааит аԥсуаа, суҳәоит, Анцәа!

Аԥстазааратҿы акыр аҳәоит атцаҩы иртцаҩы дзыԥсоу анигәалашәо, иааҙаратҿы, атцара иртцаратҿы идиҭцаз аџьабаа анихамышҭуа. Ас аҟатцара акы, иҳақуп, ҩбагьы, уи иаанагоит абиԥарақәа еимаздо аԥстазаара аракәа ҭыхәаԥтцәара шамам.

Изхысҳәааua, ажәеинраала «Артцаҩы Кьыршьал» ауп. Уи аԥхьаҩ ишубо еиԥш, изкуп ҳпоет ду, ҳсатирик Кьыршьал Шамил-иԥа Чачхалиа. Автор илшеит аԥстазаара атцабыргхатә иалхны ауаҩытәҩысатә ԥхара атәаны иртцаҩы ихаҿсахьа аарԥшра. Уи аҩымҭа антцәамҭаҿы иҩуеит:

Шамил-иԥа Кьыршьал
Ҳара иҳаитеит амал.
Иахьагьы ҳатцоуп иуал,
Ҳҭагылоуп ишьтра, икәал.

Ааи, артцаҩы итцаҩцәа, малс ириҭаз иреиуоуп – урҭ рмилаҭ литература абзиабара диркит, иаҳҳәап, Дырмит Гәлиа, Иуа Коҕониа, Баграт Шьынқәба, Миха Лакрба, Қьаазым Агәмаа уҳәа апсуа шәкәыҩҩцәа аҵәырҩы рапҵамҭақәа ирытцаз ахаара, ирхаз амилаҭ цәа рхыргәаҷы инеиртә еиԥш анырра ҟаитцеит. Ас еиԥш аҟатцара, ҳәарас иаҭахузеи, акырҵа атцанакуеит изызҳауаз аҷар рзы. Баша имҳәеит атцаҩы иртцаҩы изы: «Иахьагьы ҳатцоуп иуал» ҳәа.

Ажәеинраала «Асы» атәы ҳҳәозар, апоет илыхьзниҩылоит имаҭа хәычы Валериа. Абраҟагьы ԥсихологиатә факторк еиԥш, ухы-угәаҷы иԥхаҵа инхоит абдуи амаҭеи «еиҟаразтәуа», ус узазҳәар ауазар, ирыбжьоу абзиабара, аизыҟазаашьа. Амаҭа хәычы даргәырҕоит ԥала-ԥала илеиуа асыбыбыш. Ахәычқәа зегьы рыԥсабара ус иҟоуп: асы аҳәылыҳәылыҳәа ианауа иацу аԥшзара ахәычқәа уамакшәа иаргәырҕоит. Абри асахьагьы аҩымҭаҷы иалоу «ашәыгала» иаарԥшуп, итыхуп.

Асы леит, уашьҭа бгәырҕа,
Са с-Валериа, сыхьҟәыршәа.
Ба бангәырҕьо саргьы схәычушәа,
Сгәы ҭыпрауеит оумашәа.

Ашәҟәы «Сыԥсадгьыл агәы» иагәылоуп ауаҩы ибзазараҷы ихҭынхьааува абзиарақәа рнаҩсангьы, идгьылтә аҟазаара иахылтцуа аҟыбаҵыбарақәа, амыҟәмабарақәа жәпакы. Убартқәа зегьы изцәырыргоит иԥсабаратәу апроблемақәа. Еиҳарак урҭ аабоит иаҳҳаагаз, ҕәҕәала ԥышәарак еиԥш иаҳзыҟалаз, аибашьра ашьҭахьтәи ҳаԥстазаараҷы. Уи иагәылубаауеит итцаагаз ашьцылара баапсҟәа (акоммунистцәа рхаан анегативтә цәырцракәа ҳәа изышьҭаз, изҷагылаз, иҷаԥырҷуаз, ус шакәу

умҳәар иҳақым): ахатә мал азы аԥсыцәгьара, аашьара, ашьыцра, аԥсымцқьара, хи-ԥси ҳәа аҟазаара уҳәа убас итцегьы. Зсатиратә ҟамчы ԥцаԥа уамакашәала итцарыз, еиҭарсшәа иуҳәозар, амцабз зҷадыдуаз Кьыршьал Чачхалиа исатиратә жәеинраала «Рамадан ичамадан» угәалазыршәо аҩымҭа «Абаҩдан ичамадан» аҷы апоет итцихуеит аԥстазаараҷы изаҟаразаалак акгьы зыҭнымхо, баша адәы иқәу абаҩдан ихаҷсахьа. Уи итцыхәтәа аа, изеиԥшрахаз:

Абас дшыҟаз дажәзеит Баҩдан,
Дыԥсит, дыржит ауаа еизан,
Ианаадырт уи ичамадан,
Иԥсыз амҭ затцәык изҭан…

Апоет ибызшәа атәы ҳҳәозар, ицқьоуп, аҩадагьы ишазгәастахьоу еиԥш, имариоуп реиҷартәашьа, рифма-ритмлагьы имаԥьанам, уҷаҷы иааиуеит, ирацәамзаргьы иуԥылоит аиҷарԥшрала исахьаркны иҳәоу ацәаҳәақәа, аметафоратә, асимволикатә ҭак рыманы. Иҩышьа форма акәзар, апоезиаҷы итрадициатәу, иаабац акоуп, мода ҷыцк уаҟа ицәыргам.

Уажәы иаагап ҷырԥштәқәак апоет иажәа шсахьарку, игәтакы, мамзаргьы иобект ахаташьатә ҟазшьарба заҟа дақәшәаны иааирԥшуа: «Атцла амахәқәа ирыниаала, адгьыл хҩоуп сы-ԥшзала»; «Амш лашара неимгәашәшь ицеит»; «Апстазаара ауадаҩрагьы, ҭысхәшәа ибзыласхап»; «Ақәа анауа, ахаҳәқәа бгалоит, лаҕәым бжьушәа рыбжьқәа гоит»; «Ашыцламшә уаҟа икнаҳау, хәдахатоушәа игьалоит»; «Ахра коукоуқәа иаҳҳагылаз»; «Апҟақәа неиуеит иԥырны… арахәыц иқәушәа еицны»; «Баццеит амра иташәаз» уҳәа иҟоуп итцегьы иааугаша апоет ажәа агәылыршәара, асахьаркра дшацклаԥшуа узырбо аҷырԥштәқәа. Аха иаагазгьы ирҳәоит Сергеи

Қьышьмариа дышқәыпҵшҙаз бзиа иибаз, иахьагьы дызҽеу арҽиаратә усхкы аҽы дышхәыдам, итцегьы сылсыршандаз ҳәа агәаҳәара шимоу. Ишдыру еиԥш, арҽиаратә гәаҳәара ари аҩбатәи абаҩхатәра ауп.

Ишаабо еиԥш, ашәҟәқәа «Имԥсуа ажәа», «Сыԥсадгьыл агәы» автор иҽы уи агәаҳәара аҳра ауртә еиԥш иаԥшәымоуп.

Иарбан шәҟәызаалакгьы, шамахаҙак акәымзар, гхаԥхак амамкәа итҭытҳьоу, адунеи збахьоу, уԥылаҙом. Ус анакәха, сзыхцәажәаз ашәҟәы аҽгьы, имаҷзаргьы урҭ рҩызцәа убоит, иҟоуп. Аха сара урҭ сыҷкьынтцо срышьҭамлеит, избан акәзар, акы, сгәы иахәеит аматематик, афизик, ажәакала, илитераторым, ифилологым ауаҩы ҳдоуҳатә мазарақәа иреиҳау ҳлитературеи ҳажәлар наанытә аахыс рҟәыгара аазырԥшуа рҽаԥыцтә ҳәамҭақәеи ихәыцы иду илагала ахьалаитцауа, ҳарҽиаратә, ҳаттцаарадырратә мхурсҭа дахьҭахандеиуа, бзиа ибаны дахьазааԥсо. Ари, ҳәарас иатахузеи, итцоуроу ауаҩы дзеигәыргьо акоуп. Ѳбагьы, сара истахыз, амала, исызҳәазар, абраҟа сзыхцәажәаз аҩ-шәҟәыкгьы ирымаз автор дыззаапсаз, изтцышьны иазгәеиҭаз абзиарақәа раарԥшра акәын. Егьирахь, акритика аганахь ала сырзымнеит, иатахны исымбеит автор «ирҟәышра», ани агуп, ари агуп, анс иҩтәуп, арс иҩтәуп ҳәа еиԥхыҟәҟәа, «арецептқәа» итара. Сара сзын ихадараз абзиа аԥшаара, изыԥсоу ала ахәшьара атара акәын. Уи насыгҙеит ҳәа сгәы иаанагоит. Насгьы, ихпахаз, зыҙбахә ҳамоу автор «техническаиа интеллигенциа» дырхатарнакуп. Уигьы иҳанаҳәо маҷзам. Урҭ иреиуоу атцарауаа ҳмилат сахьаркыратә литературеи ҳажәлар рҽаԥыцтә ҳәамҭақәеи ирызхьаԥшуазар, рырҽиареи, реизгареи, рыттцаареи рхы аладырхәуазар, уи даара ибзиоуп, зынарха хара ицо акоуп ҳдоуҳатә мазара иазҳа-зыгьаны аҟазаарақәы.

АМАРЦЬА, ШӘГӘЫ ШӘҨАНЫЗ!

Хабиԥара ирхыргахьоу, изныскьоу, изтцыскьоу еибаха-еибафара згымыз аԥсуаа рыԥстазаара уадаҩ ишадаҟьақәо имбарц залшом уи апериод иазҽлымҳаны итызтцааува дарбан тцарауаҩызаалакгьы. Абри аамҭа хьанҭа аидара ҷыдала иҳақәыгәгәон, ҳарблаҟьон аԥсуа қытақәа рҽы атцара зтцоз аҽар. Ҳарҭ ҳашколқәа еимгеимцарак иалагҙаны ақыртуа цәа ахадырԥеит 1945 шықәсазы, даҨакала иуҳәозар, амгәарта итаагаз ҳан лбызшәа ааҳҽыхны зынҙак иаҳзымдырҙоз, иҳацәтәымыз ақыртуа бызшәала ашколтә матәарқәа зегьы ҳартцара иалагеит. Абри арыцҳара ду заҟа ҳарлакьҭаз, ҳкыднаҟьаз, ҳхы-ҳгәы ақәмаҷны, атцара ҳҭахымкәа ҳҟанатцаз, усҟан атцара зтцоз атцаҩцәа ҳада-здам аҙәгьы издыруам, иагьизеилкаауам. Аа, анаџьалбеит, абаҩхатәра змаз, запхьаҟа акыр злытцраны иҟаз, ҳапсадгьыл азы хәарҭарак ҳаланы ҳҟаландаз ҳәа игәыҷуаз, ихәыцуаз, махашьахала иҷәгәаз, изҩыдаз, иԥшҙаз ҳҳьыбҽар заҟаҩы изтаз рышколқәа ааныжьны харабгьара ицада! Егры нырцәынтәи икы-

леибаҳәа иааз ҳарҭаѡцәа уи уссгьы ирымамызт, ргәы иахәон акәымзар.

Хара сызцарызеи, ҽырпштәыс иаазгоит Арасаʒыхьтәи аа-класск иҟаз ашкол санҭазтәи фактк. Ари 1946 шықәсазы акәын. Ҽнак агеографиа арҭаѡы Севериан Хвичиа ажурнал кны ҳуада дааѡналеит дҽапха-ҽаччо, ижә аҽша аризшәа, игәалаҟазаара бзианы. Мчыбжьык аҟара ҭхьан ҳѡызцәа хѡык иаҳзымдыруа, иаҳәо ҳмаҳауа абызшәала аҭара ҳазҭом, ҳаматәам, иаҳҭахым ҳәа иҭыҭижьҭеи. Ус ҟазҭарц зҭахны, илакѡакуазгьы аумаҷхыз. Аха ҳааиуан цәеи-мҽи реипш ҳаихо.

Ҳарҭаѡ бзиахә, дымтәаʒакәа, дгыланы ҳипхьаʒошәа дҳалапшуан, ибла шаҟьшаҟьақәа зегьы ианааҳхига, нас дҳазҭааит: «Уаҳа аʒәыр шәҭыҭырц, аҭара кашәыжьырц шәҭахума?» ҳәа. Ҳара иаҳҳәо ҳҽамшәо, ҳаґеиҭа ҳаиқәыпсы ҳтәан, иҽапхьа хара дук ҳадызшәа. Нас ѡапхьа иажәа инациҭеит: «Шәара насып ду шәымоуп, шәҭаацәагьы шәаргьы ишәыздыруам, шәхаҽы ишәзаагом акәымзар, Ҳбелади (жәлар раб ҳәа изышьҭаз Сталин иакәын зыʒбахә имаз) ибызшәала аҭара ахьышәдырҭо. Уи еиҳау иарбан гәадурас ишәкра, ишәҭаххара? Аха, шәара икҽахо, зҭоурых маҷу уааyп, убри аҟнытә инарҭауланы ахәыцра шәыцәмаҷуп, гәыбґан дукгьы уаѡы ишәимҭар ауеит», абас ашҳам иҽыҭуа, еилеиҟәаҟәоз иаурысшәеи иқырҭшәеи еилапсауа ацәажәара даҽын ҳарҭаѡы хазына. Ҳара ҳгәы еиҟәдырҷҷон иҳаҳауаз иажәа кәыхьқәа. Аха иҳамчыз? Акгьы. Ус изхара данҳәацәа, данҭҳаш, дааҭсазар акәхап, истол днахатәеит ҳамҭак ҽымҭуа. Нас уаанʒа аҭкысгьы иқәырхәланы, иаб дыпсны ихәда дыхшьушәа илакҭа узҭампшуа, ҳгәы иҭегьы ипижәарц иҭахны дналагеит ацәажәара:

«Ҭу, важькацеби харҭ[1] аʒәы идамхаргьы ихьʒ, ижәла шәҳәозар апсуа ҭарауаѡк: профессорк, академикк, философк, математикк? Дшәымаʒам, дагьшәоураны шәыҟаʒам, избан акәзар, ҳара аҭара шәҳарҭарц, зҭоурых дуу ақырҭуа культура шәылаҳааʒарц ҳааит. Ус ирыʒбеит адунеи аҭеицәа дуқәа – Қырҭтәыла иахшаз Сталини Бериеи. Урҭ рҳәахьала ауп Апсны ахи аҭыхәеи зегьы инеимаданы, апсуа школқәа аркны, ақырҭуа школқәа шаадыртыз. Ари иаанагоит шәарҭ шәызлақырҭуа хылҭышьҭроу ала, ииасхьоу ашәышықәсақәа ирхараны шәызцәыхьшәашәахьоу ақырҭуа культура ду ахь шәырхынҳәра, уи апсымчхарала шәҭаралашара азырҳара, шәааʒара. Ари ипшьоу ақырҭуа дгьыл есымшагьы ақырҭуа ибжьы «Чвени Сақарҭвело!» ҳәа иқәыѡлароуп, дасавлети Сақарҭвело[1] ҳәагьы наҭаны!

Абас аҳәацәара даҽын уи илақәа амшьыʒ рыҭыкәкәо «Кавкасионис қьедеби»[2] ҳәа аѡныҟа ҭатәыс иҳамаз зынʒагьы ихашҭит «ҳҭоурых» дагәылахаланы дызламаз ала. Пыҭк ипсы анеиҭеик ашьҭахь, ѡапхьа дналагеит программак изаѡызаз иажәа ҭлапҟақәа рынагʒара.

«Уи сҳәеит ҳәа, ҳгәы иауам акәымзар, иабашәҭаху шәара апсуаа аҭаралашара, иалашәхузеи Руставели дуʒʒа псра зқәым ипоема «Абжьас-цәа зшәу» злаѡу абызшәа, уарҭ иара аурысшәагьы! Анцәа иҟнытә аколнхарақәеи, асовнхарақәеи, ашахтақәеи ыҟоуп, аусурҭақәа мачхәума, аҭареи шәареи шәеиматәам, шәеиматәазар, ашәҟәыѡѡра ааскьаʒа ахы шәкуазма? Ҳара ақырҭцәа V ашәышықәса аахыс ҳмилаҭ сахьаркыратә литература ҳамоуп!» – абас Сталин ихаан Бериа иқырҭуаитәыз агыруа дбыжәуа ҳапсы афара даҽын. Ҳара аҭаѡцәа (иахьеипш исгәалашәоит уи амш) ианаҳзымычҳаʒа, иажәа хәымгақәа рҭакс ҳшызынтәыкыз ҳашәҟәқәа аашьҭыхны ҳуада ҳандәылибаҳәаны ҳцеит. Иара азныказы ииҳәо

[1] Шәхацәазар ауп иаанаго.

[1] Мраҭашәаратәи Қырҭтәыла.

[2] Кавказтәи ахрақәа.

иҽамшәо, ииуа изымдыруа дызхатәаз астол дыззаҙа даахахеит дхәарцыхәаԥшьха.

Ҳдиректоргьы атәтцәа ƙалааиҙа ҳуада ҳдәылтцны ҳахьцаз уамашәа ибауа, дҳазтцааит, иƙалазеи, ишәытцалазеи ҳәа. Иаҳҳәеит ҳартцаѡы дзыԥхьаз «алекциа» атәы, ҳгәы ԥжәо. Убри аамҭазы иара ихаҭагьы ҿымҭзакәа, ажурнал кны даадәылтцын, артцаѡцәа руада дныѡналеит. Адиректори артцаѡи ҳара ҳтцыхәала еибырҳәаз ҳаздыруам, аха адиректор амахәѡа дшыԥагылазгьы, акы иаимҳәар аурымызт, аҿа иман, избанзар, акы, аурок мѡаԥимгеит, ѡбагьы, аԥсуаа рхы, ртцыхәа, рҭоурых, дыцәгьан акәымзар, уаƙа алацәажәара абаҭахыз, зынзаскгьы иатыԥмызт, иурок «Кавкасионис қьедеби» ракәын. Уаƙа акәын аус ахьимаз. Мацара, ҳдиреқтор, Харитон Мақсим-ипа Қәычбериа дааҳалаԥшны, илакҭа ҳаатцганы, игәы ҳрыцҳанашьауа, иҳәеит ибжьы аармаҷзаны ԥшьажәак: «Абааԥс, сшәыҳәоит, ачҳара шәымаз!». Иƙаз аполитикатә уеиабааԥсы ибагәышьон. Ҳаргьы урҭ аԥшьажәак иҳарҳәоз, иҳаилдыркаауаз рацәан.

Хыхь сажәа иаластцаз адиректор «амахәѡа дшыԥагылазгьы» ҳәа баша исымҳәеит, избанзар, атцара апроцесс ақыртуарахь иаииарга ашьтахьгьы абри ахатца ѡышыԥәса Арасаҙыхьтәи ашкол аҿы директорс аус иуан. Уи ѡ-класск – абыжьбатәи, аабатәи – ақыртуара ацәа ахапаны иахьамкыцыз акәын дынханы дзыƙаз. Иԥсата шкәакәахааит, аусураҿы аџьа леишәа ҳатыр ззақәыз, змилат бзиа избоз, ззанаат (аҭоурых) здыруаз, аҿар атцара ртцар, ауаѡра рылтцырц зтахыз напхгаѡын, ааҙаѡын Харитон Мақсим-ипа Қәычбериа. Анс иƙаз, зыжәлар рзы итцоураз аԥсуа школ директорс даанрыжьуазма, иѡызцәа аҙәырѡы реиԥш, иаргьы дамырхит, даԥырыргеит ҳҿар раазареи атцара дыртцареи аус.

Аԥхьаѡухатцкы, аѡада зызбахә сҳәаз артцаѡы Севериан Хвичиа Арасаҙыхьтәи ашкол аƙнытә «хьыҙла-ԥшала» дшыԥәтцыз атәгьы абраƙа иацыстцарц стахуп, даҽеаџьара ишысгәаласыршәахьоугьы, имыцхәым ҳәа сгәы иаанагауа. Уи аԥсуаа ҳцәымгра убриаƙара иныԥшуан, машәыршақәгьы ибзиаз ажәакгьы иҿшәомызт, ихы инаркны ишьапы аƙынҙа дҳарамын. Итеиҭыԥш акәзаргьы, абыржәы дызбо џьысшьоит, деилаѡаҙа, уаѡабаак, хаара мацәак итаҙамкәа, акәыҿба ԥынтца иҿатцаны акәын дшыƙаз. Хыхь ишазгәастахьоу еиԥш, уи иурок ҳауцыԥхьаҙа иҳаиҳәон аԥсуаа закәу, атцареи акультуреи абартаху, ирымоузеи, академик ҳаиƙәатцып, докторкгьы дрымам ҳәа. Абас есымша уи аҽеыԥныҳәа ҳаиргон дыгәкылтцәагаха. Ииашоуп, ҳхәычқәан, аха еилаҳкаауан тәамбашақә ҳмилат рзы иихәоз иаанагоз, игәнаҳгон, иурок аҿы анеира ҳтахымызт, ихаҭагьы амат ƙаԥшь еиԥш даабон, иҳамчыз акәымзар.

Ҽнак (аурок аҿы) астол данынахатәатцәƙьа, ар дыԥхатцаны даарцазшәа, иԥси-иԥси еихьымзо, ипортфель ѡаза иааҭигеит зҿыгҳара маҷмыз қыртуа журналк, нас илақәа цымцымуа, дааҳалаԥшын ҽааитит ататын иархәанчахьаз ибжьы тахәаҽза: «Абри иаҳәоит шәара аԥсуаа, зтоурых ззымдыруа шәызустцәоу» – нас даатгыланы цқьа ҳаизыҙырѡырц итахны, иикыз ажурналгьы абгьыцқәа еихыршәшәо, илакҭа лашьцақәа ырцәгьаны, иара иҿаԥхьа харак ҳадушәа, ила агәыцә ƙаԥшьқәа арахь икылыҳәхәо инацитцеит иажәа, – аԥсуаа шәқыртцәоуп, ари адгьылгьы қыртуа дгьылуп, насгьы аԥсуаа ара иƙаҙамызт, иаҳҳәап, ус еиԥш аҙәыр дыƙазаргьы, ааскьаҙоуп шәанықәнагала, шәанышьхытҵ. Ари ас шакәыз ҳцарауаа ирдыруеижьтеи, ирҳәоижьтеи, ирыѡуеижьтеи акыр тцуеит, аха абри ижәбо ажурнал «Мнатоби» («Изырлашо»), уажәы знылара иалагаз аԥсуаа ртоурых иазку ҳцарауаѡ ду П. Ингороқва истатиаҿы аƙара џьаргьы ииашаны, насгьы ттцаарадыррала

иртцабыргны иаарԥшым» – абас ҳгәы ԥжәо, ҳаԥсы ҳҽатцо иажәабжь хәымга аҳәара даҽын аурок иалагҙаны.

Ҳхәычқәан, аха иҳаҳаз «ажәабжь» ҳгәы иалсит, ҳарчмазаѡит, шәаԥсуааҙам ҳәа дҳалатәоуп Бериа идаракәац иаиуаз ауаѡы палҳат.

– Агеография ҳшәыртцозар, иаҳшәыртцала, егьирахь аԥсуаа ҳтоурых алацәажәара уи шәара шәус алам, – иҳәан, ашырхәа дѡатԥьеит илақәа агәаара рхыжжыла, амцаԥшь иҽықәыҳәхә, еидтәалаз атцаѡцәа зегьы ҳаиҳа еиҳабыз, зхәычра иахысхьаз ҳѡыза Иуака Ашәба.

Ҳартцаѡы дшымгәыгҙоз ас еиԥш ажәатԥьа аниаҳа, иааицәымыгхеит, дааитцанаргәгәеит, иԥшшәгьы уи аныԥшит, иҳәацәоз ибз наԥ ихәлашәазшәа, уаҳа акгьы мҳәакәа ижурнал аашьтыхны ахәацаҳәа ҳуада дындәылтцит. Ҳара атцаѡцәа ҳзын, усԥантәи ала, уи такын – иааиран.

Ашьтахь мчыбжьык тцаанҙа, ажурнал «Мнатоби» ианыз астатиа апропаганда (уажәтәи ала иуҳәозар, аҙыргара) ахьазиуаз иахырԥьаны, ҳартцаѡ бзиахә Североиан Хвичиа ицәа дазаанамго дрыпԥеит иԥшәмартахь дышцоз, амѡа изкны: Атка Аргәыни Ҳақыбеи Бгажәбеи. Урт шракәыз усԥан аҙәгьы издырҙомызт. Уи нахыс иаргьы рацәак днымхеит, Арасаҙыхьаа сыршьуеит ҳәа дшәаны дахьааз Гегечкориԥа днылабга дцеит.

Аԥхьаѡ ухатцкы, акыр шықәса зхытцуа, аха иацы иԥалазшәа уажәгьы исгәалашәо сышколтә ԥстазаара аԥнытә ахтыс сыстатиа амехак сыртбаарц акәзам араԥа изаазгаз. Акы, сара истахын урт ашықәс хьантақәа иахааным (ҷыдала иахьа изызҳауа, атцаралашара иашьтоу аҽар) ирдыруазарц ҳара ҳабиԥара атцарадыррахь зхы зырхаз, ҳажәлари ҳаԥсадгьыли ирыхәаша ҷьара акыр ҳзыԥатцозар ҳәа ихәыцуаз, згәы еибафоз, имариамыз, ԥынгыла шәкы зныжьлаз, еилашәа-еилытцуаз аамта иатәыз амѡа ишанысыз. Уимоу, Сталин даныԥсы, ихатара культ ҭәҭәала ианақәызба ашьтахьгьы, Асовет Еидгыла баҕьаҙа ишгылазгьы, ақыртцәа Аԥсны ирымаз аҳра нагҙаны атцыхәа ԥтцәамызт, рполитика хәымга ҳара ҳзы маҙа-аргама иаҳәац аҳәон, иауц ауан.

Абартқәа зегьы раԥхьаҙа ақыта школқәа рҽеы атцара зтцоз ҳабиԥара рцәа-ржьы иалсны ирныруан, рбызшәа рҽеызхыз, аԥсуа школқәа азыркыз амчра ацәымгра лоунытә ирныруан, иартынчуамызт, иарҽеыхон, амч ҷыц ацнатцон рыпсадгьыли, рыжәлари, рхатәы бызшәеи рышԥа ирымаз абзиабара, апатриотизмра.

Аѡада зыҙбахә сҳәаз – агеография аматәар артцаѡы иажәа шҳамқәа иахьагьы ианысгәалашәо сцәа-сжьы стыпсаауеит. Шевардназеи, Иоселиании, аинрал ԥамла Ԥарԥарашвилии, урт рбандеи рхаҽсахьақәа ашьаҙа-гәаҙа рҽыкәкәа саԥхьа иаацәыртцуеит.

Ѡбагьы, абри иԥстазааратәу афакт иахьа ҷыдала исгәалазыршәаз абыржәы зыѡра саҽу астатиа зызку, Аԥсны антытцгьы ибзианы ирдыруа аҳәынтқарратәуааҩларратә усзуѡы, зажәеи зуси раҙоу, иԥхылдоу, зыхшыѡ тцару атцарауаѡ, афилософ Олег Нестор-иԥа Дамениа иоуп. Уи аѡада зыҙбахә инатцшьны исҳәаз аамта уадаѡ иахаану, изыхтынхьааз, аха насыпны уи аҙеибафара ду лыпхала иаиааиз дреиуоуп. Ақыртуа милатеилыхцәа рполитика хәымга ҳабиԥара рахьтә заԥаѡы аҽытцахәхада. Урт рыпсадгьыли рыжәлари рҽахәы рхәартә, рмилат интересқәа рзы иқәпартә, ирыхьчартә еиԥш алшареи адырреи ирылыхәдаартәеит. Ари цәыз ҭәҭәан ҳажәлар ртоурыхтә ԥстазааратҽы. Аха, еитасҳәоит, убас шакәызгьы, зхатцкы сцаша ҳабиԥара, ирылиааит агәыртқәыли агәеилгареи бзиа змаз, ажәлари, аԥсадгьыли, абызшәеи зегьы ишрыцку аханатә издыруаз атцеира. Ари, жәаҳәарада, насыпын уамажә зхызгахьоу аԥсуа жәлар ԥхьаԥатәи ртоурыхтә

лахьынҵазы. Аха ари ҷыдала азааҭгылара зҭаху даҽа зҭааароуп, араҟа исзаԥшьуам, исзаарбуам.

Аԥхьаҩ, ухатцкы, Олег Нестор-иԥа Дамениа ихы, итцыхәа, дызустоу уара ибзианы дшудыруагьы, имыцхәым ҳәа сгәы иаанагоит абраҟа иаазгар, ааскьаза, сара сыҳәарала, ииҩыз инысмҩа аҟнытә еиҳа ихадароу ҭыԥқәак. Уи еиҳагьы иҳаилнаркаауеит здырра ҭаулоу ҳаԥсуа ҭарауаа дуқәа дшырхаҭарнак иашоу. Уажәшьҭа ажәа аҳҭап, иара ахатцкы, анысмҩа:

«Сиит 1937 шықәса нанҳәа мза 15 рзы, Гәыԥ ақыҭа, анхаҩы Дамениа Нестор Абрагь-иԥа итаацәараҽы. Сан Луба – Ҟәурасҟәуаԥҳан, Мықәтәиин. Ақыҭаҽы зыхьзи зыжәлеи еидкылан ирҳәоз дреиуан саб. Ари аныԥшуеит ашәҟәыҩы Заз Дарсалиа игәалашәараҽгьы. («Аԥсҭазаара аҟнытә», ашәҟәҭыжьырҭа «Алашара», Аҟәа – 1963 ш.) Саб иаҳәшьцәа Малиха, Маниа излархәаз ала, Аҳ иԥа Гьаргь Аԥсныҟа ахынҳәра азин аниоу, Ԥақәашь ауахәамаҽ данныҳәа ашьҭахь, ицыз шьыжьхьафараҳәа ҳаҩнаҭахьы дымҩахыргеит. Кәтол ақыҭа аҽырхәмарраҽ ихьыз амашәыр иахҟьаны, 1941 шықәсазы саб иԥсҭазаара далтцит.

1944 шықәсазы аа-класск иҟаз Гәыԥтәи ашкол сҭалеит. Уи саналга, атцара стцон Ԥақәашьтәи абжьаратә школ аҽы. Араҟа срыхьзеит артцаҩцәа дуқәа: Чачхалиа Аугьан, Аҳашба Иона, Ԥачлиа Енвер уҳәа, убас аҙәырҩы. Ашкол аҽы атцара саналга, 1955 шықәсазы сҭалеит А. М. Горки ихьз зхыз Аҟәатәи аҳәынҭқарратә педагогикатә институт афилологиатә факультет. Араҟа срыхьзеит Нестор Лакоба ихаан Урыстәылантәи иааиԥхьаз атцарауаа дуқәа аҙәык-ҩыцьак. Урҭ рыдагьы алекциақәа иаҳзаԥхьон: Зиҙариа Гьаргь, Бҕажәба Хәыхәыт, Инал-иԥа Шалуа, Ԥачалиа Шәарах, Агрба Аазиз, Ладариа Маргарита, Гәлиа Татиана, аиҳәшьцәа Екатеринеи Ҭамареи Шьаҟрылаа, Ҳазарат Аргәын уҳәа, убас аҙәырҩы.

Аинститут саналга, 1960-1962 шш. рзы арра сыҟан. Уи саналга, ҩышықәса Гәыԥтәи абжьаратә школ аҽы аус зуан, исымаз азаанат ала. 1964-1966 шш. рзы Зиҙариа Гьаргь иабжьгарала, аус зуан Аҟәатәи апедагогикатә институт аҽы еиҿкааз акомҿар еидгыла амаҙаныҟәгаҩыс. 1966-1969 шш. рзы атцара стцон Москва ақалақь, СССР анаукақәа ракадемиа иатәыз Афилософиа аинститут аспирантураҽы. 1970 шықәсазы иара абри аинститут аҽы исыхьчеит акандидаттә диссертациа.

Москва сыҟазаара сдунеихәаԥшышьа акыр ианыԥшит. Сара уа исыман алшара – адунеи аҽы еицырдыруаз аурыс философ дуззақәа, аԥсабара аҭцаараҽы аартрақәа ҟазтцахьаз атцарауаа лассы-лассы рзыҙырҩра. Урҭ даара акыр идырманшәалеит аԥсуаа ҳмилаҭтә дунеи аилкаарагьы. Усҟан Москва исоуз адырра ҳәаақәнатцон аԥсҭазаараҽ иааныскылоз апозициа. Уи иахҟьаны Аԥсны имҩаԥысуаз аполитикатә ԥсҭазаара сзеилымкаауазшәа, насҭха аганахь агылара схы исзаҭәашьомызт. Хаҭала срылахәын 1978 шықәса рызтәи ахҭысқәа. Срылахәын урҭ рышьҭахь ицоз ахҭысқәагьы, иара аибашьрагьы налатцаны.

1970-1975 шш. рзы аус зуан Аҟәа иҟаз Қырҭтәылатәи асубтропикатә институт афилософиа акафедраҽы доцентс. 1975-1997 шш. рзы Аԥснытәи аҳәынҭқарратә университет аҽы афилософиа акафедра еиҳабыс аус зуан. 1984-1997 шш. рзы аус зуан иара убасгьы проректорс иара абри ауниверситет аҽы.

1992-1996 шш. рзы Аԥсны Иреиҳазоу Асовет (Апарламент) депутатс салхын. 1998-2006 шш. рзы аус зуан Асоциалтә екологиа алабораториа еиҳабыс Адыгеиатәи аҳәынҭқарратә университет аҽы. 2006 шықәса инаркны иахьа уажәраанҙа аус зуеит Аԥсны Ахада иҟны иаԥҵоу астратегиатә ҭцаарақәа Рцентр анапхгаҩыс. Исанашьоуп Аԥсны «Ахьз-аԥша» аорден аҩбатәи аҩазара.

Абарҭ ашықәсқәа рыѡнытцҟа снапы итцысхыз аҭцааратә усумҭақәа рхыпхьаʒара маҷʒам. Урҭ рахьынтә икьыпхьу рхыпхьаʒара 100 инархыҳәҳәоит. Авторс сызмоу аусумҭақәа ҭытцхьеит: Москва, Санкт-Петербург, Киев, Алма-Ата, Қарҭ, Ереван, Ирваин, Сҭампыл, Анкара, Нальчик, Маиҟәап, иара убасгьы Аҟәа. Атцарауаа рыѡнытцҟа икьыпхьу арҭ аусумҭақәа рыхә ҳаракны ишьоуп. Уи иабзоураны еиуеипшымыз жәларбжьаратә атцарадырратә конференциақәа, асимпозиумқәа, аипыларақәа срылахәын».

Аѡада ҳзыпхьаз Олег Дамениа инысымѡа апхьаѡ ианаҳәо, иеилнаркаауа рацәоуп. Уи тцарауаѡк, философк, насгьы апсуа патриотк иаҳасабала дызнысыз апсҭазааратә мѡа, ҳәарас иаҭахузеи, ақыҭа ҷкәын изы имариамызт, еилашәа-еилытцуа аамҭа иацын ауадаѡрақәа маҷымкәа. Аха апсабара инаҭаз абаѡхатәреи иҭәҭәаз, ицқьаз ихаҭареи ирыбзоураны уи урҭ зегьы дыриааины, инапхьарҟәҟәааны ипсадгьыли ижәлари рҽахәы, иарбан ҭагылазаашьалак аҽгьы, дымшәа, дмырҳа, дхьапшкәапшуа акәымкәа, аҕьараҳәа изҳәо тцарауаѡны, философны, ҳәынҭқарратә-уаажәларратә усзуѡны нахьхьиʒа аахыс Апсны азы, ажәаҽ ишырҳәо еипш, зхы аҵьыка ықәызхуаз, иахьагьы иқәызхуа, ҳгәыҕырҭа ҳапсуа интеллигенциа-ҳтцарауаа аʒәы ҳәа днарытцагылт ихьʒ-ипша ыҟаны, ижәлар ргәыбылра ду иманы. Ас еипш апсадгьыл апсахара, дарбанзаалак изгьы инасып дууп, амала иара уарла-шәарлоуп, апсабаратцәҟьагьы абраҟа акаҷбеира аанарпшуеит, даҽакала иуҳәозар, ус ишабалак аҽааанартцәом анапы ахѡаны иамазарц аҭахушәа.

Сара аханатә еснагь срызҽлымҳауп, ринтерес сымоуп апсуа қыҭақәа (уажәы ҳазҭагылоу аамҭазы иаҳхаагаз аибашьреи, (1992-1993) Ельцини Шеварднаʒеи авторцәас измаз аекономикатә блокадеи рышьҭахь рхаҽра иааубартә рҽахьеиҭаркыз хьааумгарц залшом)

ирылиаауа аинтеллигенциа – атцарауаа, ашәҟәыѡѡцәа, аҟазарауаа, аҳәынҭқарратә-уаажәларратә усзуцәа, насгьы урҭ еиҳа апсуа гәы рызҭоушәа збоит. Амала исыздыруам уи еипш агәаанагара исымоу ахьынтәаазгаз. Иҟалап, схаҭа ашьха қыҭа пшʒа Арасаʒыхь сахьиз, сахьааʒаз акәзар ус сзырхәыцуа, исзырбо. Иҟалап, ҳаинтеллигенциа рхаҭарнакцәа рыбжеиҳарак ҳапсуа қыҭақәа рҽы иахьиз, иахьааʒаз, «рыпсадгьыл хәыҷы» ахьакәу азы акәзар? Ус акәу, егьыс акәу, аиашатцабырг ахҭа хҭапшны иаҳҳәозар, ҳапсуа қыҭақәа роуп Апсни апсуареи гәашьамхыс иатцоу, псҟыс иамоу, еиқәырханы измоу. Убри аҟнытә ҷыдала ҳқыҭақәа ҳалапшхаа рхызароуп, игәцаракны иҳамазароуп, аекономикаҽгьы, акультураҽгьы, адемографиаҽгьы аизҳазы-ҕьара аиоуртә, иҽиартә, иҕьацалартә еипш.

Абриаҟара зхысҳәаауа, салазгалаз сыстатиа, афырхатца хадагьы абаѡхатәра еицамк змаз апоет Сарион Ҭаркьыл иажәеинраалак аҽы ишиҳәахьоу еипш, ақыҭантәи ауп дшааз. Олег Нестор-ипа Дамениа иқыҭа Гәып апсабара апшʒара анаѡсгьы аҭоурых тцаула амоуп, иалиаауеит жәынгьы-ҽангьы апсуара псҭазаарас измоу ауаа хатәра нагақәа. Урҭ зегьы араҟа реиқәыпхьаʒара ҳалагом, мацара иаҳгәалаҳаршәап ааскьатәиқәа иаарылукааша ашәҟәыѡѡцәеи, атцарауааи, аҳәынҭқарратә-уаажәларратә усзуѡцәеи пыҭѡык рыхьʒқәа: Заʒ Дарсалиа, Владимир Дарсалиа, Алықьса Гогәуа (Чампазра аҳабла), Шалуа Инал-ипа, Хәыхәыт Бҕажәба, Михаил Бҕажәба, Алеко Гәарамиа, Сергеи Зыхәба, жьра-цәарала апсуаа ирылахәыз Петра Ҷараиа, Апсны ақырҭуа меншевикцәа ралцареи Асовет мчра ашьақәыргылареи рзы ицоз ақәпара иалахәыз, зыхгьы ақәызтцаз Степан Қапба... Арҭ ауаа (урҭ рахьтә зыпсҭазаара иалтцхьоу рацәаѡуп, рыпсаҭа шкәакәахааит), араҟа зыʒбахә сҳәаз, исымҳәазгьы убрахь инарылатцаны ақыҭа Гәып,

исахьаркшәа иуҳәозар, аҭоурых иадаҟьаҟәоуп, ахьӡаҧша ҭызгаз, Аҧсынгьы уи анҭыҵгьы еицырдыруа иҟазҵаз ҵеицәоуп. Аҧсуаа баша ражәа иалам ҳҵеира Анцәа ду иумырӡын, аҷиара, аизҳазыҕьара аҟәашьзааит ҳәа. Ари ахшыѡҵак ныҳәаҧхьӡык иаѡызоуп аетнографиа аганахьала уахәаҧшуазаргьы.

Аѡада ишазгәасҭахьоу еиҧш, абжьуаа рҷгьы анҭыҵгьы еицырдыруа абри аҧсуа қыҭа даҵеиуп, уи агәадураҟәа дыруаӡәкуп Олег Нестор-иҧа Дамениа. Уи ус дыхьӡырҳәаганы, ижәлар дыргәаҧхо дҟазҵаз инымҵәаӡо мал-шьал дуки, аҟлан баагәара зкәыршоу ахан хьыҵәцареи, насгьы ҳәынҭқарратә чын дуӡӡак иманы акәӡам. Уи ижәлар гәакьа ҳаҭыр зиқәырҵо, дзырҭаху, урҭ рышҟа имоу абзиабареи, рхьаа ахьихьаауи ргәырҕьара ахьигәырҕьароуи, ҵарадыррала иажәеи ихшыѡи иахьеицнаргои, рҷахәы аҕьараҳәа иҳәо дахьыҟоуи рзоуп.

Олег Дамениа ҵарауаѡк, философк иаҳасабала иѡымҭаҟәа акьыҧхь аҷы аҧсышәалеи урысшәалеи ицәырҵуа ианалага нахыс сара зҷлымҳарала урҭ срыҧхьон, агәахәарагьы сырҭон ирҷаҟәаз ҳабиҧара раамҭа уадаѡӡа иалиааз ҵарадыррала дахьынӡахалаз анызба, сацәымѡашьо агәрагьы згеит аҧсуа ҵарауаафилософцәа рхыҧхьаӡараҷ абаѡхатәра змаз аӡәы дышрыцлаз аҟара. Уи еиуеиҧшым ашықәсқәа рзы инапы иҵыҵыз ифилософиатә-ҭҵааратә усумҭаҟәа, имонографиаҟәа ишьҭырхуа апроблемаҟәа аҧсуа жәлар рполитикатә, рсоциалтә, рекономикатә, рдоуҳатә ҧсҭазаара аҵкарқәа зегьы нацәаҟәкыла ишырхьысуагьы, уа мацара иаагылаӡом, уи аҳәаақәа ирҭыҵуеит, амҷхак аманы иҭырҵаауеит иахьатәи ҳаамҭазтәи адунеизегьтәи афилософиа ауаажәларратә ҧсҭазаараҷы иқәнаргыло, ӡбатәыс, «ҟаҟатәыс», еимактәыс ицәырнаго аглобалтә зҵаараҟәа жәпакы, насгьы ихадароу уи иахьатәи ҳазхаантәиу аҧсҭазаара мацара акәымкәа,

аханатә аахыс здац-ҧашә ҵаулоу, азқьышықәсаҟәа рыжәпара иргәылсны, ҟыбаӡыба згымкәа, ҭҵаарадыррак аҳасабала иааua, афилософиа аҭоурых аҵахь дылбааны ҳалаирҧшуеит, ҳҳаҷы иаагартә, абри амаҭәар азы аилкаа бзиа ҳауртә аҟынӡа.

Сара араҟа хықәкыс исымам, насгьы изызӡарызеи, иахьысзанааҭым аҟнытә сымчгьы ақәхом Олег Дамениа асовет аамҭазгьы иара уажәгьы актуалра змоу ифилософиатә ҧҵамҭаҟәа ирызку, аҧхьаѡ узы ихатәроу, кыр узҭо, аҭҵааратә ҟазшьа змоу ахҳәаа аҟаҵара. Акы, уи иага дзанааҭуаѡызаргьы, ибзианы дазыҟаҵазаргьы статиак ацәа изҭагӡом, амҷхак зладуу ала, мҟәыҵаӡашьа амаӡам. Ѡбагьы, уи аҧсуа философиатә ҭҵаарадыррaҷы ҷыдала монографиатәла аҭҵаара зҭаху, иаҧсоу обиектны иҟоуп, насгьы уи зылшаша афилософцәа роуп, ирацәамзаргьы, Анцәа илыҧхала, урҭгьы ҳамоуп. Сара араҟа мацара инымѡатәшәа, насгьы ҧхьаѡык иаҳасабала уи ифилософиатә ѡымҭаҟәа асовет аамҭазгьы иара иахьагьы урҭ аҭҵаарадыррaҷы иглобалтәу аҵакы шрымоу азгәаҭан исгәаласыршәеит аҟара ауп ҷыц иҭыҵыз ишәҟәы «Акультуразы ацәажәараҟәа» инамаданы.

Абри ашәҟәы иаҧхьалак имѡашьо ибоит, уи автор иазыҟаҵо, дызлацәажәо, дзыхцәажәо, иҭиҵааua аобиект – адунеизегьтәи афилософиа ахы-аҵыхәа, днавсуа-аавсуа, ма хыхь-хыхьлашәа акәымкәа, уи знысхьоу аҭоурых мѡеи ахырхарҭаҟәеи, нас урҭ нахьхьиӡа аахыстәи афилософиа аклассикцәа рыхшыѡзцараҟәа, рдунеихәаҧшраҟәа, реиҷагыларақәа уҳәа иааҵьоушьартә аҟынӡа издыруа, иҭҵааны измоу аҵарауаа дуқәа дышрыжәлантәу, дышреиуоу.

Ари аусумҭа автор ҭҵаарадыррала ишьақәырҕәҕәаны, ииашоу ауасхыр азышьҭаҵаны иҭиҵаауеит зымҷхак ҭбаау, ашәышықәсаҟәа иргәылсны, епохацыҧхьаӡа рҷырҷыцуа, мамзаргьы зны-зынла ишь-

ҭрақәланы иаауа афилософиатә проблемақәа. Амала, урҭ ирықәыҕәҕәо аидара зынӡа ихьанҭамхарц, реилкаара иззанааҭуаҩым аҧхьаҩгьы имарианы игәникыларц азын аҭарауаҩ иалихит ианаалоз, истандартәым алекциатә форма (аметод ҳәа азуҳәаргьы ауеит), ҵьара-ҵьарагьы акультуреи афилософиеи рзы ицо ацәажәарақәа рыхшыҩҭак ҳәаақәызҭо, автор иарҕьажәҩаны ивагылоу аперсонажқәагьы, иаҳҳәап, Амра, Ахра, Инал. Аҭыхәтәантәи аперсонаж аусумҭа автор ихаҭа акырӡа дугәалаиршәоит, ицәа ихубаауеит, уимоу, ицаҳәцаҳәо иҟоу бзиабарак угәаҭаҽ инижьуеит:

Ашәҟәы «Акультуразы ацәажәарақәа» шьақәгылоит ихадаратәқәоу ҧшь-хык рыла. Актәи «Кавказтәи акультуразы алекциақәа». Уи ахаҭагьы ҩ-хык амоуп: Актәи алекциа, Аҩбатәи алекциа. Абарҭ ахқәа рҽы апрофессор Олег Дамениа иааирҧшит адырра ҭаула, даҽакала иуҳәозар, афилософиатә дунеихәаҧшра аҳәаа амҽханакуа иҭиҭааит Кавказ ҧагьа иашьагәыҭу ажәларқәа ижәытәӡатәиу ркультура хыҭхырҭас, аҭоурых ахьынтәаауа, насгьы урҭ ажәларқәа иаарыкәыршаны иҟоу аҧсабара ссир аҭагылазаашьа иауаршәаны рдоуҳатә культура аҽиара ишаныҧшыз, рмилаҭ хаҽсахьа (рынхара, рынҭыра, рыбзазашьа, рқьабзқәа, рытрадициақәа уҳәа убас иҭегьы атрибутқәа нацҭаны) шышьақәгылаз.

Арҭ азҭаарақәа рҽы автор иҭҭааратә обиект иаҭанакыз ихараӡаны ашәышықәсақәа илҭаҳәахаа иргаз, ажәытәтәи аҧсҭазаара злаҟаз, аҧсы злаҭаз, ишеилашуаз амацара акәӡам (уи ихадаратәны ишаныҧшуагьы) ифилософиатә хшыҩзцара алаҧшҳәаа иҭнагаз, критикатәла дызхәаҧшыз, иҟаиҭаз алкаақәа иахьатәи XXI ашәышықәсазтәи ауаажәларратә ҧсҭазаараҽы ҭакыс иамоу, хаҳарас иалоу, ҧхьаҟатәи аҭоурыхтә лахьынҭа иаҭагылазаашьахо уҳәа жәпакы аҧхьаҩ ддырхәыцыртә,

иааикәыршаны иҟоу аҧсҭазаара (аҧсабарагьы аҧхьа инаргыланы) дагәылаҧшны, иазеиҕьуи иаҧырхагоуи еилырганы ибартә еиҧш, ишьаҽақәа ииашаны, имбыруа еихигаларц иҭанаҳәо рацәоуп.

Аҧсуа философ иаахҭәаны анализҟаҭарала иҳәоит, иаҳирбоит иахьатәи еибарххара згым адунеиаҽ ҭыхәаҧҭәарада ицо аглобалтә еиҭакрақәа, аҽыҧсахрақәа, ажәыларақәа, ахьатипатирақәа Кавказ ҧагьа ажәларқәагьы ишырныҧшуа, ишрыхҭынхьаауа уаҭәтәи рыҧсҭазааратә ҧеиҧшхә шәаӡыӡарыла, гәҭынчрыла иазхәыцыртә аҟынӡа.

«Афинтәи оракулақәа рҽы сасра», – ашәҟәы аҩбатәи ахы атәы ҳҳәозар, араҟа зегь раҧхьаӡагьы аҧхьаҩ ибоит, акы, ажәытәӡатәи абырзен философиа аклассикцәа Сократ, Платон уҳәа абри иуаароу адунеи гәымбылҵьбараҽы ауаҩы иҧсҭазаара ишахәаҧшуаз, ишеилыркаауаз, аҧсреи абзареи иреизыҟазаашьаз, рышьхәа шеивҭаз, хра зуази изымуази иарбаныз, нас ауаажәларра рҽы абзазара еснагь иҭышәынтәалазарци аҽиареи дыррала аизҳазыҕьареи рыманы иҟаларци рзын иарбан моралтә ҧҟарақәаз изыдгылатәыз, амҩа зҭатәыз, мамзаргьы изҽагылатәыз.

Ҩбагьы, абраҟа зегьы иреиҳаны иааҧшуеит ҳҭарауаҩ ду ҭарадыррала заҟа дазыҟаҭоу, иҩаӡара ҳараку. Ус адагьы, ҳәарас иаҭахузеи, уи изыҭҭааауамызт иуадаҩӡоу, амжәа адацқәа реиҧш еиларсу, ақәра ду змоу афилософиа ажәытәи аҽатәи рдунеиқәыҧшылара наҟ-ааҟ еимаданы. Иара убас еилыхха иаарҧшуп дара ажәытәӡатәи абырзен философцәа рыҭҭаамҭақәа, рҳәахьақәа, реиқәымшәарақәа, иаарыкәыршаны иҟоу аҧсҭазаареи аҧсабаратә цәырҭрақәеи блакала ҳәаак иҭацаланы ахәаҧшра шамуа, уи иахылҭуа еиуеиҧшым ахшыҩзцарақәеи агәаанагарақәеи хаха ишеиҽагылауа, диалектикала ишымааибуа уҳәа жәпакы.

Олег Дамениа зҩымҭақәеи зҳәахьақәеи ҭиҭааyа, дзыхцәажәо афилософиа аклассикцәа изнысыз, изҭысыз, рыпсҭазаара иахҭынхьааз, изхааныз ауаажәларра дара ишырзыҟаз, ирлахьынҭахаз уҳәа иҿаҿаʒа уапхьа иаацәыригоит иацы иҟалазшәа апсыпха рылаҭаны. Ус шакәу арҭабыргуеит ахшыҩҭра дуқәа Сократи Платони рнысымҩа амацарагьы.

Ҳзыхцәажәо ашәҟәы ахәҭа ахаҭабзиара ҳаразкуа, ҳадзыпхьало аҷыдарақәа ируакуп: акы – уи абжьаапнытәи ахархь пхьаҩгьы уаҟа излацәажәо апроблемақәа апсҭазаара философиатәла азхәыцра, анализ азура, аиҿырпшра аметод ала азнеира, аиҿыхырҭақәа раарпшра аилкаара ахьизымариоу. Ҩбагьы – ииасхьоу аҭоурых аамҭа азын мацара акәымкәа (уи аганахьала уахәапшуазаргьы, иаҳҳәап амацара акәзаргьы ҟәыншьашьа амаʒам, ихатәран иаанхоит аҭҭаарадырраҿы) иахьатәи иуадаҩу (апсуаа ҳзы мацара акәым ас зысҳәо) апсҭазаарахьгьы ҳхьанарпшуа, ҳаихьымʒа-еипымʒарақәа, апсабара иҳаднарҷаблаз, ауаҩытәыҩса иҟазшьарбагоу ҳапсыҿрақәа рышә-гәашә ҳнаганы ҳаланаргылоит ҳморали ҳхы мҩапгашьеи ҳрызхәыцыртә еипш.

Апсуа философ ифырхацәа (аҩада зыʒбахә сҳәахьоу) авторгьы рыгәҭа днаргыланы, ируа, ирҳәо, иҭырҭааyа, анализ ззыруа, апсҭазаара аҭабыргхаҭа иҳасабтәны ицәырнагаз апроблемақәеи аамҭеикәшара ацәқәырпа млашьқәа ирыхәлабгахьоу аҭоурых адаҟьақәеи аарпшны XXI ашәышықәса ауаҩы ирбара, ахсаала ахыхра иактуалтәу темоуп, насгьы имариоу акы акәʒам дарбан философзаалак изгьы. Ари азҭаара ҷыдала афилософиа иаҭанакуа аҭҭаарадырраҿы амилаҭқәа зегьы еицырзеипшуп, полиуск аҿы игылоуп еилашәаеилыҭуа аамҭа иахаҿсахьақәаны.

«Афинтәи оракулақәа рҿы сасра» ҳәа захьʒу ахы аҟны иумбарц залшом ҳапхьаҩ ҷыдала игәы иахәо, даҿа деталькгьы. Уи, жәаҳәарада, ҳапсҭазаараҿы иҟан, аха апсуа философиатә ҭҭаарадырраҿы, сара иахьынʒаздыруа, уи аʒбахә аʒәгьы имҳәацызт, рапхьаʒа акәны иахьызбаз апрофессор Олег Дамениа абыржәы сзыхцәажәо иҩымҭаҿы ауп. Ҳфилософ ишазгәеиҭо еипш, ажәытәʒатәи абырзенцәа арҿиараҿы аҟыбаҩ ҷыда рыман, ус шакәу иазааҭгылахьеит аҭҭааҩцәа аʒәырҩы. Урҭ ркультура ҿыгҳара-ҿыгҳарала еилаз шьаҭас (гарас) ирзыҟалеит Мраҭашәаратәи атәылақәа рцивилизациа аҿиара апроцесс зегьы аҟны. Уи анырра ҟанаҭеит афилософиатәи ахшыҩзцарақәеи аҭҭаарадырракәеи рҿы мацара акәымкәа аҟазараҿгьы, амузыкаҿгьы, архитектураҿгьы иапҭахеит зыҩаʒараҿы ахалара мариам, зегь рыла иҿырпшыгоу адоуҳатә мазара.

Сыззааиуа, ҳҭарауаҩ ду абри ижәытәʒатәиу ацивилизациа иалибаауеит Кавказ иашьагәыҭу апсуа жәлар рдоуҳатә культура ду. Уимоу, ҳапрофессор илапшҿабаны ибоит (иҭиҭааит азоуп изибо) ажәытәʒатәи абырзен культуреи апсуа культуреи типологиала иахьеипшу, иахьеиқәҿырҭуа шмаҷым. Убри азоуп уи иаартны апроблема ықәыргылауа изиҳәо: «...Большой интерес, на мой взгляд, представляет сравнительный анализ структурной организации социального жизнеустройства человека в сельской общине Древней Греции с одной стороны, и абхазской – с другой, функциональный анализ древнегречекого полиса и этноса на Кавказе и др»[1].

Ажәытәʒатәи абырзен философиа аклассикцәа – Сократи Платони реипш иҟаз рдоуҳатә ҭынха адунеизегьтәи ацивилизациазы иахьагьы аҭакы шмыʒыц, апсымчхара доуҳара шамоу апсуа философ иусумҭаҿы арахәыц ҟапшь еипш иагәылсны ицоит, насгьы уи

[1] Олег Дамениа. Беседы о культуре. Сухум: Абхиздат. С. 81.

ҳашьҭахьқагьы ҳҳьарԥшуа, ҳаԥхьаҟатәи ҳԥеиԥшгьы акыр ҳазхәыцыртә, еилашәа-еилыҭуа аамҭа ҳҳаҷы иааилартә еиԥш иауаршәаны. Машәыршақә акәзам Олег Дамениа абри ахшыѡзцаразы изиѡуа: «Завершая наш разговор о межкультурных параллелях, я хотел бы еще раз вспомнить поистине великого мудреца, всех времен и народов. Сократ остался не только в живой памяти многочисленных его друзей и последователей, он – достояние всемирной истории, в том числе и абхазской. Только нам следовало бы почаще обращаться как к нему, так и мировой классике. Основание ее может помочь нам в укреплении жизнеспособности нашего национального мира»[1].

Ҳзыхцәажәо ашәқәы иануп (аԥсышәала иѡу) «Аԥсуа культура иазкны алеқциақәа» ҳәа зыхьзу, азеиԥш хы змоу х-лекциак: «Ауаѡытәыѡсеи акультуреи», «Аԥсуа культура атипологиатә хаҷесахьа ашьақәыргылара», «Акультуреи анхамѡа аиҷкаареи ашьхараҷы». Арҭ ахлекциакгьы хазы-хазы иганы урыхәаԥшуазаргьы аԥсуа культура философиатә хшыѡзцарала иҭызтцааура, насгьы ԥхьаҟагьы ирыцуҭар зылшо, еихаҳара зуа монографиақәоуп ҳәа иуԥхьазар алшоит. Уи ахыхьгьы араҟа иҟоуп аԥхьаѡ иаразнак илаԥш иҭашәо даҽеакгьы. Уи убри ауп: адунеи аҷы иахьа зымҽхак есааира иҭбаахо, иҭаулахо аглобалтә кризис (аԥсеихәлахара), аҳра акырц ианжәыло аамҭазы ҳаҭтцаарадырраҷы раԥхьаза акәны аԥсуа культура, адунеитә цивилизациа излахәҭаку ала иахәаԥшны, аиҷырԥшратә метод анализ ахархәарала, насгьы ѡазара ҳаракыла иҭызтцааура ишыртәышьтроу уаѡы ибоит. Уигьы, ҳәарас иаҭахузеи, ашәқәы «Акультуразы ацәажәарақәа» ахаҭабзиареи актуалреи ртәы зҳәо факторуп.

[1] Иара уа, ад. 149.

«Аԥсуа культура» иазку ах-лекциакгьы ирзеиԥшны автор ирыцитцаз аԥхьажәаҷы ишазгәаҭо еиԥш, иахьа ауаѡытәыѡса дшаҟьшаҟьо, дбалыбаҭо, иҟаитцара изымдыруа аҟазаареи аҟамзаареи дрыбжьагылоуп, избанзар, атцарауаа излархәо ала, ҳапланетаҷы ауаѡытәыѡса иҟазаара иамоу агарантиа (анарха) есааира аԥсыҽхара иаҷуп. Иалшоит ауаѡы адунеи данызаар, аха убри аамҭазгьы илшоит ихы еиқәирхаргьы.

Ҳҭарауаѡ ду Олег Дамениа ишазгәеиҭо еиԥш, аԥсабара адиалектика аҭтцаѡцәа дуқәа рыѡнытқа абри азтцаараҷы иҟоуп еиуеиԥшым еиҷагылоу агәаанагарақәа. Урҭ рахьынтә цьоукы излархәо ала аԥшзара иалшоит ауаѡытәыѡса иеиқәырхара. Аурыс шәкәыѡы ду Ф. М. Достоевски ихаҭагьы адунеи еиқәзырхо аԥшзара ауп ҳәа иԥхьазон. Даҽеа цьоукы излархәо ала ауаѡытәыѡса иеиқәырхара зылшо абзиабара, атцабырг роуп ҳәа иахәаԥшуан.

Аԥсуа философ Олег Дамениа арҭ ауаа зызбахә ҳамоу азтцаараҷы ргәаанагарақәа зладыртцабыргуа (урҭгьы ыҟоуп, ҳәарада) аргументқәа ртытуа дрыламлакәа, иааркьаҷены, аха ахшыѡтцак тцарны иҳәоит ихатә гәааанагара. Абар ахаҭагьы: «Аха, рыцхарас иҟалаз, дара аԥшзара, атцабырг, абзиабара, акультура рхаҭақәагьы иахьа еиқәырхатәхеит. Урҭ еиқәзырхо ҳәа иара ауаѡы ида даҽеа мчык ыҟазам. Аԥшзара, атцабырг, абзиабара, иааизакны иаххәозар, акультура реиқәырхара ауаѡы ианилшо убасҟан ауп, урҭ рыла ихы аннықәиго. Адоуҳара арҕәҕәарада иҟазам даҽеа мчык, изылшо ауаѡытәыѡса иеиқәырхара. Ауаѡы ѡнытқала дыԥшзамкәа, икәшамыкәша иҟоу аԥшзара изгәаҭазом»[1].

Олег Дамениа ифилософиатә лкаа аԥсҭазаара атцабыргхаҭа алакҭа дҭаԥшны иҳәоит, насгьы дызлацәажәо аглобалтә зтцааразы иҟоу еиуеиԥшымкәа еилаҕьахьоу

[1] Иара уа, ад. 273.

агәааанагарақәа инархыҳәҳәо аҟынӡа. Абри амацарагьы иамҳәоит Гәыԥтәи ақыта ҷкәын философк иаҳасабала идунеиқәыԥшылара атбаатыцәра, атцаулара!

Аԥсуа культура ҳаамта агеокультуратә хаҿсахьеи, акультуреи абиосфереи, акультура асоциалтә функциақәеи, акультуреи ацивилизациеи ахыҷәки ахшыѡтцаки, аметодологиатә згәатарақәеи, аԥсуа культура атипологиатә хаҿсахьа ашьақәгылареи, аԥсабаратә ландшафти, ашьхауаѡы исоциалтә хаҿсахьеи, дызустадаз ажәытәтәи аԥсуа, дынхаѡызу, деибашьѡызу, рҿы ишьтырхуа апроблематә зцаарақәа автор илшеит тоурыхтәла днагәылалаланы, зыгәра угаша, ихаутцаша аргументқәа рыла иртцабыргны, иааизакны аԥсуа культура (ажәытәгьы аҿатәгьы шәхак еиԥш инеилатцаны) иахьатәи ҳаамтазтәи афилософиатә тцаарадырра ѡаӡараҿы иѡаганы атцаара, аарԥшра, насгьы аԥхьаѡ ихатагьы идгьылтә ԥстазаара ахыҷәки, ахшыѡтцаки, ԥхьаҟатәи илахьынтцеи, зҟьышыҷәсала иааува аԥстазааратә ԥышәа тцатцгәыс иатаны, дазхәыцыртә, алкаа иаша ҟаитцартә еиԥш дыҷәнарԥшуеит.

Аԥхьаѡ ухатцкы, ишубо еиԥш, араҟа аҳәатәы итцегьы ирацәаны ишыҟоугьы уаҳа салалом, иацыстцо акы затцәык ауп. Афилософ Олег Дамениа аԥсуа культуразы нацәаҷәкыла иаԥитцаз афилософиатә тцаамта ибзианы аилкааразы астатиа, иагьа ижыцәзаргьы, азхом, ахата иаԥхьатәуп иазхәыцны, избанзар, амшә ахата збази ашьта збази ҳәа шырҳәо еиԥш, усҟан уи иузыннажьуа, иуанаҳәо, узырхәыцуа рацәахоит, насгьы, ҳдоуҳатә культура адлаԥса ҳдунеитә ҟазаара штцакыдоу, ԥхьаҟагьы, узеилаҳаша ԥеиԥшхә бзиак шамооува ухаҿы иааганы ургәыладырԥшуеит ҳмилат ҳдырра рҿыхауа.

Абраҟа иацыстцоит даҽа хшыѡзцаракгьы. Заҟа ибзиаз атцааратә усумта «Акультуразы ацәажәарақәа» иагәылоу «Аԥсуа культура» ҳәа азеиԥш хыс измоу ахәта

хазы шәҟәыкны, итцегьы инацта-ѡацтаны, ихартәааны аԥсышәала итыжьзар. Избан акәзар, ус иҟоу хаҳара злоу ашәҟәы акәым, изаҳамҳәарызеи, астатиақәагьы аԥсуа ԥхьаѡ изы иуарла-шәарлаӡоуп, дара акык-ѡбак ихьышәшәа-ԥышәшәа иуԥылогьы рыгыдра лаҟәуп, даҽакала иуҳәозар, аԥсуа ихтынхьааува зегьы рзаарԥшуам.

Ииашоуп, ҳаԥхьаѡцәа (аԥсышәала иаԥхьо рымацара ракәым араҟа зыӡбахә сымоу) аҙәырѡы «ателефон хымпыҿақәеи» (амобилтә) аинтернет системеи иртәыртәхьазаргьы, рҳәоу изахымпо иҟартцахьазаргьы, анцәа ду имтаны, макьана иҳамоуп ҳмилат адоуҳатә мазара згәы азыбылуа, гәык-ԥсыкала изтаху аԥхьаѡцәа. Урт ирдыруеит англыз шәҟәыѡѡы Е. Булвер-Линтон (1803-1873): «Прошедшего не существует, пока будут существовать книги» ҳәа ззиҳәаз, ауаатәыѡса рыхшыѡ иарҿиахьоу иреиҳау ашәҟәы зыԥсоу, ауаѡы иԥстазаараҿы иатцанакуа.

Олег Нестор-иԥа Дамениа ҳзыхцәажәо ишәҟәы аҟны атып рымоуп аԥсуа культуреи аттцаарадырреи ҳаамтазтәи хаҿсахьақәаны иалибааува, изаамтанымкәа зыԥстазаара иалтцыз ѡыцьа ҳтцеицәа нагақәа: Артур Аншба (афольклорист, акритик), Владимир Атцнариа (алитератураттцааѡы, акритик, апоет). Арт ауаа ирызку, акьыпхь збахьоу астатиақәа, аттцаамтақәа маҷым, урт авторцәас ирымоуп еицырдыруа ҳашәҟәыѡѡцәа, ҳакритикцәа, насгьы дара иҟартцаз аттцаарақәеи ахәшьарақәеи лагала бзиоуп ҳәа иԥхьаӡоуп ҳлитератураттцареи ҳакритикеи рҿы.

Артур Аншбеи Владимир Атцнариеи ирызку абарт аѡстатиак рыҿгьы иубоит уи ифилософиатә хшыѡзцарақәа заҟа итцаулоу, насгьы дзыхцәажәо ҳтцарауаа рыѡнытҟатә дунеи аԥсымчхара закәыз, излеибаркыз, рлитературатә-ттцааратә тынха ишахҙыҙаатәу уҳәа убас итцегьы.

Иазгәоумҭар ауам – Артур Аншбеи Владимир Аҭнариеи ирызку истатиақәа ишрымоу излалукааша даҽа ҷыдаракгьы. Уи убри ауп: Олег Дамениа ҳҭарауаа аҩыцьагьы рыҭҭамҭақәа рҭакы еиҭаҳәарала «адәахьы» ицәырымгакәа, рыҩныҭҟа маҽа-маҽа дыргәылаҧшны, афилософиатә хшыҩзцара шьаҭас, уасхырс иаҭаны иааирҧшит урҭ ирыҭаз аҧсымчхара, уажәгьы уажәшьҭангьы акырӡа шрыҭаркуа аҧсуаа ҳдоуҳатә мазарақәа акьан еиҧш ирылыҳәҳәо ҳмилаҭ сахьаркыратә литературазы. Иара убасҭәҟьа иқәрахьымӡахаз ҳҭарауаа дуқәа уаҩытәыҩсак иаҳасабала рыцқьара, иара ахаҭкы, аҧсҭазаара аҽаҧхьа рҭакҧхықәра, рпатриотизмра аазырҧшуа рхаҽсахьақәа (рлитературатә, ҭҭааратә ҭынхазы иҟаҭо анализ иаласаны) ҭыхуп ирхаанымыз, изымбац, иззымдыруа аҧхьаҩгьы агәцәа рхикаартә, бзиа ирбартә еиҧш. Абри адетальгьы, жәаҳәарада, Олег Дамениа идырра ҭаулеи ифилософиатә дунеихәаҧшреи ирыбзоуроуп. Амала, абарҭ ҳҭарауаа дуқәа ирызку астатиақәа рзы аҧхьаҩ имоу гәынамӡара заҭәык ауп. Уи убри ауп: дара ирышьашәалоу, аҧсуа шәҟәыҩҩцәеи аҭарауааи ирызку иҭегьы ахьыҟам, иахьмаҷу. Аҧхьаҩ иҭахуп ҳфилософ изанааҭ хада иалагӡаны, иныбжьаршә-аабжьаршәны акәзаргьы, ҳашәҟәыҩҩцәеи ҳҭарауааи ирыхҳәаау астатиақәа, аҭҭаамҭақәа абас дырра ҭаулала иҩу, иҭҭаау Олег Дамениа инапы иҭыҭны ибаларц, избан акәзар, акы – урҭ ҟазарыла иҩуп, насгьы ҳдоуҳатә культуразы иаҭаху роуп. Ҩбагьы – астатиақәа зызку ашәҟәыҩҩцәеи аҭарауааи, рыҧсы ҭазаргьы рыҧсҭазаара иалҭхьазаргьы еизызганы рырҽиаратә, руаҩытәыҩсатә хаҽсахьақәа еиҳагьы игәылҭәааны, адоуҳара рыҭаны иаҳдырбоит.

Ашәҟәы «Акультуразы ацәажәарақәа» злаҩу абызшәақәа рзы ажәақәак сымҳәар сиашахом. Араҟа ишаабо еиҧш, ахархәара рымоуп ҩ-бызшәак: аҧсшәеи аурысшәеи. Урысшәала иҩу аҭҭаамҭақәа уанрыҧхьо, угәы иаанамгарц залшом урҭ равтор Москва, ма Петербург дизар, дааӡазар ҟалап ҳәа, избан акәзар, убриаҟара ицқьоуп, абырцкал икылхуп аҧсуа философ иоурыс бызшәа. Ари уаҩ дзеигәырҕьо акоуп. Амала, ара иҟоуп иҵьоушьаша акы. Уи убри ауп: Олег Дамениа абжьаратә ҭара қырҭшәала ауп дшалгаз, насгьы ақыҭа школ аҽы. Ирҽаҟәаз абиҧара дреиуан, аха уи иҧсабаратә ҟыбаҩ, игәынкылара, ихшыҩ ҭары ирылшеит аурыс бызшәа, ишырҳәо еиҧш, аӡы кылымкәо аҭара, инапаҽы аагара. Ус шакәу дырҭабыргуеит ифилософиатә усумҭақәа, имонографиақәа, абжьааҧнытәи иқәгыларақәа. Араҟа хыхь исҳәаз сыхшыҩзцарақәа зырҭабыргуа аҽырҧштәқәа раагара салагом. Амала, сгәаанагаразы илакҩакуа дыҟазар, зегьы ҳарҟәаҭыргьы, даҧхьааит абри астатиаҽы зыӡбахә салацәажәаз ашәҟәы, уаҟа иааҧшуеит сгәаанагара «зхыху» ахсаала.

Олег Дамениа аҧсышәала ибзианы – ашәҟәыҩҩреи аҭҭаарадырреи ишырқьабзу – дыҩуазар, уи ҵьшьатәӡам. Избанзар, диит, дааӡеит аҧсуа қыҭа цқьа Гәыҧ, иани иаби рҭаацәараҽы иаҳауан, иан лгәыҳәҧыхш иацны ицәа-ижьы иалалоз аҧсуа бызшәа абзиабара, нас изҳацыҧхьаӡа уи иамаз аҧшӡареи абеиареи еиҳа-еиҳа иныруан, дыртәнатәуан. Уи ашьҭахь аҭара амҩа дананыла ихатәы бызшәа иамоу абеиара ибзиаӡаны адырразы иарҕьажәҩаны изыҟалеит имилаҭ сахьаркыратә литература аклассикцәа рҩымҭақәа. Ҳҭарауаҩ аҧсышәала иаҧиҭаз аусумҭақәа рбызшәа цқьоуп, аҭҭаарадырра аҳәаа иҭаӡо исахьаркуп, аҧхьаҩ изы имариоуп урҭ ирыҭоу афилософиатә хшыҩзцарақәа реилкаареи ргәынкылареи. Араҟагьы аҽырҧштәқәа раагара аҭахым, иаҭаху ҳҭарауаҩ аҧсышәала ифилософиатә ҧҭамҭақәа рыҧхьара ауп, уи иханарҭәааya рацәоуп.

Сыстатиа еиқәысҳәалоит аҧсуа философ Олег Дамениа ааскьаҙа иифыз инысымфа злахиркәшаз иажәақәа рыла: «Иахьа уажәшьҭа, аҧсабара исыланатцаз амчқәа сымхра ианаҷу аамтаз, сгәы итцхо акы затцәык ауп: иҧеиҧшхарызеи анаџьалбеит ауафытәыфса иапхьаҟа? Уи илахьынтцоуп аҧсуаагьы ирпеиҧшу. Ирзеилкаарушь урҭ наҟ-наҟ иахьатәи абиҧара ашьа катәаны ахақәитра ҳәа иааргаз уи аҭакҧхықәра шацу? Насгьы аҭоурых аҷапхьа!

Мамзаргьы ирзыпшузеи наҟ-наҟ аҧсуаа? Абри аздцаара аҭак сымазам. Акы затцәык урҭ ирабжьызгар сылшоит: «Амарџьа, шәгәы шәфеаныз!».

Аҟәа, 2018 ш.

ИҚӘРАХЬЫМЗАХАЗ АҦСҬАЗААРА

Ошықәса атцкысгьы цуан Ҟрыми Кавкази еимаздо Кьерчтәи аҙыбжьахала нырцә-аарцә аибашьра мцабз иалагылеижьҭеи. Анемец фашистцәа рнапаҷы иҟан: Севастополь, Симферополь, Феодосиа, Кьерч. Аҩа есааира Амшын еиқәа агаҷа иаваршәны, алаапк еиҧш даауан.

1941-1942 шш. рызтәи Кьерч-Феодосиатәи адесанттә операциа азкын Ҟрым ахақәиҭтәра. Аха уаанҙа қәкыс иаман Кьерчтәи адгьылбжьахала анапаҷы аагара. Убри азы уи акәша-мыкәша ҳар ртәатәын, иҟатцатәын ахырҩәҩарҭа ҭыҧқәа. Абри аоперациа анапхгара арҭон Аахытц-Кавказтәи афронт 51-тәи 14-тәи архәҭақәа ркомандаҟатцафы, авице-адмирал Ф.С. Октиабрски, Азовтәи аибашьыгатә флотилиа акомандаҟатцафы, аконтр-адмирал С.Г. Горшков. Иманшәалаз астратегиатә ҭыҧқәа афашистцәа рнапаҷы иҟан. Араҟа рыр рыртәара уадафҙан. Аха Апсадгьыл ахьчафцәа иаадырпшит афырхатцара.

Кьерч аҩа хәымга импытцхра зхы ақәызтцаз атцеицәа хазынақәа рыгәҭа игылан жәытәнатә аа-

хыс ахатцара ҳатыр ззакәу, Апсадгьыл абзиабара абшьтрала ибжьамырзкәа иаазго Апсны апацәагьы. Убарт дреиуан Алиоша (Александр) Саат-ипа Габлиа.

1942 шыкәсазы акәын. Ажәаҽ ишырҳәо еипш, аҽены адгьыл еиҟәжәаны итцаауан. Уи атцкысгьы еицәан ѡ-мшынк ргәѡара итнацоз, уцәа-ужьы ахҽеипш инала-ҟацоз иавртәи анаатә.

«Апсабарагьы иадыруазар акәхап ампытцахалаѡцәа! Азынра аҽеаргәгәеит.» – Атабиа итатәаз хѡык асолдатцәа рахьтә реиҳа қәрала апыжәара змаз атынчра еилаго ҽааитит.

«Уиашоуп, Игор, араҟа астцәкьа азынра ҟамлеижьтеи кыр шыкәса тцуеит рхәоит, издыруа. Ҳапсабарагьы иазычҳауам, ирҽагылоит афашист гыгшәыгқәа», – уажәрааиза ҽымтзакәа итәаз ачкәын таҳатыгьагьы дрыкәшаҳатхеит иѡыза иажәақәа.

«Ауаѡы ипсадгьыл ашәартара иантагылоу, иаыхьчатәу, иагьа ахьта, атцаа, апша-тәытцәы цәыртцыргьы, иара ипырхагам, уимоу, еиҳагьы амч ҷыда иларцоит. Уи изҽагыло – Апсадгьыл ашьаза-гәаза иалазыргылаз ҳагацәа роуп», – абас, иѡызцәа Игори Ивани ирҳәаз шьакәыргәгәо, даацәажәеит ахпатәи асолдат. Уи аукы, еинаалак, ашкәакәеи аиқәареи деимаркуа, ихахәы хьыпштәылан. Ахьшьыцбеипш итыпхаауаз иблакәа ирхыпшылалак иарҳәон, агәымшәареи, ачҳареи, аразреи злаз азәы шиакәыз. Аиашазы, дарбанзаалакгьы дааитцашьыцыртә, диеилаҳартә ижәѡахырқәа пҽаҽеаза, изара еихышәашәо, ажәытәтәи афырхацәа угәалазыршәо атеитыпш иман. Уи дануацәажәоз доуҳала дышбеиоу, акультура ҳарак шилаз иаразнак иудыруан.

Абцьар ианатцагылатәха, усҟан зынза даҽеазәхон: илактақәа ирытцубаауаз ақәандара, ауаѡы ҟәымшәышәреи, аҳалалреи, ақьиареи азшәах еипш ихы-иҷы иныкәба ицон, ашьтамта ыҟазамкәа. Убас акәын уажәы

абраҟа атабиа иахьтатәазгьы иѡызцәа дышрылубаауаз. Алиоша Габлиа дызлаз архәта Кьерч-Феодосиа адесант операциа иалахәыз ракәын. Урт Кьерч ахақәиттәразы ажәылара ғәгәа ҟартцон. Азныказы наҟ-ааҟ аиҷахысра еиқәтәеит. Аха ажәылара ҷыц иазыпшын асолдатцәа, ашамтаз ирывыршьааз рѡызцәа ршьоура иазгәышьуан. Ауадаѡреи ашәартареи рҷоуп ахацәа еизааигәаны иахьеибадыруа. Алиоша Габлиа иѡызцәеи иареи хымз тцуан еицеибашьуеижьтеи. Ибзиазаны еибадырхьан. Игор Новиков – Омсктәын, егьи Иван Белиев – Минсктәын. Арт, иара Алиоша иеипш, атаацәара иаламлацызт, ичкәынцәан, изтаз аинститутқәа ааныжьны хатәгәапхарала Апсадгьыл ахьчаразы абцьар зкыз иреиуан. Аѡызцәа еибырҳәахьан, аибашьра анеилгалак, еиқәханы иҟалар, еибабаларц, еитанеиааиларц. Алиоша агәаҳәара иман Урыстәыла ахы-атцыхәа далсны абара. Игори Ивани ракәзар, аурыс литература, ҷыдала Пушкин, Лермонтов, Толстои рсахьаркыратә ѡымтақәа ирзааигәанатәхьаз Кавказ-Нхыц, аахытцгьы, анықәарақәа ирызгәышьуан.

Ауаѡы ипстазаараҷеы иҟалоит, лассы-лассы акәымзаргьы, убарт реипш атагылазаашьақәа, уи нахьхьиза аахыс дызнысхьоу ашықәсқәа еимгеимцарак еипш иапхьа иниаҟьаны ианцо.

Амш ахәларахь ахы анархa, еиҳагьы аҽеарцәгьеит. Ачҷаҳәа итцаауан, аурт тцысит. Уарла-шәарла харантә иааѡқәоз ахысбжьқәеи еигәыдыҽеалоз амшын цәқәырпақәеи илымҳа иштасуаз, Алиоша ахуҳәа Апсны даакылст. Аҟәа дналсны, дук мыртцыкәа Тамшь ақыта дналагылт. Уи дымтцаа даазгаз ихәыцра еишьылқәа рҽыртло-рҽыртло рҷынархеит.

Аџьтә масар аанда зкәыршоу ашта пшза итагылоуп ахьатә кәасқьа. Абар уи даадәылтцит иан ахцәышла. Агәарп аҷы ихәмаруеит, еихымкьо-еипымкьо иашьа

ихәыцқәа: иаб иан изеиҭалхәоз аԥсуа лакәқәа, игәаҽы иаанхоит Нарҭаа дуқәеи Абраскьыли рфырхаҵара. Илымҳа иҭасуеит раԥхьатәи аҵәҵәабжьы. Иаб инапы данкны днеигоит ашкол ахь. Уи атҳ бзанҵы ихаштҙом. Иаб деиқәыхьшәашәа ацәарҭаҩы дықәын... Илаҕырҙқәа иҽыкьасо ицон, аҙәгьы дизыҟажомызт... Сашьцәеи сареи аибашьра ҳалагылоуп, иҟалап ҳазхнымҳәыр. Ишԥаҟаларишь, анаџьалбеит, ҳаб иҩнаҭа ду? Иааг ада акгьы ззымдыруа сашьа ихәыцқәа ироурушь иахьынҙахәҭоу ааҙара, анапы?... Дышԥаиааири ҳан уи агәырҩа? Ных, урҭ иреиԥшу ахәыцрақәа аԥсам, абзиа иазхәыцлатәуп. Абри еиԥш ахшыҩцак аҽы дааины дшыҟаз «ажәылараз ԥхьаҟа!» ҳәа акомандир ибжьы ҽаца игаз аҭҳацәхәа ихәыцра даалнахит. Жуков амҵан ашарԥазтәи аиҽахысра ашьҭахь аҕа маҷк дхьатцит, еиҭа иҿеирҕәҕәарц иҭахын. Уи даанҽасит анаҩсан ихәхәаҙа инашьҭыз ахәы ақәцәан. Абра ихымҵкәа изалшомызт афронт аԥжәара. Алиоша Габлиа дызлаз еибашьуаз ар, иагьа ирызтәозаргьы ԥсыхәажәла рымамызт уи аҭыԥ иагәыдымлар, иаанырымкылар...

Аԥсадгьыл ахьчараз аҕа хәымга ихы цаҳәцаҳә иаҽагылаз асолдаҭ иԥстазаара қәыԥш иазку абиографиа аҟнытә даҟьақәа ҳанарныԥшылар уи итцегьы дааигәаны деилаҳкааует.

Алиоша (Александр) Сааҭ-иԥа Габлиа диит 1910 шықәсазы иахьатәи Очамчыра араион Тамшь ақыҭан. 1918 шықәсазы дҭалоит Тамшь ақыҭа ашкол. Хышықәса аатцуан, иаб дыпсит. Иан илзынхеит хәҩык ахәыцқәа ааҙатәыс. Усҟан ақырҭуа меншевикцәа Аԥсны иахаԥан. Ажәлар агәаҟра, амамзаара иҭагылан. Алиоша хәыцы ашкол дҭымҵыр амуит. Аха иан, иҟалҵалакгьы, 1922 ш. дҭалҵоит Кьалашәыртәи ақыҭа школ. Уи даналга, диасуеит Аҟәатәи агимназиа (ашьҭахь абжьаратә школны иҟарҵаз) ахь, 1926 ш. Алиоша далалоит аком-

ҽареидгыла. Гәацԥыҳәарала ихы алаирхәуан ашкол аҽы имҩаԥысуаз акомҽареидгыла аусура. Ашкол аҽы еиҿкааз Осоавиахим агәыԥ хантәаҩыс даман. 1929 ш. Алиоша далгоит абжьаратә школ. Убасҵәкьа акомҽареидгыла Аԥснытәи обком дашьҭуеит Аԥсны жәлар ртцара акомиссариат ашҟа инструкторс, уантәи диаргоит Аԥсны афинансҟәа ркомиссариат ахь инспекторс. 1930 ш. Аԥснытәи Жәлар ртцара акомиссариат ддәыкәнатцоит Аахытҵ-Кавказтәи аиндустриатә институт ашҟа (ашьҭахь – Қарҭтәи аполитехникатә институт).

1934 ш. антцәамҭазы Алиоша Габлиа ибзиаҙаны далгоит хыхь зыҙбахә ҳҳәаз аинститут аргыларатә факультет. 1935 ш. маи 24 рзы ихьчоит адиплом, анџьнырконструктор ҳәа азанаат иоуит.

1935 ш. инаркны 1937 ш. декабрнҙа аус иуан Тҟәарчал-ГРЕС аргылараҿ нџьнырс. Уи инџьныртә усура инаваргыланы инапы ианын еиуеиԥшым азеиԥш усҟәагьы маҷымкәа: дыҟан акомҽареидгыла аитцбыраҙатәи аорганизациа амаҙаныкәгаҩыс. Тҟәарчал аҳаблатә Совет анагҙком далан, депутатс дыҟан. Уи ҷыдала деигәыргьон Аԥсны ҽыц аҽиара иалагаз аиндустриатә қалақь Тҟәарчал. Абри аԥсуа нџьныр-конструктор уи ақалақь иадитцаз иџьабаа рацәоуп, лымкаала Тҟәарчал-ГРЕС аргылара. Алиоша Габлиа абраҟа аус шиуаз арра иԥхьеит. Арра матцура ихигоит Қарҭ. Араҟагьы агәыртцкәыл бзиа змаз аԥсуа нџьныр изанаат ала аус иуеит. Абар, уи азы ихаҭа иавтобиографиаҽы ииҩуа: «1937 шықәса декабр 25 раахыс арра матцура схызгоит Қарҭ. Араҟагьы бзиа ибаны иалысхыз, снапаҽы иаазгаз сзаанаҭ ала аус зуеит, иҳаргылоит арратә обиектқәа, исымоуп еиуеиԥшым адцақәа, акавалериа ласи аарыхратә секциеи реилазаарақәа срылоуп, акомҽареидгыла аполитикатә школ напхгаҩыс самоуп, сагитаторуп, срыдыркылеит

ВКП (б) (ашьҭахь – КПСС) ашҟа кандидатс. Схы-сгәы алаҟаны аус зуеит…»

Арҭ ацәаҳәақәа ирҳәо даара ирацәоуп. Уи абри аамҭазы иан лахь иҩуан абас: «Сылашара сан, сара сыбзиахәха сыҟоуп. Бареи, саҳәшьцәеи, сашьцәеи шәыгәхьаазгоит уаҳа акы саргәамҭуам. Сан, ауаҩы заҟа агәалаҟареи амчи ирҭоузеи дышхәарҭоу анидыруа! Агәра га сызлоу ахьыбҷар реиҧш, саргьы Ҳаҧсадгьыл шәарҭак итагылар, хацәнымырха абџьар шыскуа. Ибгәалашәо саныхәыцыз бзиа исбырбаз ҳажәлар рҳәамҭақәа. Урҭ ирылоу афырхацәа уажәгьы срызхәыцуеит, исдырҭо рацәоуп…»

Ан лхы-лгәы ҟарҭон иҧхаза, аҟәышра атцубааua аҧа илзааишьҭуаз асалам шәҟәқәа. Алиоша Габлиа арра матцура анихига ашьҭахь, ҳамҭак аус иуан Аҟәа аргыларатә обиектқәа рҷы. Аха нас диасуеит Қарҭҟа. Араҟа аусура далагоит аџьажәлар рдепутатцәа Қарҭтәи рыҟалақьтә Совет анагҙком аплантә комиссиа аматериалтә балансҟәа рсектор аиҳабыс. Уи аус ахьиуазаалак аколлектив рыҩнутҟа имаз адырреи, ихаҭашьатә ҟазшьеи ирыбзоураны ҳаҭыр иқәын.

Аџьынцьтәылатә еибашьра Дуззa ианалага раҧхьатәи амшқәа рзы афронт ахь ицоз аешолон дҭалеит анцьныр-конструктор Алиоша Габлиа. Уи иҩныҟа ааразы аамҭа имоуит. Амҩа данықәлоз иан лышҟа иҩуан: «Сан, сылашара, анеира сҭахын, зегьы шәыгәхьаазгоит, ҷыдала ахәыҷқәа, аха саамҭа маҷуп. Аҳаҳаи, бгәы кабмыжьын, Ҳаҧсадгьыл хьчатәхеит. Хымпада, сашьцәагьы амҩа рзыҧшызар акәхап. Асовет Еидгыла иаиааиуа мчык шыҟамло агәра згоит. Абзиараз ҳаибабааит!»

Аџьынцьтәылатә еибашьра анҭысы Алиоша иан лышҟа ииҩыз раҧхьатәи асалам шәҟәы акәын ари. Уи нахыс афронт аҟнытә акыр салам шәҟәы рзиҩит иани иаҳәшьцәеи. Амцашыра иалҭыз, ажәцәа зхылахьоу, иҩеижьхахьоу, аха аамҭа иазымражәуа урҭ ашәҟәқәа

урыҧхьо уҷааухар, иубоит ари ауаҩ игәымшәара, ипатриотизм. Иҧсадгьыли иуаажәлари гәыкала дшырзыҟаз. Убри анаҩсангьы арҭ ашәҟәқәа иаадырҧшуеит Асовет Еидгыла атцеицәа хазынақәа фырхатцарала Рыҧсадгьыл шырхьчоз, уи аиқәырхаразы аҧсра ишацәымшәоз. Угәы еиҟәдырҷҷоит, упсахы ҷыржәоит, аҕа ицәымгра удыркуеит урҭ уанрыҧхьо…

Абар, Алиоша Габлиа иан лышҟа ииҩыз даҽеа салам шәҟәык. «Сылашара, сан, хымз иреиҳауп афашистцәеи ҳареи ҳаидшылаҙаны ҳаибашьуеижьҭеи. Цыхәапҵәарада аҧхаста роуеит, аха ихьатцуам, уа иқәаҳҟәаҟәааназа. Знык абыржәы иахьыҟоу рхырҕәҕәарҭа ҳзажәлар, нас дареи ҳареи иҳаибарбон, Ҟрым ҳнапаҷы иҟазшәа иҧхьаҙан. Сан, сара бысцәымшәан. Аҧсадгьыл азы иқәпо, шамахамзар, аҕа ихы даҧыхьашәаҙом. Срызгәдууп ахақәитразы иқәпо Ҳаҧсадгьыл апацәа. Аҧсуаагьы ҳрылоуп убра, аҙәы ҳитцахаргьы ҳҭахым. Мсырбеии Хәытеи (иашьцәа роуп зыҙбахә имоу – Р.Қ.) рхабар ыҟоума, ааскьа ашәҟәы рыҩхьома? Сыла ихгылоуп: ҳаҩны, ҳгәара, ҳашҭа. Итцегь зҩырц сҭахуп, аха аамҭа сымам. Афашистцәа Ҳаҧсадгьыл иқәаҳцаанҙа ҳзеибабом. Абзиараз, бгәыдыскылоит, сан, сылашара, асалам ҳашьцәа, ҳгәылацәа зегьы исызрыҭ…»

Абри асалам шәҟәы аҩныҟа амҩа ишықәыз Кьерчтәи адгьылбжьаха ахақәитразы ицоз ақәпара ду аҷы фырхатцарала дҭахеит Алиоша Саатҭ-иҧа Габлиа. Архәта акомандир, алеитенант еиҳабы Г. Волос асолдатҭ иан лыхьҙала иааишьҭыз адырра иаҳәоит: «Шәыцқәын, актәи аранг змаз арратә техник Александр Саатҭ-иҧа Габлиа (Аҧснытәи АССР Очамчыра араион Тамшь ақытан ииз) Ҳсоциалисттә Ҧсадгьыл ахьчараҷы аибашьратә дҭа шынаигҙоз фырхатцарала дҭахеит…»

Абри аҧсҙы зҳәоз ашәҟәы инашьтархны Доменика илоуит Алиоша Габлиа изкыз даҽеа шәҟәыкгьы. Уи

аҽы ҳапхьоит: «Ацьынцьтәылатә еибашьраҟны, ҷыдала Кьерчтәи адгьылбжьахала ахақәиттәразы иааирпшыз афырхатцаразы ишианашьаз «Аетцәа ҟапшь» аорден. Уааҳзагьы уи ианаршьахьан аорденқәеи амедалқәеи акымкәа, иҩбамкәа.

Ахшара адгьыл иқәзарц, апстазаара бзиа рымазарц рҭахуп ани аби. Аха иара апстазаара ахаҭа аншәарҭаха, ианыхьчатәха афырхатцара аарпштәуп, иаҭаххаргьы ахы ақәцатәуп. Ус ианыҟало, ани аби рҽырҟажоит, избан акәзар, ргәырҩа иаиааиртә (инагҳаны акәымзаргьы) алшара рнаҭоит урҭ рыхшара иаадырпшыз афырхатцара. Убри акәын лгәы еиқәызхәалоз Доменикагьы. Уи иеипш егьырҭ лычкәынцәа аҩыцьагьы – Мсырбеии Хәытеи Рыпсадгьыл рхы ақәырцеит.

Зыхыҩ-пацәа – адауапшьқәа реипш игылаз ан лгәырҩа заҟа ихьанҭоу, ацәаҭагҳара шуадаҩу, ишгәыҷкаагоу дарбанзаалак изгьы еилкаауп. Аха Доменика леипш иҟаз, хара инапшуаз ан илдыруан Апсадгьыл ахақәитра зегьы ишрыцку, ианаҭахха ишыхьчатәу, ахы шақәцатәу. Абри аҟазшьала илааҳон лыхшара. Ус шакәу аабоит Алиоша иан лышҟа ииҩуаз исалам шәҟәаҷгьы.

Алиоша Габлиа инцьныртә-конструктортә усура анаҩсангьы, иман апсабара азыразны инаҭаз даҽеа баҩхатәра ҷыдакгьы. Уи ашәҟәыҩҩра акәын, итцегьы уазааигәаны иуҳәозар, апстазаара ҷыц ишьақәгылаз ашьапы ақәыршәаны аинылара иаҷыз апсуа сахьаркыратә литература дазгәдуны аматц иуан, изанааҭтә матцура иҽахаршәалан иҩуан астатиақәа, апиесақәа. Урҭ уарлашәарла акәзаргьы, икьыпхьуан агазеҭ «Апсны ҟапшь» адаҟьақәа рҷы. Иара убас аурысшәахьтә, ақыртшәахьтә апсшәахь еиҭеигон ҳмилаҭ культура аҷиара иацхраауаз, 20-30-тәи ашықәсқәа раан ҳапхьаҩцәа рҭахрақәа хазыртәаауаз аҩымтақәа. «Алло – Лиа» ахьзуп иоригиналтә пиеса, Қарҭ арра матцура анихигоз ииҩыз. Ақыртуа драматург С. Ертатминдели ипиеса «Ареволиуциа» ахы иақәиҭны еиҭеигеит, уи хаз шәҟәны иҭнажьит агазеҭ «Апсны ҟапшь» абиблиотека (1929).

Алиоша Габлиа – рапхьатәи апсуа нцьныр-конструктор исахьаркыратә ҩымтақәа, еиҭагақәа зегьы акьыпхь рымбакәа ибжьаҳит, дара акык-ҩбак акьыпхь збақәазгьы, уажәшьта рпыхьашәара (иаххаагаз аибашьра (1992-1993) ашьтахь) еиҳагьы иуадаҩҳахеит.

Апсуа милаҭ литература доуҳатә мазарак еипш згәы азыбылуа ауаҩы ихьааимгар ауам, абаҩхатәра злаз, зегьы рыла итцоураз ауаҩы, ажәа ишалоу еипш, ибҕа еитцыхны ижәлари ипсадгьыли рыматц аура ахьилахьынтцамхаз, ипстазаара анарха ахьамоуз…

Аамта гәымбылцьбара, ари иуадаҩу адунеиаҷ зегьы аражәуеит, иархоит рҳәоит, аха апсадгьыл аншәарҭаз еиқәзырхаз, уи зхы-зыпсы иамеигҳакәа иақәызтцаз атцеицәа бзантцык хашттшьа рымаҳам. «Асолдаҭ имра ҭашәаҳом ишьа каҭәар хатцала» ҳәа иахьагьы ҳлымҳа итаҩуа апоет гәлымтцәах Қьаазым Агәмаа ипоезиатә цәаҳәақәа заҟа ианаалозеи, епиграфра азнауазеи Алиоша Саат-ипа Габлиа ипстазаара иқәрахьымҳахаз.

2016 ш.

«ТҒӘАРЧАЛ АБЖЬЫ»

Араҟа уажәшьҭа амцхә ҳәатәым, аранӡа ицәажәаз ирҳәеит ихадараны иҟаз, иззааҭгылатәыз, иазгәаҭатәыз зегьы еилкка ауаҩы ихы-ихшыҩ аҷы инхартә еиҧш. Амала ҳзыхцәажәо ашәҟәы редакторк иаҳасабала акык-ҩбак ирыдымхаргьы гәаанагарак, зеиҕьшьарақәак сҳәарц сҭахуп.

Сара сгәанала Тҟәарчал иазкны абжьы гоижьҭеи акыр ҭуеит уи абжьы ҳгәынкылараҷы инхартә еиҧш иаҳҭаххартә еиҧш излаҟоу афактқәа рацәоуп. Еиҳаракгьы уи ҳара ҳдоуҳатә ҧсҭазаара излазааигәоу, изладҳәалоу ауп. Тҟәарчал абжьы ҳара асахьаркыратә литература аҟнытә зегь раҧхьаӡа иҳаҳаит 20-тәи 30-тәи ашықәсқәа раангьы, усҟан ишдыру еиҧш ари аҭыҧ ссир аҷы ашьха дуқәа реибаркыра акалҭ аҷы, Аалӡга аҧшаҳәа аҟны аира иаҷын, азҳара иаҷын Аҧсны раҧхьаӡа акәны аиндустриатә қалақь. Ҳәарада, ари хҭыс дун Аҧсны асоциалисттә ргылараҷы. Убри азоуп Тҟәарчал иазкны абжьы зегь раҧхьаӡагьы асахьаркыратә литератураҷы изгаз. Уи, иуҳәар ауазар, иангарҭыз раҧхьаӡа аиндустриатә қалақьк аҳасабала Аҧсны ахсаала иананшәала нахыс рыбжьы ақәдыргеит зегь раҧхьаӡагьы аҧсуа шәҟәыҩҩцәа, апоетцәа. Тҟәарчал ицоз аиҭакра дуқәа асахьаркыратә ажәала иазышәаҳәоз ҳпоетцәа бзиахәқәа иреиуоуп Леонтии Лабахәуа, Леуарса Кәыҭниа, Қьаазым Агәмаа. Аха уанӡагьы Тҟәарчал асахьаркыратә литератураҷы ицәырҭит абри ақалақь иазкыз Аҧсны аҭеи ду Самсон Ҷанба иочерк. Ҳтәылаҷы еицырдыруа асовет шәҟәыҩҩ ҧҳәыс Мариетта Шагиниан 30-тәи ашықәсқәа раан Тҟәарчал иазкны акьыҧхь абеит лочерк агазеҭ «Известиа» адаҟьақәа рҷы. Уи ашьҭахьгьы, Тҟәарчал абжьы ихааӡа иҳаҳауан, уи иазкны ашәа ссирқәа аҧырҭеит Аҧсны жәлар рпоет Баграт Шьынқәба, Иван Ҭарба, апрозаҷгьы Тҟәарчал ахаҷсахьа цәырҭит уи ашьҭахьтәи ашықәсқәа раан аҧсуа прозаикцәа Шьалодиа Аҵьынҵьал, Мушьни Папасқьыр рырҷиамҭақәа рҷы. Тҟәарчал аӡбахә анаҳҳәо, зегь раҧхьаӡагьы иалкаау аҭыҧ ааникылоит иахьа уажәраанӡагьы аҧсуа сатираҷ еиканҩы дызмам Кьаршьал Чачхалиа. Уи ирҷиамҭақәа гәыла-ҧсыла, дала-шьала иадҳәалоуп ақалақь Тҟәарчал. Абраҟа иит, иуҳәар ауазар, ҧсра зқәым уи асатиратә жәеинраалақәа жәпакы. Иаагап «Амбакәа иаҳцәигоит иаҳмырбакәа», ««Ен» амагазин» уҳәа убас иҭегьы. Абарҭқәа зегьы Тҟәарчал абжьы ҳдырҳауеит ҧсра зқәым Леонтии Лабахәуа ицәаҳәа ссирқәа «Гәырр агәақь» ирылҩны иахьагьы игоит ақалақь агәеисыбжь. Аха даҷа зҭаароуп, даҷа қәыҧшылароуп иаанахәо абраҟа ҳаидызгалаз аизга хәыҷы «Тҟәарчал абжьы». Сара сгәанала абри аизга аҧхьаҩ дзыргәырҕьо афакт хадақәа ируакуп Тҟәарчал иазкыз абжьы акәша-мыкәшаҟынтә имгакәа уи азы ашәа рымҳәакәа хаҭала, конкретла абри ақалақь иалахәу, ииз, иааӡаз, аус зуа аҷар рхатә бжьы сахьаркыратә ҩымҭала иахьдыргаз. Ҳәарас иаҭахузеи, ари уаҩы дзырхәыцша, уаҩ акыр иазҳәаша факторуп. Еиҳаракгьы иахьатәи аҧсуа сахьаркыратә литература аизҳазыҕьара иадҳәаланы уахәаҧшуазар. Уаанӡа хыхь ишазгәаҭоу еиҧш 20-тәи 30-тәи ашықәсқәа раан ҷыц

аизҳара иаҷыз, аинылара иаҷыз асоциалисттә мѡала иҷиоз Тҟәарчал иазкны ашәа рҳәозҭгьы, ара имиз ара иамааʒаз, уеизгьы-уеизгьы итәымуаамзаргьы, иахьа абраҟа ииз аус зуа рыбжьы сахьаркыратә ажәала Тҟәарчал иазкны иахьдыргаз зегьы ҳаргәырҕьоит. Аринахысгьы алшараҟәа анаҭоит ҳмилаҭ культураҷы зегьы ирыцку асахьаркыратә литература.

Ҳәарас иаҭахузеи, аизга «Тҟәарчал абжьы» иагәылоу аѡымҭаҟәа равторцәа зегьы рнапҟазареи, рсахьаркыратә кымҭеи, рымҷехаки еиҧшым ихаз-хазуп, уи аҧхьаѡгьы ибоит дацәымѡашьо. Сара абри ашәҟәы аредакторра аназызуаз, иахьынʒасылшоз сахьацхрааз анаѡсангьы сазхәыцуан, агәалаҟара ҧеиҧш снаҭон хыхь исҳәаз ахшыѡҭак. Убри аҟнытә ас иҟаз ашәҟәы ацәырҭра хымҧада иаҭахны иҟан. Ари аганахьала ашәҟәҭыжьырҭа «Алашара» иҭабыргыҭәҟьаны аус бзиа ҟанаҭеит. Аҧсны раҧхьаʒа акәны Тҟәарчал акультура Ахан аҷы иеиҷкаау – алитературатә рҷиаратә хеидкыла иалахәу рѡымҭаҟәа еизганы иахьҭрыжьыз. Еиҭасҳәоит ари ашәҟәы иагәылоу авторцәа аʒәык-ѡыцьак, иаагап – апоетесса Нелли Сабекиа-ҧҳа, Гьаргь Нарасҟәа уҳәа аʒәык-ѡыцьак уажәшьҭа иҭышәынтәалахьоу шәҟәыѡѡцәаны, рѡымҭаҟәа хаз шәҟәны иҭыҭхьеит. Егьырҭ авторцәа гәыҧѡык, иаҳҳәап, апоетцәа Борис Барцыц, Иван Аҳәба, Виктор Кәакәасҟьыр, Иура Бигәаа, Гьаргь Адлеиба, Ламара Хынҭәҧҳа, Гьаргь Шьаданиа, Аркадии Кархалаа, Наҭела Бган-ҧҳа, Рауф Кобахиа, Асҭамыр Цьопуа, Сергеи Ҭәыцьба, Нугзар Салаҟаиа ражәеинраалаҟәа шаҳаҭра руеит аҧсуа сахьаркыратә литература абзиабара ирымоу анаѡсангьы рхатәы рҷиамҭаҟәа аҧырҭалар шрылшо. Ҭабыргуп, ари аизга хәыҷы изанымлеит хыхь еиҟәаҳаҧхьаʒаз апоетцәа рѡымҭаҟәа зегьы. Урҭ акык-ѡбак роуп ашәҟәы ианылаз. Убри аҟнытә, ѡбахҧа ѡымҭа рыла иуадаѡуп апоетцәа ҷарацәа ҧхьаҟатәи рырҷиаратә лахьынҭа алкаара, ахәшьара аҭара. Араҟа сара салалом урҭ ирыгу-ирыбзоу рзааҭгылара, аѡада иазгәарҭахьан иҟәгылаз, амала зеиҕьашьарак аҳасабала исҳәарц сҭахуп иҭегь рпоезиатә тематика ҭбаазарц, илахҷыхзарц, ишьҭраҟәланы аиҭаҳәараҟәа Тҟәарчал мацара иазкны маҷк ишархьысҳауа рырҷиаратә диапазон. Тҟәарчал аҟалаҟь аҧсабара, Аалʒга аҧшаҳәа ашьхаҟәа реибаркыра иҳарҭо асахьаҟәа инарываргылан, аҧхьаѡ иҭахуп абраҟа инхо-инҭуа акоммунизм ахь зыхәҭаа алазҭо иҧсҭазаара ҭкар рацәала цәанырра ҧхала иаабозарц. Абри аганахь, ҳәарас иаҭахузеи, хыхь зыʒбахә ҳҳәаз апоетцәа ирыгу ирыбзоу ыҟоуп аринахысгьы хшыѡзышьҭра азыруазарц ахәҭоуп. Аизга иануп иара убас ажәабжь кьаҷҟәа, аскетчҟәа, урҭ равторцәа рахьтә: Дырмит Быҭәба, Владимир Ҳараниа, Иура Аҵьынҵьал, Сергеи Чакветаʒиа, Ҟеҭо Гигинешвили ицәгьамкәа апрозаҷы рхы аадырҧшит, урҭ ражәабжьҟәа иааизакны иуҳәозар, иахьатәи ҳаҧсҭазаара уи иажьымкәа, иацәамкәа иалалаз анегативтә цәырҭраҟәа инадыркны иаанарҧшыртә аҟынʒа ишьҭырхуеит алитературатә хаҷсахьаҟәа.

Еилкааyп аусгьы зуа, аҧсҭазаара ахьеилашуа иалагылоу ауаѡы изы, насгьы ипрофесионалтәым арҷиара иацу ауадаѡраҟәа. Аха убарҭ ауадаѡраҟәа ириааины, абаѡхатәра амч аҟәханы асахьаркыратә ѡымҭа аҧызҭаз, жәаҳәарада, аҟазара илоуп. Уи абзиабара имыцәо кәицны игәаҭа иҭоуп дыргәаҭеиуа.

Аҭыхәтәаны исҳәарц сҭахуп «Тҟәарчал абжьы» еихымсыҕьрада игаларц. Абри еиҧш ашәҟәҟәа, ҭабыргуп ари хәыҷуп, аха еиҳаны, напҟазаралагьы еиҕьны, акритикцәа ишырҳәо еиҧш идеиатә сахьаркыратә ҭакылагьы ицҳафыруа иҟазарц. «Тҟәарчал абжьы» авторцәа рѡызцәа аҧсуа сахьаркыратә литература хымҧада иа-

ҭаху роуп. Аҭахра анаҩсангьы – уи иаҳазыҟьараҿы бзиа избо аԥхьаҩцәа аиоуразы иалшо рацәаҙоуп. Ҳара ҳаргәырҧьоит ари еиԥш иҟоу алитературатә факт. Аринахысгьы игалааит Леонтии Лабахәуа, пафос ҳаракыла, ииҳәаз ацәаҳәа ссирқәа «Гәырр агәақь, гәырр-агәақь» апоезиатә бжьы иахьатәи ҳаԥстазаара аанарԥшларц, иахьатәи асовет уаҩы игәалаҡара шьҭнахуа.

АԤСУА ЛИТЕРАТУРА АМАҬӘАР АПРОГРАММА

Уаҭәтәи ахьыбҿар ҳаԥсадгьыл азы ихәарҭаны, итҵоураны, ипатриотцәаны реитҵааҙараҿы ҷыдала акыр аҭанакуеит асахьаркыратә литература ашколқәа рҿы дыртцара апроблема. Уи иҭышәынтәаланы, хаҳара аланы ашьақәргылараҿы ихадароу аҭып аанакылоит аԥсуа литература амаҭәар иазку апрограмма.

Уажәы араҡа зыҙбахә ҳамоу апрограмма, 5-11 аклассқәа ирызкуп, иара еиқәдыршәеит ҳмилаҭ литература ибзианы иадыруа, уи аҭцаараҿгьы аԥьабаа ду адызбалахьоу, ари иахьагьы иадызбалауа ҳцарауаа, афилологцәа. Уажәнатәгьы исҳәоит, иахьа уажәраанҙа ас инарҭбааны, насгьы аԥсуа литература ианиз инаркны иахьа уажәраанҙа изнысыз арҿиаратә – аҭоурыхтә мҩа инагәылаԥшны иҭцааны иҳәаақәызҵоз апрограмма ҟаҵамызт, еиқәыршәамызт, иҟаз, ахархәара змаз иалшаз шрацәоугьы.

Аԥсуа литература 5-11 аклассқәа ирызку апрограмма иамоу ахаҭабзиарақәеи аҷыдарақәеи ируакуп иахьатәи ҳаамҭа иақәыршәаны иахьыҟаҵоу. Абри ахшыҩзцара еиҳа ииашаны иуҳәозар, уааҙа иҟаз, адогмақәеи, Сталини Бериеи ррежими ирыхҟьаны ҳашәҟәыҩцәа инагҙаны ир-

заамырҧшуаз аҧсҭазаара аҭабыргхаҭеи идырчалаз, урҭ «ршәахәаҟәа» идырҧхацәаз аҩымҭаҟәа аганахь иааныжьны, 70 шыҟәса рыҩнуҭҟа ҳмилаҭ литература иаланагалаз иреиҕьӡоу аҧҭамҭаҟәа роуп апрограммаҽы аҭыҧ зауз.

Ари кыр зҭазкуа афакторҟәа иреиуоуп. Иара убас ииашоуп ҳәа сгәы иаанагоит аҧсуа литература апериодҟәа рышьаҟәыргыларагьы. Апрограмма еиҟәзыршәаз аҭарауаа ҳлитература аҽиара аҭоурых зегьы ихадароу х-периодкны ишьаҟәдыргылеит. Актәи апериод 1912 шыҟәса инаркны 1921 шыҟәсанӡа, даҽакала иуҳәозар, Асовет мчра Аҧсны ишьаҟәгылаанӡа. Аҩбатәи апериод убри инаркны СССР еиладырбгаанӡа – 1991 шыҟәсанӡа. Ахҧатәи уи аахыстәи аамҭа. Абри еиҳа ииашоуп, ҧаса аҧсуа литература апериодҟәа анҳаррацәоз аасҭа.

Апрограммаҽы ахшыҩзцара бзиа рызуп классцыҧхьаӡа ахәыҷҟәа рыҟәреи рдырреи ирыҟәшәо аматериалҟәа ахьеихыршо, иахьышьаҟәдыргыло. Ари афакт арҭара-ааӡаратә процесс аҽы иаҭанакуа рацәоуп, ихымҧадатәиҟәо иреиуоуп.

Апрограмма иаҧхьаз ауаҩы имбарц залшом уи ала аҭара зҭаз аҭаҩы ишиоуа аҧсуа литература аҽиара аҭоурых, иамоу алшараҟәа рдырра ҳаракы, милаҭ гәадурак еиҧш иҧхьаӡартә, идикылартә. Уи ауп алитература ахыҟәкгьы.

Апрограмма аиҟәыршәаҩцәа ибзианы иҟарҭеит Нхыҭ-Кавказтәи ҳашьцәа рлитература ахаҭарнакцәа раҧҭамҭаҟәа ахьалартҭаз. Ас инарҭбааны, насгьы иреиҕьҟәоу алҧшааны апрограмма ралаҭара раҧхьаӡа акәны иаабоит, иаҭахызижьҭегьы кыр шҭуазгьы. Аригьы амилаҭҟәа реибарбареи, реизааигәареи иазҳәоуп. Араҟа иацумҭарц залшом гәахәарас икны аурыстә, егьырҭ аҳәаанырцәтәи алитератураҟәа рхаҭанакцәа рҩымҭаҟәа жәпакы ахьадырбаз, иаҳҳәап, «Гаиават изы ашәа», «Шилонтәи атҟәа», «Ҳаҵьы Мураҭ»...

Иара убас апрограммаҽы ибзианы иҟаҭоуп аҩымҭаҟәа ирыҭо аннатациаҟәа рыхцәажәара кьаҽҟәа – ранализ. Ирацәоуп убас иҭегьы иалукааша, иаҳҳәап апрограммаҽы афольклортә материалҟәа, даҽа аамҭанык еиҧш акәымкәа, аҭыҧ бзианы ирыҭоуп.

Ажәакала, иҟаҭоуп, еиҟәыршәоуп иахьатәи ҳееиҭакра аамҭа иаҟәшәо, ҳлитература ахаҽра нагӡаны иаазырҧшуа аҧсуа литература апрограмма У-XI аклассҟәа рзы. Уажәшьҭа ихадароу – амҩа аҭатәуп, убри ала ахрестоматиаҟәеи арҭагаҟәеи еиҟәыршәатәуп, иҩтәуп.

Аҭыхәтәан зеиҕьшьарак аҳасабала исҳәоит, апрограмма аиҟәыршәаҩцәа иантрыжьуа аамҭазы иҭегьы хшыҩзышьҭра азырурц, аҩымҭаҟәа сааҭла реихшараҽы, еиҳарак аиҳабыра классҟәа рҽы. Иара убас Ал. Гогәуа иповест «Елана» 11 акласс аҽы иарбо «Аӡы агьама» ала иҧсахзар еиҕьуп. Избанзар уаҟа еиҳа иаарҧшуп аҧсуа ихьааҟәа, «Елана» аҟны аасҭа. Ирацәацәоушәа уаҩы ибоит афольклортә материалҟәагьы, избанзар, ари аҧсуа литература апрограмма ауп, убри аҟнытә хәыҷык ацрыхзар иалаӡоит.

Аҭарауаа Шоҭа Салакаиа, Мушьни Лашәриа, Сергеи Зыхәба арҭаҩы, аметодист Раиа Амҷ-ҧҳа, иҭабыргыҭәҟьаны, аҵьабаа ду баны, гәыкала, дырра ҳаракыла еиҟәдыршәеит ҳхьыбҽар рмилаҭ литература рырҭаҩцәа изладдырҭаша, ииашаны изыҟәныҟәаша апрограмма ҽыц.

АИҬАҒИАРА АЕПОХА АХАҬАРНАК

Аиҭаҕиара аепоха Италиа иалагеит XIV ашәышықәса актәи азбжазы. Уи, аартра дуқәа ирепохан. Аиҭаҕиара аепоха идуӡӡаз революциак иаҩызан аполитикеи аекономикеи рҕы адагьы, аидеологиа аус хкы аҟынгьы.

Абжьаратә ашәышықәсақәа рзы акультура иаҭанакуа азҭаарақәа зегьы ауахәама аусзуҩцәа рнапаҕы иҟан, дара ракәын амчреи аҳреи змаз. Урҭ ауаа ирыладырҭәон ауаҩы адгьылаҕтәи иҧсҭазаара акгьы ишаҧсам, ихҭынхьаауа агәаҟрақәа зегьы ҕымҭӡакәа ичҳаны ихигаларц, дырнышәаларц шихәҭоу, насгьы инаунагӡоу аҧсҭазаара ахьыҟоу егьи адунеиаҕ – нарцәы шакәу. Аха Аиҭаҕиара аепоха, ауахәама аматҭзуцәа рдоуҳатә диктатура ашьапы иқәнаҟьеит, еилаҧыххаа ишьҭанаҭеит. Аиҭаҕиара агуманистцәа иаахтны ирҳәеит: адгьылаҕтәи ауаҩы иҧсҭазаара зегьы ишрыцку, иацназго даҕа ҧсҭазаарак ҵьаргьы ишыҟам, анасыҧ азы адгьыл аҕы ишықәҧатәу. Ари, аҭак ду змаз аартран Европатәи акультураз. Абри еиҧш ақәгылара ашьҭахь Италиа аҟазара уаҩы ишимбац ашәҭ-какаҷра амҩа ианылеит, уи ажәытәтәи аклассикатә ҟазара иагәылҷҷааны, усҟан иаиоуаз аҩаӡараҟынӡа даҕазны уаҳа изхамлаӡакәа иаанхеит. Франциа, Германиа, Англиа уҳәа – Европатәи

атәылақәа жәпакы рҕы ишьақәгылеит зегьраҧхьаӡа алитература ҕыц.

Абжьаратәи ашәышықәсазтәи анцәа длахьаҭыртә, нас уи иҭыҧ ауаҩ ҕыц иааникылартә аҟаҭара иаҭахын адоуҳатә мчы дуӡӡа. Анаукатә коммунизм ашьаҭаркҩцәа К. Маркси Ф. Енгельси зынӡа ииашаны ишазгәарҭаз еиҧш, Аиҭаҕиара аепоха иахшеит хылеи, хшыҩлеи, ҟазшьалеи, иҕәҕәаӡаз ахаҭарақәа. Аха урҭ, ауаҷарцәеи абанкирцәеи иреиуамызт – поетцәан, хәыцыҩцәан, ҭарауаан, сахьаҭыхыҩцәан.

Аиҭаҕиара аепоха алагарҭаҕы дгылан раҧхьатәи агуманист ду, «Декамерон» автор Ҵьованни Боккаччо. Флоренциатәи ауаҷар (анкьа зны хылҭшьҭрала инхаҩыз) иҭаацәараҕы ииз (1313 ш.) арҧыс иоуит, усҟантәи аамҭазы, ааӡара бзиа. Еиҳаракгьы уи, идунеихәаҧшышьаҕы Неапольтәи аристократиатә культура анырра ҕәҕәа ҟанаҭеит. Уи ус шакәыз аадырҧшит агуманист ду раҧхьатәи апоемақәа. Аполитикатә қәҧараҕы уи ареспублика дадгылаҩны дықәгылан. Боккаччо ихы алаирхәуан ареспублика аполитикатә-уаажәларратә ҧсҭазаара, асениорцәа излаидырҭаз ала, Данте иҩымҭа «Анцәахәратә комедиа» иазкны алекциақәа дрыҧхьон. Анаукеи апоезиеи ракәын иҧсҭазаара зегьы зызкыз. Боккаччо хаҭала акыр дизааигәан Петрарка, инырра иман. Уи иаҧиҭеит лаҭынбызшәала атрактатқәа, иаагап, 20 шықәса аус здиулоз «Анцәақәа рхылҭшьҭрақәа», «Иалукааша аҳәсақәа», «Иалукааша ауаа рынасыҧдарақәа». Аха Боккаччо ажәларқәа дырхамшҭуа дҟазҭаз, иаҧиҭаз асахьаркыратә ҩымҭақәа роуп. Уи ирҕиаратә усура ашьапы икит антикатә литература асиужетқәа рыла. Урҭ азааигәан адгьылтә ҧсҭазаара. Боккаччо ипоема «Филострато» (1338 ш.) асиужет аагоуп афранцыз роман аҟнытә, ахҭыс мҩаҧысуеит Троиантәи аибашьраан. Апоема гәыцә хадас иамоуп Рроиантәи аибашь-

ҩы Троило ибзиабареи абырзен ҧҳәыс Грезеиди бзиа илбоз иҧсахреи рҭоурых. Ароман «Филокол» аҽы автор иааирҧшуеит Ажәытәтәи Рим аҽы ицо ахҭысқәа. Уаҟа иалахәуп антикатә нцәақәа, аибашьҩцәа рықәҧара, аха зегьреиҳа иаарҧшуп иҕәҕәоу, ҧсахра зқәым абзиабара.

Боккаччо егьырҭ ирҽиамҭақәа рҽы амифологиатә фырхацәеи асиужетқәеи аганахь иааныжьны иаҳирбо далагеит адгьыл иану, иреалтәу ахаҽсахьақәа. Убас иҟоу аҩымҭақәа иреиуоуп аповест «Фиаметта». Ара автор иаҳирбоит аҧҳәызба арҧызба диҽынҭәаауа бзиа дшылбаз, аха аҭыхәтәан бзиа илбаз лара дышкаижьыз, дшихашҭыз. Ари асиужет Боккаччо ихы иаирхәеит ауаҩы иҩнуҭҟатәи игәеибафаратә дунеи аарҧшразы, иара абраҟагьы ашьапы акуеит европатәи апсихологиатә романгьы.

Боккаччо ҷыдала бзиа иибоз ашәҟәыҩҩцәа дреиуан Данте Алигиери. Уи иҧсҭазаареи ирҽиамҭеи ирызкны алекциақәа дрыҧхьон, уигьы азмырхакәа, иҩуеит «Данте Алигиери иҧсҭазаара» ҳәа хыс измоу ашәҟәы.

Боккаччо 1345 шықәсазы иаҧиҭоит апоема «Фиезолантәи анимфқәа». Араҟа автор далацәажәоит антикатә дунеи аҟнытә иаауа абзиабаразы аҳәамҭа, иагьҳирбоит иаамҭазтәи аҧсҭазаара аҭабырг иақәшәан иаанарҧшуа. Апоема аидеиа хада – аҧсабара азинқәеи ауаҩы адгьылаҽтәи ибзиабареи рыхьчароуп. Апоемаҽы иалоуп ажәлар рқьабзқәа, рбызшәа иазааигәоу аҟазшьақәа маҷымкәа.

Агуманист ду аҧсҭазаара реалла аарҧшраҽы аиааира ахьигаз 1350-1353 шықәсқәа рзы иаҧиҭаз «Декамерон» аҽоуп. Ари – хазы-хазы иҟоу, аха сахьаркырала иакны иҟаҭоу новеллақәоуп. Урҭ шьаҭас ироуит Флоренциеи уи акәша-мыкәшеи иҟалаз ахҭысқәа, ажәабжьқәа, алафқәа, Мрагыларатәи аҳәамҭақәа, уимоу, новеллақәак рҽгьы иалоуп аҧсҭазаараҽы иҟаҭәҟьаз, дызхааныз ауаа – иаагап, асахьаҭыхҩы Ҷьотто, апоет Гвидо Кавальканти, азакәанҭҭааҩ Форезе де Рабата уҳәа убас егьырҭгьы.

Боккаччо аҳәамҭақәеи ахаҽсахьақәеи заманала ихы иархәаны, исахьаркны реалтәла иааирҧшуан дызхааныз италиатәи ауаажәларратә ҧсҭазаара.

Ашәҟәы аатуеит 1348 шықәсазы Флоренциа иҟалаз асамарлықь ала. Уа автор иаҳирбоит ақалақь аҧсҭазааракнытә иҷьоушьаша асахьақәа. Ашәҟәы злеибарку ановеллақәа еиҭарҳәоит асамарлықь иацәшәаны ақалақь иалҭны ицаз гәыҧҩык аҽар (бжьҩык аҙгабцәеи хҩык аҷкәынцәеи) жәамш («Декомерон» бырзен бызшәала жәамш роуп иаанаго) ихәмаруан, иччон, ишәаҳәон, икәашон, еибырҳәон ановеллақәа. Урҭ ауаа – ааҙара бзиа зауз, акыр змаз, кыр зылшоз, абжьаратәи ашәышықәсақәа аскетатә моральқәа зыцәтәымыз ракәын. Урҭ ауаа ирыхәаҧшуан, ҳалаларала, агәрагьы ргон ауаҩы аҟазшьа бзиақәа шилоу. Боккаччо, агуманизм аидеиақәа рныҟәгара зылшо – зыҧсы зланы, акрызманы ақалақь иаланхо роуп ҳәа иҧхьаҙон. Избан акәзар, урҭ антикатә культура иаҽцаарц, агуманисттә ҭарадырра роурц алшара рыман. Убри азоуп автор ажәабжьҳәаҩцәагьы рхыҧхьаҙара зирмаҷыз, уи агуманистцәа рхыҧхьаҙара иасимволны иҟаиҭеит. Аха убас шакәызгьы, Боккаччо иаҳирбоит агуманизм хырхарҭа дуны, насгьы, ажәларқәа рмасса ҭбаақәа ргәаҳәарақәа аанарҧшуа ишыҟаз. Ус шакәу аабоит «Декамерон» афбатәи амш аҽны ирҳәо ановеллалагьы, араҟа ажәлар рхаҭарнакцәа афеодалтә дунеии арелигиатә аскетизми шырцәтәыму иҽаҽаҙа иааҧшуеит.

Боккаччо ишәҟәы атема хадақәа ируакуп акатоликатә уахәама акритика азура, апапцәа, аберцәа, иуморла рхыччара, рҽаҧера.

«Декамерон» инарҭбааны иаҳнарбоит италиатәи ауаажәларра ареалтә сахьақәа. Ановеллақәа фырхацәас

ирымоуп акралцәа, аристократцәа, арыцарцәа, ауаҷарцәа, апапцәа, аберцәа, анхацәа, анапҟазацәа. Боккаччо иҭихуеит италиатәи аамсҭацәа политикалеи економикалеи ркаҳара, иааирԥшуеит аматҵуцәеи аҳцәеи реиҷагылараҟәа. Автор ифырхацәа рсоциалтә ҟазшьаҟәа ииашаны иахьааирԥшуа адагьы, ҳагәылагаланы иаҳирбоит урҭ рыԥсихологиатә ҭагылазаашьагьы.

Боккаччо ирҷиамҭа Аиҭаҷиара аепоха аан атҵак ду аман Италиа акультура арҷиараҷы. Ари ашәҟәыѽѽ ду ишьҭанеиуаз аиталиатә новеллистцәа рымацара ракәзам амѽа ззышьҭеитцаз, уи ирҷиамҭа анырра дуззаа ҟанатцеит 15-16-тәи ашәышықәсақәа рзтәи ипрогрессивтәу европатәи алитературақәа зегьы рҷы. Адунеизегьтәи алитературатә ҭынха дуқәа ируаку «Декамерон» иахьагьы аԥхьаѽцәа арымзаа амоуп, убас иагьаанхоит литературатә рҷиамҭак аиуа ыҟанатцы.

1975 ш.

АШӘҞӘЫѼѼЫ, АГУМАНИСТ

Ауаҷартә-буржуазиатә ҭаацәараҷы ииз (Миунхен, 1884 ш.) анемец шәҟәыѽѽы ду Лион Феихтвангер иԥсҭазаара аҟнытә 55 шықәса инареиҳаны алитература иеиҵеит. Уи икалам итҵатцит адраматә ѽымҭақәа, аочеркқәа, апублицистикатә статиақәа, алитературатә усумҭақәа уҳәа ирацәаны. Урҭ алитературатә ҭынхақәа зегьы акырза ишаԥсоугьы, Феихтвангер адунеиаҷы деицырдыруа, иԥсы шҭаз дыклассикны дҟазтцаз ипрозатә ѽымҭақәа роуп.

Ари ашәҟәыѽѽы ироманқәа аԥхьаѽцәа иаразнак иаднаԥхьалеит, иаргьы ашәҟәыѽѽцәа дуқәа дрывадыргылеит. Ҳәарас иатахузеи, Л. Феихтвангер ироманқәа ажәлар ирылазыртцәоз ируакуп уи имаз аерудициа ду. Уи дышқәыԥшыз дазҷелымҳахеит ауаатәыѽса рҭоурых аҭцаара, ԥхьаҟатәи рԥеиԥш, апрогресс мѽа уҳәа жәпакы. Ашәҟәыѽѽы идыруан аҭоурых амацара азҷелымҳара ауаѽы акгьы шинамҭоз. Уи иѽуеит: «Аҭоурыхтә романқәа ауаа азҷелымҳахартә раарԥшра мацара иахьатәи ауаѽы акгьы инаҭом». Л. Фехтвангер бзиа ибон Жорес еицырдыруа иажәақәа реиҭаҳәара; «Ҳара иҳаѽсхьоу аҷы аццышә акәым иаҳԥшааua, амцабз ауп». Абарҭ ажәақәа Л. Феихтвангер иѽымҭақәа зегьы рҷы епиграфс ирхаургылар рылшоит.

Л. Феихтвангер дышқәыпҵшӡаз афилологиеи аҭоурыхи рҵара далгоит. Уи аҵара иҵон Миунхентәи Берлинтәи ауниверситетқәа рҽы. Ҳазну ашәышықәса алагамҭазы акыр атәылақәа дырхысны дныҟәеит, ибеит. Уи ибла иабаз аҳәатәы инаҭеит ирҽиаратә усураҽы. Еиҳаракгьы иҭиҵаауан антикатә шәҟәыѡѡцәа Есхил, Аристофан, Еврипид рѡымҭақәа, репоха, рфилософиа...

Зегь рапҳьаӡа ари ашәҟәыѡѡы дцәырызгаз ѡымҭоуп «1918 шықәсазтәи Германиатәи ареволиуциатә хҭысқәа» ҳәа ииѡыз адрама. Араҟа Л. Феихтвингер ареволиуциа аидеиақәа ирыдгылоз, изыхьчоз шәҟәыѡѡны ихы ааирпҵшит. Аха, иагьа убас акәзаргьы, ашәҟәыѡѡы инагӡаны издыруамызт Германиатәи аусуцәа ркласс, урҭ рыпҵсҭазаара, рҟазшьақәа. Убри аҟнытә иахьынӡахәҭаз ари аѡымҭаҽы изаамырпҵшит аусуцәа рыкласс агәазыҳәарақәа, еиҳаракгьы ареволиуциазы иқәпҵоз ауаа рхаҽсахьа. Уи абстракттә ҟазшьала агуманизм аидеиақәа раарпҵшрахь дахнагеит.

1923 шықәса азы Феихтвангер икьыпҳьуеит рапҳьатәи иҭоурыхтә роман «Агерцогиниа ҽаасҭа». Араҟа автор иааирпҵшуеит, прогрессивтәла ихәыцуа агуманист ихаҽсахьа. Уи иҭахуп аҳалалра, аиашара ауаажәларра рыпҵсҭазаараҽы аҳра ауазарц. Аха, рыцҳарас иҟалаз, автор ифырхаҵа дзаҵәхеит.

20-тәи ашықәсқәа раан Л. Феихтвангер дырзааигәахоит германиатәи ареволиуционер шәҟәыѡѡцәа. Уи ипҵсҭазаараҽы шьарда аҵанакуа иҟалеит анемец драматург дуӡӡа Бертольд Брехти иареи реиѡызара. Ари аиѡызара пҵсраҽенынӡа еилшәара ақәымкәа иҟан.

Ишдыру еипҵш, 30-тәи ашықәсқәа инадыркны Германиа ашәарҭара иҭагылт, афашистцәа ирымпыҵархалт. Ҳәарас иаҭахузеи, иапҳьагылаз ауаа, ареволиуциатә идеақәа зхы рызцоз аинтеллигенциа ирбон ртәыла ашьаарҵәыра казыршышаз алашьцара ҕәҕәа

шахапҵаз. Абарҭ ашықәсқәа рзы иҭыҵуеит Л. Феихтвангер ироман «Ақәҽиара». Ари рапҳьаӡатәи антигитлертә романын. Араҟа ашәҟәыѡѡ зынӡа иҽыцны дрызнеиуеит «1918 шықәсазтәи германиатәи ареволиуциатә хҭысқәа» ҳәа ииѡыз адрамаҽы ишьҭихыз азҵаарақәа. Автор аҕьараҳәа ибжьы иргоит афашизм иаҽагыланы ипрогрессивтәу ауаатәыѡса зегьы ақәпҵара шрыхәҭоу. Ус анакәымха, уи иалшоит адунеизегьтәи ацивилизациа ашәарҭа ду иҭанаргылар. Ароман «Ақәҽиара» ашьҭахь Л. Феихтвангер даҽа шықәсқәак рышьҭахь икьыпҳьуеит еиҭа антифашисттә романқәа ѡба, «Оперман иҭаацәа», «Иахгоу».

Ароман «Ақәҽиара» аҟны апҳьаѡцәа ирбоит ҳазну ашәышықәса 20-тәи ашықәсқәа раантәи Бавариа апҵсҭазаара. Ашәҟәыѡѡы исахьаркны иааирпҵшуеит аҭоурыхтә фактқәа шыҟаҵәҟьаз, афашистцәа амчра рнапаҽы иааргарц ианықәпҵозтәи аамҭа. Афырхаҵа Руперт Кутцнер ихаҽсахьала автор даҳирбоит афашистцәа рхада Гитлер ихаҭа. Ароман афырхаҵа, агуманист Жак Тиурверлен дырҽагылоит афашистцәа. Ари афырхаҵа апҳьа иҭахуп агуманизмра, ашьа акамҭәара, аха ароман аҵыхәтәантәи ахқәа рҽы иаҵшьны иазгәаҭоуп атәыла иахапҵаз афашизм аҽагылараз агуманизм мацара акгьы ишамыхәо, абҵьар шьҭыхны ишықәпҵатәу. Уи иҳәоит: «Адунеизегьтәи ацивилизациа ыҵанарбгар алшоит афашизм агәҭакы хәымгақәа нанагӡар».

Ҳәарас иаҭахузеи, ас афашизм иаҽагыланы икылкааны ихысуаз асахьаркыратә ѡымҭақәа равтор ипҵсҭазаара шәарҭамкәа иҟамызт ипҵсадгьыл аҟны. Афашистцәа заманала ирдыруан Л. Феихтвангер икылкааны дзеихсуаз, цәҟьарас имаз зусҭцәаз.

Германиа афашистцәа ианрымпыҵарк Феихтвангер итәыла далҵны дымцар амуит. Уи дцеит Франциаҟа. Уаҟагьы дымтәаӡакәа афашисттә ҵысра иаҽагыла-

ны иԥәԥоз ауаа днарывагылеит. Уи Гитлер ифашизм ҽапызҿуаз астатиақәа ѡны икьыԥхьит, иара убас адунеижәларбжьаратәи аконгрессқәа рҽы акырынтә дыкәгылахьан ауаатәыѡса рцивилизациа афашизм иацәыхьчатәуп ҳәа. 1937 шыкәсазы Л. Феихтвангер датәауеит Асовет Еидгыла. Анацистцәа ашәҟәыѡѡы иѡны-игәара имырхит, ибиблиотекеи иѡымҭақәеи агәгәаҳәа амца иалажьны ирблит.

Убри аамҭазы иҭытцуеит итрилогиа «Иахгоу» ахпатәи ахәҭа. Араҟа автор иааирпшуеит Франциа иҟоу антифашистцәа анемеццәа рыпсҭазаара. Анемец фашистцәа Франциа анырга ашьҭахь ашәҟәыѡѡы аконцлагер дҭаркуеит, аха уи ииулак, афашистцәа дҭадырхаанза, дыбналаны дцоит США-ҟа. Араҟа уи Санта Моника аҟны ипсҭазаара атцыхәтәантәи амшқәа рҟынза дынхон. Ипсҭазаара далтцит 1958 шыкәсазы.

Хара инапшуаз ашәҟәыѡѡы ду аокеан нырцәгьы антифашисттә темақәа ирызкыз аѡымҭақәа рапҵара даҟәымтцит. Уи икьыԥхьуеит аҭоурыхтә роман памфлет, «Амц-Нерон», уи ашьҭахь «Аишьцәа Лаутензак». Арҭ аромапқәа рҽы автор иҽапиҽуеит афашистцәа рыхәымгара, ргыгшәыгра, адунеи аҳра шырҭаху. Француыз патриотцәа афашисттә оккупантцәа ирҽагыланы имѡапыргоз ақәпара атәы ауп иааирпшуа Л. Феихтвангер ироман «Симона» аҟынгьы.

Аибашьра ашьҭахь Феихтвангер ѡапхьа дгьежьуан ажәытәтәи аҭоурыхтә темахь. Уи иѡуеит римтәи ашәҟәыѡѡы Иосиф Флави изку аҭоурыхтә роман.

Анемец шәҟәыѡѡы ду ипсҭазаара атцыхәтәантәи ашықәсқәа раан иапитцаз аѡымҭақәа рҽы иаҳагьы иатцшьны иааирпшуеит ауаатәыѡса рҭоурыхтә пстазаара аҽы хра злоу акәны ишыҟоу асоциалтә еиҟарара, апрогресс. Иара убас уи дазыкәпаѡын агуманист идеалқәа ажәлар рылартцәара. Агуманизм аидеиақәа, арккаратә мотивқәа, апрогресс ирытцаркуа азҭаарақәа ибзиазаны иааирпшуеит уи иҭоурыхтә романқәа «Жан-Жак Русо», «Гоиа» рыҽгьы. Ара автор инарҭбааны далацәажәоит арҭ ауаа рыхьз-рыпша, рырҽиамҭа, рыпсҭазаара акырза шатцанакуа иахьатәи ҳаамҭазтәи ауаѡ изгьы.

Иуадаѡын Л. Феихтвангер дызнысыз арҽиаратә мѡа. Аха уи цьаргьы дымшьацәхныслакәа ипшааит амѡа иаша. Уи илихыз амѡа ажәларқәа пхьаҟа изго, ридеал бзиахәқәа ирыдҳәалоу, социалтә еиҟарамра апызхуа атцабырг иашьҭоу акакәны иҟоуп. Л. Феихтвангер инапы итытцыз иреиҩьу иромапқәа ишьақәдыргәгәоит агуманизм аидеиақәа, апрогрессивтә мчқәа еснагь аиааира шырго, урҭ ирҽагылоу амч еиқәатцәақәа шанызаауа.

Зырҽиаратә мҽехак ҭбааз анемец шәҟәыѡѡы ду иапҵамҭақәа гәахәарыла ирыпхьоит ажәларқәа рхатә быззшәала. Урҭ жәра рыкәзам.

1974 ш.

АХҚӘА

Аредактор иҟнытә 3
Ицәажәаз атҙамцқәа 7
Иҽахтцәоу ҽҳәарак амамкәа… 30
Ҳзеиԥш ҭоурых ҳхаҽы иаагозар 69
Иамхацәаз дзырҽыхо абаҩхатәра 93
Ажәа сахьарки ахшыҩтцари 108
Аамҭа уадаҩ ахаҽсахьа 123
Сыԥхашьон акәымзар… 140
Зегьы иреиҳаны… 149
Атцарауаҩ нага ишицәаҩоу еиԥш 152
Апоезиа зразҟу 163
Агәцаракра шимоузгьы… 216
Амарԥьа, шәгәы шәҽаныз! 255
Иқәрахьымҙахаз апсҭазаара 279
«Тҟәарчал абжьы» 288
Апсуа литература амаҭәар апрограмма 293
Аитаҽиара аепоха ахаҭарнак 296
Ашәҟәыҩҩы, агуманист 301

ИЦӘАЖӘАЗ АҬЗАМЦҚӘА

ЗАГОВОРИВШИЕ СТЕНЫ

Аредакторцәа: *Е. Ажьиба, А. Ашәба*
Акорректор *И. Гыцба*
Акьыпҳьҽы *К. Быҭәба*
Акомпиутертә виорстка *Н. Гәынҳҳа*
Атехникатә редактор *Н. Гәынҳҳа*

Аформат 84х108 1/32. Атираж 500.
Иҟаҭҷә. акь. бҕь. 10. Иныҟә. акь. бҕь. 16,8.
Аҿаҭҷаҧҟа № 55.

Аҧсны Аҳәынҭқарра
АУН «Акьыпҳь аҽны»,
ақ. Аҟәа, Ешба имҽа, 168.

Азгәаҭарақәа рзы